ORATORIUS

MARKAS TULIJUS
CICERONAS

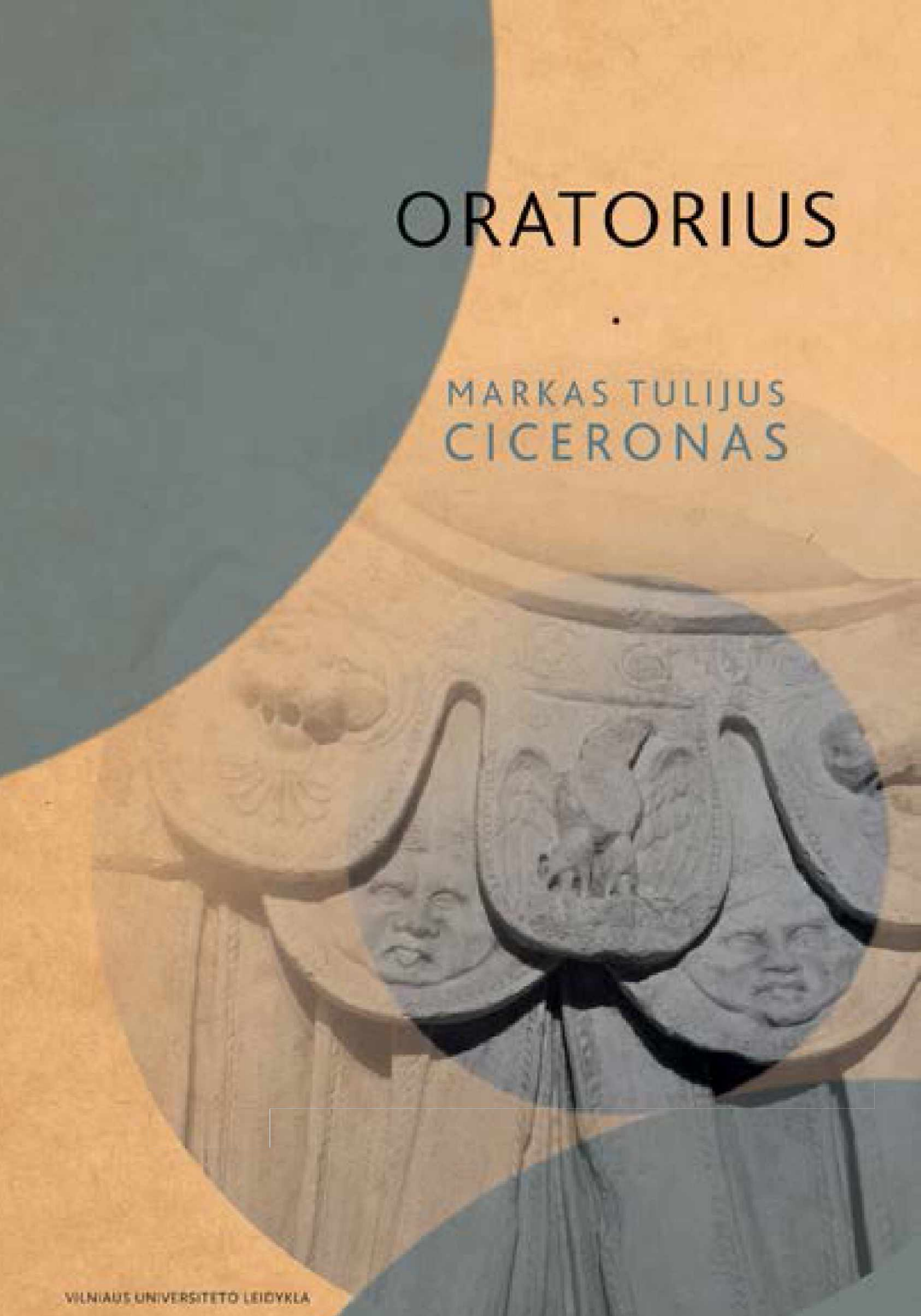

VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA

MARKAS TULIJUS CICERONAS

ORATORIUS

Iš lotynų kalbos vertė,
įvadinį straipsnį ir komentarus parašė
Audronė Kučinskienė

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA
2023

Versta iš:
M. Tullius Cicero, *Scripta quae manserunt omnia.* Fasc. 5: *Orator*,
edidit Rolf Westman, editio stereotypa editionis prioris (MCMLXXX:1980),
Monachii et Lipsiae: K. G. Saur, 2002.

Mokslinį tyrimą ir knygos leidybą finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MIP-21-52)

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto tarybos posėdyje
2022 m. lapkričio 11 d. (protokolo Nr. (1.2 E) 180000-TP-17) pritarta
publikuoti kaip mokslinį vertimo leidinį.

Recenzavo:
prof. dr. Jolanta Gelumbeckaitė (Goethe-Universität, Frankfurtas prie Maino)
prof. habil. dr. Eugenija Ulčinaitė (Vilniaus universitetas)

Viršeliui panaudota skulptūros, saugomos Trajano turgaus muziejuje,
Romoje, fragmentas

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno
Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-0891-0 (spausdinta knyga)
ISBN 978-609-07-0892-7 (skaitmeninis PDF)

© Audronė Kučinskienė, vertimas, 2023
© Audronė Kučinskienė, įvadinis straipsnis, komentarai 2023
© Asta Puikienė, apipavidalinimas, 2023
© Vilniaus universitetas, 2023

Skiriu savo Mokytojoms, atvedusioms mane pas Ciceroną –
Daliai Dilytei ir Eugenijai Ulčinaitei

TURINYS

PRATARMĖ 9

CICERONO „ORATORIUS“: RETORIKOS IR FILOSOFIJOS DERMĖ 13

„Oratorius“ Cicerono retorikos teorijos kontekste 15

Veikalo atsiradimo aplinkybės 20

„Oratorius“ retorinės polemikos kontekste 25

Filosofijos ir retorikos skilimas bei jungtis 33

Veikalo turinys 38

TESTIMONIA 42

PALIUDIJIMAI 43

MARCI TULLI CICERONIS ORATOR 52

MARKAS TULIJUS CICERONAS ORATORIUS 53

KOMENTARAI 185

SANTRUMPOS 389

BIBLIOGRAFIJA 395

INDEX LOCORUM 405

INDEX NOMINUM 421

INDEX RERUM 433

PRATARMĖ

Įteikiame Skaitytojui antrą serijos *Bibliotheca rhetorica* knygą, gausindami Cicerono vertimų į lietuvių kalbą kraitę ir tikėdamiesi, kad netrukus ją papildys kiti antikinės retorikos šaltinių vertimai.

Versdami Cicerono veikalus – ar tai būtų kalbos, ar traktatai, – į juos žiūrime kaip į grožinės literatūros *par excellence* tekstus. Todėl ir vertime stengiamės ne tik kaip įmanoma tiksliau perteikti mintį, išlaikyti sintaksinę periodo struktūrą ir perteikti stilių, bet visų labiausiai – pasiekti, kad Cicerono tekstas *skambėtų* natūraliai lietuviškai. Antikinių veikalų vertimas ir komentavimas – neatsiejamos, viena kitą papildančios proceso dalys. Pirmajame – daugiau kūrybos, antrajame – mokslinio darbo, nors abu reikalauja daug pastangų ir laiko. Vis dėlto šioje knygoje vertimą stengiamės pateikti taip, kad galima būtų skaityti jį vieną patį, be komentarų – kaip bet kurį kitą literatūros kūrinį. Tačiau tekste palikome nežymius ženkliukus kaip užuominą, kur galima tikėtis komentaro. Tikimės, kad jie per daug neerzins skaitytojo akies ir neatitrauks nuo Cicerono minties eigos, o komentarai – papildys, išplės verčiamą tekstą, įpins jį į platesnį kontekstą.

Vertime laikomės nuostatos kaip įmanoma vengti svetimkilmių, ypač lotyniškos kilmės žodžių ir stengiamės rasti jiems lietuviškus

atitikmenis. Manome, kad tokiu būdu išlaikome Cicerono dvasią, nes ir jis pats visais būdais stengiasi išvengti graikiškų žodžių ir ieškote ieško jiems atitikmenų, šitaip kurdamas lotynišką retorikos ir filosofijos žodyną.

Lotyniškas „Oratoriaus" tekstas parengtas Rolfo Westmano kritinio leidimo[1] pagrindu, tačiau verčiant naudotasi daugybe kitų teksto leidimų ir kai kur pasirinktos kitokios, vertėjos nuomone, labiau priimtinos redakcijos. Visi lietuviškam leidimui parengto teksto skirtumai nuo Westmano leidimo nurodyti išnašose po originalo tekstu, o svarbesnės problemiškos teksto vietos aptartos komentaruose. Siekdami, kad lotyniškas tekstas būtų mažiau apkrautas ir lengviau skaitomas, atsisakėme visų kritiniame leidime naudojamų ženklų ([], ⟨⟩, †, **), žyminčių įterpinius, lakūnas ir rodančių rankraščių bei filologinių taisymų tradiciją. Westmanas nesistengia suvienodinti rašybos pagal vieną principą ir laikosi rankraščiuose esančios įvairovės. Todėl tekste pramaišiui sutinkamos skirtingos rašybos formos: *maxim-* ir *maxum-*, *volg-* ir *vulg-*, *sec-* ir *sequ-* (*sequuntur* ir *secuntur*), *-mqu-* ir *-nqu-* (*umquam* ir *unquam*), pl. nom. / acc. galūnės *-is* ir *-es etc.* Šią įvairovę palikome netaisę. Lotyniškame tekste laikomės Westmano skyrybos su nežymiais pakeitimais, vertime – lietuviškos skyrybos taisyklių, kiek įmanoma, atsižvelgdami į lotynišką sakinio punktuaciją.

„Oratoriuje" pasitaikančius graikiškus žodžius lotyniškame tekste paliekame graikiškais rašmenimis[2], o vertime transkribuojame lotyniškais rašmenimis ir išskiriame kursyvu. Siekdami išvengti painiavos, tekste pasitaikančius kūrinių pavadinimus rašome ne kursyvu, bet kabutėse (to paties principo laikomės ir komentaruose).

[1] M. Tullius Cicero, *Scripta quae manserunt omnia.* Fasc. 5: *Orator*, edidit Rolf Westman, editio stereotypa editionis prioris (MCMLXXX), Monachii et Lipsiae: K. G. Saur, 2002.

[2] Laikydamiesi šios nuostatos, retsykiais net nukrypstame nuo Westmano redakcijos, pvz., § 149 Lucilijaus citatoje palikome λέξεις (Reis *et al.*) vietoj *lexis* (Westman), žr. *comm. ad loc.*

Nuoširdžiai dėkoju visiems, vienaip ar kitaip prisidėjusiems prie šios knygos. Be Lietuvos mokslo tarybos finansinės paramos šis darbas nebūtų įgyvendintas arba atrodytų visai kitaip. Dar prieš pandemiją pavyko išvykti į stažuotę ir padirbėti Berlyno Laisvojo universiteto bibliotekoje. Už tai ačiū VU Mokslo fondui ir Berlyno kolegoms Berndui Rolingui ir Ramunei Markevičiūtei. Ačiū Eugenijai Ulčinaitei ir Jolantai Gelumbeckaitei – pirmosioms šio teksto skaitytojoms ir recenzentėms, pateikusioms vertingų pastabų ir paskatinusioms kai ką pergalvoti. Juk vertimas – nesibaigiantis procesas: kaskart randi ką pasakyti kitaip, galbūt taikliau ar gražiau. Esu dėkinga kruopščiajam redaktoriui Pauliui Garbačiauskui, kurio atidi akis pastebėjo daugybę taisytinų dalykų, o kartkartėmis privesdavo prie karštų diskusijų. Jas išsprendėme taikiai vienas kitam nusileisdami. Dėkoju Daliai Dilytei, be kurios patarimų neapsieinu, kad ir ką daryčiau. Ačiū Tomui Veteikiui ir Aliui Jaskelevičiui – projekto „Antikinės retorikos šaltiniai“ bendradarbiams, su kuriais aptariame vertimo principus, sprendžiame bendras terminijos problemas. Taip pat kolegoms Vytautui Ališauskui, Mantui Adomėnui, Nagliui Kardeliui, padėjusiems perprasti keblesnes su Platono filosofija susijusias teksto vietas, Mindaugui Strockiui už patarimus eilėdaros, kirčiavimo, istorinės gramatikos klausimais. Dėkoju dailininkei Astai Puikienei, suteikusiai pavidalą ir drabužį jau ne vienai mano rengtai knygai. Ir, žinoma, didžiausią padėką skiriu savo šeimai, kuriai jau daugybę metų tenka dalintis su Ciceronu mano laiku ir dėmesiu.

Deja, nei tobulų vertimų, nei tobulų knygų nebūna. Už visus likusius trūkumus ir klaidas prisiimu kaltę ir tikiuosi Skaitytojo atlaidumo.

Audronė Kučinskienė
2023 m. vasario 17 d.

CICERONO „ORATORIUS“:
RETORIKOS IR FILOSOFIJOS DERMĖ

non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis
„ne iš retorių dirbtuvių, bet iš Akademijos erdvių“

„ORATORIUS“ CICERONO RETORIKOS TEORIJOS KONTEKSTE

Cicerono retorinį palikimą sudaro dvi dalys: pirmoji – tai jo pasakytos ir vėliau užrašytos kalbos, t. y. praktinės iškalbos pavyzdžiai ir paminklai, antroji – retorikos teorija, sugulusi į keletą veikalų, iš kurių svarbiausi ir žymiausi yra trys. 46 m. pr. Kr. parašytame traktate „Apie pranašavimą“ Ciceronas vardija savo retorikos knygas (*libri oratorii*) tokia tvarka: „taigi trys [*sc.* knygos] yra ‘Apie oratorių’, ketvirta ‘Brutas’, penkta ‘Oratorius’“[1]. Vis dėlto tai nėra trilogija[2] tikrąja žodžio prasme, nes veikalai sukurti skirtingais gyvenimo tarpsniais ir siekiant skirtingų tikslų. „Oratorius“ – paskutinis iš išvardytų veikalų, apibendrinantis ir išbaigiantis ankstesniuose traktatuose keltas idėjas, įtvirtinantis autoriaus visą gyvenimą

[1] ⟨...⟩ *ita tres erunt de Oratore, quartus Brutus, quintus Orator* (*Div.* II. 4). Be šių trijų veikalų, Ciceronas dar yra parašęs „Apie medžiagos suradimą“ (*De inventione*), „Retorikos dalys“ (*Partitiones oratoriae*), „Apie geriausią oratorių“ (*De optimo genere oratorum*) ir „Bendrosios vietos“ (*Topica*).

[2] „Apie oratorių“ priklauso dviem ciklams: retoriškai jis šliejasi prie „Bruto“ ir „Oratoriaus“ (tiksliau, šiedu veikalai pratęsia ir papildo pirmąjį), politiškai jis artimas traktatams „Apie valstybę“ ir „Apie įstatymus“, parašytiems panašiu laiku.

puoselėtos iškalbos idealą. Tuo pačiu, pačiam Ciceronui dar to nežinant, padėjęs jam ilgainiui tapti kanoniniu autoriumi romėnų literatūroje[1].

Cicerono amžininkams jo retorikos traktatai turėjo atrodyti mažų mažiausiai neįprasti ir savo forma, ir turiniu. Be abejonės, Romoje, kaip ir Graikijoje, retorika užėmė nepaprastai svarbią vietą – ji buvo romėniško išsilavinimo pagrindas ir politikos įrankis. Bet įprastas būdas rašyti apie retoriką ir mokyti jos retorių mokyklose buvo pateikti ją kaip meną (*ars*, gr. *technē*), t. y. tvarkingai į reikiamas lentynėles sudėliotų taisyklių visumą, kurią įvaldęs mokinys mokės sukurti ir pasakyti retoriškai gražią kalbą. Retorikos teoriją sudarė penkios dalys, apimančios visą kalbos kūrimo ir įgyvendinimo procesą: „Visas iškalbos mokslas, kaip jį išdėstė daugelis svarbiausių autorių, susideda iš penkių dalių: medžiagos suradimo, išdėstymo, apipavidalinimo, įsiminimo ir sakymo, arba atlikimo“[2]. Mus pasiekęs nežinomo autoriaus traktatas „Retorika Herenijui“ (*Rhetorica ad Herennium*) yra būtent toks standartinis vadovėlis, kuriame nuosekliai dėstomos visos retorikos dalys, smulkinant jas į skirsnius, poskyrius ir apibrėžimus bei pateikiant pavyzdžių. Pats Ciceronas dar visai jaunas parašė traktatą „Apie medžiagos suradimą“ (*De inventione*)[3], apimantį

[1] Robertas Kasteris taikliai pastebi, kad Cicerono kanoninis įsitvirtinimas romėnų kultūroje anaiptol dar nebuvo aiškus jo gyvenimo pabaigoje: *the outcome was not obviously predictable from the final decade of Cicero's life, when the factions he supported in the state were on the defensive or in retreat and when his personal reputation for eloquence was under attack* (Kaster 1998, 249). Žvelgiant iš laiko perspektyvos, galima teigti, kad būtent „Oratorius“ ženkliai prisidėjo prie jo retorinio palikimo įprasminimo. Išsamiau žr. Dugan 2005, 251–332.

[2] *Omnis autem orandi ratio, ut plurimi maximique auctores tradiderunt, quinque partibus constat: inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione siue actione* ⟨...⟩ (Quint. *Inst.* III. 3. 1). Visos citatos, jei nenurodyta kitaip, verstos straipsnio autorės.

[3] Tikslus veikalo parašymo laikas nežinomas, spėjama, kad tai galėję būti 86–82 m. pr. Kr., o Ciceronui galbūt buvo apie 17 metų (May, Wisse 2001, 3), taigi nuo „Oratoriaus“ jį skiria kone keturi dešimtmečiai. Be to, tikėtina, kad Cicerono *De inventione* sukurtas kiek ankstėliau nei „Retorika Herenijui“, nors lieka daug neaiškumų (Caplan 1954, xxvi). Šiaip ar taip šiedu veikalai yra pirmieji mus pasiekę lotyniški retorikos traktatai.

pirmąją teorijos dalį. Tačiau jau 55 m. pr. Kr. veikale „Apie oratorių" jis išsižada ano savo darbo kaip jaunystės klaidos[1] ir žengia nauju keliu.

Pirma, Ciceronas pabrėžtinai atsiriboja nuo tradicinių vadovėlių ir formos, ir turinio prasme. Jau patys veikalų pavadinimai – „Apie oratorių" (suprantame „Apie tobulą oratorių"), „Apie geriausią oratorių" (*De optimo genere oratorum*), „Oratorius" – sutelkia dėmesį ne į retorikos meną, bet į oratoriaus asmenybę, kitaip tariant, ne į taisykles, bet į patį kalbėtoją.

Retorika Ciceronui yra menas tikrąja prasme: ne senąja, antikine, supratusia *ars* kaip amatą, suvedamą į taisyklių rinkinį, bet moderniąja prasme, kaip kūrybingos vaizduotės vaisius[2]. Pats būdamas įgudęs praktikas, Ciceronas kritikuoja siaurus ir nelanksčius retorikos mokytojų (retorių) pamokymus. „Oratoriuje" jis primygtinai primena skaitytojui, kad jo tikslas nėra pateikti taisyklių[3], jis nėra retorikos mokytojas įprasta prasme[4], o tą retorikos dalį, kuri yra, taip sakant, retorių „arkliukas", – retorikos figūras[5] – jis pateikia kone komiškai supaprastintą – vos į kelis paragrafus sutraukia kelias dešimtis figūrų, neminėdamas nei terminų, nei taisyklių ar pavyzdžių[6]. Viena vertus, tai rodo, kad jis rašo skaitytojui, puikiai įvaldžiusiam mokyklinę retorikos techniką ir iš pusės žodžio suprantančio, apie ką kalbama. Kita vertus, jo tobulasis oratorius irgi,

[1] „⟨...⟩ tai, kas man dar vaikui, tiksliau, jaunikliui radosi iš mano užrašėlių, neišbaigta bei nebrandu" (⟨...⟩ *quae pueris aut adulescentulis nobis ex commentariolis nostris incohata ac rudia exciderunt*, *De or.* I. 5).

[2] Kennedy 1972, 225–226.

[3] „⟨...⟩ bet padarysime tai kiek kitaip, nei įprasta dėstant retorikos meną. Nepateiksime taisyklių – ne toks mūsų sumanymas, – bet nupiešime pavyzdinės iškalbos vaizdinį ir pavidalą: ne kokiomis priemonėmis ji pasiekiama, bet kokią mes ją įsivaizduojame" (*Or.* 43).

[4] „Bet nepamirškime, ką esame sakę: kalbėsime ne tam, kad patartume, verčiau stengsimės pasirodyti vertintojais, o ne mokytojais" (*Or.* 112). Dar žr. *Or.* 117, 144 ir *comm. ad loc.*

[5] Būtent ši retorikos dalis vėlesnių retorių buvo labiausiai plėtojama, skaidant mokymą ir smulkesnius papunkčius, gausinant terminų; žr. Halm (ed.) 1863.

[6] *Or.* 135–137 ir *comm. ad loc.*, plg. *De or.* III. 202–205.

be abejonės, jau praėjęs šį etapą, kuris yra tik pirmas žingsnis tikrojo išsilavinimo kelyje.

Būtent oratoriaus ugdymas ir jo visapusiškas išsilavinimas laikytinas esminiu Cicerono įnašu į retorikos teoriją[1]. Tam iš esmės skirtas veikalas „Apie oratorių“, o vėlesnieji tik įtvirtina anksčiau išsakytus teiginius. Iš tobulo oratoriaus Ciceronas reikalauja, atrodytų, neįmanomai plataus išsilavinimo. Be retorikos *ars*, oratorius privalo gerai išmanyti literatūrą ir istoriją, kad prireikus tinkamai panaudotų pavyzdžius (*exempla*) savo teiginiams pagrįsti, jam būtinos žinios apie įstatymus ir teisę (*De or.* I. 166–203), valstybės sąrangą ir institucijas, sąjungininkus ir užsienio politiką (*De or.* I. 158–159). Galiausiai – ir tai bene svarbiausia Cicerono mokyme – oratorius privalo įvaldyti dialektikos meną ir visas filosofijos sritis (logiką, gamtos filosofiją, etiką).

> Todėl įvardykime iš pat pradžių, kas vėliau dar paaiškės: be filosofijos negali rastis toks kalbėtojas, kokio ieškome ⟨...⟩ Be filosofinio išsilavinimo išties negalime išskirti jokio dalyko rūšies ir atmainos, nei atskleisti jo per apibrėžimą, nei suskirstyti į dalis, nei nuspręsti, kas teisinga, kas klaidinga, nei atskirti pasekmių, įžvelgti prieštaravimų, išaiškinti dviprasmybių. Ką jau kalbėti apie reiškinių prigimtį, kurios pažinimas suteikia oratoriui gausios medžiagos? Ir kas patikėtų, kad įmanoma ką nors pasakyti ar suprasti apie gyvenimą, pareigas, dorybę, papročius, nuodugniai neištyrus pačių šių dalykų? (*Or.* 14–16)

Paties Cicerono garsusis prisipažinimas, kad jį oratoriumi padariusios ne „retorių dirbtuvės, bet Akademijos erdvės“[2], vaizdžiai perteikia mintį apie filosofinio išsilavinimo būtinybę. Galima teigti, jog tai ir yra Cicerono retorikos mokymo, dėstomo visuose svarbiausiuose traktatuose, esmė: prie ankstesniojo, dar Katono Vyresniojo suformuluoto valstybės

[1] I a. po Kr. šį mokymą perims ir plėtos Kvintilijanas veikale „Oratoriaus ugdymas“ (*Institutio oratoria*).

[2] *Or.* 12 ir *comm. ad loc.*

vyro apibrėžimo *vir bonus dicendi peritus*[1] Ciceronas prijungia esminį komponentą – *eruditus*. Kitaip tariant, politikui nepakanka būti vien doram žmogui (nors tai būtina sąlyga), lojaliam piliečiui ir įgudusiam kalbėtojui, bet privalu turėti filosofinį išsilavinimą. Daugeliui Cicerono skaitytojų ši filosofijos ir retorikos sąsaja turėjo būti stulbinanti naujovė[2].

Antra, Ciceronas retorikos veikalams pritaiko dialogo formą, siekiančią Platono ir Aristotelio filosofinių dialogų tradiciją ir dar nelabai įsigalėjusią Romoje. Pirmasis žinomas dialogo žanro pavyzdys romėnų literatūroje yra Marko Junijaus Bruto[3] trijų knygų traktatas „Apie pilietinę teisę" (*De iure civili*), kuriame teisiniai klausimai dėstomi pokalbio su sūnumi forma. Būtent tėvo ir sūnaus pašnekesys ar tėvo pamokymai sūnui yra dažna romėniško dialogo forma. Net jei pats sūnus nedalyvauja pašnekesyje kaip personažas, dažnai jam dedikuojamas dialogas. Tai rodo romėnams būdingą bruožą rašyti didaktinius veikalus sūnui lavinimo tikslais[4]. Galima sakyti, kad graikiškojo Mokytojo vaidmenį romėnų dialoguose perima Tėvas. Taigi Ciceronas nebuvo dialogo pradininkas romėnų literatūroje, bet būtent jo rankose romėniškas dialogas pasiekė savo literatūrinę viršūnę[5]. Dialogo forma parašyti veikalai „Apie oratorių", „Brutas", taip pat dauguma filosofinių traktatų. Tokiame kontekste mūsų aptariamas traktatas išsiskiria tiek pasirinkta forma, tiek adresatu:

[1] *Orator est, Marce fili, uir bonus, dicendi peritus* – „Oratorius, sūnau Markai, yra doras vyras, įgudęs kalbėti" (Cato *fr.* 14 Jordan).

[2] May, Wisse 2001, 3.

[3] Kito bendravardžio Bruto, kuriam dedikuotas „Oratorius", tėvas (m. 77 m. pr. Kr.).

[4] Seniausias išlikęs romėnų prozos pavyzdys Katono Senojo (III–II a. pr. Kr.) *De agricultura* yra sūnui skirti pamokymai apie žemdirbystę. Cicerono amžininkas Markas Terencijus Varonas dialogo formą pasirinko sūnui skirtam vadovėliui apie žemės ūkio darbus (*De re rustica*), Gajus Skribonijus Kurijonas kaip pokalbį su sūnumi parašė prieš Cezarį nukreiptą politinį pamfletą (Cic. *Brut.* 218–219), o pats Ciceronas dedikuoja sūnui dialogą „Apie pareigas" (*De officiis*). Atsakymų sūnui forma parašytas ir vienas iš mažesniųjų Cicerono retorikos traktatų „Retorikos dalys" (*Partitiones oratoriae*).

[5] Apie Cicerono dialogų savitumą ir literatūrinius ypatumus žr. Becker 1938; Hirzel 1895, vol. I, 457–552; Levine 1958, 146–151; Süss 1971, 155–178.

vietoje įprasto dialogo „Oratorius“ parašytas kaip laiškas jaunajam bičiuliui Brutui, kuriam patyręs oratorius dėsto savo mokymą. Užuot pateikęs save kaip istorinį dialogo dalyvį (kaip „Brute“), dabar jis prisistato kaip iškalbos *par excellence* mokytojas[1]. Pirmą kartą mokytojo vaidmens Ciceronas ėmėsi ankstėliau už „Oratorių“ parašytame nedideliame traktate „Apie geriausią oratorių“, turėjusiame būti įvadu į Demosteno ir Aischino kalbų vertimus. Ten jis ėmėsi praktinio mokymo – pateikdamas romėnams kalbų, turinčių visus geriausius jo ginamos iškalbos bruožus, lotynišką versiją. „Oratoriuje“ jis pereina į teorinį ir, kaip matysime, filosofinį lygį. Galima sakyti, kad šiuo atveju tradicinį tėvo ir sūnaus santykį keičia graikams būdingesnis mokytojo ir mokinio santykis.

VEIKALO ATSIRADIMO APLINKYBĖS

Daugiausia žinių apie veikalo parašymo laiką, pavadinimą, adresatą ir kitas aplinkybes gauname iš gausios Cicerono korespondencijos. „Oratorių“ rašyti Ciceronas pradėjo netrukus po „Bruto“, kuris greičiausiai buvo sukurtas 46 m. pr. Kr. pirmaisiais mėnesiais[2].

[1] Nors dėl žemo mokytojo statuso Romos visuomenėje Ciceronui tenka teisintis dėl tokio prisiimto vaidmens (*Or.* 140, 144) ir atsiriboti nuo retorių taikomų mokymo metodų (žr. pirmiau išnašose pateiktas citatas).

[2] „Brutas“ gana tiksliai datuojamas pagal tekste randamas užuominas: Cezaris jau išvykęs į Afriką, persekiodamas Pompėjaus kariuomenės likučius, bet dar tebėra gyvi jos vadai Katonas ir Scipijonas (*Brut.* 118 ir 212), t. y. neįvykęs lemiamas Tapso mūšis (46 m. balandžio 6 d.) arba žinios apie jį dar nepasiekusios Romos; Brutas jau paskirtas į Galiją, bet dar tebėra Romoje (*Brut.* 171). Dabar jau kone visuotinai sutariama, kad tarp „Bruto“ ir „Oratoriaus“ įsiterpė dar vienas neilgas Cicerono retorikos traktatas, parašytas kaip įžanga Demosteno ir Aischino kalbų vertimui. Apie jo datavimą žr. Kučinskienė 2001, 86–96.

Tai buvo lemtingi metai Romos istorijoje. Pilietinis karas jau vyko ketverius metus, Pompėjus jau buvo pralaimėjęs ties Farsalu ir nužudytas Egipte (48 m.), likę gyvi pompėjininkai, vedami Metelo Scipijono ir Katono Jaunesniojo, pasitraukė į Afriką, kur galutinai pralaimėjo Tapso mūšyje. Respublikos santvarka artėjo prie pabaigos. Ciceronui, kuris buvo prisidėjęs prie Pompėjaus kariuomenės, 47 m. rugsėjį Cezaris maloningai leido parvykti Romon. Ciceronas leido laiką tai savo namuose ant Palatino, tai Tuskulo viloje, laukdamas žinių apie karo baigtį. Sužinojęs apie Katono savižudybę, bičiulio Atiko ir kitų raginamas jis parašė panegiriką *Laus Catonis*, rizikuodamas užsitraukti nugalėtojo rūstybę[1]. Iškart po to jis imasi rašyti „Oratorių"[2]. Kai rugpjūčio mėn. laiškuose Ciceronas prasitaria, kad kasdien „ištremia save į biblioteką" ir „užsiverčia knygomis; arba rašo, arba skaito"[3], jis tikriausiai jau intensyviai dirba prie „Oratoriaus". O rugsėjo viduryje laiške Kvintui Kornificijui praneša apie užbaigtą veikalą, kurio nuorašas prireikus gali būti pasiųstas net tolimos Kilikijos vietininkui[4]. Apie veikalo publikavimą liudija kitas laiškas Atikui, kuriame su lengvu humoru Ciceronas nusistebi, kad bičiulis turįs laiko skaityti jo „Oratorių", ir prašo ištaisyti turimuose egzemplioriuose klaidą[5].

Pavadinimą traktatui tikriausiai suteikė pats Ciceronas. Maždaug 45 m. sausio mėn. jis rašo laiške Gajui Trebonijui: „Savo 'Oratorių'

[1] Cezaris į tai atsakė pamfletu „Antikatonas" (*Anticato*), taip įsitraukdamas į savotišką literatūrinę polemiką. Verta pastebėti, kad Brutas irgi parašė Katonui giriamąją laidotuvių kalbą (*laudatio funebris*). Jei tikėsime Ciceronu, Cezario vertinimas buvęs toks: „Perskaičiau [Cezario] laišką. Daug apie mano 'Katoną', kurį itin dažnai skaitydamas sakosi praturtinęs savo kalbą, o perskaitęs Bruto 'Katoną', pats sau pasirodęs iškalbingas" (Cic. *Att.* XIII. 46. 2).

[2] Žr. *Or.* 35 ir *comm. ad loc.*

[3] ⟨...⟩ *abdo me in bibliothecam* (*Fam.* VII. 28. 2); ⟨...⟩ *litteris me involvo; aut scribo, aut lego* (*Fam.* IX. 20. 3).

[4] ⟨...⟩ *scripsi de optimo genere dicendi* (*Fam.* XII. 17. 2), žr. *Testimonia*. Apie Cicerono raštų platinimą žr. Murphy 1998, 495–505.

[5] *Att.* XII. 6a. 1, žr. *Testimonia*, dar *Or.* 29 ir *comm. ad loc.*

(juk taip jį pavadinau) pavedžiau tavajam Sabinui"[1]. Nors porą kartų apibūdina jį aprašomuoju būdu „Apie geriausią iškalbos rūšį"[2], tokiais atvejais turbūt turi galvoje labiau traktato turinį nei pavadinimą. Kai kurie šiuolaikiniai leidėjai ir vertėjai prie pavadinimo dar prijungia adresatą (*ad Brutum*), tad šitaip gauname ilgoką antraštę: *Ad Brutum Orator, sive De optimo genere dicendi.* Vis dėlto dažniausiai vartojamas pavadinimas – tiesiog *Orator.*

Asmuo, kuriam dedikuotas veikalas, yra Markas Junijus Brutas, būsimasis Cezario žudikas. Jo vardas daugeliui pirmiausia asocijuojasi su garsiuoju posakiu „Ir tu, Brutai!", kurį Williamas Shakespeare'as įdėjo į mirštančio Cezario lūpas[3]. Jau anksčiau Bruto vardu Ciceronas buvo pavadinęs retorikos veikalą, kuriame dialogo forma išdėstė romėnų iškalbos istoriją, be to, Brutui buvo dedikavęs filosofinį traktatą „Stoikų paradoksai", dabar jam skiriamas „Oratorius", o per ateinančius porą metų jam dedikuos dar kelis filosofinius veikalus[4].

Markas Brutas tikriausiai gimė 85 m. pr. Kr., taigi jis buvo jaunesnės kartos žmogus nei Ciceronas (g. 106) ir jųdviejų bičiulis Pomponijus Atikas (g. 110). Bruto giminė kildino save iš pusiau legendinio Junijaus Bruto, kadaise išvadavusio Romą iš paskutiniojo karaliaus Tarkvinijaus

[1] *Oratorem meum – sic enim inscripsi – Sabino tuo commendavi* (*Fam.* XV. 20. 1).

[2] *De optimo genere orationis* (*Fam.* XII. 17. 2, *Att.* XIV. 20. 3). Kitas Cicerono retorikos traktatas paprastai vadinamas *De optimo genere oratorum*, bet šis pavadinimas tikriausiai duotas vėlesnių perrašinėtojų ir komentatorių. Plg. Asc. *Ad Mil.* 26: *sed etiam ex libro apparet qui Ciceronis nomine inscribitur de optimo genere oratorum* – „Bet aiškėja iš knygos, kuri Cicerono vardu pasirašyta 'Apie geriausią oratorių rūšį'".

[3] Tokio lotyniško posakio romėnų raštijoje nesutinkame. I–II a. romėnų istorikas Svetonijus teigia, kad Cezaris, žudikų tarpe pamatęs Brutą, ištaręs graikišką frazę *kai sy teknon* – „Ir tu, vaike!".

[4] „Apie gėrio ir blogio ribas", „Tuskulo pašnekesiai" ir „Apie dievų prigimtį". Kaip pastebi Johnas Duganas (2005, 261–262), dedikuodamas veikalus Brutui, Ciceronas tikisi sutvirtinti jų asmeninius, literatūrinius ir politinius ryšius, taip pat paviešinti juos platesnei auditorijai. Be to, jis galbūt nuoširdžiai tikėjosi patobulinti Bruto stilių, kurio privalumus įžvelgė ir vertino (*Att.* XV. 1a. 2).

Išdidžiojo tironiškos valdžios ir tapusio pirmuoju Romos respublikos konsulu (509). Plutarchas „Bruto biografijoje" priešina jį su garsiuoju protėviu, pasižymėjusiu nepaprastu griežtumu (jis pasmerkęs myriop net savo sūnus, įsivėlusius į sąmokslą prieš respubliką), ir jaunuolio moralines dorybes sieja su jo auklėjimu bei išsilavinimu (Plut. *Brut.* 1. 1–3). Bruto bendravardis tėvas buvo 83 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas. Po jo mirties jaunuolio auklėjimu rūpinosi motinos Servilijos pusbrolis Markas Katonas Jaunesnysis, griežtas stoikas moralistas ir nepalaužiamas respublikonas. 58 m., kai Ciceronas buvo tremtyje, dar visai jaunas Brutas lydėjo Katoną į Kiprą[1]. Ciceronas jaunuolį galbūt pirmąkart pastebėjo 52 m., vykstant Tito Anijaus Milono bylai, kurią garsusis oratorius gynė teisme[2]. Brutas mokymosi tikslais irgi sukūrė ginamąją kalbą[3], kurioje gynybos akcentus sudėliojo kitaip nei Ciceronas ir sulaukė kritikos[4]. 53–52 m. Brutas praleido Kilikijoje kaip savo uošvio prokonsulo Apijaus Klaudijaus Pulchro padėjėjas, o vėliau, pasibaigus šio įgaliojimams, kartu su Hortenzijumi gynė Klaudijų teisme ir pasiekė jo išteisinimo. Kai 51 m. Ciceronas perėmė valdyti Kilikijos provinciją, Atikas jam rekomendavo Brutą (*Att.* VI. 1. 7) ir prašė padėti šiam finansiniuose reikaluose – išreikalauti skolas su nuošimčiais iš nepilnamečio Kapadokijos karaliaus Arijobarzano ir iš Kipro Salamino miestiečių. Kaip matyti iš laiškų[5], Ciceronas uoliai vykdė jam pavestą reikalą, bet šie piniginiai reikalai, matyt, sukėlė tam tikros įtampos tarp Cicerono ir Bruto ir buvo vos beužsimezgančios jų draugystės išbandymas. Iš pradžių Ciceronas atsiliepia apie Brutą šilčiausiais

[1] Žr. *Or.* 5 ir *comm. ad loc.*

[2] Titas Anijus Milonas per ginkluotą susirėmimą nužudė Publijų Klodijų Pulchrą, aršiausią Cicerono priešą, ir oratorius ėmėsi ginti kaltininką teisme. Deja, kalbos nepavyko tinkamai pasakyti, Milonas buvo nuteistas ir pasitraukė į tremtį, o mus pasiekė gerokai pataisyta kalbos „Už Miloną" publikacija.

[3] Quint. *Inst.* III. 6. 93: *exertationis causa*. Askonijus priduria, kad Brutas sukūrė ir išleido kalbą (*composuit et edidit*, Asc. *Mil.* 36). Panašu, kad Milono byla tapo „klasika" retorikos mokyklose (Balbo 2013, 319).

[4] Asc. *Mil.* 36, išsamiau žr. Balbo 2013, 319–320.

[5] *Att.* V. 18. 4; 20. 6; 21. 10; VI. 1. 3–7; 2. 7–9; 3. 5.

žodžiais[1], vėliau tonas atšąla – turbūt dėl jaunuolio per didelio atkaklumo ar nepasitenkinimo[2].

50 m. kilus pilietiniam karui, pasak Plutarcho, niekas neabejojęs, kad Brutas prisidės prie Cezario, nes Pompėjus buvo nužudęs jo tėvą. Tačiau valstybės reikalą laikydamas svarbesniu už asmeninę nesantaiką, Brutas prisidėjo prie Pompėjaus (Plut. *Brut.* 4; Cic. *Att.* XIV. 1. 2). Kaip mokinys, Brutas buvo ne tik apdovanotas prigimties gabumais, bet ir pasižymėjo nepaprastu darbštumu – Farsalo mūšio išvakarėse jis studijavo Polibiją (Plut. *Brut.* 4). Apie jo *studia* kalba ir Ciceronas (*Brut.* 22, 332). Brutas buvo stoikų ir akademikų sekėjas, pats parašęs keletą filosofinių darbų lotyniškai (*Fin.* V. 8; *Acad.* I. 12), vienas jų – „Apie dorybę“ (*De virtute*) – buvo dedikuotas Ciceronui. Panašu, kad jaunuolis buvo geresnis filosofas nei oratorius[3], todėl „Brute“ Ciceronas į jo lūpas įdeda prisipažinimą, kad retorikoje jį labiau traukia ne jos vaisiai ir teikiama šlovė, bet džiugina pačios studijos ir pratybos (*Brut.* 23).

48 m. Gnėjui Pompėjui pralaimėjus ties Farsalu, Brutui pavyko pasprukti sveikam iš mūšio lauko. Gavęs iš jo žinią, Cezaris apsidžiaugė, kad jaunuolis liko gyvas, pasikvietė pas save ir ne tik dovanojo kaltę, bet ir priėmė į artimiausių draugų būrį (Plut. *Brut.* 6. 1–2). Išvykdamas kariauti į Afriką, Cezaris paskyrė Brutą Priešalpinės Galijos (*Gallia Cisalpina*) propretoriumi 46-iems metams. Kaip tik einančiam šias pareigas Brutui Ciceronas laiško forma rašo traktatą „Oratorius“, kuriame, jaunuolio neva atkakliai prašomas[4], dėsto savo pažiūras apie idealią iškalbą.

[1] „Nusiminusį Brutą kaip galėdamas padrąsinau; myliu jį ne mažiau nei tu, – vos nepasakiau ‘nei tavė’“ (*Att.* V. 20. 6).

[2] „Pereinu prie tavojo, tiksliau, manojo Bruto (juk šitaip tau labiau patinka)“ (*Att.* VI. 2. 7); „Pernelyg, sakau, pernelyg daug meilės šiame reikale parodei Brutui, mielasis Atikai, o man, bijau, – mažokai“ (*Att.* VI. 2. 9).

[3] Išsamiau apie išlikusius Bruto kalbų fragmentus ir politinius aspektus žr. Balbo 2013, 316–328.

[4] Ciceronas net kelis kartus pabrėžia, kad ėmėsi šio darbo Brutui primygtinai prašant, žr. *Or.* 1, 35, 238.

Kyla klausimas, kodėl kaip tik Brutas tampa Cicerono didaktikos apie iškalbą adresatu. Atsakymas slypi to meto polemikoje iškalbos klausimais.

„ORATORIUS" RETORINĖS POLEMIKOS KONTEKSTE

Kai 55 m. pr. Kr. parašė „Apie oratorių", Ciceronas jau ėjo penkiasdešimt antrus metus, buvo visų pripažintas ir nepranokstamas savo laiko oratorius, pasiekęs ir praeityje jau palikęs savo karjeros viršūnę[1], bet vis dar neabejotinai viena ryškiausių politinių figūrų šalia Julijaus Cezario, Gnėjaus Pompėjaus Didžiojo, Lucijaus Kraso, Marko Katono Jaunesniojo ir kitų. Trijų knygų dialoge jis iš esmės išdėstė savo požiūrį visais jam rūpimais iškalbos klausimais: koks turi būti tikras oratorius, kokie būtinieji komponentai – įgimtas talentas, įgytos teorinės žinios, išsilavinimas ir nuolatinė praktika – priartina jį prie siekiamybės, kokį išsilavinimą jis privalo turėti, kaip turi derėti graikiškas filosofinis išprusimas su romėnų politiko patirtimi bei praktiškumu ir pan. Visa tai Ciceronas išdėstė su dialogui deramu literatūriniu grakštumu ir autoriaus vertu stiliumi, be poleminės įtampos ir kovinės dvasios, nes jautėsi saugus iškalbos valdovas. Turbūt jis nemanė kada nors grįšiąs prie tų pačių temų. Tačiau praėjus beveik dešimtmečiui, jis vėl imasi plunksnos, kad apgintų savo suformuotą ir visą gyvenimą puoselėtą iškalbos sampratą. Kodėl? Kas privertė garbų politiką, kurio amžius ir karjera jau linko į pabaigą, vėl prabilti apie iškalbą, kuri jau, regis, buvo pakankamai išpildyta ir įtvirtinta jo praktikoje bei teorijoje.

[1] 63 m. jis ėjo konsulo pareigas, t. y. aukščiausią pareigybę Romos respublikoje (neskaitant diktatūros, kuri buvo galima tik ekstremalioje situacijoje ir iš esmės reiškė nukrypimą nuo normos).

Priežasčių čia esama dviejų. Pirmoji – nepalankiai susiklosčiusios aplinkybės Romos politikoje ir Cicerono asmeniniame gyvenime. Nors formaliai Ciceronas buvo gavęs nugalėtojo Cezario atleidimą, tarsi grįžo į įprastą gyvenimą ir net laimėjo keletą bylų, kuriose gynė buvusius Cezario priešus[1], vis dėlto tikrasis politinis gyvenimas diktatūros sąlygomis buvo nebeįmanomas. Prie aktyvios veiklos pratusiam žmogui reikėjo rasti prasmingą ir naudingą alternatyvą. Prisidėjo ir šeimos nelaimės: 45 m. pr. Kr. miršta mylima duktė Tulija, kurios netektį tėvas skaudžiai išgyvena ir vėlgi paguodos ieško veikloje, kuriai nuolat stigdavo laiko, kol teko aktyviai dalyvauti valstybės reikaluose, – literatūrinėje kūryboje[2]. Mintis, kad knygos jam tapo paguoda sunkiu gyvenimo tarpsniu, ne kartą nuskamba laiškuose:

> Bet yra viena priebėga – mokslas ir literatūra, – dalykai, kuriais aš visada naudojausi; palankiomis aplinkybėmis jie, rodėsi, teikė tik džiaugsmą, dabar – dar ir išsigelbėjimą (*Fam.* VI. 12. 5).

> Tad žinok, kad grįžęs į Miestą aš susitaikiau su senomis draugėmis, t. y. su savo knygomis. Beje, buvau liovęsis jomis naudotis ne todėl, kad ant jų pykau, bet kad šiek tiek jų gėdijausi: juk man atrodė, kad nusileidęs iki dalyvavimo didžiausiuose neramumuose su pačiais nepatikimiausiais sąjungininkais, aš nepakankamai paklusau jų pamokymams. Jos man atleidžia, kviečia grįžti prie senųjų įpročių ⟨...⟩“ (*Fam.* IX. 1. 2)[3].

Tačiau netrukus ima ryškėti nauja samprata – kūryba kaip alternatyva politinei veiklai: negalėdamas kitaip būti naudingas valstybei, jis ima pa-

[1] Išlikusios trys *Orationes Caesarianae*, pasakytos 46 m.: „Už Marcelą“, „Už Ligarijų“, „Už karalių Dejotarą“.

[2] Nuo 46 m. pavasario iki 44 m. rudens Ciceronas, be minėtųjų retorikos veikalų, parašo didžiąją daugumą savo filosofinių darbų, iš viso – 14 veikalų (15, jei dvi *Academica* versijas laikysime skirtingais veikalais).

[3] Dar žr. *Fam.* VII. 28. 2; 33. 2; IX. 3. 2; 20. 3; 26. 1–4. Čia ir toliau, jei nenurodyta kitaip, citatos verstos straipsnio autorės.

sitarnauti respublikai ir tautiečiams per savo kūrybą. Toks požiūris jau pastebimas mūsų aptariamame traktate (*Or.* 148) ir dar aiškiau deklaruojamas filosofiniuose tekstuose:

> Aš savo ruožtu, kol valstybė buvo tvarkoma tų žmonių, kuriems ji pati save patikėjo, visą savo rūpestį ir pamąstymus skyriau jai. Tačiau kai viskas atsidūrė vieno valdžioje ir nebeliko vietos patarimui bei asmeninei įtakai, galiausiai kai praradau savo sąjungininkus saugant respubliką, tikrus didžiavyrius, nepasidaviau širdgėlai, kuri būtų mane sugniuždžiusi, jei nebūčiau atsilaikęs, nei, priešingai, – malonumams, nevertiems mokyto žmogaus. O kad valstybė tebebūtų toje padėtyje, kurią buvo beįgaunanti, ir kad nebūtų patekusi į rankas žmonėms, trokštantiems ne tiek pakeisti, kiek visa sugriauti! Pirmiausia, lygiai kaip darydavau, respublikai tebesant gyvai, aš skirčiau daugiau pastangų veiklai nei rašymui; antra, ir patiems raštams patikėčiau ne tas temas, apie kurias dabar rašau, bet savo kalbas, kaip dažnai darydavau. Tačiau kadangi valstybės, į kurią paprastai telkiau visą savo dėmesį, mąstymą, pastangas, visiškai nebeliko, suprantama, nutilo ir mano raštai, pagimdyti forumo bei senato. Bet protas negali likti neveiklus, tad aš, nuo jaunumės pažįstamas su šiais užsiėmimais, pamaniau, kad garbingiausias būdas atsikratyti slogučio yra atsiduoti filosofijai. Juk dar jaunuolis mokymuisi skyriau daug laiko, o paskui, pradėjus eiti pareigas ir visiškai atsidėjus valstybinei veiklai, filosofijai buvo tiek vietos, kiek likdavo laiko nuo draugų bei valstybės reikalų. Visą jį išeikvodavau skaitymui, rašymui nebuvo laisvalaikio (*Off.* II. 2–4).

Antroji, svarbiausioji, priežastis mus veda prie garsiosios literatūrinės-stilistinės polemikos, jaudinusios išsilavinusių romėnų protus paskutiniais respublikos dešimtmečiais[1].

[1] Išsamiau apie atikistų ir azijistų polemiką žr. Quint. *Inst.* XII. 10. 12–26, taip pat Leeman 1963, 142–167; Kennedy 1972, 241–246.

Kaip jau minėjome, rašydamas „Apie oratorių“, Ciceronas buvo užtikrintas savo iškalbos sėkme ir neliečiamumu, todėl veikale nejuntama poleminė gaida. Tačiau netrukus jis tikriausiai nustebo supratęs, kiek nedaug jaunosios kartos žmonių seka jo iškalbos pėdomis. Tiesa, Kvintilijano liudijimas atrodo gana įspūdingai: „Betgi kas gali būti garbingiau, kaip mokyti to, ką geriausiai išmanai? Šitaip Celijus, kaip teigia Ciceronas, tėvo pas jį buvo atvestas, šitaip jis lavino Pansą, Hircijų, Dolabelą, mokytojo papročiu kasdien kalbėdamas ir klausydamasis“ (Quint. *Inst.* XII. 11. 6). Tačiau Hircijus ir Pansa, Cezario šalininkai, buvo menki oratoriai, jų vardai netrukus nuėjo užmarštin, Celijus Rufas[1] buvo pasirengęs priimti vyresniojo mokytojo vadovavimą tik tol, kol tai jam buvo naudinga, be to, visai nesidomėjo filosofija ir šliejosi prie Cicerono aršiai kritikuotų neoterikų Valerijaus Katùlo ir Licinijaus Kalvo. Taigi jaunimas nesižavėjo Cicerono iškalba, dar daugiau – netrukus metė jai iššūkį[2].

Maždaug apie amžiaus vidurį Romoje radosi jaunų žmonių sambūris, ėmęs piktintis ir maištauti prieš Hortenzijaus ir Cicerono įdiegtą romėniškos iškalbos tradiciją – patetišką, puošnų, kartais perdėtai žodingą ir periodišką stilių. Ekspresyviai ir pakylėtai kalbantys oratoriai jiems atrodė bepročiaujantys ir bakchiškai šėlstantys[3]. Sąjūdžiui vadovavo Markas Licinijus Kalvas, norėjęs vadintis „atikišku oratoriumi“ (*Atticum se* ⟨...⟩ *dici oratorem volebat*)[4] ir, Cicerono žodžiais, klydęs pats bei klaidinęs kitus (*et ipse errabat et alios etiam errare cogebat, Brut.* 284).

Tai pirmasis mums žinomas liudijimas apie atikizmo vardą gavusį sąjūdį, turėjusį didžiulės įtakos vėlesnei literatūrai ir net graikiškų (iš da-

[1] 56 m. Ciceronas gynė jį teisme, išlikusi kalba „Už Celijų“ – vienas jo iškalbos perlų.

[2] Leeman 1963, 137.

[3] *Furere et bacchari, Brut.* 276.

[4] Atiko pravardę buvo gavęs ir Cicerono draugas bei svarbiausias laiškų adresatas Titas Pomponijus dėl savo graikiško išsilavinimo ir dėl to, kad ilgai gyveno Atėnuose, buvo jų garbės pilietis ir, Cicerono žodžiais, buvo laikomas kone atėniečiu (*sit paene unus ex Atticis, Fin.* V. 4).

lies ir lotyniškų) raštų atrankai bei išlikimui[1]. Pradžioje tai buvo labiau gramatinis nei retorinis judėjimas, radęsis Graikijoje I a. pr. Kr. pradžioje ir siekęs sugrąžinti „švarią", Atikos tarme paremtą graikų kalbą[2]. Buvo atsigręžta į V–IV a. pr. Kr. Atėnų rašytojus, o jų kalba laikyta taisyklingumo etalonu, kaip priešprieša rytiniuose Viduržemio jūros kraštuose, visų pirma Mažojoje Azijoje, vartotai svetimybėmis užterštai kalbai. Pasivadindamas *Atticus*, Kalvas visų pirma nurodo į analogišką judėjimą Romoje ir lotynų kalboje[3]. Reikalavimas laikytis kalbos grynumo Romos atikistams tapo argumentu grįžti prie jų absoliutinamo atikinio paprastumo retorikoje, t. y. neįmantrios ir nemeniškos raiškos, priešinamos Mažosios Azijos mokyklai. Pastarajai buvo būdingas perdėm žodingas, įmantriai išdailintas, ritmingas stilius, kai kalbos skambumui ir puošnumui neretai teikta pirmenybė prieš minčių svarumą. Ryškiausias šios mokyklos oratorius Romoje buvo garsusis Kvintas Hortenzijus Hortalas[4] (Cic. *Brut.* 325), bet ir Ciceronui, matyt, neretai buvo kabinama azijisto etiketė:

> Gerai žinoma, kad ir Ciceronui nestigo priešininkų, kuriems jis atrodė išpūstas ir pasikėlęs, nepakankamai prislopintas, pernelyg kunkuliuojantis ir daugžodžiaujantis ir per mažai atikiškas. Jūs, žinoma, skaitėte ir Kalvo, ir Bruto Ciceronui siųstus laiškus, iš kurių lengva suprasti, kad Kalvas Ciceronui tikrai atrodė bekraujis ir sausas, o Brutas – atsipalaidavęs ir nerišlus; savo ruožtu Ciceronas girdėjo Kalvo priekaištus, neva

[1] Hendrickson 1988, 3.

[2] Pirmosios mūsų žinios apie graikiškąjį atikizmą yra iš Dionisijo Halikarnasiečio retorinių veikalų, parašytų I a. pr. Kr. pabaigoje, jau po Cicerono mirties, bet veikalo „Apie senovės oratorius" (*De antiquis oratoribus*) įvade jis kalba apie stiliaus reformą, jau kone įvykusią jo gyvenamu laikmečiu, ir pabrėžia romėnų įtaką šiam procesui (Kennedy 1972, 241).

[3] Išsamiau apie romėniškąjį atikizmą žr. Kennedy 1972, 241–246.

[4] Hortenzijus buvo nepranokstamas Romos advokatas, kol jį pralenkė aštuoneriais metais jaunesnis Ciceronas. Nors jie ne vienoje byloje buvo varžovai, Ciceronas atiduoda Hortenzijui garbės duoklę veikale „Brutas" (228–230, 301–329).

esąs palaidas ir ištižęs, ir Bruto, kad, jo žodžiais tariant, yra „glebus ir silpnastrėnis“ (Tac. *Dial.* 18. 4–5).

Panašius atikistų priekaištus Ciceronui vardija ir Kvintilijanas (*Inst.* XII. 10. 12–14). Beje, pats Ciceronas objektyviai vertino savo stiliaus „perteklių“ (*redundantia*) ankstyvosiose kalbose ir jo suvaldymą politinės ir retorinės brandos laikotarpiu (*Or.* 107–108).

Be minėtojo lyderio Licinijaus Kalvo, atikinės pakraipos laikėsi tokie žymūs politikai bei literatai kaip Julijus Cezaris, istorikas Salustijus, Markas Valerijus Mesala, Azinijus Polijonas, šiai „erezijai“ buvo pasidavę ir jaunieji Cicerono draugai Celijus ir Brutas. Romos atikistai laikė save tikrosios Atėnų iškalbos sekėjais ir savo modeliais pasirinko graikų oratorius Lisiją ir Hipereidą[1] bei istorikus Tukididą ir Ksenofontą, kurių vardai tapo purizmo sinonimu. Atikizmo šalininkai propagavo pernelyg sausą, aiškų, paprastą stilių be retorinių puošmenų ir emocijų, ir nors tarp atikistų būta neabejotinai puikių oratorių bei stilistų[2], vis dėlto jų kategoriški reikalavimai iš esmės kirtosi su Cicerono retorinėmis pažiūromis ir griovė jo iškalbos pamatus.

Tam tikrų reakcijos į atikinę iškalbą užuomazgų kai kas įžvelgia jau veikale „Apie oratorių“ (ypač III. 38–53)[3], kiti mokslininkai, priešingai, mano, kad tame veikale tokios polemikos nėra nė ženklo, nes ginčas dar nebuvo pribrendęs[4]. Bet praėjus beveik dešimtmečiui pagyvenęs oratorius puolė į kovą su atikistais visu smarkumu ir paskyrė jai net tris savo veikalus[5]. Panašu, kad jis pajuto grėsmę savo, kaip oratoriaus, prestižui

[1] „⟨...⟩ nori būti Hipereidais ir Lisijais“ (*Hiperidae volunt esse et Lisiae, Brut.* 67).

[2] Kalvo apibūdinimas „Brute“ bei kitų autorių liudijimai (Sen. *Contr.* VII. 19. 6; Quint. *Inst.* X. 1.115) leidžia įžvelgti jame Cicerono vertą varžovą. Išsamiau žr. Leeman, 1963, 156–158.

[3] Hendrickson 1905, 272.

[4] Kaster 2020, 21; Kennedy 1972, 242; Hendrickson 1988, 2. Mes pritartume pastariesiems.

[5] Jau minėtus traktatus „Brutas“, „Apie geriausią oratorių“ ir „Oratorius“.

ir, vedamas emocijų bei apmaudo, stojo į retorinį ginčą, gindamas savo iškalbos modelį[1]. Galbūt prisidėjo ir tai, kad mirus atikistų lyderiui Kalvui[2], Ciceronui nušvito viltis palenkti Brutą į savo pusę, todėl kaip tik jam dedikuoja du savo veikalus.

Atsakydamas į atikistų teiginius, Ciceronas nesistengia apginti azijinės iškalbos, kuriai, kaip priešingam kraštutinumui, irgi negaili kritikos[3], bet sutelkia dėmesį į atikizmo sampratą, kritikuodamas tiek terminą, tiek pasirinktus etalonus, tiek jų garbinamo stiliaus vienpusiškumą. Pirmiausia jis parodo, kad jo priešininkai nevykusiai renkasi sektinus pavyzdžius, nes, tarkime, Tukididas ir Ksenofontas, yra kito žanro rašytojai, netinkami mėgdžioti oratoriui[4]. Antra, atikistai klaidingai vartoją patį terminą: kalbėti atikiškai tėra nuoroda į tarmę, bet ne į stilių. Antraip iš atikinės iškalbos tektų eliminuoti daugelį garsiausių Atikos oratorių.

> Taigi tie oratoriai, kurie prisitaiko prie jautrios ir išrankios atėniečių klausos, turi būti laikomi atikistais. Jų esama įvairiausių, bet šitie mūsiškiai pastebi tik vieną jų atmainą. Nesvarbu, jei kalba šiurkščiai ir stačiokiškai, kad tik tiksliai ir aiškiai išvyniotų mintį – vien tokią kalbą laiko atikine. Klysta, kad vien tokią; atikine laikydami, neapsirinka. Jeigu, pasak jų, tik tokia yra atikiškumo esmė, tai atikiškai nekalbėjo nė Periklis, kuriam be ginčų buvo skiriama pirmoji vieta. ⟨...⟩ Tarkime, kad atikiškai kalba Lisijas, tasai žavingiausio ir dailiausio stiliaus meistras (kas galėtų tai neigti?), bet turime suprasti, kad atikiškumas slypi ne tame, kad viskas paprasta ir nepuošnu, bet kad nieko nėra neįprasto ir netinkamo.

[1] G. L. Hendricksonas (1988, 10) emocingu skubėjimu aiškina net ir traktato „Brutas" stilistinį neišbaigtumą.

[2] Tikslios jo gyvenimo datos neaiškios, bet spėjama, kad jis mirė 47 m. pr. Kr., įžengęs į ketvirtą dešimtį. Išsamiau Kennedy 1972, 244–246, Leeman 1963, 138–141.

[3] Žr. *Or.* 25 ir *comm. ad loc.*

[4] Žr. *Or.* 30, 32 *comm. ad loc.*

> Taigi ir puošni, sunkiasvorė, turtinga kalba tebūnie laikoma atikiška, antraip nei Aischinas, nei Demostenas nėra atikistai. (*Or.* 28–29)[1]

Taigi Romos atikistai klysta, laikydami save atikinės iškalbos tęsėjais, nes jų pasirinkti pavyzdiniai autoriai anaiptol neatspindi visos Atėnuose klestėjusios stilistinės įvairovės. Palikdami nuošaly tokius iškalbos meistrus kaip Demostenas, Aischinas ir kitus, jie ne tik užsisklendžia žemojo stiliaus rėmuose, bet ir klaidingai suvokia pačią iškalbą ir jos tikslus. Galiausiai net ir paties savo dievinamo Lisijo jie iš esmės neperpranta, nes mato ir mėgdžioja tik vieną jo bruožą – aiškumą ir paprastumą, bet nepastebi jo gebėjimo persikūnyti į kalbančiojo charakterį ir po tariamu paprastumu genialiai paslėpti savo meną.

Kita vertus, Ciceronas sąžiningai pastebi ir pripažįsta atikinio, kitaip sakant, žemojo stiliaus[2] privalumus: aiškumą, tam tikrą jėgą ir tvirtumą, paprastumą, kuris anaiptol nėra prastas ar lengvai pasiekiamas, skoningą dailumą, nereikalaujantį puošmenų (*Or.* 28, 76–90). Bet kaip tik perdėtas šių dorybių vaikymasis priveda atikistus prie ydų: per daug rūpindamiesi, kad neprileistų kažko netinkamo, jie praranda gyvybingumą (*Brut.* 283), vaikydamiesi tikslumo, jie tampa kapoti ir trūkčiojantys (*Brut.* 287), vengdami meniškumo, jie atsisako ritmo, teikiančio kalbai rišlumo (*Or.* 170), pašalinę visa, kas nebūtina, jie tampa sausi ir skurdūs (*Brut.* 284–285, 289) ir, kalbant ciceroniškomis metaforomis, palikdami kalbai vien kaulus ir sausgysles, jie daro ją bekrauję (*Brut.* 68).

Tačiau didžiausias atikistų paklydimas – tai prisirišimas prie vieno stiliaus. Juk esant tokiai bylų ir temų įvairovei, kvaila manyti, kad vienintelis stilius, kad ir kaip meistriškai jis įvaldytas, gali atliepti visus

[1] Plg. *Brut.* 285: „‘Noriu mėgdžioti Atėnų oratorius (*Atticos*)‘, – sako. Kuriuos? Juk jie ne vienos rūšies. Kas gali būti skirtingiau nei Demostenas ir Lisijas, nei Lisijas ir Hipereidas, nei visi šie ir Aischinas?“

[2] Cicerono traktuotėje skirtis tarp „atikinės iškalbos“ ir „žemojo stiliaus“ iš esmės neapčiuopiama. Pvz., *Or.* 75: „Pirmiausia turime apibūdinti tą oratorių, kurį vienintelį kai kas vadina atikiniu.“ Ir toliau kalbama apie žemąjį stilių.

poreikius. Kaip atsaką atikistams Ciceronas iškelia tokį kalbėtoją, kokį jau buvo apibrėžęs ir aptaręs veikale „Apie oratorių“. Tai ir yra jo iškalbos teorijos esmė: tikrasis oratorius privalo valdyti ir pagal poreikį taikyti visus stilius, nes žemasis labiausiai tinka teiginiui įrodyti ir pamokyti, aukštasis – sukelti klausytojų emocijas ir juos paveikti, vidurinysis – pradžiuginti klausytojus ir suteikti jiems malonumo, o tuo pačiu pelnyti jų palankumą. Vieno stiliaus puoselėjimas, pasak Cicerono, nėra principinis nuoseklumas, greičiau tai tiesiog negebėjimas kalbėti kitaip (*Opt. gen.* 10).

FILOSOFIJOS IR RETORIKOS SKILIMAS BEI JUNGTIS

Anksčiau minėta Cicerono kritika retorikos mokytojams dėl jų mokymo siaurumo ir nepakankamumo atliepia retorių ir filosofų ginčą apie tai, kas suteikia geriausią išsilavinimą politikui – ginčą, užsimezgusį tarp Sokrato ir sofistų IV a. pr. Kr. Atėnuose[1]. Šį reiškinį Ciceronas akcentuoja savo veikaluose kaip priežastį, dėl kurios radosi filosofijos ir retorikos skirtis (*Or.* 12–13).

Nors iškalbos meno išradėjais Ciceronas laiko du siciliečius Koraką ir Tisiją (*De or.* I. 91; *Brut.* 46), tikrasis retorikos suklestėjimas neabejotinai sietinas su V–IV a. Atėnų sofistais. Šie iškalbos mokytojai už pinigus siūlėsi suteikti kiekvienam norinčiam visų prieinamų žinių ir padaryti jį tobulu žmogumi, gebančiu įrodyti bet kokį teiginį. Jų mokymas buvo grindžiamas tiesos santykinumu: esą objektyvios tiesos nėra, yra tik žmogaus nuomonė apie ją. Todėl negalima teigti, kad viena nuomonė tikresnė už kitą, galima tik sakyti, kad viena nuomonė labiau tikėtina

[1] Išsamiau žr. May, Wisse 2001, 20–26; Gasparov 1972, 9–17.

už kitą. Taigi žmogus yra visų dalykų matas. Išmokyti įtikinti ir silpną teiginį paversti stipriu – toks buvo svarbiausias sofistų tikslas. Tam jie pasitelkė dvi priemones: dialektiką – svarstymo meną – ir retoriką – įtikinėjimo meną; pirmoji apeliavo į klausytojų protą, antroji – į jausmus. Abu dalykus įvaldęs žmogus gebėjo įrodyti bet kurį teiginį „už" ir „prieš" ir nurungti bet kokį priešininką.

Pirmasis iššūkį sofistams metė Sokratas. Jis stojo prieš pamatinį sofistų teiginį apie tiesos santykinumą. Sokratui tiesa yra absoliuti ir dieviška, ji stovi aukščiau už žmogiškus svarstymus, ji – visų dalykų matas. Todėl retorika – nereikalinga: teisinga nuomonė išsaugos savo jėgą ir be gražbylysčių, o klaidinga nuomonė, kad ir kaip gražiai pateikta, neatsilaikys prieš tiesą. Ši mintis rutuliojama Platono dialoguose: retorikos kritika išdėstyta „Gorgijuje", o „Faidre" pateiktas tikrosios iškalbos idealas. Kad nukreiptų klausytoją tikruoju keliu, oratorius, kaip teigia Platonas Sokrato lūpomis, privalo žinoti, kas yra teisinga, kas klaidinga, o tai prieinama tik filosofui. Šio žinojimo neturintis oratorius sofistas, siekdamas pasisekimo, turės pataikauti publikos skoniui, suteikdamas klausytojams ne naudą, bet žalą.

Ciceronas žavisi sofistų kalbiniais gebėjimais, jis atvirai giria Hipiją, Gorgiją ir kitus sofistus, gebėjusius kalbėti apie viską, o jų pralaimėjimą ginče su Sokratu jis aiškina tuo, kad pats Sokratas buvo dar iškalbingesnis už savo oponentus (*De or.* II. 126–130). Kaip, beje, ir Sokrato mokinys Platonas, pasak Cicerono, „tasai ne tik minties, bet ir žodžio garbiausias meistras bei mokytojas" (*Or.* 10). Dar daugiau, Ciceroną liūdina anas sofistų pralaimėjimas, nes jis atskyrė filosofiją nuo retorikos, teoriją nuo praktikos, ir iš bendro šaltinio jos ėmė tekėti skirtingomis vagomis, kaip kad Apeninų upės teka į priešingas puses (*De or.* III. 69). Šis skilimas, pasak Cicerono pakenkė abiem pusėms:

> Taigi teismo iškalba, filosofų paniekinta ir atmesta, neteko daug vertingų pastiprinimų, tačiau išdailinta žodžiais bei posakiais pelnė žmonių

> pagyras ir nebijojo mažumos nuosprendžio bei papeikimo. Šitaip mokytiems vyrams ėmė trūkti žmonėms prieinamos gražbylystės, o įgudusiems kalbėtojams – rinktinio išsilavinimo (*Or.* 13).

Triuškinantis Sokrato išpuolis prieš sofistus buvo aršiausias filosofijos ir retorikos susikirtimo momentas, trukęs palyginti neilgai. Netrukus, dar tame pačiame IV a., išryškėjo susitaikymo tendencijos. Vienoje pusėje – oratorius teoretikas Isokratas[1], Gorgijo mokinys, atsisakęs sofistų pretenzijos į visuotinį išmanymą, savo mokiniams siekė ne suteikti žinių visumą, bet išmokyti juos naudotis žiniomis. Jis pripažino, kad menas teisingai kalbėti ir teisingai mąstyti yra vieningas, bet manė, kad pirmasis turi vesti prie antrojo, o ne atvirkščiai. Retorika užėmė centrinę vietą jo ugdymo sistemoje, visos kitos žinios buvo tik pasiruošimas jai. Kitoje pusėje – filosofas Aristotelis, piktindamasis, kad Isokrato mokykla traukte traukia mokinius[2], pasistengė išdėstyti savo požiūrį į retoriką. Šitaip jis atsisakė savo mokytojo Platono kategoriško priešiškumo retorikai ir suteikė jai vietą savo filosofijos mokyme: retorika jam tapo mokslu apie nuomonių dėsnius, kaip logika – mokslu apie žinojimo dėsnius. Šitaip susidarė darni retorinės filosofijos sistema. Vis dėlto ji labiau mokė tyrinėti kalbas, negu praktiškai jas kurti, todėl Aristotelio „Retorika“, nepaisant jos įtakos tolesnei retorikos teorijai, beveik nepadarė įtakos praktiniam iškalbos mokymui[3]. Kur kas daugiau šiame lauke nuveiks Aristotelio mokinys Teofrastas, kuriuo Ciceronas daugiausia remiasi.

Ciceronas siekia suderinti Platoną su sofistais, Aristotelį su Isokratu, gelmę su platumu, teoriją su veiksmingumu. Jis formuoja naujovišką oratoriaus tipą, kuriame dera filosofinis išsilavinimas su politine iškalba.

[1] Isokratas mokė iškalbos kitus, bet pats nebuvo praktikas, mokymo tikslais jis rašė retoriškai puošnias kalbas, bet jos buvo skirtos labiau skaityti. Todėl Ciceronas sako: „Jo iškalba ne geležimi kaunasi rikiuotės priešakyje, bet, sakytume, mediniu kardu mankštinasi“ (*Opt. gen.* 17).

[2] *Or.* 62 ir *comm. ad loc.*

[3] Gasparov 1972, 12.

Šis idealus oratorius neturi nieko bendra su retorių mokyklų „gaminamais" žodžio amatininkais. Ciceronas keliskart pakartoja garsią oratoriaus Antonijaus frazę, kad jis „yra pažinęs nemažai įgudusių kalbėtojų, iškalbingo – nė vieno"[1]. Tikras oratorius turi savyje sujungti graikų filosofijos teoriją ir romėnų politinę praktiką. Tiesą sakant, toks oratorius ir yra pats Ciceronas: Platono, Aristotelio, Isokrato, Teofrasto mokymus jis, kaip oratorius praktikas, papildo savo paties iškalbos patirtimi, o kaip valstybės vyras – politine patirtimi. Isokrato išpuoselėtai iškalbai jis prideda trūkstamą dėmenį – praktinį pritaikomumą. O Aristotelio mokyme sukeičia reikšminius akcentus, svorio centrą perkeldamas į retoriką: retorinę filosofiją jis pakeičia filosofine retorika. Be filosofinio išsilavinimo, anot Cicerono, negali rastis pakankamas minčių svarumas. Kita vertus, filosofiją pažinęs oratorius sugebės išdėstyti filosofinį mokymą kur kas įtikimiau ir suprantamiau, taigi ir teisingiau, negu iškalbos nepažįstantis filosofas. Šitaip senasis politiko idealas *vir bonus dicendi peritus* Cicerono mokyme pakeliamas į filosofinę plotmę.

„Oratoriuje" Ciceronas žengia dar vieną žingsnį link filosofijos ir retorikos dermės. Visi jo ankstesni veikalai paženklinti tobulo oratoriaus paieškomis. Traktate „Apie oratorių" jis išsamiai aptarė, koks turėtų būti tasai oratorius, kokias įgimtas savybes ir įgytas žinias privalo turėti. „Brute" aptaria romėnų iškalbos istoriją parodydamas, kiek yra pažengta kelyje į tobulybę. Ir nors kartkartėmis skaitytojui leidžiama įtarti, kad tasai tobulasis galėtų būti pats Ciceronas[2], vis dėlto tai niekur neįvardija-

[1] *Disertos cognosse me non nullos, eloquentem adhuc neminem* (*De or.* I. 94; *Or.* 18).

[2] *Or.* 97–99 aptaręs aukštąjį stilių, autorius teigia apčiuopęs to idealiojo oratoriaus esmę (100) ir, nors dar kartą pakartoja, kad realybėje jo nėra buvę, vis dėlto idealo apibrėžimas jau aiškiai suformuluotas: „Tikrai iškalbingas bus tasai – kartoju savo apibrėžimą, – kuris apie mažus dalykus kukliai, apie vidutinius nuosaikiai, apie didžius įtaigiai gebės kalbėti" (101). Ir čia pat be jokio intarpo ima cituoti savo paties kalbas kaip įvairių stilių derinimo pavyzdžius, drauge nuolat vesdamas paralelę tarp savęs ir Demosteno (102–110).

ma. Tarp visų buvusių graikų bei romėnų oratorių jis mato Demosteną kaip sektiną etaloną, labiausiai priartėjusį prie idealo[1]. Net veikale „Apie geriausią oratorių“, parašytą vos keliais mėnesiais anksčiau už „Oratorių“, Demostenas laikomas tuo geriausiuoju[2].

> „Oratoriuje“ tobulybė pakylėjama į abstrakcijos plotmę. Ciceronas nebeieško pavyzdžių tarp esamų ar buvusių oratorių, jo „nebetenkina nė pats Demostenas“ (*Or.* 104), bet, pasitelkdamas Platono mokymą, jis stengiasi apibūdinti „svarstomo dalyko pirminį pavidalą ir vaizdinį“ (*Or.* 10).

Kurdamas tobulo oratoriaus įvaizdį, pavaizduosiu jį tokį, kokio galbūt niekada nėra buvę. Mat aš nesiekiu atskleisti, kas buvo geriausias, bet stengiuosi apčiuopti, kas yra toji nepranokstama tobulybė, kuri retai kada (o gal ir niekad) persmelkia visą kalbą nuo pradžios iki galo, bet kartkartėmis blyksteli vienoje ar kitoje vietoje – vieniems oratoriams dažniau, kitiems gal kiek rečiau. Tačiau esu įsitikinęs, jog nėra tokio gražaus dalyko, už kurį gražesnis nebūtų tasai pirminis grožis, nuo kurio, tarsi pomirtinė kaukė nuo veido, atspaudžiama visa kita. Jo negali nei akimis išvysti, nei ausimis išgirsti, nei jokiu kitu pojūčiu patirti, vien mąstymu ir mintijimu jį užčiuopiame (*Or.* 7–8).

Platono idėjai apibūdinti Ciceronas ieško lotyniškų atitikmenų – *species*, *forma*, *figura*[3], šitaip praturtindamas lotynų kalbos filosofinę terminiją. Ir turbūt neatsitiktinai „Oratoriuje“ net kelis kartus nukreipia į Platono „Faidrą“[4]. Galimas daiktas, kad ekstravagantišku meilės Brutui pareiškimu (*Or.* 33) irgi norima priminti minėtą Platono dialogą, kur Eroto apimtas įsimylėjėlis džiūsta, nematydamas savo meilės objekto

[1] *De or.* III. 71; *Brut.* 35.

[2] *Opt. gen.* 13. Tai vienas svariausių argumentų, leidžiančių datuoti šį veikalą anksčiau už „Oratorių“.

[3] *Or.* 2 ir *comm. ad loc.*

[4] *Or.* 15, 39, 41. Tą patį jis darė ir *De or.* (I. 86, II. 194, III. 228), nors ten tiesiai nenurodė šaltinio.

(*Phaedr.* 251d)[1]. Šitaip jis nori priversti skaitytojus palyginti savo „Oratorių“ su Platono dialogu, kuriame filosofas kalbėjo apie tikrąją iškalbą. Lygiai kaip „Faidre“ buvo aptarta grožio idėja, taip „Oratoriuje“ – kažkas iš esmės nauja – iškalbos idėja. Taigi, galima teigti, kad „Oratorius“ pačia savo esme įkūnija Cicerono propaguotą retorikos ir filosofijos dermę, nes yra konstruktyvaus filosofijos pritaikymo retorikos teorijoje pavyzdys.

VEIKALO TURINYS

Tiek eiliniam skaitytojui, tiek tyrėjams krenta į akis „Oratoriaus“ struktūros netolygumas: jame daug nukrypimų, pasikartojimų. Vieni spėja, kad gabalai buvo paimti iš laiškų Brutui ir publikuoti kaip vienas veikalas[2], kiti tai aiškina jauduliu ir skubėjimu rašant veikalą[3], dar kiti – pačiu veikalo sumanymu: Ciceronui esą rūpi pabrėžti ir išryškinti tam tikrus dalykus[4].

Dėl minėto nenuoseklumo įvairūs vertėjai ir komentuotojai labai nevienodai išskiria dalis ir smulkesnius poskyrius, tačiau bendras jo planas daugmaž atpažįstamas – § 1–36 įvadinė diskusija svarbiausiu Ciceroną dominančiu klausimu: jis siekia apibūdinti idealų oratorių, kokio niekada nėra buvę, ir pasitelkia Platono idėjos sąvoką. Tai atitinka Bruto domėjimąsi filosofija, ypač Platonu. Toliau autorius dėsto mokymą apie tris stilius: tobulas oratorius privalo valdyti visus tris (§ 20–27), tarp romėnų tokio nėra buvę (§ 23), iš graikų labiausiai priartėja prie šio idealo Demostenas (§ 104). Galiausiai parodomi Romos atikistų trūkumai

[1] Long 2002, 52.
[2] Kennedy 1972, 254.
[3] Hendrickson 1988, 10.
[4] Leeman 1963, 257.

(§ 28–32). Jų „atikizmo“ supratimas esąs pernelyg siauras, neteisingai pasirenkami pavyzdžiai. Ši įvadinė dalis galiausiai grįžta prie Bruto prašymo (§ 33–35).

Antroji dalis § 36–139 yra nenuosekli retorikos teorijos apžvalga, daug kur primenanti „Apie oratorių“ II ir III knygas. Čia sutinkamos svarbiausios retorinės temos ir kategorijos: iškalbos rūšys, tyrimo lauką susiaurinant iki teisminės iškalbos (§ 37–42), retorikos dalys, labai trumpai aptariant kiekvieną (§ 44–60), trys kalbos funkcijos ir jas atitinkantys stiliai (§ 69), deramumo (*decorum*) samprata (§ 69–74) ir t. t. Ciceronas sutelkia dėmesį tik į tai, kas atrodo svarbu jo ieškomo oratoriaus paveikslui. Labiausiai – į stilių klausimą, nes tai yra polemikos su atikistais objektas. Deramumo principas leidžia oratoriui pasirinkti reikiamą stilių: žemąjį (§ 75–90), vidurinįjį (91–96) ar aukštąjį (§ 97–99). Daugiausia dėmesio skiriama žemajam: Ciceronas parodo, kad ne prasčiau už atikistus išmano šio stiliaus dėsnius. Viena iš jo savybių turėtų būti sąmojis (§ 87–90), kuris, matyt, nebuvo stiprioji Bruto pusė, o Ciceronas garsėjo savo sąmoju ir jam skyrė daug dėmesio veikale „Apie oratorių“. Ciceronas primygtinai reikalauja vartoti visus kalbos stilius – tai yra svarbiausia priešprieša atikistams, – ir kiekvieną jų iliustruoja pavyzdžiais iš savo paties kalbų (§ 100–111). Trumpai paliečiamas ir oratoriaus išsilavinimo klausimas, buvęs svarbiausia traktato „Apie oratorių“ tema. Dabar Ciceronas užsimena apie filosofijos svarbą (§ 113–119), bet tik probėgšmais, nes tiek autorius, tiek adresatas šiuo klausimu iš esmės sutaria. Būtent stiliaus klausimas tampa pamatiniu diskusijos ir gynybos objektu. Ši dalis baigiama sausoku retorikos technikos aptarimu (§ 121–139).

Pirmosios dvi dalys, pasak Kennedy (1972, 256), yra daugiau ar mažiau įvadinės, Ciceronas nuolat kartoja, kad svarbiausi dalykai bus išdėstyti vėliau (§ 51, 61, 75, 100, 134). Trečioje dalyje (§ 140–236) itin išsamiai aptariama ta stilistinio išdailinimo dalis, kurios atikistai labiausiai

nepaisė – *compositio verborum*, t. y. periodiškas sakinių konstravimas, prozos ritmas ir klauzulės. Ciceronas remiasi Isokrato, Aristotelio, Teofrasto mokymu, bet graikų teoriją pritaiko lotynų kalbai, be to, apie ritmą gali pasakyti kur kas daugiau už bet kurį ankstesnį autorių (§ 174). Ypač daug dėmesio skiriama prozos ritmui (§ 168–236). Nors ši traktato dalis anaiptol nėra lengva lektūra, jo vertė neabejotina, nes tai išsamiausias ritminės prozos tyrimas klasikinėje romėnų raštijoje. Kaip tik jame slypi esminis atsakas atikistams ir „Oratoriaus" naujumas: diktatūros sąlygomis supratęs, kad gyvas žodis netenka prasmės ir kad jo, kaip oratoriaus, ateitis ir išlikimas priklauso nuo raštų, Ciceronas, pasak Johno Dugano, per ritmo studijas tarsi perkelia kalbos skambesį į rašytinį tekstą[1]. Ritmas yra ta priemonė, kuri suskaido ir drauge suriša kalbą kaip atokvėpis kalbant ar skyryba rašant. Gerai sukurta ritminė proza tampa nepriklausoma nuo kalbėtojo atokvėpių ar rašančiojo punktuacijos (*Or.* 228). Taigi rašytinis tekstas pakeičia gyvą kalbos atlikimą, įkūnydamas jo „kvėpavimą" ir jėgą[2] ir įgyja savarankišką būtį.

Traktato pabaigoje (§ 236–238) Ciceronas neatrodo labai optimistiškai nusiteikęs ir per daug nesitiki, kad jam pavyko įtikinti Brutą. Matyt, taip ir buvo, nes 44 m. gegužės 11 d. jis su apmaudu rašo Atikui: „Kai aš, kone pasidavęs jo maldavimams, parašiau jam apie geriausią iškalbos rūšį, jis ne tik man, bet ir tau parašė nepritariantis tam, kas man patinka"[3]. Kita vertus, galbūt tai apsimestinė sokratiška *aporia* – aklavietė, kurioje atsiduria ne vienas Platono dialogas[4]. Kai klausimas lieka neatsakytas ir atrodo, kad visas pokalbis nuėjo perniek. Tačiau niekas perniek nenueina: svarbus pats problemos suformulavimas bei atsakymo paieškos procesas, kuris neabejotinai palieka žymę Sokrato pašnekovų

[1] John Dugan, *Op. cit.*, 2005, 284–288.

[2] Dar žr. *comm. ad* § 150.

[3] *Att.* XIV. 20. 3: *cum ipsius precibus paene adductus scripsissem ad eum de optimo genere dicendi, non modo mihi sed etiam tibi scripsit sibi illud quod mihi placeret non probari.*

[4] Už šį palyginimą dėkoju Aliui Jaskelevičiui.

bei Platono, o šiuo atveju – Cicerono skaitytojų mintyse. Taigi net jei Ciceronas nepasiekė tiesioginio tikslo – atvesti Brutą (ir kitus atikistus) į „tikrosios iškalbos“ kelią, „Oratorius“ visiems laikams tapo vienu svarbiausiu ir skaitomiausių retorikos veikalų. Galime drąsiai teigti, kad tai atsisveikinimo žodis, išties vertas žmogaus, sukūrusio lotynišką literatūrinę prozą.

TESTIMONIA

Fam. XII. 17. 2:

Me ⟨s⟩cito, dum tu absis, quasi occasionem quandam et licentiam nactum scribere audacius, et cetera quidem fortasse quae etiam tu concederes, sed proxime scripsi de optimo genere dicendi; in quo saepe suspicatus sum te a iudicio nostro, sic scilicet ut doctum hominem ab non indocto, paulum dissidere. huic tu libro maxime velim ex animo, si minus, gratiae causa suffragere. dicam tuis ut eum, si velint, describant ad teque mittant. puto enim, etiam si rem minus probabis, tamen in ista solitudine quicquid a me profectum sit, iucundum tibi fore.

Fam. VI. 7. 4:

Cum vero ad ipsius Caesaris nomen veni, toto corpore contremesco, non poenae metu sed illius iudici. totum enim Caesarem non novi. quem putas animum esse ubi secum loquitur? 'hoc probabit, hoc verbum suspiciosum est. quid si hoc muto? at vereor ne peius sit.' age vero, laudo aliquem: num offendo? cum porro reprehendam, quid si non vult? armati stilum persequitur; victi et nondum restituti quid faciet? auges etiam tu mihi timorem, qui in 'Oratore' tuo caves tibi per Brutum et ad excusationem socium quaeris. ubi hoc omnium patronus facit, quid me, veterem tuum, nunc omnium clientem, sentire oportet?

Laiškai artimiesiems, XII. 17. 2. Ciceronas Kvintui Kornificijui (46 m. pr. Kr. rugsėjo vidurys):

Žinok, kol esi išvykęs, aš, tarsi gavęs progą ir leidimą rašyti drąsiau, parašiau ir kitų dalykų, kuriems, ko gero, netgi tu pritarsi, ir visai neseniai – „Apie geriausią iškalbos rūšį", dėl kurios, kaip dažnai įtariau, tu – žinoma, kaip mokytas žmogus su nevisišku nemokša – su manim šiek tiek nesutinki. Labiausiai norėčiau, kad šią knygą palaikytum iš širdies, jei ne, bent jau iš palankumo man. Pasakysiu taviškiams, kad jei norėtų, ją perrašytų ir pasiųstų tau. Net jeigu nelabai pritarsi jos turiniui, manau, tavo vienatvėje tau bus malonu visa, kas nuo manęs beateitų.

Laiškai artimiesiems, VI. 7. 4. Aulas Cecina Ciceronui (46 m. pr. Kr. gruodis ar sausio pradžia):

Kaskart, kai prieinu prie paties Cezario vardo, suvirpu visu kūnu – ne bausmės bijodamas, bet jo vertinimo. Juk Cezario aš visiškai nepažįstu. Kokia, tavo manymu, mano dvasios būsena, kai pats su savimi šitaip kalbuosi? „Ar pritars? Šis žodis įtartinas. Kas, jei jį pakeisčiau? Bijau, kad nebūtų dar blogiau." Antai kažką pagiriu – ar neįžeisiu? Kitur apriekaištauju – kas, jei jis to nenori? Jis persekioja rašiklį to, kuris buvo ėmęsis ginklo, tai kaip elgsis su nugalėto ir dar nesutaikyto priešo kūriniu? O tu dar stiprini mano baimę: savo „Oratoriuje" slepiesi už Bruto ir ieškai bendrininko pasiteisinimui[1]. Kai šitaip elgiasi visų užtarėjas, kaip jaustis man, senam tavo, o dabar jau visų globotiniam?

[1] Žr. *Or.* 35 ir *comm. ad loc.*

Att. XII. 6a. 1:

'Chremes, tantumne ab re tua est oti tibi', ut etiam Oratorem legas? macte virtute! mihi quidem gratum, et erit gratius si non modo in tuis libris sed etiam in aliorum per librarios tuos Aristophanem reposueris pro Eupoli.

Fam. VI. 18. 4:

Oratorem meum tanto opere a te probari vehementer gaudeo. mihi quidem sic persuadeo, me quicquid habuerim iudici de dicendo in illum librum contulisse. qui si est talis qualem tibi videri scribis, ego quoque aliquid sum. sin aliter, non recuso quin quantum de illo libro tantundem de mei iudici fama detrahatur.

Att. XIV. 20. 3:

quid tu Bruto putas et ingenioso et erudito? de quo etiam experti sumus nuper in edicto. scripseram rogatu tuo. meum mihi placebat, illi suum. quin etiam cum ipsius precibus paene adductus scripsissem ad eum de optimo genere dicendi, non modo mihi sed etiam tibi scripsit sibi illud quod mihi placeret non probari.

Fam. XV. 20. 1:

'Oratorem' meum (sic enim inscripsi) Sabino tuo commendavi.

Laiškai Atikui, XII. 6a. 1. Ciceronas Titui Pomponijui Atikui
iš Tuskulo sodybos Romon (46 m. pr. Kr. *intercalaris*[1]):

„Chremetai, laiko šitiek nuo darbų turi", kad net skaitai „Oratorių"? Pagirtina drąsa! Man malonu ir bus dar maloniau, jei ne tik savo knygoje, bet ir kitose liepsi savo perrašinėtojams vietoj Eupolido įrašyti Aristofaną[2].

Laiškai artimiesiems, VI. 18. 4. Ciceronas Kvintui Leptai
(45 m. pr. Kr. sausis):

Nepaprastai džiaugiuosi, kad taip labai vertini mano „Oratorių". Aš pats save įtikinėju, kad visą savo išmanymą apie iškalbą, kokį tik turėjau, sudėjau į šią knygą. Jei jis toks, koks, kaip rašai, ir tau atrodo, vadinasi, esu šio to vertas. Jei kitoks, neprieštarauju, kad ši nuomonė apie mano išmanymą nukentėtų tiek pat, kiek ir apie šią knygą.

Laiškai Atikui, XIV. 20. 3. Ciceronas Titui Pomponijui Atikui
iš Puteolų sodybos Romon (44 m. pr. Kr. gegužės 11 d.):

Ką tu manai apie Brutą – ir talentingą, ir išsilavinusį? Jį neseniai pažinau iš edikto. Parašiau jį tavo prašymu. Manasis man patiko, jam – savasis. Dar daugiau, kai aš, kone pasidavęs jo maldavimams, parašiau jam apie geriausią iškalbos rūšį, jis ne tik man, bet ir tau parašė nepritariantis tam, kas man patinka.

Laiškai artimiesiems, XV. 20. 1 Ciceronas Gajui Trebonijui iš Romos
Ispanijon (45 m. pr. Kr. sausis / gegužė):

Savo „Oratorių" (juk taip jį pavadinau) pavedžiau tavajam Sabinui.

[1] Pridėtinis mėnuo, kas dvejus trejus metus įterpiamas tarp vasario ir kovo; panaikintas, įvedus Julijaus kalendorių 46 m. pr. Kr.

[2] Plg. *Or.* 29 ir *comm.* ad loc.

Div. II. 4:

Cumque Aristoteles itemque Theophrastus, excellentes viri cum subtilitate, tum copia, cum philosophia dicendi etiam praecepta coniunxerint, nostri quoque oratorii libri in eundem librorum numerum referendi videntur. Ita tres erunt de oratore, quartus Brutus, quintus orator.

Pseudo-Asconius *ad. Cic. Div.* 25:

Maior enim est Hortensius Tullio, adeo ut in libris qui de oratore scribuntur etiam laudetur Hortensius a L. Crasso et M. Antonio. Hos ante se Cicero Catonemque veneratur at multos alios, quos et de oratore, in oratore et Bruto collegit.

Apie pranašavimą, II. 4:
Kadangi Aristotelis ir Teofrastas – vyrai, pasižymėję tiek proto aštrumu, tiek kalbos žodingumu, prie filosofijos prijungė retorikos pamokymus, tai ir mūsų knygas apie iškalbą, man rodos, dera priskirti tam pačiam būriui. Taigi yra trys knygos „Apie oratorių“, ketvirtoji „Brutas“, penktoji „Oratorius“.

Pseudo-Askonijus, *Komentarai Divinacijai prieš Cecilijų*, 25:
Juk Hortenzijus vyresnis už Tulijų, taigi knygose, kuriose rašoma apie oratorių, Lucijus Krasas ir Markas Antonijus giria Hortenzijų. Šiuos savo pirmtakus ir Katoną Ciceronas garbina, ir daugelį kitų, kuriuos surinko knygose „Apie oratorių“, „Oratorius“ ir „Brutas“.

VĖLESNI „ORATORIAUS“ TEKSTO PAMINĖJIMAI IR NUORODOS Į JĮ

Orator §	
3–6	Colum. *R. r.* I. *praef.* 28–31
7, 101	Quint. *Inst.* I. 10. 4
12	Quint. *Inst.* XII. 2. 23
12, 15	Tac. *Dial.* 32
34	Amm. Marc. XXVI. 9. 10
34	Quint. *Inst.* X. 7. 27
44	Quint. *Inst.* VII. *praef.* 14
45	Quint. *Inst.* III. 6. 44
45	Quint. *Inst.* III. 5. 15
54	Quint. *Inst.* III. 3. 7
56	Iul. Vict. *RL*, Halm 440. 31 *ff*
57	Quint. *Inst.* XI. 3. 58
57	Iul. Vict. *RL*, Halm 443. 13 *ff*
71	Quint. *Inst.* XI. 1. 4
73	Quint. *Inst.* XI. 1. 5
76, 97	Quint. *Inst.* XI. 1. 92
76	Donat. *Ter. Phorm.* 270
87–89	Iul. Vict. *RL*, Halm 428. 14 *ff*
87	Quint. *Inst.* VI. 3. 42
92	Quint. *Inst.* X. 1. 80
95	Quint. *Inst.* X. 1. 81
104	Quint. *Inst.* XII. 1. 22
104	Quint. *Inst.* X. 1. 24
104	Plut. *Cic.* 24
107	Quint. *Inst.* XII. 6. 4
108	Quint. *Inst.* XII. 1. 20
130	*Schol. Bob. Cic. Planc.* 76
135	Quint. *Inst.* IX. 3. 97
154	Quint. *Inst.* I. 5. 65
154	Prisc. *GL*, Keil II. 594. 20
155, 156	Quint. *Inst.* I. 6. 18
158	Vel. Long. *GL*, Keil VII. 60. 6 *ff*
158	Gell. *N.A.* XV. 3. 1
158	Macr. *GL*, Keil V. 600. 17 *ff*
158	Macr. *GL*, Keil V. 637. 19 *ff*
159	Gell. *N.A.* II. 17. 1
161	Quint. *Inst.* IX. 4. 37
170 *ff*	Quint. *Inst.* IX. 4. 115
172, 189	Mar. Vict. *GL*, Keil VI. 113. 1 *ff*
186	Quint. *Inst.* IX. 4. 16
204	Quint. *Inst.* IX. 4. 124; Diom. *GL*, Keil I. 465. 24 *ff*
212	Mar. Vict. *GL*, Keil VI. 90. 17 *f*
212 *ff*	Quint. *Inst.* IX. 4. 79
212 *ff*	Ruf. *GL*, Keil VI. 577. 1 *ff*
213 *ff*	Ruf. *GL*, Keil VI. 575. 12 *ff*
215 *ff*	Mart. Cap. *GL*, Keil 476. 6 *ff*
217	Ps.-Caes. *GL*, Keil VI. 307. 8 *ff*
218	Ps.-Caes. *GL*, Keil VI. 308. 26 *ff*
221	Quint. *Inst.* IX. 4. 125
221	Diom. *GL*, Keil I. 466. 20 *f*
233	Quint. *Inst.* IX. 4. 15
234	Hieron. *Ep.* CXXX. 6

MARCI TULLI CICERONIS
ORATOR

MARKAS TULIJUS CICERONAS
ORATORIUS

I. 1. Utrum difficilius aut maius esset negare tibi saepius idem roganti an efficere id quod rogares, diu multumque, Brute, dubitavi. nam et negare ei, quem unice diligerem cuique me carissimum esse sentirem, praesertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum admodum mihi videbatur, et suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse eius qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium. 2. quid enim est maius quam, cum tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare quae sit optima species et quasi figura dicendi? quod quoniam me saepius rogas, aggrediar non tam perficiundi spe quam experiundi voluntate; malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desiderari a te prudentiam meam quam, si id non fecerim, benivolentiam.

3. Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae genus probem maxime et quale mihi videatur illud quo nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum iudicem. in quo vereor, ne, si id quod vis effecero eumque oratorem quem quaeris expressero, tardem studia multorum, qui desperatione debilitati experiri id nolent quod se assequi posse diffidant. 4. sed par est omnis omnia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas concupiverunt. quodsi quem aut natura sua aut illa praestantis ingenii vis forte deficiet aut si minus instructus erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cursum quem poterit: prima enim sequentem honestum est in secundis tertiisque consistere. nam[1] in poetis non Homero soli locus est, ut de Graecis loquar, aut Archilocho aut Sophocli aut Pindaro, sed horum vel secundis vel etiam infra secundos. 5. nec vero Aristotelem in philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia et copia ceterorum studia restinxit.

[1] nam *Seel*; an *Westman*.

1. Ilgai dvejojau, Brutai*, kas būtų sunkiau arba svarbiau – tau, nuolat to paties prašančiam, atsakyti ar tavo prašymą išpildyti. Mat tiek atsakyti mylimiausiam žmogui, kuriam ir aš pats jaučiuosi esąs labai brangus, juo labiau siekiančiam teisingo, trokštančiam garbingo dalyko, man atrodė pernelyg žiauru, tiek ir imtis tokios temos, kurią sunku ne tik žodžiais perteikti, bet ir mąstymu užčiuopti, maniau, kažin ar pritinka tam, kuris vengia mokytų bei nusimanančių vyrų papeikimo*. 2. Ir išties kas gali būti sunkiau kaip, esant tokiai didelei gerų oratorių įvairovei*, nuspręsti, koks iškalbos vaizdinys ar tarsi jos išvaizda* yra geriausia. Tačiau, vėl ir vėl tavo prašomas, ryžtuosi pradėti darbą, ne tiek vildamasis jį atlikti, kiek norėdamas pamėginti. Verčiau tavo norui nusileidęs pasirodysiu stokojąs išmanymo, negu – jei to nepadaryčiau – pritrūksiu geranoriškumo.

3. Taigi nuolat manęs klausinėji*, kokią iškalbą aš labiausiai vertinu, ar yra tokia, kuriai, mano nuomone, nieko negalì prikišti ir kurią laikyčiau puikiausia ir tobuliausia. Jei padarysiu, ko tu nori, ir pavaizduosiu tavo ieškomą oratorių, bijau, daugelį žmonių atgrasysiu nuo mokslo, nes, pasidavę nevilčiai, nebenorės išmėginti dalyko, kurį nesitikėtų galį įvaldyti. 4. Bet iš tikrųjų viską privalu išbandyti trokštantiems didžių, tik dideliu darbu pasiekiamų dalykų. Ir jei kartais kam nors pristigs įgimtų savybių ar tos ypatingos talento jėgos* arba jei bus nepakankamai išsilavinęs aukštųjų menų baruose*, vis tiek teeinie tuo keliu, kuriuo pajėgs, nes pirmos vietos siekiančiam ne gėda atsidurti ir antroje ar trečioje*. Juk tarp poetų ne vienam Homerui yra vietos, jei kalbame apie graikus, arba ne vienam Archilochui ar Sofokliui, ar Pindarui*, bet ir antriesiems po jų ir dar žemiau stovintiems. 5. Taip pat ir filosofijoje Aristotelio neatbaidė nuo rašymo Platono didybė*, o pats Aristotelis savo nuostabiu išmanymu ir kūrinių gausa neatvėsino kitų filosofų stropumo.

II. nec solum ab optumis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se ab artibus suis removerunt, qui aut Ialysi quem Rhodi vidimus non potuerunt aut Coae Veneris pulchritudinem imitari; nec simulacro Iovis Olympii aut doryphori statua deterriti reliqui minus experti sunt, quid efficere aut quo progredi possent. quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut, cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. 6. in oratoribus vero, Graecis quidem, admirabile est quantum inter omnis unus excellat; ac tamen, cum esset Demosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt et antea fuerant nec postea defecerunt. quare non est cur eorum, qui se studio eloquentiae dediderunt, spes infringatur aut languescat industria: nam neque illud ipsum quod est optumum desperandum est et in praestantibus[1] rebus magna sunt ea quae sunt optimis proxima.

7. Atque ego in summo oratore fingendo talem informabo qualis fortasse nemo fuit. non enim quaero quis fuerit, sed quid sit illud quo nihil possit esse praestantius, quod in perpetuitate dicendi non saepe atque haud scio an nunquam, in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densius apud alios fortasse rarius. 8. sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit unde illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur; quod neque oculis neque auribus neque ullo sensu percipi potest; cogitatione tamen et mente complectimur. itaque et Phidiae simulacris quibus nihil in illo genere perfectius videmus, et iis picturis, quas nominavi, cogitare tamen possumus pulchriora. 9. nec vero ille artifex, cum faceret Iovis formam aut Minervae, contemplabatur aliquem e quo similitudinem duceret, sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quaedam, quam intuens in eaque defixus ad illius similitudinem artem et manum dirigebat. III. ut igitur in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens,

[1] praestantibus *Seel, Reis*; †praesentibus† *Westman.*

II. Ir ne tik iškiliausi vyrai nuo aukštų siekių nebuvo atbaidyti, bet ir meistrai* nuo savo menų nepasitraukė dėl to, kad neįstengė atkartoti ar Jaliso, kurį esame matę Rode*, ar Kojo salos Veneros grožio*; nei Olimpijos Dzeuso atvaizdas* ar Ieties nešėjo statula* neatbaidė kitų skulptorių, ir jie žinojo, ką kurti ir kokiu keliu gali eiti. O jų būta tokios daugybės, ir kiekvienas savo srityje pelnė tokią šlovę, kad žavėdamiesi puikiausiais kūriniais vis dėlto pripažįstame ir prastesniuosius. 6. Lygiai taip ir tarp oratorių* – bent jau tarp graikų – nuostabu, kaip vienas visa galva pranoksta visus kitus. Vis dėlto ir Demosteno laikais buvo daug didžių ir garsių oratorių, yra buvę jų ir anksčiau, nestigo ir vėliau. Todėl nėra priežasties, kodėl atsidėjusieji iškalbos mokslui turėtų prarasti viltį ar nuslopinti savo uolumą. Viena vertus, nereikia liautis tikėjus, jog įmanoma pasiekti pačią tobulybę, kita vertus, didžiuose dalykuose didinga jau ir tai, kas tik priartėja prie tobulybės.

7. Kurdamas tobulo oratoriaus įvaizdį, pavaizduosiu jį tokį, kokio galbūt niekada nėra buvę*. Mat aš nesiekiu atskleisti, kas buvo geriausias, bet stengiuosi apčiuopti, kas yra toji nepranokstama tobulybė, kuri retai kada (o gal ir niekad) persmelkia visą kalbą nuo pradžios iki galo, bet kartkartėmis blyksteli vienoje ar kitoje vietoje – vieniems oratoriams dažniau, kitiems gal kiek rečiau. 8. Tačiau esu įsitikinęs, jog nėra tokio gražaus dalyko, už kurį gražesnis nebūtų tasai pirminis grožis, nuo kurio, tarsi pomirtinė kaukė nuo veido*, atspaudžiama visa kita. Jo negali nei akimis išvysti, nei ausimis išgirsti, nei jokiu kitu pojūčiu patirti, vien mąstymu ir mintijimu jį užčiuopiame. Taigi ir už Feidijo statulas, už kurias nieko puikesnio tarp tos rūšies kūrinių nesame matę, ir už anuos paveikslus, kuriuos minėjau*, galime išmąstyti kažką gražesnio. 9. Juk ir garsusis menininkas*, kurdamas Jupiterio ar Minervos atvaizdus*, nežiūrėjo į kokį nors žmogų kaip pavyzdį, bet jo sąmonėje slypėjo kažin koks ypatingas grožio vaizdinys, kurį stebėdamas, į kurį susitelkęs*, jis kreipė savo rankų meną, siekdamas sukurti kažką panašaus. III. Taigi,

cuius ad cogitatam speciem imitando referuntur ea quae sub oculos ipsa non cadunt, sic perfectae eloquentiae speciem animo videmus, effigiem auribus quaerimus. 10. has rerum formas appellat ἰδέας ille non intellegendi solum sed etiam dicendi gravissimus auctor et magister Plato, easque gigni negat et ait semper esse ac ratione et intellegentia contineri, cetera nasci occidere, fluere labi nec diutius esse uno et eodem statu. quicquid est igitur, de quo ratione et via disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemque redigendum.

11. Ac video hanc primam ingressionem meam non ex oratoriis disputationibus ductam, sed e media philosophia repetitam, et eam quidem cum antiquam tum subobscuram aut reprehensionis aliquid, aut certe admirationis habituram. nam aut mirabuntur quid haec pertineant ad ea quae quaerimus – quibus satis faciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita videatur – aut reprehendent quod inusitatas vias indagemus, tritas relinquamus. 12. ego autem et me saepe nova videri dicere intellego, cum pervetera dicam sed inaudita plerisque, et fateor me oratorem, si modo sim aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis exstitisse; illa enim sunt curricula multiplicium variorumque sermonum in quibus Platonis primum sunt impressa vestigia. sed et huius et aliorum philosophorum disputationibus et exagitatus maxume orator est et adiutus – omnis enim ubertas et quasi silva dicendi ducta ab illis est – nec satis tamen instructus ad forensis causas quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus Musis reliquerunt. 13. sic eloquentia haec forensis spreta a philosophis et repudiata multis quidem illa adiumentis magnisque caruit, sed tamen ornata verbis atque sententiis iactationem habuit in populo nec paucorum iudicium reprehensionemque pertimuit: ita et doctis eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit.

IV. 14. Positum sit igitur in primis quod post magis intellegetur, sine philosophia non posse effici quem quaerimus eloquentem, non ut

lygiai kaip skulptūroje ir tapyboje esama tam tikros išbaigtos tobulybės, į kurios suvoktą vaizdinį menininkai mėgdžiodami lygiuoja tai, kas savaime nepasirodo mūsų akims*, taip ir tobulos iškalbos vaizdinį įžvelgiame protu, tik jo atvaizdą gaudome ausimis. 10. Šiuos dalykų pavidalus Platonas, tasai ne tik minties, bet ir žodžio garbiausias meistras bei mokytojas*, vadina *ideai* ir teigia, kad jos ne atsiranda, bet amžinai esti ir protu bei suvokimu yra aprėpiamos; visa kita randasi ir žūsta, teka* ir nyksta bei ilgėliau neišlieka vis tame pačiame būvyje*. Taigi, kad ir ką mes nuodugniai ir kryptingai svarstytume, turime atsekti pirminį savo svarstomo dalyko pavidalą ir vaizdinį.

11. Matau, kad ši mano įžanga, paimta ne iš svarstymų apie retorikos meną, bet užgriebta iš pačios filosofijos gelmės – dargi senovinės* ir sunkiai suprantamos – galbūt sulauks priekaištų ar bent jau sukels nuostabą. Nes skaitytojai arba stebėsis, kaip tai susiję su mūsų tyrimu (išsamiau susipažinę su dalyku, jie bus patenkinti paaiškėjus, jog ne veltui taip iš tolo pradėjome), arba priekaištaus, kad ieškome neįprastų takų, o pramintus aplenkiame.12. Aš pats suprantu, kad, viena vertus, kartodamas perdėm senus, bet daugeliui negirdėtus dalykus, dažnai atrodau tarsi dėstąs kažkokias naujoves; kita vertus, pripažįstu, jog mane oratoriumi padarė – jei bent menka dalele juo esu* – ne retorių dirbtuvės, bet Akademijos erdvės*. Štai tasai įvairių daugialypių pokalbių laukas, kuriame Platonas pirmasis įspaudė savo pėdsakus*. Tiek jo, tiek kitų filosofų svarstymai ir aršiai pliekė oratorių, ir suteikė jam naudos* – mat iš jų pareina visas kalbos turtingumas ir, galima sakyti, jos žaliava*, – tačiau nepakankamai parengė teismo byloms, kurias, kaip sakydavo patys filosofai, jie palieką šiurkštesnėms Mūzoms*. 13. Taigi teismo iškalba, filosofų paniekinta ir atmesta, neteko daug vertingų pastiprinimų*, tačiau išdailinta žodžiais bei posakiais pelnė žmonių pagyras ir nebijojo mažumos nuosprendžio bei papeikimo. Šitaip mokytiems vyrams ėmė trūkti žmonėms prieinamos gražbylystės, o įgudusiems kalbėtojams – rinktinio išsilavinimo.

in ea tamen omnia sint sed ut sic adiuvet ut palaestra histrionem (parva enim magnis saepe rectissime conferuntur). nam nec latius atque copiosius de magnis variisque rebus sine philosophia potest quisquam dicere, 15. si quidem etiam in Phaedro Platonis hoc Periclen praestitisse ceteris dicit[1] oratoribus Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit auditor. a quo censet eum cum alia praeclara quaedam et magnifica didicisse tum uberem et fecundum factum esse gnarumque, quod est eloquentiae maxumum, quibus orationis modis quaeque animorum partes pellerentur. quod idem de Demosthene existimari potest cuius ex epistulis intellegi licet quam frequens fuerit Platonis auditor; 16. nec vero sine philosophorum disciplina genus et speciem cuiusque rei cernere neque eam definiundo explicare nec tribuere in partis possumus nec iudicare quae vera quae falsa sint neque cernere consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere. quid dicam de natura rerum, cuius cognitio magnam oratori suppeditat copiam? <et credat quispiam> de vita de officiis de virtute de moribus sine multa earum ipsarum rerum disciplina aut dici aut intellegi posse? V. 17. Ad has tot tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia. quae sola tum quidem tradebantur ab iis qui dicendi numerabantur magistri; quo fit ut veram illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod alia intellegendi alia dicendi disciplina est et ab aliis rerum ab aliis verborum doctrina quaeritur. 18. itaque M. Antonius cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum tribuebat aetas, vir natura peracutus et prudens, in eo libro quem unum reliquit disertos ait se vidisse multos, eloquentem omnino neminem. insidebat videlicet in eius mente species eloquentiae quam cernebat animo, re ipsa non videbat. vir autem acerrimo ingenio – sic enim fuit – multa et in se et in aliis desiderans neminem plane qui recte appellari eloquens posset videbat. 19. quodsi ille nec se nec L. Crassum eloquentem putavit, habuit profecto comprehensam animo quandam formam

[1] dicit *Seel, Reis*; ⟨iu⟩dicat *Westman*.

IV. 14. Todėl įvardykime iš pat pradžių, kas vėliau dar paaiškės: be filosofijos negali rastis toks kalbėtojas, kokio ieškome; tai nereiškia, kad nuo jos viskas priklauso, bet ji padeda oratoriui, kaip palaistra – aktoriui* (menkus dalykus kartais puikiai tinka lyginti su didžiais*). Juk apie svarbius ir įvairius dalykus niekas negali bent kiek plačiau ir žodingiau kalbėti, neišmanydamas filosofijos*. 15. Antai ir Platono „Faidre“ Sokratas sako, jog Periklis tuo pranoko kitus oratorius, kad jo mokytojas buvo gamtininkas Anaksagoras*. Iš jo, anot Sokrato, jis išmokęs daug puikių ir didingų dalykų ir jo dėka tapęs turtingu bei sodriu kalbėtoju, pažinusiu tai, kas iškalbai svarbiausia – kokiomis kalbos priemonėmis suvirpinamos įvairios sielos stygos*. Tą patį ir apie Demosteną reikia manyti, iš kurio laiškų gali suprasti*, koks uolus jis buvo Platono klausytojas. 16. Be filosofinio išsilavinimo išties negalime* išskirti jokio dalyko rūšies ir atmainos, nei atskleisti jo per apibrėžimą*, nei suskirstyti į dalis, nei nuspręsti, kas teisinga, kas klaidinga, nei atskirti pasekmių, įžvelgti prieštaravimų, išaiškinti dviprasmybių. Ką jau kalbėti apie reiškinių prigimtį, kurios pažinimas suteikia oratoriui gausios medžiagos? Ir kas patikėtų, kad įmanoma ką nors pasakyti ar suprasti apie gyvenimą, pareigas, dorybę, papročius, nuodugniai neištyrus pačių šių dalykų?

V. 17. Šią daugybę tokių svarbių minčių reikia apvilkti nesuskaičiuojamais papuošimais – tik šito anuomet ir mokė tie*, kurie buvo laikomi retorikos mokytojais. Todėl tikros ir tobulos iškalbos niekas nėra pasiekęs, nes vienas mokslas ugdo suvokimą, kitas – kalbėjimą, iš vienų mokytojų siekiama išmokti minčių, iš kitų – žodžių. 18. Ne veltui Markas Antonijus, kurį mūsų tėvų karta pripažino kone pirmuoju iškalboje*, vyras iš prigimties įžvalgus ir nuovokus, vienintelėje išlikusioje savo knygoje* sako pažinęs nemažai įgudusių kalbėtojų, iškalbingo – nė vieno*. Matyt, jo sąmonėje slypėjo iškalbos vaizdinys*, kurį mintijimu pažino, bet tikrovėje nebuvo matęs. Šis aštraus proto vyras – toks iš tiesų ir buvo, – daug reikalaudamas ir iš savęs, ir iš kitų, aiškiai nematė nė vieno, kuris teisėtai

eloquentiae; cui quoniam nihil deerat, eos quibus aliquid aut plura deerant in eam formam non poterat includere. investigemus hunc igitur, Brute, si possumus, quem nunquam vidit Antonius aut qui omnino nullus unquam fuit. quem si imitari atque exprimere non possumus, quod idem ille vix deo concessum esse dicebat, at qualis esse debeat poterimus fortasse dicere.

20. Tria sunt omnino genera dicendi quibus in singulis quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus, perpauci in omnibus. nam et grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate et maiestate verborum, vehementes varii copiosi graves, ad permovendos et convertendos animos instructi et parati – quod ipsum alii aspera tristi horrida oratione neque perfecta atque conclusa, alii levi et structa[1] et terminata – et contra tenues acuti, omnia docentes et dilucidiora, non ampliora facientes, subtili quadam et pressa oratione limata, VI. in eodemque genere alii callidi sed impoliti et consulto[2] rudium similes et imperitorum, alii in eadem ieiunitate concinniores, idem faceti, florentes etiam et leviter ornati. 21. est autem quidam interiectus inter hos medius et quasi temperatus nec acumine posteriorum nec flumine utens superiorum, vicinus[3] amborum, in neutro excellens, utriusque particeps vel utriusque, si verum quaerimus, potius expers; isque uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluit, nihil afferens praeter facultatem et aequabilitatem aut addit aliquos ut in corona toros omnemque orationem ornamentis modicis verborum sententiarumque distinguit.

22. Horum singulorum generum quicunque vim in singulis[4] consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt, sed quaerendum est satisne id quod volumus effecerint. VII. videmus enim fuisse quosdam,

[1] structa *Reis*; instructa *Westman*.
[2] consulto *Seel, Reis*; [in]consulto *Westman*.
[3] vicinus *Seel, Reis*; ut cinnus *Westman*.
[4] vim in singulis *Manutius, Schuetz*; unum singuli[s] *Westman*.

galėtų vadintis iškalbingu. 19. Jeigu jis nei savęs, nei Lucijaus Kraso nelaikė iškalbingais*, vadinasi tikrai turėjo savyje kažkokį protu užčiuoptą iškalbos pavidalą – visokeriopai tobulą, todėl nepritaikomą tiems, kuriems bent ko nors, o kartais ir daug ko trūko. Taigi ištirkime, Brutai, jei tik galime, tą, kurio Antonijus niekad nematė ir kurio apskritai niekada nėra buvę. Jei mes ir negalime tiksliai jo pamėgdžioti ir atkartoti – štai, pasak Antonijaus, vargiai pavyktų net ir dievui, – galbūt bent galėsime pasakyti, koks jis turėtų būti.

20. Iš viso yra trys kalbos stiliai*; kiekviename jų būta pasižymėjusių oratorių, bet tik nedaugeliui pavyko tai, ko mes ieškome – lygiai valdyti visus tris. Mat yra buvę, taip sakant, gražbylių* su įspūdingu minčių svarumu ir žodžių didingumu, smarkių, įvairiapusių, daugiažodžių, sunkiasvorių, mokančių ir pasirengusių sukelti ir įsiūbuoti jausmus*, – beje, vieni to paties pasiekdavo grublėta, rūsčia, šiurkščia kalbėsena, neišbaigta ir ritmiškai nesklandžia, kiti* – glotnia ir dailiai išrikiuota, ir atmatuota. Ir priešingai, būta paprastų*, tikslių oratorių, viską išdėstančių* ir siekiančių aiškumo, bet ne pakilumo, šnekančių dailia, glausta ir išgryninta kalba*; VI. tarp šios rūšies* kalbėtojų vieni buvo išmoningi, bet nenugludinti ir tyčia rodėsi grubūs bei neįgudę*, kiti, nors tokie pat sausi, atrodė darnesni, kitaip tariant, grakštūs, netgi spalvingi ir saikingai puošnūs*. 21. Tarp šių dviejų įsiterpęs vidurinysis kalbėtojas – tarsi nuosaikus*, nesinaudojantis nei pastarojo tikslumu, nei pirmojo sraunumu*, artimas abiem, nė į vieną nepereinantis, abiejų dalininkas arba, tiesą sakant, nė vienam nepriklausantis; kalbėdamas jis, kaip sakoma, teka lygia srove, niekuo kitu neišsiskirdamas, kaip tik lengvumu ir pastovumu: nebent įpins, tarsi į vainiką, keletą pumpurų* ir paįvairins kalbą kukliais žodžių bei minčių papuošimais.

22. Tie, kurie parodė jėgą kiekviename šių stilių, pelnė garbingą oratoriaus vardą, bet dar reikia ištirti, ar pakankamai jie įgyvendino tai, ko mes ieškome. VII. Iš tiesų matome buvus oratorių, gebėjusių kalbėti arba

qui idem ornate ac graviter, idem versute et subtiliter dicerent. atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus: esset egregium non quaerere externa, domesticis esse contentos. 23. sed ego idem, qui in illo sermone nostro qui est expositus in Bruto multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum me anteferre Demosthenem, quem velim accommodare ad eam quam sentiam eloquentiam, non ad eam quam in aliquo ipse cognoverim. hoc nec gravior exstitit quisquam nec callidior nec temperatior. itaque nobis monendi sunt ii, quorum sermo imperitus increbruit, qui aut dici se desiderant Atticos aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur hunc maxume quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas. quid enim sit Atticum discant eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate sua metiantur. 24. nunc enim tantum quisque laudat quantum se posse sperat imitari. sed tamen eos studio optimo, iudicio minus firmo praeditos docere quae sit propria laus Atticorum non alienum puto.

VIII. Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit auditorum prudentia. omnes enim qui probari volunt voluntatem eorum qui audiunt intuentur ad eamque et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et accommodant. 25. itaque Caria et Phrygia et Mysia, quod minime politae minimeque elegantes sunt, adsciverunt aptum suis auribus opimum quoddam et tanquam adipale dictionis genus; quod eorum vicini non ita lato interiecto mari Rhodii nunquam probaverunt, Graeci[1] autem multo minus, Athenienses vero funditus repudiaverunt, quorum semper fuit prudens sincerumque iudicium, nihil ut possent nisi incorruptum audire et elegans. eorum religioni cum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. 26. itaque hic, quem praestitisse diximus ceteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optuma summissius a primo, deinde, dum de legibus disputat, pressius, post sensim incendens iudices ut vidit ardentes, in reliquis exultavit audacius.

[1] Graeci *Reis*; Graeci[a] *Westman*.

puošniai ir solidžiai, arba išmaniai ir dailiai*. O kad galėtume tarp romėnų rasti mūsų ieškomo oratoriaus atitikmenį! Būtų puiku nesidairyti svetimo, pasitenkinti savu! 23. Deja, aš pats aname pašnekesyje, kurį pavaizdavau savajame „Brute“*, deramą pagarbą atidavęs romėnams (ar kad padrąsinčiau kitus, ar iš meilės tautiečiams*), vis dėlto, pamenu, gerokai aukščiau už kitus iškėliau Demosteną* – jį vienintelį būčiau linkęs sieti su tąja iškalba, kurią nujaučiu esant, bet nesu atpažinęs nė viename žmoguje. Niekas jo nepralenkė nei minčių svarumu, nei išmoningumu, nei nuosaikumu*. Taigi tiems, kurių neišmanėliškos šnekos jau gerokai išplito*, kurie arba trokšta būti vadinami atikistais* arba užsimano kalbėti atikiškai, reikia priminti, kad labiausiai žavėtis turėtų kaip tik šiuo vyru, už kurį, mano galva, nė patys Atėnai nebuvo labiau atikiški*. Iš jo tepasimoko atikiškumo ir iškalbą tematuoja pagal jo jėgą, o ne savąją bejėgystę. 24. Juk dabar kiekvienas giria tik tai, ką pats įstengia pamėgdžioti*. Vis dėlto tuos, kurie yra vedami geriausių siekių, bet stokoja tvirtų sprendimų, manau, neprošal būtų pamokyti, kur slypi tikroji Atikos oratorių šlovė.

VIII. Visais laikais oratorių iškalba vadovavosi klausytojų skoniu*. Taigi visi, norintys sulaukti pripažinimo, atsižvelgia į klausytojų valią ir visiškai prisiderina bei prisitaiko prie jų nuomonės ir pritarimo*. 25. Štai kodėl ir Karija, ir Frigija, ir Misija*, kur žmonės mažiausiai išsilavinę ir mažiausiai išrankūs, įvaldė jų ausims priimtiną riebią ir tarytum aptukusią iškalbos rūšį*, kuriai jų netolimi, tik siauro sąsiaurio skiriami kaimynai rodiečiai niekad nepritarė*, graikai – juo labiau*, o atėniečiai griežtai atmetė. Pastarieji visada laikėsi protingos ir sveikos nuostatos, jog galima klausytis tik nesugadintos ir skoningos kalbos. Jų įsitikinimui paklūstantis oratorius nedrįso įterpti jokio neįprasto, jokio ausį rėžiančio žodžio. 26. Antai ir anas oratorius, kaip sakiau, toli pralenkęs visus kitus, geriausioje savo kalboje „Už Ktesifontą“*, pradėjęs ramiai toliau, kol svarsto apie įstatymus, prilaikydamas įtampą, po to pamažu uždegdamas teisėjus, galop pamatęs juos įsiaudrinus, likusioje kalbos dalyje drąsiai

ac tamen in hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pondera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat illudensque dura odiosa intolerabilia esse dicit; quin etiam quaerit ab ipso, cum quidem eum beluam appellet, utrum illa verba an portenta sint, ut Aeschini ne Demosthenes quidem videatur Attice dicere. 27. facile est enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare idque restinctis iam animorum incendiis irridere. itaque se purgans iocatur Demosthenes: negat in eo[1] positas esse fortunas Graeciae, hocine an illo verbo usus sit[2], huc an illuc manum porrexerit. quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? cum vero inclinata ululantique voce more Asiatico canere coepisset, quis eum ferret aut potius quis non iuberet auferri?

IX. 28. ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere. quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit suspicantur. putant enim qui horride inculteque dicat, modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice dicere. errant, quod solum; quod Attice, non falluntur. 29. istorum enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia deferebantur. qui si tenui genere uteretur, nunquam ab Aristophane poeta 'fulgere tonare permiscere Graeciam' dictus esset. dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus Lysias (quis enim id possit negare?) dum intellegamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat[3] insolens aut ineptum. ornate vero et graviter et copiose dicere aut Atticorum sit aut ne sit Aeschines neve Demosthenes Atticus. 30. ecce autem aliqui se Thucydidios esse profitentur, novum quoddam imperitorum et inauditum genus. nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quendam

[1] in eo *Reis, Kroll*; in eo[s] *Westman.*

[2] ⟨hocine an illo verbo usus sit⟩ *Seel, Reis*; in hocine an ⟨illo verbo usus sit⟩ *Westman.*

[3] nihil habeat *Manutius*; [non] nihil habet *Westman.*

pasileidžia visu smarkumu*. Vis dėlto net ir jį, kruopščiai pasveriantį kiekvieną žodį, Aischinas peikia ir užsipuola kai kuriuos posakius, pašaipiai vadindamas juos šiurkščiais, atgrasiais, nepakenčiamais ir, jį patį apšaukęs gyvuliu, klausia, ar tai esą žodžiai, ar siaubūnai*? Taigi net Demostenas jam pasirodė kalbąs neatikiškai. 27. Žinoma, lengva pasičiupti kokį nors, taip sakant, liepsningą žodį ir šaipytis* iš jo, kai sielų įkarštis jau atvėsęs. Todėl Demostenas teisindamasis pajuokauja* sakydamas, jog Graikijos likimas nepriklausąs nuo to, vienokį ar kitokį žodį jis pavartojęs, šion ar kiton pusės ranką ištieseęs. Tačiau jei net Demostenas buvo supeiktas už įmantrumą, kaip atėniečiai būtų galėję klausyti miso arba frigo? Kai būtų ėmęs giedoti ūbaudamas verkšlenančiu balsu, kaip pratę azijistai, argi būtų jį pakentę, argi nebūtų verčiau liepę nešdintis*?

IX. 28. Taigi tie oratoriai, kurie prisitaiko prie jautrios ir išrankios atėniečių klausos, turi būti laikomi atikistais. Jų esama įvairiausių, bet šitie mūsiškiai* pastebi tik vieną jų atmainą. Nesvarbu, jei kalba šiurkščiai ir stačiokiškai, kad tik tiksliai ir aiškiai išvyniotų mintį – vien tokią kalbą laiko atikine. Klysta, kad vien tokią; atikine laikydami, neapsirinka. 29. Jeigu, pasak jų, tik tokia yra atikiškumo esmė, tai atikiškai nekalbėjo nė Periklis, kuriam be ginčų buvo skiriama pirmoji vieta. Jei jis būtų kalbėjęs vien paprastuoju būdu, niekada poetas Aristofanas nebūtų pasakęs, kad jis „žaibuoja, griaudžia, jaukia visą Graikiją"*. Tarkime, kad atikiškai kalba Lisijas, tasai žavingiausio ir dailiausio stiliaus meistras (kas galėtų tai neigti?), bet turime suprasti, kad atikiškumas slypi ne tame, kad viskas paprasta ir nepuošnu, bet kad nieko nėra neįprasto ir netinkamo. Taigi ir puošni, sunkiasvorė, turtinga kalba tebūnie laikoma atikiška, antraip nei Aischinas, nei Demostenas nėra atikistai.

30. Štai dar vieni skelbiasi esą Tukidido sekėjai – kažkokia nauja ir negirdėta neišmanėlių iškalbos rūšis. Mat tie, kurie mėgdžioja Lisiją, bent jau teismo oratorių* mėgdžioja: nors jo kalba nėra puošni ir pakili, tačiau paprasta ir skoninga, gebanti puikiai atsilaikyti Forumo bylose.

sequuntur, non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen et qui in forensibus causis possit praeclare consistere. Thucydides autem res gestas et bella narrat et proelia, graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intellegantur; quod est in oratione civili vitium vel maxumum. 31. quae est autem in hominibus tanta perversitas, ut inventis frugibus glande vescantur? an victus hominum Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? quis porro unquam Graecorum rhetorum a Thucydide quicquam duxit? at laudatus est ab omnibus. fateor, sed ita ut rerum explicator prudens severus gravis, non ut in iudiciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret. 32. itaque nunquam est numeratus orator nec vero, si historiam non scripsisset, nomen eius exstaret, cum praesertim fuisset honoratus et nobilis. huius tamen nemo neque verborum neque sententiarum gravitatem imitatur, sed cum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. nactus sum etiam qui Xenophontis similem esse se cuperet; cuius sermo est ille quidem melle dulcior sed a forensi strepitu remotissimus.

33. Referamus igitur nos ad eum quem volumus inchoandum et eadem eloquentia informandum quam in nullo cognovit Antonius. X. magnum opus omnino et arduum, Brute, conamur, sed nihil difficile amanti puto. amo autem et semper amavi ingenium studia mores tuos. incendor porro cotidie magis non desiderio solum, quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem victus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam admirabili fama virtutum incredibilium, quae specie dispares prudentia coniunguntur. 34. quid enim tam distans quam a severitate comitas? quis tamen unquam te aut sanctior est habitus aut dulcior? quid tam difficile quam in plurimorum controversiis diiudicandis ab omnibus diligi? consequeris tamen, ut eos ipsos

O Tukididas pasakoja apie žygius, karus ir mūšius išties įtaigiai ir išmanančiai, bet nieko iš to negalì nei teismui, nei viešumai pritaikyti*. Net ir jo garsiosios sueigų kalbos tiek daug turi neaiškių ir tamsių sakinių, kad sunkiai suprantamos*, o viešoje kalboje tai bene didžiausias trūkumas.

31. Kas per keistas žmonių sugedimas, kad išmokę auginti javus, gilėmis tebeminta*? Ar atėniečiai, įstengę sutaurinti žmonių maistą*, iškalbos – neįstengė? Galiausiai koks graikų retorius* kada nors ėmė pavyzdžius iš Tukidido? „Bet visi jį giria!*“ Sutinku, bet giria kaip protingą, griežtą, rimtą įvykių aiškintoją: ne už tai, kad teismuose bylas nagrinėjo, bet kad istorijoje karus aprašė. 32. Taigi niekad nebuvo priskiriamas prie oratorių ir, tiesą sakant, jei istorijos nebūtų parašęs, nė jo vardo nežinotume, nors ėjo garbingas pareigas ir buvo kilmingas*. Niekas nebando pamėgdžioti jo kalbos ir minčių svarumo, tačiau jei kas nors paveblena kelis nerišlius sakinius, kuriuos sukurpti net mokytojo neprireikė, jau laiko save tikrais tukididais. Pasitaikė sutikti ir tokių, kurie nori būti panašūs į Ksenofontą*; jo šneka tikrai už medų saldesnė*, bet Forumo triukšmui visiškai svetima.

33. Taigi grįžkime prie to, kurį norime apibrėžti ir nuliedinti pagal tą iškalbos pavidalą, kurio Antonijus neaptiko* nė viename žmoguje. X. Didelio ir sunkaus darbo imamės, Brutai, bet, manau, mylinčiam nėra nieko sunkaus*. O aš myliu ir visada mylėjau tavo gabumus, pastangas, būdą. Kasdien vis labiau esu kurstomas ne tik sekinančio ilgesio*, pasigesdamas mūsų susiėjimų, bendravimo, mokytų pašnekesių, bet ir nepaprasto garso apie tavo neįtikėtinas dorybes, kurios, nors iš pažiūros skirtingos, darniai sujungiamos tavo nuovokos. 34. Kas gali būti skirtingiau už griežtumą ir švelnumą? Tačiau koks žmogus yra buvęs ar sąžiningesnis už tave, ar mielesnis? Kas gali būti sunkiau, negu, sprendžiant daugelio nesutarimus, visiems įtikti? O tau pavyksta pasiekti, kad net gavusieji nepalankų nuosprendį draugiškai ir ramiai išsiskirsto. Ir nors nieko nedarai dėl padėkos,

quos contra statuas aequos placatosque dimittas. itaque efficis ut, cum gratiae causa nihil facias, omnia tamen sint grata quae facis. ergo in omnibus terris una Gallia communi non ardet incendio; in qua frueris ipse tua virtute[1], cum in Italiae luce[2] cognosceris versarisque in optimorum civium vel flore vel robore. iam quantum illud est, quod in maximis occupationibus nunquam intermittis studia doctrinae, semper aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scribendum. 35. itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto, quem ipsum nunquam attigissem tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam mihi caram excitanti non parere nefas esse duxissem. sed testificor me a te rogatum et recusantem haec scribere esse ausum. volo enim mihi tecum commune esse crimen, ut, si sustinere tantam quaestionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri errorem laus tibi dati muneris compensabit.

XI. 36. Sed in omni re difficillimum est formam, qui χαρακτήρ Graece dicitur, exponere optimi, quod aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam, quod non discedit a communi more verborum. Pacuio, inquit alius: omnes apud hunc ornati elaboratique sunt versus, multa apud alterum neglegentius. fac alium Accio; varia enim sunt iudicia ut in Graecis nec facilis explicatio, quae forma maxime excellat. in picturis alios horrida inculta, abdita et opaca, contra alios nitida laeta conlustrata delectant: quid est quo praescriptum aliquod aut formulam exprimas, cum in suo quodque genere praestet et genera plura sint? hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus existimavique in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiam si lateret, idque ab eo posse qui eius rei gnarus esset iudicari.

37. Sed quoniam plura sunt orationum genera eaque diversa neque in unam formam cadunt omnia, laudationum et descriptionum et[3]

[1] frueris ipse tua virtute *Sandys et al.*; frueris ipse te *Westman*.
[2] in Italiae luce *Reis, d'Arbela* (*cf.* Q. fr. I. 1. 9: *in luce Asiae*); in Italiae luce[m] *Westman*.
[3] laudationum ⟨et⟩ descriptionum et *Reis, Seel et al.*; laudationum scriptionem et *Westman*.

visa, ką bedarytum, sulaukia dėkingumo. Štai kodėl iš visų žemių tik viena Galija neskęsta visuotiniame gaisre*; čia tu pats skini savo dorybės vaisius*, atsiskleisdamas Italijos šviesoje* ir bendraudamas su geriausiais piliečiais* – tiek jaunuomenės žiedu, tiek vyrijos jėga*. Bet visų svarbiausia, kad net labiausiai užsiėmęs tu niekad neapleidi mokslo siekių ir nuolat arba pats ką nors rašai*, arba mane ragini rašyti. 35. Taigi pradėjau šį darbą, vos užbaigęs „Katoną“*, – ano niekad nebūčiau ėmęsis, privengdamas šio laikmečio, tokio priešiško dorybei, jeigu nebūčiau manęs, jog tau raginančiam ir jo brangų atminimą kurstančiam nevalia nepaklusti*. – Bet būsi mano liudytoju, kad tik tavo prašomas nenorom išdrįsau šitai parašyti*. Noriu, kad šis mudviejų nusikaltimas būtų bendras, idant, jei neįstengsiu atlaikyti šitos bylos, tau tektų kaltė už sunkios naštos užkrovimą, man – už jos prisiėmimą; o mano svarstymų netikslumus atsvers tau dovanoto veikalo šlovė.

XI. 36. Sunkiausia kiekviename dalyke užčiuopti gerumo požymį, kurį graikai vadina *charaktēr**, nes vieniems viena, kitiems kita atrodo geriausia. Žaviuosi Enijumi, sako vienas, nes jis nenutolsta nuo įprastos žodžių vartosenos. O aš Pakuvijumi, sako kitas, jo eilės puošnios ir išbaigtos, o pas aną daug kas atsainokai parašyta. Trečias, tarkim, mėgsta Akcijų*. Taigi esama visokių nuomonių, kaip ir dėl graikų poetų*, ir nelengva paaiškinti, kuris pavyzdys yra verčiausias. Ir tapyboje vienus žavi šiurkštūs ir neišbaigti, paslaptingi ir tamsūs paveikslai, kitus, priešingai, – spindintys, džiaugsmingi, šviesūs. Kaip galì išvesti kokią nors taisyklę ar dėsnį*, kai kiekvienas yra puikus savo srityje, o tų sričių daugybė? Bet tókios abejonės nesulaikė manęs nuo šio bandymo, pamaniau, kad visuose dalykuose yra kažkas geriausia, ir net jei tai paslėpta, išmanantis žmogus gali atpažinti.

37. Kadangi yra daug kalbų rūšių*, visos skirtingos ir netelpančios į vieną apibrėžtį, tai giriamąsias* kalbas ir aprašomąsias*, ir istorijas*, ir įtikinamąsias, tokias kaip Isokrato „Panegirikas“* bei daugelio kitų vadinamųjų

historiarum et talium suasionum, qualem Isocrates fecit Panegyricum multique alii qui sunt nominati sophistae, reliquarumque rerum formam quae absunt a forensi contentione, eiusque totius generis quod Graece ἐπιδεικτικὸν nominatur, quod quasi ad inspiciundum delectationis causa comparatum est, non complectar hoc tempore; non quo neglegenda sit, est enim illa quasi nutrix eius oratoris quem informare volumus et de quo molimur aliquid exquisitius dicere. XII. ab hac et verborum copia alitur et eorum constructio et numerus liberiore quadam fruitur licentia. 38. datur etiam venia concinnitati sententiarum et arguti, certique et circumscripti verborum ambitus conceduntur, de industriaque non ex insidiis[1] sed aperte ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et paria respondeant, ut crebro conferantur pugnantia comparenturque contraria et ut pariter[2] extrema terminentur eundemque referant in cadendo sonum; quae in veritate causarum et rarius multo facimus et certe occultius. in Panathenaico autem Isocrates ea studiose consectatum fatetur; non enim ad iudiciorum certamen sed voluptatem aurium scripserat. 39. haec tractasse Thrasymachum Calchedonium primum et Leontinum ferunt Gorgiam, Theodorum inde Byzantium multosque alios quos λογοδαιδάλους appellat in Phaedro Socrates. quorum satis arguta multa sed ut modo primumque nascentia minuta et versiculorum similia quaedam nimiumque depicta. quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mirabiles: quorum aetas cum in eorum tempora quos nominavi incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis vel potius ineptiis afuerunt. alter enim sine ullis salebris quasi sedatus amnis fluit, alter incitatior fertur et de bellicis rebus canit etiam quodam modo bellicum. primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia commota est ut auderet uberius quam superiores et ornatius dicere. XIII. 40. horum aetati successit Isocrates qui praeter ceteros eiusdem

[1] de industriaque non ex insidiis *Reis*; †de industriaque non ea insidiis† *Westman*.
[2] et ut pariter *Reis, Kroll*; et [a]ut pariter *Westman*.

sofistų* kalbos, ir kitokias su Forumo ginčais nesusijusias* – kitaip tariant, tą atmainą, kurią graikai vadina *epideiktikon* (mat ji skirta tarsi parodymui ir klausytojų malonumui)*, – šiuokart paliksiu nuošaly. Ne todėl, kad ši rūšis neverta dėmesio; priešingai, ji tarsi žindyvė*, maitinanti oratorių, kurį norime apibūdinti ir apie kurį siekiame kuo išsamiau pakalbėti. XII. Iš jos perima ir žodingumą, ir išmoksta kiek laisviau derinti žodžius bei naudotis ritmu. 38. Čia duodama valia sakinių darnai*, leidžiami ryškūs, tiksliai apibrėžti periodai* ir uoliai rūpinamasi – neslepiant, bet atvirai ir laisvai, – kad žodžiai atlieptų vienodo ilgumo, tarsi atmatuotus žodžius*, kad dažnai būtų jungiami nesuderinami bei lyginami priešingi dalykai* ir kad vienodai užsibaigiančios galūnės sukurtų panašų atskambį*. Tikrose teisminėse kalbose mes tai darome gerokai rečiau ir ne taip prikišamai. „Panatėnajų kalboje“ Isokratas* pats prisipažįsta sąmoningai siekęs šių puošmenų – juk rašė ją ne teismo ginčui, bet klausai pamaloninti. 39. Sakoma, kad Trasimachas Kalchedoniškis ir Gorgijas Leontinietis pirmieji šiuos dalykus palietė*, po jų Teodoras Bizantietis ir daug kitų, kuriuos „Faidre“ Sokratas logodaidalais vadina*. Daug ką jie skambiai pasakė, bet šis menas dar tik pirmuosius žingsnius žengė, todėl kai kas atrodo susmulkinta, panašu į eilėraštuką ir kažkaip per daug išmarginta*. Juo labiau kelia susižavėjimą Herodotas ir Tukididas: nors jie buvo anų bendraamžiai, tačiau kuo toliausiai laikėsi nuo tokių prašmatnybių, tikriau sakant, niekniekių*. Vienas jų plaukia be jokių trukdžių, tarsi rami upė, kitas smarkiau nešasi ir apie karus gieda kažin kokia kariška gaida. Jie pirmieji, pasak Teofrasto*, privertė istoriją prabilti turtingiau ir puošniau nei jų pirmtakai*.

XIII. 40. Juos pakeitusiai kartai priklauso Isokratas, kurį aš visada giriu labiau nei kitus šios rūšies oratorius, nors tu, Brutai, kartais švelniai ir išmanančiai tam prieštarauji*; bet galbūt su manim sutiksi sužinojęs, už ką jį giriu. Kadangi smulkiais ritmais bėgantis Trasimachas ir Gorgijas (jie pirmieji, kaip teigiama, ėmėsi meniškai derinti žodžius) jam atrodė

generis laudatur semper a nobis, nonnunquam, Brute, leniter et erudite repugnante te; sed cedas[1] mihi fortasse, si quid in eo laudem cognoveris. nam cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam verba vinxisse, Theodorus autem praefractior nec satis, ut ita dicam, rotundus, primus instituit dilatare verbis et mollioribus numeris explere sententias. in quo cum doceret eos qui partim in dicendo partim in scribendo principes exstiterunt, domus eius officina habita eloquentiae est. 41. itaque ut ego, cum a nostro Catone laudabar, vel reprehendi me a ceteris facile patiebar, sic Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. est enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates:

'adulescens etiam nunc, o Phaedre, Isocrates est, sed quid de illo augurer lubet dicere.

quid tandem? inquit ille.

maiore mihi ingenio videtur esse quam ut cum orationibus Lysiae comparetur, praeterea ad virtutem maior indoles, ut minime mirum futurum sit, si, cum aetate processerit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet, tantum quantum pueris reliquis praestet omnibus qui unquam orationes attigerunt, aut si contentus his non fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat; inest enim natura philosophia in huius viri mente quaedam.'

42. haec de adulescente Socrates auguratur. at ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis, et quidem exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum. me autem qui Isocratem non diligunt una cum Socrate et cum Platone errare patiantur. dulce igitur orationis genus et solutum et affluens, sententiis argutum, verbis sonans est in illo epidictico genere quod diximus proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro. sed quod educata

[1] cedas *Reis*; c[r]edas *Westman*.

kapoti, o Teodoras – trūkčiojantis ir nepakankamai, taip sakant, „apskritas“, Isokratas pirmasis ėmė žodžiais plėsti mintis ir minkštesniais ritmais užbaigti sakinius. O kai jo mokiniai vėliau pasižymėjo vieni iškalboje, kiti rašyme*, jo namai ėmė garsėti kaip gražbylystės kalvė. 41. Taigi lygiai kaip aš, mūsų Katono giriamas*, lengvai pakenčiau kitų priekaištus, taip ir Isokratas, man rodos, pasikliaudamas Platono vertinimu, kitų nuomonės galėjo nepaisyti. Juk, kaip tu žinai, kone paskutiniame „Faidro“ puslapyje štai tokiais žodžiais prabyla Sokratas*:

„'Isokratas tebėra jaunuolis, Faidrai, bet norisi pasakyti, ką aš jam pranašauju.'“

'Ir ką gi?' – paklausė anas.

'Jo gabumai, man rodos, gerokai didesni, kad būtų lyginamas su Lisijo kalbomis, be to, jis labiau linkęs į dorybę; taigi nebus nieko stebėtina, jei su amžiumi jis šioje kalbų rūšyje, kurią dabar tik ugdo, pranoks visus kitus, kada nors išbandžiusius kalbėjimo meną, kaip vyras pranoksta vaikus, arba, jei nesitenkins kalbomis, kažkokio dieviško dvasios polėkio vedamas teims trokšti didingesnių dalykų; mat iš prigimties šio vyro mąstyme esama kažkokios išminties meilės.'“

42. Štai ką apie tą jaunuolį pranašauja Sokratas. Bet Platonas tai rašo jau apie brandų vyrą, rašo kaip jo bendraamžis* ir, niekindamas visus retorikos mokytojus, šiuo vieninteliu žavisi. Todėl tie, kurie nemėgsta Isokrato, tegul leidžia man klysti drauge su Sokratu ir Platonu.

Taigi epideiktinė rūšis, pasižyminti maloniu, sklandžiu, gausiai plūstančiu stiliumi, turtingu raiškių minčių ir skambių žodžių, yra, kaip esame sakę, sofistų nuosavybė, labiau tinkama iškilmėms nei mūšiui, skirta gimnasijui ar palaistrai, iš Forumo ujama ir genama. Vis dėlto kadangi jos penu išmaitinta iškalba vėliau pati palaiko reikiamą spalvą ir jėgą*, neprošal buvo užsiminti, taip sakant, apie šį oratoriaus lopšį. Tai tiek apie žaidimus ir iškilmingas rikiuotes, dabar ženkime į patį mūšio lauką.

huius nutrimentis eloquentia est – ipsa se postea colorat et roborat – non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. verum haec ludorum atque pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque veniamus.

XIV. 43. Quoniam tria videnda sunt oratori: quid dicat et quo quidque loco et quo modo, dicendum omnino est quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in tradenda arte dici solet. nulla praecepta ponemus – neque enim id suscepimus – sed excellentis eloquentiae speciem et formam adumbrabimus; nec quibus rebus ea paretur exponemus, sed qualis nobis esse videatur. 44. ac duo breviter prima: sunt enim non tam insignia ad maximam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene communia.

Nam et invenire et iudicare quid dicas magna illa quidem sunt et tanquam animi instar in corpore, sed propria magis prudentiae quam eloquentiae; qua tamen in causa est vacua prudentia? noverit igitur hic quidem orator quem summum esse volumus argumentorum et rationum locos. 45. nam quoniam quicquid est quod in controversia aut in contentione versetur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur: sitne, signis; quid sit, definitionibus; quale sit, recti pravique partibus. quibus ut uti possit orator, non ille vulgaris sed hic excellens, a propriis personis et temporibus semper, si potest, avocat controversiam. latius enim de genere quam de parte disceptare licet, ut quod in universo sit probatum id in parte sit probari necesse. 46. haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur θέσις. in hac Aristoteles adulescentis non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum, in utramque partem ut ornatius et uberius dici posset, exercuit; idemque locos (sic enim appellat) quasi argumentorum notas tradidit, unde omnis in utramque partem traheretur oratio. XV. 47. faciet igitur hic noster – non enim declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro sed doctissimum et perfectissimum quaerimus – ut, quoniam loci certi traduntur, percurrat

XIV. 43. Kadangi trijų dalykų reikia paisyti oratoriui* – ką kalbėti, kurioje vietoje ir kaip, – tai ir mums reikėtų aptarti, kas yra geriausia kiekvienu iš šių atvejų; bet padarysime tai kiek kitaip, nei įprasta dėstant retorikos meną*. Nepateiksime taisyklių – ne toks mūsų sumanymas, – bet nupiešime pavyzdinės iškalbos vaizdinį ir pavidalą: ne kokiomis priemonėmis ji pasiekiama, bet kokią mes ją įsivaizduojame.

44. Apie du pirmuosius – trumpai, mat jie ne tiek skirti didžiausiai šlovei pelnyti, kiek būtini, be to, būdingi ir kitiems dalykams*. Mat ir surasti, ir nuspręsti, ką kalbėti – žinoma, labai svarbu; tai tarsi siela kūne, bet tai veikiau nuovokos nei iškalbos dalykas. O kokioje byloje apsieisi be nuovokos? Todėl mūsų ieškomas tobulas oratorius, be abejo, bus pažinęs įrodymų bei svarstymų bendrąsias vietas*. 45. Juk kad ir kokia tema būtų gvildenama teisme ar sueigoje, paprastai keliamas klausimas, ar tai įvyko arba kas įvyko, arba koks tai veiksmas. Ar įvyko, nustatoma įrodymais, kas įvyko – apibrėžimais, koks tai veiksmas – teisingumo ir neteisingumo sąvokomis. Idant jomis oratorius galėtų remtis – ne šiaip oratorius, bet tasai išskirtinis, – visada pagal galimybes nutolsta nuo konkrečių asmenų ir aplinkybių; juk apie bendrybę galima svarstyti plačiau nei apie atskirą dalį, o tai, kas įrodyta reiškiniui apskritai, neišvengiamai tinka ir jo daliai. 46. Taigi toks tyrimas, atitrauktas nuo konkrečių asmenų bei aplinkybių ir sutelktas į bendro pobūdžio kalbėjimą, vadinamas *thesis**. Šitaip Aristotelis lavino jaunuolius, kad gebėtų svarstyti ne tik subtiliai kaip filosofai, bet ir žodingai kaip oratoriai, idant puošniau ir turtingiau mokėtų kalbėti už ir prieš*. Be to, jis nurodė vietas – taip jas pavadino* – tarsi įrodymų atspaudus*, pagal kuriuos kiekviena kalba gali būti plėtojama už ir prieš.

XV. 47. Būtent taip elgsis mūsų oratorius – juk mes ieškome ne kokio mokyklos deklamatoriaus* ar aikštės tauškaliaus*, bet mokyčiausio ir tobuliausio vyro: turėdamas išvardytas tam tikras temas, jis greitai perbėgs per jas visas, pasinaudos tinkamomis ir kalbės apibendrintai, iš

omnes, utatur aptis, generatim dicat; ex quo emanent etiam qui communes appellantur loci. nec vero utetur imprudenter hac copia, sed omnia expendet et seliget. non enim semper nec in omnibus causis ex isdem argumentorum momenta sunt. 48. iudicium igitur adhibebit nec inveniet solum quid dicat sed etiam expendet. nihil enim est feracius ingenis, iis praesertim quae disciplinis exculta sunt. sed ut segetes fecundae et uberes non solum fruges verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis aut levia quaedam aut causis aliena aut non utilia gignuntur. 49. quorum nisi ab oratoris[1] iudicio dilectus magnus adhibebitur, quonam modo[2] ille in bonis haerebit et habitabit suis aut molliet dura aut occultabit quae dilui non poterunt atque omnino opprimet, si licebit, aut abducet animos aut aliud afferet quod oppositum probabilius sit quam illud quod obstabit?

50. Iam vero ea quae invenerit qua diligentia conlocabit! quoniam id secundum erat de tribus. vestibula nimirum honesta aditusque ad causam faciet illustris; cumque animos prima aggressione occupaverit, sua confirmabit infirmabit excludetque contraria[3], de firmissimis alia prima ponet alia postrema inculcabitque leviora.

XVI. 51. Atque in primis duabus dicendi partibus qualis esset summatim breviterque descripsimus. sed, ut ante dictum est, in his partibus, etsi graves atque magnae sunt, minus et artis est et laboris. cum autem et quid et quo loco dicat invenerit, illud est longe maximum, videre quonam modo. scitum est enim quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. quodsi in philosophia tantum interest quem ad modum dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur, quid tandem in causis existimandum est, quibus totis moderatur oratio? 52. quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris

[1] ⟨nisi⟩ ab oratoris *add. Stangl*; ab oratoris *Westman*.

[2] quonam modo *Reis*; quonam ⟨alio⟩ modo *Westman*.

[3] ⟨sua confirmabit⟩ infirmabit excludetque contraria *Piderit*; infirmabit excludetque contraria *Westman*.

to išsirutulios vadinamosios bendrosios vietos*. Šiais ištekliais naudosis ne bet kaip neapgalvotai, bet viską pasvers ir atsirinks, juk ne visada ir ne visose bylose iš tų pačių vietų išplėtoti įrodymai turi vienodą svorį. 48. Todėl vertins kritiškai* ir ne tik suras, ką pasakyti, bet ir pasvers. Nes nieko nėra vaisingesnio už žmogaus protą, ypač mokslais išlavintą. Bet kaip vešli ir derlinga dirva* išaugina ne tik javus, bet ir žalingas piktžoles, taip kartais iš tokių vietų randasi lėkšti, netinkami ar beverčiai išvedžiojimai. 49. Ir jei oratorius kritišku vertinimu nedarys rimtos atrankos, kaipgi jis sugebės tvirtai stovėti ir laikytis savo stipriųjų įrodymų arba sušvelninti jam nepalankius, prislėpti tuos, kurių negali paneigti, arba, jei įmanoma, visai nutylėti, atitraukti nuo jų dėmesį arba iškelti tokį teiginį, kuris pasirodytų labiau įtikimas ir nustelbtų priešingą požiūrį?

50. O kaip atidžiai jis dėlios surastus argumentus! – juk toks antrasis iš trijų oratoriaus rūpesčių*. Žinoma, jis pastatys savo bylai deramą prieangį ir puošnius vartus*; pirmu puolimu užvaldęs dėmesį*, sustiprins savo teiginius*, priešingus – susilpnins ir atrems, stipriausius išstatys vienus priekyje, kitus gale, tarp jų įterps silpesniuosius.

XVI. 51. Taigi, glaustai ir trumpai aprašėme, koks turėtų būti oratorius pirmose dviejose iškalbos meno dalyse. Bet, kaip jau minėjome, šios dalys, kad ir kokios reikšmingos bei svarbios, reikalauja mažiau meistriškumo ir triūso. Jau suradus, ką pasakyti ir kurioje vietoje, laukia pats didžiausias iššūkis – kaip pasakyti*. Gerai žinomas mūsų Karneado* posakis: „Kleitomachas kalba tą patį, ką ir aš, o Charmadas* – dar ir tuo pačiu būdu.“ Tad jeigu net filosofijoje, kur žiūrima prasmės, o ne žodžiai sveriami, tokia svarbi yra kalbos raiška, tai ką manyti apie teismo bylas, kur iškalba valdo viską?

52. Aš, Brutai, iš tavo laiškų pajutau, kad tu nori sužinoti mano nuomonę ne apie oratoriaus tobulumą surandant ir išdėstant medžiagą, bet, man rodos, klausi, kokį pačiõs kalbõs stilių laikau geriausiu*. Sunkus

sentiebam non te id sciscitari, qualem ego in inveniendo et in conlocando summum esse oratorem vellem, sed id mihi quaerere videbare, quod genus ipsius orationis optimum iudicarem: rem difficilem, di immortales, atque omnium difficillimam. nam cum est oratio mollis et tenera et ita flexibilis, ut sequatur quocumque torqueas, tum et naturae variae et voluntates multum inter se distantia effecerunt genera dicendi. 53. flumen aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam; distincta alios et interpuncta intervalla, morae respirationesque delectant: quid potest esse tam diversum? tamen est in utroque aliquid excellens. elaborant alii <in> lenitate et aequabilitate et puro quasi quodam et candido genere dicendi; ecce aliqui duritatem et severitatem quandam in verbis et orationis quasi maestitiam sequuntur; quodque paulo ante divisimus, ut alii graves alii tenues alii temperati vellent videri, quot orationum genera esse diximus totidem oratorum reperiuntur.

XVII. 54. Et quoniam coepi iam cumulatius hoc munus augere quam a te postulatum est – tibi enim tantum de orationis genere quaerenti respondi etiam breviter de inveniundo et conlocando – ne nunc quidem solum de orationis modo dicam sed etiam de actionis. ita praetermissa pars nulla erit, quandoquidem de memoria nihil est hoc loco dicendum quae communis est multarum artium.

55. Quo modo autem dicatur id est in duobus, in agendo et in eloquendo. est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum constet e voce atque motu. vocis mutationes totidem sunt quot animorum, qui maxime voce commoventur. itaque ille perfectus quem iam dudum nostra indicat oratio, utcunque se affectum videri et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum. de quo plura dicerem, si hoc praecipiundi tempus esset aut si tu hoc quaereres. dicerem etiam de gestu, cum quo iunctus est vultus. quibus omnibus dici vix potest quantum intersit quem ad modum utatur orator. 56. nam et infantes actionis dignitate eloquentiae saepe fructum tulerunt et diserti deformitate

klausimas, o dievai nemirtingieji! Turbūt visų sunkiausias. Mat kaip kalba yra minkšta, lanksti ir tokia paslanki, kad links, kur tik pakreipsi*, taip ir prigimties skirtybės bei skoniai sukūrė visiškai skirtingus kalbos stilius. 53. Vieniems prie širdies žodžių tėkmė ir sklandumas, nes kalbos spartumą jie laiko gražbylyste; kitus džiugina aiškiai suskaidytos atkarpos, stabtelėjimai ir atokvėpiai. Kas gali būti skirtingiau? Bet abi rūšys turi kažką išskirtinio. Vieni pluša lavindami lėtą, lygų, sakytume, švarų ir skaidrų stilių*, antai kiti pasitelkia šiurkščius ir griežtus žodžius, siekdami kone rūškano kalbos tono. Be to, truputį anksčiau jau nustatėme, kad vieni nori atrodyti rimti, kiti paprasti, treti nuosaikūs, tad kiek sakėme esant kalbos stilių, tiek randasi ir oratorių rūšių*.

XVII. 54. Kadangi jau pradėjau vykdyti šią užduotį uoliau, nei tu prašei – tau paklausus tik apie kalbos stilių, aš trumpai atsakiau ir apie medžiagos suradimą bei išdėstymą, – tai ir dabar kalbėsiu ne tik apie kalbos parengimą, bet ir apie atlikimą. Taip nebus praleista nė viena dalis*, juk apie atmintį šioje vietoje neverta kalbėti*, nes ji yra bendra daugeliui menų.

55. Klausimas „kaip kalbėti“ susijęs su dviem dalykais – atlikimu ir žodiniu išdėstymu. Juk atlikimas yra tarsi kūno iškalba, susidedanti iš balso ir judesio*. Balso pokyčių esama tiek pat, kiek dvasios pokyčių, kuriuos daugiausiai ir sukelia balsas. Taigi tobulas oratorius, kurį apibūdinti jau senokai mėginame, destis kokį jausmą norės perteikti ir sukelti klausytojams, pagal tai derins ir balso skambesį*. Apie tai daugiau pakalbėčiau, jei dabar būtų pamokymams tinkamas laikas arba jei to būtum prašęs. Pakalbėčiau ir apie mostus, neatsiejamus nuo veido išraiškos. Sunku net apsakyti, kaip daug lemia oratoriaus gebėjimas tinkamai naudotis šiais dalykais. 56. Nes ir neiškalbūs žmonės dėl oraus atlikimo ne sykį skynė gražbylystės vaisius, ir iškalbingieji dėl bjauraus pasirodymo buvo palaikyti neiškalbiais. Ne veltui Demostenas ir pirmąją pagal svarbą, ir antrąją, ir trečiąją vietą skyrė atlikimui*. Tad jeigu iškalba be atlikimo yra

agendi multi infantes putati sunt, ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit et primas et secundas et tertias actioni. si enim eloquentia nulla sine hac, haec autem sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest. volet igitur ille, qui eloquentiae principatum petet, et contenta voce atrociter dicere et summissa leniter et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis. 57. mira est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus omnino sonis, inflexo acuto gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus. XVIII. est autem etiam in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille quem significat Demosthenes et Aeschines, cum alter alteri obicit vocis flexiones; dicit plorare[1] etiam Demosthenes illumque saepe praedicat voce dulci et clara fuisse. 58. in quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium persequendae suavitatis in vocibus: ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria. 59. ac vocis bonitas quidem optanda est; non est enim in nobis sed tractatio atque usus in nobis. ergo ille princeps variabit et mutabit: omnis sonorum tum intendens tum remittens persequetur gradus.

Idemque motu sic utetur, nihil ut supersit: in gestu status erectus et celsus; rarus incessus nec ita longus; excursio moderata eaque rara; nulla mollitia cervicum, nullae argutiae digitorum, non ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse moderans et virili laterum flexione, brachii proiectione in contentionibus, contractione in remissis.

60. Vultus vero, qui secundum vocem plurimum potest, quantam affert tum dignitatem tum venustatem! in quo cum effeceris ne quid ineptum sit aut voltuosum, tum oculorum est quaedam magna moderatio. nam ut imago est animi vultus sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim tristitiae modum res ipsae de quibus agetur temperabunt.

[1] dicit plorare *Madvig*; ⟨***⟩ dicit plura *Westman*.

niekinė, o atlikimas be iškalbos šį tą reiškia, akivaizdu, koks svarbus jis kalbėjimo menui. Taigi siekiantis pirmenybės iškalboje ir įtemptu balsu stengsis rūsčiai kalbėti, ir ramiu – švelniai, žemu balsu kalbėdamas atrodys rimtas, virpančiu – pasigailėjimo vertas*. 57. Išties nuostabi yra balso prigimtis, vos trimis skambesiais – kintančiu, aukštu ir žemu* – gebanti išgauti tokią nepaprastą ir malonią gaidų įvairovę. XVIII. Net ir kalboje esama tam tikro užslėpto dainavimo – ne tokio kaip retorių iš Frigijos bei Karijos* kalbų pabaigos, virstančios kone priedainiais*, bet to, kurį pažymi Demostenas ir Aischinas, kaltindami vienas kitą balso perlenkimais*; dar Demostenas sako rypuojant tą*, kurį ne kartą pripažino turint saldų ir skambų balsą.

58. Dar kai ką, man rodos, verta pastebėti, kas syja su pastanga išgauti malonų skambesį: pati gamta, tarsi suteikdama melodiją žmonių kalbai, kiekviename žodyje uždėjo kirtį* – ir ne daugiau kaip vieną, ir ne toliau kaip trečiame nuo galo skiemenyje*; todėl menas, siekdamas pamaloninti klausą, privalo vadovautis gamta tarsi vedliu. 59. Žinoma, pageidautina turėti gražų balsą; vis dėlto tai ne mūsų galioje, tačiau jo pastatymas ir valdymas – mūsų. Vadinasi, pavyzdinis oratorius stengsis paįvairinti ir kaitalioti balsą: tai pakeldamas, tai nuleisdamas pereis per visas garsų pakopas.

Judesius jis irgi naudos taip, kad juose nebūtų nieko nereikalinga: stovės tiesiai ir oriai, retkarčiais žengs žingsnį pirmyn atgal, bet ne daugiau, vaikščios retai ir saikingai*; jokio kaklo lankstymo*, jokio žaidimo pirštais*, net ritmo nebandys mušti; išlaikydamas tvirtą stotą, jis vyriškai pasisuks visu stuomeniu, išties priekin rankas įtemptose kalbos vietose*, ramiose – nuleis. 60. O kiek orumo ir žavesio suteikia veidas, antras pagal paveikumą po balso! Atsikračius bet kokių netinkamų grimasų, kitas žingsnis – meistriškai valdyti akis. Nes lygiai kaip veidas yra sielos atvaizdas, taip akys – jos reiškėjos*; jų linksmumui ar liūdnumui patys dalykai, apie kuriuos bus kalbama, nustatys saiką.

XIX. 61. Sed iam illius perfecti oratoris et summae eloquentiae species exprimenda est. quem hoc uno excellere, id est oratione, cetera in eo latere indicat nomen ipsum. non enim inventor aut compositor aut actor haec complexus est omnia, sed et Graece ab eloquendo ῥήτωρ et Latine eloquens dictus est. ceterarum enim rerum quae sunt in oratore partem aliquam sibi quisque vindicat, dicendi autem, id est eloquendi maxima vis soli huic conceditur.

62. Quanquam enim et philosophi quidam ornate locuti sunt – si quidem et Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit et Aristoteles Isocratem ipsum lacessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt et longe omnium quicumque scripserunt aut locuti sunt exstitit et gravitate et suavitate princeps Plato – tamen horum oratio neque nervos neque aculeos oratorios ac forenses habet. 63. loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt quam incitare, si de rebus placatis ac minime turbulentis docendi causa non capiundi loquuntur, ut in eo ipso quod delectationem aliquam dicendo aucupentur plus nonnullis quam necesse sit facere videantur. ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam de qua nunc agitur secernere. 64. mollis est enim oratio philosophorum et umbratilis nec sententiis nec verbis instructa popularibus nec vincta numeris sed soluta liberius; nihil iratum habet nihil invidum nihil atrox nihil miserabile nihil astutum; casta verecunda, virgo incorrupta quodam modo. itaque sermo potius quam oratio dicitur; quanquam enim omnis locutio oratio est tamen unius oratoris locutio hoc proprio dignata nomine est. 65. Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distinguenda similitudo videtur, qui omnis eosdem volunt flores quos adhibet orator in causis persequi. sed hoc differunt quod, cum sit iis propositum non perturbare animos sed placare potius, nec tam persuadere quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et crebrius, concinnas magis sententias exquirunt quam probabilis, a re saepe discedunt, intexunt fabulas, verba altius transferunt eaque ita

XIX. 61. Bet metas jau nupiešti tobulo kalbėtojo ir geriausios iškalbos vaizdinį*. Pats daiktavardis rodo, kad jis išsiskiria būtent tuo – kalbėjimu, visa kita lieka nuošaly. Juk jis ne suradėjas, ne išdėstytojas, ne atlikėjas, nors turi visus šiuos gebėjimus, bet graikiškai *rhētōr* – iš „kalbėti“, lotyniškai „iškalbiu“ vadinamas*. Mat dalį kitų oratoriui būdingų gebėjimų savinasi ir kiti, tačiau kalbėjimo, t. y. iškalbingumo galia priklauso jam vienam. 62. Tiesa, būta ir filosofų, gebėjusių puošniai kalbėti, – juk ir Teofrastas gavo vardą dėl savo dieviško kalbėjimo*, ir Aristotelis metė iššūkį net pačiam Isokratui*, ir Ksenofonto lūpomis, sako, kalbėjusios Mūzos*, ir visus kada nors rašiusius bei kalbėjusius tiek įtaigumu, tiek patrauklumu gerokai pranoko Platonas*, – vis dėlto jų kalbai stinga įtampos ir geluonies, būtino tikrai Forumo iškalbai. 63. Jie kalbasi su mokytais pašnekovais, kurių protus labiau nori raminti nei audrinti; šnekučiuojasi apie taikius, nė kiek netrikdančius dalykus, siekdami pamokyti, o ne patraukti; ir jei tuo pačiu suteikia savo kalbai bent truputį malonumo, kai kam jau atrodo, kad peržengė ribas*. Todėl nesunku juos atskirti nuo iškalbos, apie kurią dabar svarstome. 64. Filosofų kalba – lepi ir linkusi slėptis šešėlyje*, neapginkluota minią patraukiančiais žodžiais ir posakiais, nesusaistyta ritmo, bet labiau palaida; nėra joje nei pykčio, nei neapykantos, nei nuožmumo, nei graudulio, nei gudrumo; tyra ir drovi kaip mergelė. Todėl veikiau pašnekesiu nei kalba vadinama*. Mat nors bet koks kalbėjimas yra kalba, tačiau tik oratoriaus kalbėjimas vertas vadintis šiuo žodžiu.

65. Dar svarbiau atskirti oratoriaus kalbą nuo tariamo panašumo į anksčiau minėtų sofistų* bylojimą, nes jie noriai renkasi tas pačias puošmenas, kurias pasitelkia oratorius teismo bylose. Tačiau skiriasi tuo, kad jų tikslas – ne audrinti sielas, bet veikiau raminti, ne tiek įtikinti, kiek pamaloninti, todėl jie tai daro ir labiau prikišamai nei mes, ir dažniau, labiau ieško darnių sakinių nei įtikinančių, dažnai nukrypsta nuo temos, įpina pasakojimų, drąsiau vartoja žodžius perkeltine reikšme ir

disponunt ut pictores varietatem colorum, paria paribus referunt, adversa contrariis, saepissimeque similiter extrema definiunt. XX. 66. Huic generi historia finitima est. in qua et narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur; interponuntur etiam contiones et hortationes. sed in his tracta quaedam et fluens expetitur, non haec contorta et acris oratio. ab his non multo secus quam a poetis haec eloquentia quam quaerimus sevocanda est. Nam etiam poetae quaestionem attulerunt, quidnam esset illud quo ipsi differrent ab oratoribus: numero maxume videbantur antea et versu, nunc apud oratores etiam ipsos numerus increbruit. 67. quicquid est enim quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiamsi abest a versu – nam id quidem orationis est vitium – numerus vocatur, qui Graece ῥυθμὸς dicitur. itaque video visum esse nonnullis Platonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen, quod incitatius feratur et clarissimis verborum luminibus utatur, potius poema putandum quam comicorum poetarum; apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile sermonis. nec tamen id est poetae maxumum, etsi est eo laudabilior quod virtutes oratoris persequitur, cum versu sit astrictior. 68. ego autem, etiamsi quorundam grandis et ornata vox est poetarum, tamen in ea cum licentiam statuo maiorem esse quam in oratoris faciundorum iungendorumque verborum, tum etiam nonnulli eorum voluntati[1] et vocibus magis quam rebus inserviunt. nec vero, si quid est unum inter eos simile – id autem est iudicium electioque verborum – propterea ceterarum rerum dissimilitudo intellegi non potest. sed id nec dubium est et, si quid habet quaestionis, hoc tamen ipsum ad id quod propositum est non est necessarium. seiunctus igitur orator a philosophorum eloquentia, a sophistarum, ab historicorum, a poetarum, explicandus est nobis qualis futurus sit.

XXI. 69. Erit igitur eloquens – hunc enim auctore Antonio quaerimus – is qui in foro causisque civilibus ita dicet, ut probet ut delectet

[1] nonnulli eorum voluntati *Madvig, D'Arbela*; †nonnullorum voluntati† *Westman*.

išdėlioja juos kaip dailininkai įvairių spalvų derinius, lygias frazes derina su lygiom, priešingas su priešingom ir dažniausiai užbaigia vienodu atskambiu*.

XX. 66. Artimiausia šiai rūšiai yra istorija. Joje ir pasakojama puošniai, ir dažnokai aprašomi kraštai bei mūšiai*; kartais net įterpiamos tautõs ar karių sueigose pasakytos kalbos*, bet jose siekiama sklandžios tėkmės, o ne jėgos ir aštrumo. Todėl iškalbą, kurios ieškome, reikia pripažinti svetimą istorikams panašiai kaip poetams. Juk ir pastarieji uždavė klausimą, kuo jie skiriasi nuo oratorių*. Anksčiau atrodė, kad labiausiai – ritmu ir eiliavimu*, dabar jau ir oratoriams ritmas tapo įprastas*. 67. Mat viskas, kas yra pamatuojama klausa, net jei tai dar ne poetinė eilutė – šioji jau laikoma kalbos yda, – vadinama taktu, graikiškai *rhythmos**. Štai kodėl, manau, kai kam atrodė, jog Platono ir Demokrito kalba, nors ir neeiliuota, pasižymi tokiu veržlumu ir išpuošta tokiais žodžių perlais, kad labiau laikytina poezija nei komedijų poetų kalba*, kuri niekuo nesiskiria nuo kasdienės šnekos, išskyrus tai, kad suguldyta į eilutes. Tačiau ne tai yra svarbiausias poeto ženklas, nors tuo labiau pagirtina, jei būdamas suvaržytas eilutės jis siekia oratoriaus privalumų. XXI. 68. Vis dėlto, nors kai kurių poetų kalbėsena didinga ir puošni, esu įsitikinęs, kad joje, viena vertus, kur kas daugiau laisvės kurti ir jungti žodžius nei oratoriaus kalboje, kita vertus, kai kurie jų* labiau tarnauja malonumui ir skambesiui nei prasmei. Todėl, jei ir yra kai kas bendra (būtent žodžių vertinimas ir atranka), negalima nepastebėti skirtumų kituose dalykuose. Abejonių čia nekyla, be to, jei ir būtų galima ginčytis, tai nesusiję su mūsų tema. Tad atskyrę oratorių nuo filosofų, sofistų, istorikų, poetų, turime paaiškinti, koks jis bus.

XXI. 69. Taigi, iš tiesų iškalbingas oratorius (tokio mes ieškome Antonijaus paakinti*) bus tas, kuris ir Forume, ir piliečių bylose* kalbės taip, kad įrodytų, kad pradžiugintų, kad paveiktų*. Įrodyti – būtina, pradžiuginti – žavu, paveikti – pergalinga, nes kaip tik šis dalykas labiausiai

ut flectat. probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae; nam id unum ex omnibus ad optinendas causas potest plurimum. sed quot officia oratoris tot sunt genera dicendi: subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis oratoris est. 70. magni igitur iudicii, summae etiam facultatis esse debebit moderator ille et quasi temperator huius tripertitae varietatis. nam et iudicabit quid cuique opus sit et poterit quocumque modo postulabit causa dicere.

Sed est eloquentiae sicut reliquarum rerum fundamentum sapientia. ut enim in vita sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat videre: πρέπον appellant hoc Graeci, nos dicamus sane decorum. de quo praeclare et multa praecipiuntur et res est cognitione dignissima. huius ignoratione non modo in vita sed saepissime et in poematis et in oratione peccatur. 71. est autem quid deceat oratori videndum non in sententiis solum sed etiam in verbis. non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum, semperque in omni parte orationis ut vitae quid deceat est considerandum; quod et in re de qua agitur positum est et in personis et eorum qui dicunt et eorum qui audiunt. 72. itaque hunc locum longe et late patentem philosophi solent in officiis tractare – non cum de recto ipso disputant, nam id quidem unum est, – grammatici in poetis, eloquentes in omni et genere et parte causarum. quam enim indecorum est, de stillicidiis cum apud unum iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti communibus, de maiestate populi Romani summisse et subtiliter! XXII. Hic genere toto, at persona alii peccant aut sua aut iudicum aut etiam adversariorum nec re solum sed saepe verbo. etsi sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res saepe aut probatur aut reicitur alio atque alio elata verbo. 73. in omnibusque rebus videndum est quatenus. etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium

padeda laimėti bylas. Kiek oratoriaus tikslų, tiek yra ir kalbos stilių*: paprastas padeda įrodyti, nuosaikus – džiuginti, smarkus – paveikti, pastarajame ir slypi visa kalbėtojo jėga*. 70. Didelio proto ir ypatingų gabumų privalės būti šios trejopos įvairovės valdytojas ir derintojas, nes jis spręs, ko kiekvienu atveju reikia, ir gebės taip išsakyti, kaip reikalaus byla.

Tačiau iškalboje, kaip ir kituose dalykuose, svarbiausia nuovoka*. Mat kaip gyvenime, taip ir kalboje nieko nėra sunkiau negu įžvelgti, kas kur pridera. Graikai tai vadina *prepon*, o mes pavadinkime derėjimu*. Apie tai daug garsių pamokymų prisakyta, ir dalykas išties vertas rimto pažinimo. Jo neišmanant, net tik gyvenime, bet labai dažnai ir poezijoje, ir kalboje suklystama. 71. Be to, oratorius turi paisyti derėjimo ne tik mintyse, bet ir žodžiuose. Juk kiekvienam atvejui, kiekvienoms pareigoms, kiekvienai padėčiai, kiekvienam amžiui, dargi kiekvienai vietai* ar laikui, ar klausytojui būtina pasitelkti kitokią žodžių bei minčių raišką, ir nuolatos, kiekvienoje kalbos dalyje, kaip ir gyvenime, reikia įvertinti, kas kur dera; o tai priklauso ir nuo aptariamo dalyko, ir nuo asmenybės – tiek kalbančiojo, tiek klausančiųjų*. 72. Filosofai šią plačią ir daug apimančią temą paprastai paliečia kalbėdami apie priedermes* (tik ne apie tą tobuląją*, nes ji vienintelė), gramatikai kalbėdami apie poetus*, iškalbingieji – apie kiekvieną ir kalbų rūšį ir dalį*. Išties, juk kalbant apie lietaus latakus prieš vienintelį teisėją* būtų nei į tvorą, nei į mietą vartoti didingus žodžius ir bendrąsias vietas, o apie romėnų tautos didybę šnekėti ramiai ir paprastai. XXII. Čia būtų apsirikta dėl stiliaus, o kiti klysta dėl asmens – arba savo, arba teisėjų, arba priešininkų, ir ne tik turiniu, bet žodžių parinkimu. Ir nors žodžiai be turinio – bejėgiai*, tačiau tas pats turinys dažnai būna priimamas arba atmetamas pagal tai, vienokiais ar kitokiais žodžiais jis buvo perteiktas. 73. Kiekvienu atveju reikia matyti ribą. Nors kiekvienam dalykui yra savas saikas, tačiau perviršis labiau erzina nei trūkumas. Apie tai Apėlis sakydavo*, jog klysta ir tapytojai, nejaučiantys, kada jau gana.

quam parum. in quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat qui non sentirent quid esset satis.

Magnus est locus hic, Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud desiderat; sed ad id quod agitur illud satis. cum hoc decere – quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maxumis – cum hoc, inquam, decere dicamus, illud non decere, et id usquequaque quantum sit appareat, in alioque ponatur aliudque totum sit, utrum decere an oportere dicas – 74. oportere enim perfectionem declarat officii, quo et semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum esse consentaneumque tempori et personae, quod cum in factis saepissime tum in dictis valet, in voltu denique et gestu et incessu – contraque item dedecere; quod si poeta fugit ut maximum vitium, qui peccat etiam cum probam orationem affingit improbo stultove sapientis; si denique pictor ille vidit, cum immolanda Iphigenia tristis Calchas esset, tristior[1] Ulixes, maereret Menelaus, obvolvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari; si denique histrio quid deceat quaerit: quid faciundum oratori putemus? sed cum hoc tantum sit, quid in causis earumque quasi membris faciat orator viderit; illud quidem perspicuum est, non modo partis orationis sed etiam causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.

XXIII. 75. Sequitur ut cuiusque generis nota quaeratur et formula, magnum opus et arduum, ut saepe iam diximus; sed ingredientibus considerandum fuit quid ageremus, nunc quidem iam quocumque feremur danda nimirum vela sunt.

Ac primus informandus est ille nobis quem solum quidam vocant Atticum. 76. summissus est et humilis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus quam opinione differens. itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti, sed

[1] tristior *Sauppe* (*apud* Quint. *Inst.* II. 13. 13); maestior *Westman*.

Plati tai tema, Brutai, kaip pats gerai žinai, didelės knygos reikalaujanti*, tačiau dabartiniam mūsų svarstymui pakaks ir šito. Kai sakome „tas dera“ – juk šitaip nuolat apibūdiname visus išsireiškimus bei veiksmus, didelius ir mažus, – taigi kai sakome „tas dera, anas nedera“, kaskart matyti ir kaip tai svarbu, ir kad nuo visai skirtingų dalykų priklauso, ar sakai „dera“, ar „privalu“. 74. Mat „privalu“ reiškia pareigą, kuria visada ir visiems reikia vadovautis, „dera“ – tarsi tinkamumą ir atitikimą* aplinkybėms bei asmenims. Tai turi reikšmės tiek poelgiams, tiek žodžiams, pagaliau veido išraiškai, mostams, eisenai; visa, kas priešinga, bus netinkama. Jeigu poetas vengia nederėjimo kaip didžiausios ydos ir manosi nusižengęs, net jei dorą kalbą suteikia nedorėliui, kvailiui – išmintingą; jeigu anas garsus dailininkas suprato: jei aukojant Ifigenėją Kalchantas turi atrodyti liūdnas, Odisėjas – dar liūdnesnis, Menelajas – skausmo palaužtas, tai Agamemnono galvą reikia pridengti*, nes begalinio jo skausmo neįmanoma pavaizduoti teptuku; galų gale, jei net aktorius paiso to, kas tinka*, – ką, mūsų manymu, turi daryti oratorius? Kadangi tai šitaip svarbu, mūsų oratorius atidžiai stebės, kaip elgtis kiekvienoje byloje, net kiekvienoje bylos dalyje: juk akivaizdu, kad ne tik atskiroms kalbos dalims, bet ir ištisoms byloms reikia taikyti tai vienokį, tai kitokį kalbos stilių.

XXIII. 75. Vadinasi, reikia surasti kiekvieno stiliaus požymį ir pobūdį. Didelis ir sunkus tai darbas, kaip jau ne kartą sakėme, bet apie tai reikėjo galvoti prieš leidžiantis į kelią, dabar, kur beneštų mus vėjas, jau tenka gręžti bures.

Pirmiausia turime apibūdinti tą oratorių, kurį vienintelį kai kas vadina atikiniu*. 76. Jis kuklus ir nužemintas, mėgdžiojantis įprastą šneką, nuo neišmokusių žmonių iš tiesų skiriasi labiau, nei iš pažiūros atrodo. Todėl jo klausytojai, kad ir kokie mažakalbiai, patiki, jog ir patys galėtų šitaip kalbėti. Mat šis kalbos paprastumas atrodo lengvas pamėgdžioti*, tačiau pabandžius – itin sunkus. Nors jis nepulsuoja gyvybingu krauju*, tačiau turi turėti pakankamai syvų*, idant nepasižymėdamas ypatinga jėga būtų,

nihil est experienti minus. etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen sucum aliquem oportet, ut, etiamsi illis maxumis viribus careat, sit, ut ita dicam, integra valetudine. 77. primum igitur eum tanquam e vinculis numerorum eximamus. sunt enim quidam, ut scis, oratori numeri (de quibus mox agemus) observandi ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc omnino relinquendi. solutum quiddam sit nec vagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter videatur errare. verba etiam verbis quasi coagmentare negligat. habet enim ille tanquam hiatus concursu vocalium molle quiddam et quod indicet non ingratam neglegentiam de re hominis magis quam de verbis laborantis. 78. sed erit videndum de reliquis, cum haec duo ei liberiora fuerint, circuitus conglutinatioque verborum. illa enim ipsa contracta et minuta non negligenter tractanda sunt, sed quaedam etiam neglegentia est diligens. nam ut mulieres pulchriores[1] esse dicuntur nonnullae inornatae quas id ipsum deceat, sic haec subtilis oratio etiam incompta delectat; fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appareat. tum removebitur omnis insignis ornatus quasi margaritarum, ne calamistri quidem adhibebuntur. 79. fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia repellentur: elegantia modo et munditia remanebit. sermo purus erit et Latinus, dilucide planeque dicetur, quid deceat circumspicietur. XXIV. unum aberit quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus: ornatum illud suave et affluens. acutae crebraeque sententiae ponentur et nescio unde ex abdito erutae, idque in hoc oratore dominabitur. verecundus erit usus oratoriae quasi supellectilis. 80. supellex est enim quodam modo nostra quae est in ornamentis alia rerum alia verborum. ornatus autem verborum duplex, unus simplicium alter collocatorum. simplex probatur – in propriis usitatisque verbis – quod aut optime sonat aut rem maxime explanat; in alienis aut translatum ac

[1] mulieres ⟨pulchriores⟩ *add. Stroux*; mulieres *Westman*.

taip sakant, nepriekaištingos sveikatos. 77. Pirmiausia išvaduokime jį iš ritmo tarsi iš pančių. Juk oratoriui, kaip žinai, reikia apgalvotai naudotis tam tikrais ritmais, apie kuriuos netrukus pakalbėsime*, tačiau kituose kalbos stiliuose, o šiame – visiškai vengti. Tegul jis bus išlaisvintas, bet ne palaidas, kad atrodytų laisvai žengiantis, bet ne padrikai klaidžiojantis. Tegul nesulieja žodžio su žodžiu*. Juk tam tikras žiojėjimas, atsirandantis iš balsių sandūros* turi savotiško minkštumo ir sukuria patrauklų įspūdį išore nesirūpinančio žmogaus, labiau plušančio prie turinio nei prie žodžių.

78. Bet turėdamas daugiau laisvės šiuose dviejuose dalykuose – periodo kūrime* ir žodžių jungime, – likusius gaus atidžiai stebėti. Juk glaustą ir kapotą kalbą dailinti reikia itin rūpestingai, nes ir nerūpestingumas reikalauja rūpesčio*. Lygiai kaip tūlos moterys, sakoma, nepasipuošusios būna dar gražesnės, nes joms tai pritinka, taip ir ši paprasta iškalba džiugina ir be puošmenų; abiem atvejais kažkas joms suteikia žavesio, bet neprikišamai. Bus padėti į šalį visi ryškūs papuošalai, kaip antai perlai, nenaudojamos plaukų žnyplės, 79. atsisakyta dirbtinių skaistalų ir raudonių – liks tik grakštumas ir tvarkingumas. Kalba bus švari lotyniška, šnekama aiškiai ir paprastai, akylai stebima, kas kur pritinka. XXIV. Stigs vienintelio kalbos privalumo, kurį Teofrastas įvardija ketvirtuoju*: malonaus ir turtingo puošnumo. Jis gausiai svaidys taiklius posakius*, ištrauktus iš kažin kokios slėptuvės – štai kuo pasižymės šis oratorius. Tačiau santūriai naudosis tuo, kas yra tarsi iškalbos įnagiai*. 80. Juk mūsų, sakytume, įnagiai – tai papuošimai, vieni minčių, kiti žodžių. Antai žodžių teikiamas puošnumas būna dvejopas: vienoks – pavienių žodžių, kitoks – jų derinių. Iš įprastų bendrinių žodžių pirmenybė teikiama tam, kuris arba geriausiai skamba, arba tiksliausiai perteikia mintį; iš nekasdienių renkamės arba perkeltinės reikšmės ir iš kur nors paimtą, lyg pasiskolintą žodį, arba sukurtą paties oratoriaus ir naują, arba* pasenusį ir išėjusį iš vartosenos (beje, pastarieji iš esmės yra bendriniai, tik retai vartojami).

sumptum[1] aliunde ut mutuo aut factum ab ipso et novum aut priscum et inusitatum (sed etiam inusitata ac prisca sunt in propriis, nisi quod raro utimur). 81. collocata autem verba habent ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat manente sententia; nam sententiarum ornamenta, quae permanent etiamsi verba mutaveris, sunt illa quidem permulta, sed quae emineant pauciora. ergo ille tenuis orator, modo sit elegans, nec in faciundis verbis erit audax et in transferundis verecundus et parcus et in priscis reliquisque ornamentis et verborum et sententiarum demissior; ea tralatione fortasse crebrior, qua frequentissime sermo omnis utitur, non modo urbanorum sed etiam rusticorum, si quidem est eorum gemmare vites, sitire[2] agros, laetas esse segetes, luxuriosa frumenta. 82. nihil horum parum audacter, sed aut simile est illi unde transferas, aut si res suum nullum habet nomen, docendi causa sumptum non ludendi videtur. hoc ornamento liberius paulo quam ceteris utetur hic summissus nec tam licenter tamen, quam si genere dicendi uteretur amplissimo. XXV. itaque illud indecorum, quod quale sit ex decoro debet intellegi, hic quoque apparet, cum verbum aliquod altius transfertur idque in oratione humili ponitur quod idem in alia deceret. 83. illam autem concinnitatem, quae verborum conlocationem inluminat iis luminibus, quae Graeci quasi aliquos gestus orationis σχήματα appellant, quod idem verbum ab iis etiam in sententiarum ornamenta transfertur, adhibet quidem hic subtilis, quem nisi quod solum ceteroqui recte quidam vocant Atticum, sed paulo parcius. nam sic – ut in epularum apparatu – a magnificentia recedens non se parcum solum sed etiam elegantem videri volet, eliget quibus utatur. 84. sunt enim pleraque apta[3] huius ipsius oratoris de quo loquor parsimoniae. nam illa de quibus ante dixi huic acuto fugiunda sunt: paria

[1] ac sumptum *Sandys*; [aut factum] *Westman*.
[2] sitire *Reis*, *Seel et al.*; lascivire *Westman*.
[3] apta *Reis*; apta[e] *Westman*.

81. O žodžių deriniai turi puošnumo, jei išgaunama tam tikra darna*, kuri prarandama pakeitus žodžius, net jei mintis lieka ta pati; priešingai, minties papuošimų, kurie išlieka net pakeitus žodžius, yra daugybė*, bet tokių, kurie aiškiai pastebimi – kur kas mažiau. Taigi paprastasis oratorius, jei jis iš tiesų išrankus, nekurs pernelyg drąsiai naujadarų ir metaforas vartos kukliai bei santūriai, ir senovinius žodžius – taupiai, ir kitokias žodžių bei minties puošmenas – itin saikingai. Perkėlimą* galbūt pasitelks dažniau, nes jis nuolatos pasitaiko kiekvienoje šnektoje, ne tik miestiečių, bet ir kaimiečių*; juk ir anie sako „sprogsta vynuogienojas“, „laukai ištroškę“, „linksmi pasėliai“, „riebūs javai“. 82. Nė vienam šių posakių nestinga drąsos, bet arba juose esama panašumo į reiškinį, iš kurio perkelta reikšmė, arba, jei tas reiškinys neturi pavadinimo, atrodo, kad perkeltine reikšme naudojamasi dėl aiškumo, o ne dėl pasismaginimo. Šiuo puošiniu santūrusis oratorius naudosis laisviau nei kitais, bet ne taip nevaržomai, kaip kalbėdamas aukštuoju stiliumi. XXV. Taigi ir čia randasi nederėjimas (kas tai, galima suprasti iš derėjimo apibūdinimo*), jei koks žodis pernelyg drąsiai pavartojamas perkeltine reikšme ir į žemąjį stilių įterpiama tai, kad derėtų tik kitiems stiliams.

83. O tą darną, nušviečiančią žodžių derinius šviesuliais*, kuriuos graikai tarsi kokius kalbos mostus vadina *schēmata** – tą patį žodį jie taiko ir minties papuošimams, – mūsų paprastasis oratorius (jį kai kas teisėtai vadina atikišku, nors ne jam vienam tinka šis vardas) irgi pasitelks, tik kur kas taupiau. Lyg rengdamas puotą atsisakytų prašmatnumo ir norėtų pasirodyti ne tik taupus, bet ir skoningas, jis atsirinks, kokiomis priemonėmis naudotis. 84. Iš tiesų daug kas tinka šio oratoriaus, apie kurį čia kalbu, taupumui. Tiesiog visko, ką anksčiau minėjau, šiam dalykiškam kalbėtojui reikia vengti: ir lygių dėmenų derinimo, ir panašiai užsklęstų bei vienodai užsibaigiančių frazių, ir įmantraus žavesio, išgaunamo vienos raidės pakeitimu* – idant dirbtinė darna ir malonaus skambesio

paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto cadentia et immutatione litterae quasi quaesitae venustates, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium delectationis manifesto deprehensum appareat. 85. itemque si quae verborum iterationes contentionem aliquam et clamorem requirent, erunt ab hac summissione orationis alienae. ceteris promiscue poterit uti, continuationem verborum modo relaxet et dividat utaturque verbis quam usitatissimis, tralationibus quam mollissimis. etiam illa sententiarum lumina assumat quae non erunt vehementer inlustria. non faciet rem publicam loquentem nec ab inferis mortuos excitabit nec acervatim multa frequentans una complexione devinciet. valentiorum haec laterum sunt nec ab hoc quem informamus aut exspectanda aut postulanda; erit enim ut voce sic etiam oratione suppressior.

86. sed pleraque ex illis convenient etiam huic tenuitati, quanquam isdem ornamentis utetur horridius; talem enim inducimus. accedit actio non tragica nec scaenae sed modica iactatione corporis, vultu tamen multa conficiens, non hoc quo dicuntur os ducere, sed illo quo significant ingenue quo sensu quidque pronuntient. XXVI. 87. huic generi orationis aspergentur etiam sales qui in dicendo nimium quantum valent; quorum duo genera sunt, unum facetiarum alterum dicacitatis. utetur utroque, sed altero in narrando aliquid venuste, altero in iaciundo mittendoque ridiculo; cuius genera plura sunt, sed nunc aliud agimus. 88. illud admonemus tamen, ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti ne scurrile sit, nec subobsceno ne mimicum, nec petulanti ne improbum, nec in calamitatem ne inhumanum, nec in facinus ne odii locum risus occupet, neque aut sua persona aut iudicum aut tempore alienum. haec enim ad illud indecorum referuntur. 89. vitabit etiam quaesita nec e tempore ficta sed domo allata, quae plerumque sunt frigida. parcet et amicitiis et dignitatibus, vitabit insanabiles contumelias, tantummodo adversarios figet nec eos tamen semper nec omnis nec

vaikymasis netaptų pernelyg akivaizdūs. 85. Be to, jei žodžių pakartojimai reikalaus šiek tiek įtempti balsą ir šūktelti, jie irgi bus svetimi šiai ramiai kalbėsenai. Kitomis priemonėmis galės naudotis lygiai su kitais, jei tik atpalaiduos ir suskaidys vientisą žodžių tėkmę*, žodžius vartos pačius įprasčiausius, metaforas – pačias švelniausias*. Ir tegul renkasi minties puošmenas, tik pernelyg nerėžiančias akies. Jis nevers kalbėti tėvynės, neprikels mirusiųjų* iš po žemių, nesuims vienu apkabinimu* krūvos pasikartojančių dalykų*. Tam reikalingi stipresni plaučiai, ir iš oratoriaus, kurį dabar apibūdiname, neverta to nei tikėtis, nei reikalauti: tiek balsas, tiek kalba jo bus prislopinta.

86. Bet daugelis papuošimų tiks net ir jo paprastumui, nors jais naudosis kiek šiurkščiau. Štai tokį mes jį įsivaizduojame. Be to, atlikimas bus anaiptol ne tragiškas ir ne sceninis: kūno judesiais naudosis itin saikingai, daug perteiks veido išraiška, bet ne tokia, apie kurią sakoma „veidą statyti“, bet kuria nedirbtinai perteiktų kiekvieną ištartą mintį.

XXVI. 87. Šis stilius bus pagardintas sąmojais*, be galo daug reiškiančiais iškalbai. Sąmojai esti dviejų rūšių: šmaikštumas ir kandumas*. Oratorius vartos jas abi, pirmąją – kažką žavingai pasakodamas, antrąją – įgeldamas ir laidydamas juokus; pastarųjų esama daugybės rūšių, bet mes dabar ne apie tai. 88. Tačiau primename, kad juoku oratorius privalės naudotis nei pernelyg dažnai, kaip koks juokdarys, nei nešvankiai, kaip mimas, nei įžūliai, kaip akiplėša, nei pašieps nelaimę, kad nebūtų nežmoniškas, ar nusikaltimą, kad juokas neišstumtų neapykantos, ir kad nebūtų svetimas ar jo paties, ar teisėjų būdui, ar aplinkybėms – visi šie atvejai priskiriami tam, kas nedera. 89. Vengs dirbtinių, ne čia pat sugalvotų, bet iš namų atsineštų pokštų, nes jie paprastai būna atšalę*. Tausos draugystę ir aukštą rangą, vengs nepataisomų įžeidimų*, gels tik priešininkams ir tai ne visada, ne visiems, ne visais būdais. Su šiomis išimtimis jis taip naudosis sąmoju ir pajuokavimais, kaip dar nesu matęs nė vieno tarp šitų naujųjų atikistų*, nors ši savybė yra labiausiai atikiška*.

omni modo. quibus exceptis sic utetur sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem cognoverim neminem, cum id certe sit vel maxime Atticum. 90. hanc ego iudico formam summissi oratoris sed magni tamen et germani Attici, quoniam quicquid est salsum aut salubre in oratione id proprium Atticorum est. e quibus tamen non omnes faceti: Lysias satis et Hyperides, Demades praeter ceteros fertur, Demosthenes minus habetur; quo quidem mihi nihil videtur urbanius sed non tam dicax fuit quam facetus; est autem illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

91. Uberius est aliud aliquantoque robustius quam hoc humile de quo dictum est, summissius autem quam illud de quo iam dicetur amplissimum. hoc in genere nervorum vel minimum, suavitatis autem est vel plurimum. est enim plenius quam hoc enucleatum, quam autem illud ornatum copiosumque summissius. XXVII. 92. huic omnia dicendi ornamenta conveniunt plurimumque est in hac orationis forma suavitatis. in qua multi floruerunt apud Graecos, sed Phalereus Demetrius meo iudicio praestitit ceteris; cuius oratio cum sedate placideque liquitur tum illustrant eam quasi stellae quaedam tralata verba atque mutata. tralata dico, ut saepe iam, quae per similitudinem ab alia re aut suavitatis aut inopiae causa transferuntur; mutata, in quibus pro verbo proprio subicitur aliud quod idem significet sumptum, ex re aliqua consequenti. 93. quod quanquam transferundo fit, tamen alio modo transtulit cum dixit Ennius arce et urbe orbam, alio modo, [si pro patria arcem dixisset et] horridam Africam terribili tremere tumultu, cum dicit pro Afris immutate Africam. hanc ὑπαλλαγὴν rhetores, quia quasi summutantur verba pro verbis, μετωνυμίαν grammatici vocant, quod nomina transferuntur. 94. Aristoteles autem tralationi et haec ipsa subiungit et abusionem, quam κατάχρησιν vocant, ut cum minutum dicimus animum pro parvo; et abutimur verbis propinquis, si opus est, vel quod delectat vel quod decet. iam cum fluxerunt continuae plures tralationes, alia plane fit oratio. itaque genus hoc Graeci appellant ἀλληγορίαν: nomine

90. Štai toks, mano galva, yra paprasto, bet didžio oratoriaus, tikrojo atikisto paveikslas, juk visa, kas kalboje yra sąmojinga ir sveika, būdinga atikiškai iškalbai. Tiesa, ne visi jie šmaikštūs: Lisijas ir Hipereidas – pakankamai, Demadas, sakoma, pranokęs visus, Demostenas* – kur kas mažiau. Vis dėlto niekas, man rodos, neprilygo jam humoro jausmu, bet buvo ne tiek kandus, kiek šmaikštus*, mat pirmasis gebėjimas reikalauja aštresnio proto, antrasis – didesnio meistriškumo.

91. Antrasis stilius – turtingesnis ir stipresnis nei tik ką mūsų aptartas žemasis, bet kuklesnis nei aukštasis, apie kurį dar kalbėsime. Šiame stiliuje jėgos yra mažiausia, patrauklumo daugiausia. Mat jis pilnesnis už aną išgrynintą*, už kitą – puošnų ir žodingą – kuklesnis. XXVII. 92. Jam tinka visos kalbos puošmenos, šiame iškalbos pavidale daugiausia patrauklumo. Juo pasižymėjo daugelis iš graikų, bet Demetrijas Falerietis, mano galva, pranoko visus*; jo kalba liejasi ramiai ir palengva, bet drauge blyksteli tarsi žvaigždėmis perkeltiniais bei pakeistaisiais žodžiais*.

Perkeltiniais, kaip jau ne kartą, vadinu posakius, kuriuose – ar dėl patrauklumo, ar iš žodžių stygiaus* – reikšmė pagal panašumą nuo vieno dalyko perkeliama kitam; pakeistaisiais – kuriuose vietoj įprasto žodžio parenkamas kitas, reiškiantis tą patį, pasiskolintas iš kokios nors artimos srities*. 93. Antai nors abiem atvejais pasinaudojama perkėlimu, vienaip perkeliama reikšmė, kai Enijus sako „Be miesto ir tvirtovės aš našlė“*, kitaip, jei sakydamas „tvirtovės“ būtų turėjęs galvoje tėvynę, ir „Afrika dreba pašiurpus nuo sąmyšio tokio baisingo“*, pasirinkdamas „Afriką“ vietoj „afrikiečių“. Retoriai tai vadina *hypallagē*, nes vieni žodžiai tarsi pakeičiami kitais, gramatikai – *metōnymia**, nes pavadinimai pernešami. 94. Bet Aristotelis ir šiuos visus priskiria perkėlimui*, taip pat neįprastą vartoseną, vadinamą *katachrēsis**, pavyzdžiui, kai sakome „smulkiõs dvasios“ vietoj „menkõs dvasios“, ir artimus žodžius pavartojame neįprasta reikšme, kai to reikia ar dėl malonumo, ar dėl derėjimo. Kai plūsteli ištisas perkėlimų srautas, kalba tampa netiesioginė*, tokį būdą graikai vadina

recte, genere melius ille qui ista omnia tralationes vocat. haec frequentat Phalereus maxime suntque dulcissima, et quanquam tralatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquam crebriores. 95. in idem genus orationis (loquor enim de illa modica ac temperata) verborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum; latae eruditaeque disputationes ab eodem explicabuntur et loci communes sine contentione dicentur. quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt, et nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic quem dico probabitur. 96. est enim quoddam etiam insigne et florens orationis pictum et expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur lepores. hoc totum e sophistarum fontibus defluxit in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gravibus in ea de qua loquor mediocritate consedit.

XXVIII. 97. Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus, in quo profecto vis maxima est. hic est enim, cuius ornatum dicendi et copiam admiratae gentes eloquentiam in civitatibus plurimum valere passae sunt, sed hanc eloquentiam, quae cursu magno sonituque ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se assequi posse diffiderent. huius eloquentiae est tractare animos, huius omni modo permovere; haec modo perfringit, modo inrepit in sensus; inserit novas opiniones, evellit insitas. 98. Sed multum interest inter hoc dicendi genus et superiora. qui in illo subtili et acuto elaboravit ut callide arguteque diceret nec quicquam altius cogitaret, hoc uno perfecto magnus orator est, si non maxumus, minimeque in lubrico versabitur et si semel constiterit nunquam cadet. medius ille autem, quem modicum et temperatum voco, si modo suum illud satis instruxerit, non extimescet ancipitis dicendi incertosque casus. etiamsi quando minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen periculum non adibit, alte enim cadere non potest. 99. at vero hic noster quem principem ponimus, gravis acer ardens, si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit aut huic generi

allēgoria – pavadinimas teisingas, bet rūšies požiūriu teisus Aristotelis, visus šiuos atvejus vadinantis reikšmės perkėlimais. Falerietis juos vartoja itin gausiai ir ypač maloniai, ir nors perkėlimų jo kalboje daugybė, skaitlingesnių pervadinimų niekur nerasime.

95. Tam pačiam stiliui – kalbu apie vidutinį ir saikingą – tinka visos žodžių ir dauguma minties puošmenų; juo bus dėstomi išsamūs mokslingi svarstymai, be įtampos plėtojamos bendrosios vietos. Kam daugžodžiauti? Iš filosofų mokyklų ateina tokie oratoriai*, ir jeigu jo nelyginsi akistatoj su anuo pajėgesniu kalbėtoju, šis, apie kurį kalbu, pats savaime sulauks pagyrimo. 96. Tai, be abejonės, ryškus ir turtingas, spalvingas ir išdailintas kalbos stilius, kuriame persipina visos žodžių, visos minčių grožybės. Sofistai buvo tasai šaltinis*, iš kurio jis plūstelėjo į Forumą, bet paniekintas paprastųjų, atmestas sunkiasvorių oratorių, jis užėmė mano jau apibūdintą viduriniąją padėtį.

XXVIII. 97. Trečiuoju stiliumi kalbantis oratorius – pakilus, turtingas, įtaigus, puošnus ir neabejotinai pasižymintis didžiausia jėga. Tai jo kalbos puošnumo bei žodingumo sužavėtos tautos leido iškalbai įsigalėti valstybės reikaluose – tokiai iškalbai, kuri veržiasi sraunia ir kurtinančia tėkme, kuria visi gėrisi, visi žavisi, kuriai niekas nesitiki prilygti*. Ši iškalba geba patraukti žmonių širdis ir visaip jas paveikti; ji tai įsilaužia, tai įsėlina į žmonių jausmus, pasėja naujus įsitikinimus, išrauna senuosius. 98. Bet šis stilius gerokai skiriasi nuo ankstesniųjų. Kas išlavino aną paprastąjį ir dalykinį, idant kalbėtų aiškiai ir tiksliai, nesiekdamas kažko aukštesnio, jau vien šito pasiekęs yra didis oratorius, jei ir ne didžiausias; jam beveik neteks vaikščioti slidžiu keliu: kartą tvirtai atstojęs, jis niekad neparkris*. Viduriniojo stiliaus oratorius, kurį vadinu santūriu ir nuosaikiu, jei tik pakankamai surikiavo savo pajėgas, nebijos abejotinų ir miglotų kalbos posūkių; jei kartais ir nepasiektų, kaip neretai nutinka, didelis pavojus negresia – jam neteks iš aukštai kristi*. 99. O štai mūsų oratorius, kuriam teikiame pirmenybę, – įtaigus, aršus, ugningas, net jei turi gabumų būtent

studuit uni nec suam copiam cum illis duobus generibus temperavit, maxime est contemnendus. ille enim summissus, quod acute et veteratorie dicit, sapiens iam; medius suavis; hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet. qui enim nihil potest tranquille nihil leniter nihil partite definite distincte facete dicere, praesertim cum causae partim totae sint eo modo partim aliqua ex parte tractandae, si is non praeparatis auribus inflammare rem coepit, furere apud sanos et quasi inter sobrios bacchari vinulentus videtur.

100. Tenemus igitur, Brute, quem quaerimus, sed animo; nam manu si prendissem, ne ipse quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset ut se dimitterem. XXIX. sed inventus profecto est ille eloquens quem nunquam vidit Antonius. quis est igitur is? complectar brevi, disseram pluribus. is est enim eloquens, qui et humilia subtiliter et alta graviter et mediocria temperate potest dicere. 101. nemo is, inquies, unquam fuit. ne fuerit: ego enim quid desiderem, non quid viderim disputo redeoque ad illam Platonis de qua dixeram rei formam et speciem, quam etsi non cernimus tamen animo tenere possumus. non enim eloquentem quaero neque quicquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cuius qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud nisi eloquentia ipsa quam nullis nisi mentis oculis videre possumus.

Is erit igitur eloquens, ut idem illud iteremus, qui poterit parva summisse, modica temperate, magna graviter dicere. 102. tota mihi causa pro Caecina de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus. fuit ornandus in Manilia lege Pompeius: temperata oratione ornandi copiam persecuti sumus. ius omne retinendae maiestatis in Rabirii causa continebatur: ergo in ea omni genere amplificationis exarsimus. 103. at haec interdum temperanda et varianda sunt. quod igitur in Accusationis septem libris non reperitur genus, quod in Habiti, quod in Cornelii, quod in plurimis

šitam stiliui arba jį vienintelį lavino, arba jį vieną stengėsi perprasti*, jei negeba sutramdyti savo žodingumo* derindamas su kitais dviem stiliais, nusipelno didžiausios paniekos. Iš tiesų paprastasis oratorius, kadangi kalba įžvalgiai ir sumaniai, atrodys išmintingas, vidurinysis – malonus, o šis žodingasis, jei nieko kito neturi, atrodys kone beprotis. Kas nemoka kalbėti ramiai ir švelniai, anei nuosekliai, konkrečiai, tiksliai, sąmojingai*, ypač kai būtent tokiõs prieigos reikalauja ar visa kalba, ar pavienės jos dalys, tas, jei neparuošęs klausytojų ausų ims kaitinti jų jausmus, atrodys lyg pamišėlis tarp sveikų ar girtuoklis, šėliojantis tarp blaivių*.

100. Taigi turime tą, kurio ieškome, Brutai, bet tik vaizduotėje; jei galėčiau sučiupti jį rankomis*, net pasitelkęs visą savo iškalbą neįtikintų manęs jį paleisti. XXIX. Vis dėlto neabejotinai pavyko rasti tą iškalbųjį oratorių, kurio niekad nebuvo matęs Antonijus*. Tad koks jis? Trumpai apibrėšiu, paskui išsamiau apsvarstysiu. Iškalbingas yra tas, kuris moka kalbėti ir apie žemus dalykus paprastai, ir apie pakylėtus – įtaigiai, ir apie vidutinius – nuosaikiai. 101. Tu sakysi: „Tokio niekad nėra buvę.“ Tikrai nėra. Juk svarstau ne apie savo matytą, bet apie trokštamą oratorių ir grįžtu prie anksčiau minėto platoniško pavidalo ar vaizdinio*: nors jo paties nematome, galime apčiuopti protu. Mat ne šiaip iškalbaus žmogaus aš ieškau, ne kažko mirtingo ir netvaraus, bet kaip tik to, kas jo turėtoją daro iškalbingą. Tai ir yra ne kas kita kaip pati iškalba, kurią išvysti galime vien sielos akimis. Tikrai iškalbingas bus tasai – kartoju savo apibrėžimą, – kuris apie mažus dalykus kukliai, apie vidutinius nuosaikiai, apie didžius įtaigiai gebės kalbėti.

102. Visa mano kalba už Ceciną buvo apie pretoriaus įsako žodžius*: narpliojome paslėptas reikšmes duodami apibrėžimus, rėmėmės pilietine teise, tikslinome dviprasmiškus posakius. Dėl Manilijaus įstatymo man buvo svarbu išgirti Pompėjų*: nuosaiki kalba suteikė priemonių pagyrimui. Rabirijaus bylos esmė buvo romėnų tautos didybės išsaugojimas*, todėl čia su visu įkarščiu davėm valią dalyko išplėtojimui. 103. O kartais

nostris defensionibus? quaeque exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel ipsos posse eligere qui quaererent. nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua si non perfectio at conatus tamen atque adumbratio. 104. non assequimur, at quid sequi deceat videmus. nec enim nunc de nobis, sed de re dicimus. in quo tantum abest ut nostra miremur, et usque eo difficiles ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes: qui quanquam unus eminet inter omnis in omni genere dicendi, tamen non semper implet auris meas; ita sunt avidae et capaces et saepe aliquid immensum infinitumque desiderant. XXX. 105. sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis, totum diligentissime cognovisti nec eum dimittis e manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto illum multa perficere, nos multa conari, illum posse, nos velle quocumque modo causa postulet dicere. sed ille magnus; nam et successit ipse magnis et maximos oratores habuit aequales; nos magnum fecissemus, si quidem potuissemus quo contendimus pervenire in ea urbe in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat. 106. atqui si Antonio Crassus eloquens visus non est aut sibi ipse, nunquam Cotta visus esset, nunquam Sulpicius, nunquam Hortensius: nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius; superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico et Antonium.

Ieiunas igitur huius multiplicis et aequabiliter in omnia genera fusae orationis auris civitatis accepimus easque nos primi, quicunque eramus et quantulumcunque dicebamus, ad huius generis audiundi incredibilia studia convertimus. 107. quantis illa clamoribus adulescentuli diximus de supplicio parricidarum[1], quae nequaquam satis defervisse post aliquanto sentire coepimus:

‘Quid enim tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam

[1] diximus de supplicio parricidarum *Reis, Seel et al.*; diximus *Westman.*

stilius reikia maišyti ir paįvairinti. Ko tik nerasi septyniose Kaltinimo knygose*, ko Habito, ko Kornelijaus, ko daugelyje mūsų ginamųjų kalbų*? Parinkčiau ir pavyzdžių, jei nemanyčiau, kad jie ir taip gerai žinomi arba kad besidomintys patys gali juos išsirinkti. Nė viename stiliuje nėra tokio privalumo, kurio bent iš dalies nebūtų mūsų kalbose, jei ir netobulo, bent jau išbandyto ir užčiuopto. 104. Tikslo mes nepasiekiame, tačiau bent jau matome, ko reikia siekti.

Tačiau dabar kalbame ne apie mus, bet apie mūsų meną. Ir čia esu taip toli nuo žavėjimosi savo darbais, toks reiklus ir priekabus, kad manęs nebetenkina nė pats Demostenas*. Nors jis vienintelis išsiskiria tarp kitų visuose kalbos stiliuose, bet ne visada užganėdina mano ausis – tokios jos godžios ir nepasotinamos, vis trokštančios kažko neišmatuojamo ir begalinio. XXX. 105. Kadangi tu lankydamasis Atėnuose ir šį oratorių kuo nuodugniausiai ištyrinėjai su aistringuoju jo sekėju Pamenu*, ir dabar nepaleidi jo iš rankų, be to, ir mano raštus nuolat skaitai*, puikiai matai, kad jis daug ką įgyvendino, aš daug ką išbandžiau, kad jis sugeba, aš tik trokštu kalbėti taip, kaip to reikalauja byla. Jis buvo didis – didžių oratorių įpėdinis ir didžiųjų amžininkas*. Ir mes didelius darbus būtume nuveikę, jei tik būtume galėję įgyvendinti savo siekius šiame mieste, kuriame, pasak Antonijaus, neteko girdėti nė vieno iškalbingo. 106. Ir jei Antonijui nei Krasas neatrodė iškalbingas*, nei jis pats, tikrai nebūtų tokiu palaikęs Kotos ar Sulpicijaus, ar Hortenzijaus*, juk Kotos kalbose nėra nieko pakilaus, Sulpicijaus – nieko romaus, Hortenzijaus – nedaug to, ką laikytume įspūdinga. Jų pirmtakai – turiu galvoje Krasą ir Antonijų – kur kas geriau įvaldė visus stilius.

Taigi mes paveldėjome piliečių ausis, ištroškusias šios daugiasluoksnės, darniai visus stilius sulydančios iškalbos, ir kad ir kokie menki buvome, kad ir kaip menkai kalbėjome, mes pirmieji sukėlėme jiems neįtikėtiną potraukį šios rūšies iškalbai. 107. Kokiems plojimams aidint aš, dar visai jaunuolis, kalbėjau apie bausmę tėvažudžiams*, ir tik vėliau ėmiau

de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut nunquam adluantur; ita postremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant' et quae secuntur; sunt enim omnia sicut adulescentis non tam re et maturitate quam spe et exspectatione laudati. ab hac indole iam illa matura: 'uxor generi, noverca filii, filiae paelex'. 108. nec vero hic erat unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus. ipsa enim illa pro Roscio iuvenilis redundantia multa habet attenuata, quaedam etiam paulo hilariora. at pro Habito, pro Cornelio compluresque aliae (nemo enim orator tam multa ne in Graeco quidem otio scripsit quam multa sunt nostra) hanc ipsam habent quam probo varietatem.

XXXI. 109. An ego Homero Ennio reliquis poetis et maxume tragicis concederem ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur crebroque mutarent, nonnunquam etiam ad cotidianum genus sermonis accederent, ipse nunquam ab illa acerrima contentione discederem? sed quid poetas divino ingenio profero? histriones eos vidimus quibus nihil posset in suo genere esse praestantius, qui non solum in dissimillimis personis satisfaciebant, cum tamen in suis versarentur, sed et comoedum in tragoediis et tragoedum in comoediis admodum placere vidimus: ego non elaborem? 110. cum dico me, te, Brute, dico: nam in me quidem iam pridem effectum est quod futurum fuit; tu autem eodem modo omnis causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in isdem causis perpetuum et eundem spiritum sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes quidem, cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, quod eum credo amares, cum ad te in Tusculanum venissem, imaginem ex aere vidi, nihil Lysiae subtilitate cedit, nihil argutiis et acumine Hyperidi, nihil levitate Aeschini et splendore verborum. 111. multae sunt eius totae orationes subtiles, ut contra Leptinen, multae totae graves, ut quaedam Philippicae, multae variae, ut contra Aeschinen falsae legationis, ut contra eundem pro causa Ctesiphontis. iam illud medium

jausti tų žodžių įkarštį buvus nepakankamai atvėsintą*: „Kas dar yra taip bendra, kaip oras gyviesiems, žemė mirusiesiems, jūra po marias klajojantiems, krantas – bangų išmestiesiems? O šie gyvena, kol pajėgia, bet negali įkvėpti šviežio oro; miršta, bet jų kaulai nepaliečia žemės; bangos juos blaško, bet niekada neapiplauna; galop juos išmeta į krantą, bet ir po mirties ant uolų jie neranda atilsio“, ir taip toliau*. Visa tai tinka nebent jaunuoliui, vertam pagyrimo ne už nuopelnus ir brandą, bet už viltis ir lūkesčius. Tos pačios prigimties ir šis jau brandesnis sušukimas: „žmona žentui, pamotė sūnui, varžovė dukrai!“*. 108. Bet ne vien įkarštis mus valdė, kad viską vienu būdu kalbėtume. Ir tame jaunatviškame „Už Roscijų“ perviršyje* daug buvo prislopintų vietų, o kartais ir smagesnių*. O „Už Habitą“, „Už Kornelijų“* bei daugelyje kitų (juk nė vienas oratorius, net ir laisvalaikio pertekę graikai*, neparašė tiek daug, kaip mes) vyrauja būtent ta įvairovė, kuriai aš pritariu.

XXXI. 109. Argi turėčiau atleisti Homerui, Enijui ir kitiems poetams, ypač tragikams, kad ne visur išlaiko vienodą įtampą ir dažnai kaitalioja toną, kartais priartėdami net prie kasdienio pašnekesio, o pats niekad nenukrypčiau nuo tos aukščiausios įtampos? Bet kam minėti poetus, apdovanotus dieviškais gabumais? Esame matę aktorių, neprilygstamų savo mene, kurie ne tik savo žanro ribose įtikinamai atliko skirtingus vaidmenis, bet ir matėme, kaip komiškas aktorius tragedijose, o tragiškas – komedijose* sulaukė didžiulio pasisekimo. Ar aš neturėčiau siekti to paties? 110. Sakydamas „aš“, turiu galvoje tave, Brutai; mat mano jau seniai nuveikta, ką reikėjo padaryti, o kaip tu? Ar vienodai ginsi visas bylas? Ar atmesi kokią nors bylų rūšį? Ar toje pačioje stengsies išlaikyti vienodą nuotaiką be jokių pakeitimų? Štai Demostenas, kurio bronzinį atvaizdą* neseniai, lankydamasis tavo Tuskulo sodyboje*, mačiau tarpe tavųjų ir tavo protėvių atvaizdų*, – suprantama, dėl to, kad jį mėgsti, – jis nė kiek nenusileidžia Lisijui paprastumu nei Hipereidui – raiškumu bei sąmoju, nei Aischinui – sklandumu ir žodžių ryškumu. 111. Daug jo kalbų

quotiens vult arripit et a gravissimo discedens eo potissimum delabitur. clamores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum efficit, cum gravitatis locis utitur.

112. sed ab hoc parumper abeamus, quandoquidem de genere non de homine quaerimus; rei potius, id est eloquentiae, vim et naturam explicemus. illud tamen quod iam ante diximus meminerimus, nihil nos praecipiundi causa esse dicturos atque ita potius acturos, ut existimatores videamur loqui, non magistri. in quo tamen longius saepe progredimur, quod videmus non te haec solum esse lecturum, qui ea multo quam nos qui quasi docere videmur habeas notiora, sed hunc librum etiamsi minus nostra commendatione, tuo tamen nomine divolgari necesse est.

XXXII. 113. Esse igitur perfecte eloquentis puto non eam tantum facultatem habere quae sit eius propria, fuse lateque dicendi, sed etiam vicinam eius ac finitimam dialecticorum scientiam assumere. quanquam aliud videtur oratio esse aliud disputatio, nec idem loqui esse quod dicere; ac tamen utrumque in disserendo est: disputandi ratio et loquendi dialecticorum sit, oratorum autem dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a quo disciplina Stoicorum est, manu demonstrare solebat quid inter has artis interesset. nam cum compresserat digitos pugnumque fecerat, dialecticam aiebat eiusmodi esse; cum autem deduxerat et manum dilataverat, palmae illius similem eloquentiam esse dicebat. 114. atque etiam ante hunc Aristoteles principio Artis rhetoricae dicit illam artem quasi ex altera parte respondere dialecticae, ut hoc videlicet differant inter se, quod haec ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior.

volo igitur huic summo omnem quae ad dicendum trahi possit loquendi rationem esse notam. quae quidem res, quod te his artibus eruditum minime fallit, duplicem habuit docendi viam. nam et ipse Aristoteles tradidit praecepta plurima disserendi et postea qui dialectici

paprastos nuo pradžios iki galo, kaip „Prieš Leptiną“, daug – išraiškingų, kaip kai kurios „Filipikos“, daug – įvairuojančių, kaip prieš Aischiną „Apie melagingą pasiuntinybę“ ir prieš tą patį Aischiną „Už Ktesifontą“*. Panorėjęs jis griebiasi viduriniojo stiliaus ir, atsipūsdamas po išraiškingiausių vietų, paprastai iki jo nuslūgsta. Tačiau daugiausia pritarimo šūksnių sulaukia, didžiausią įspūdį sukelia, kai naudojasi išraiškingojo stiliaus priemonėmis.

112. Bet palikime jį kol kas nuošaly, nes ne pavienį žmogų, bet rūšį tyrinėjame: bandykime verčiau atskleisti dalyko, tai yra iškalbos, esmę ir prigimtį. Bet nepamirškime, ką esame sakę*: kalbėsime ne tam, kad patartume, verčiau stengsimės pasirodyti vertintojais, o ne mokytojais. Jei kartais per daug leidžiuosi į pamokymus, tai tik todėl, jog suprantu, kad šiuos žodžius skaitysi ne vien tu, išmanantis reikalą kur kas geriau už mane, tariamą mokytoją: ši knyga neabejotinai plačiai pasklis ne tiek dėl mano nuopelno, kiek dėl tavo vardo.

XXXII. 113. Taigi aš manau, kad tobulos iškalbos žmogus privalo ne tik turėti savybę, kuri yra jo savastis – gebėjimą plačiai ir išsamiai kalbėti, bet ir pažinti artimą, su šiuo menu besiribojantį dialektikų mokslą. Nors atrodo, jog kalba – tai viena, ginčas – kas kita, ir ne tas pats yra įrodinėti ir sakyti kalbą*, abiejų esmė yra svarstymas. Mokslas apie įrodinėjimą ir ginčą – dialektikų valda, oratorių – mokslas apie kalbą ir jos pagražinimą. Garsusis Zenonas, iš kurio kilo stoikų mokymas*, rankos judesiu rodydavo skirtumą tarp šių menų*: atkišęs sugniaužtą kumštį sakydavo, kad tokia esanti dialektika, atgniaužęs ir ištiesęs pirštus – kad iškalba esanti kaip išskleistas delnas. 114. Dar anksčiau Aristotelis „Retorikos“ pradžioje teigė*, kad retorika yra tarsi dialektikos atitikmuo, skiriasi tik tuo, kad pirmoji, kaip kalbėjimo menas, yra platesnė, antroji, kaip įrodinėjimo menas – glaustesnė.

Taigi aš noriu, kad mūsų tobulas oratorius būtų susipažinęs su visais įrodinėjimo būdais, kuriuos galima būti panaudoti kalboje. Šioje srityje,

dicuntur spinosiora multa pepererunt. 115. ego eum censeo, qui eloquentiae laude ducatur, non esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa antiqua vel hac Chrysippi disciplina institutum. noverit primum vim naturam genera verborum et simplicium et copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur; qua ratione verum falsumne iudicetur; quid efficiatur e quoque, quid cuique consequens sit quidque contrarium; cumque ambigue multa dicantur, quo modo quidque eorum dividi explanarique oporteat. haec tenenda sunt oratori (saepe enim occurrunt), sed quia sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor.

XXXIII. 116. Et quoniam in omnibus, quae ratione docentur et via, primum constituendum est quid quidque sit – nisi enim inter eos qui disceptant convenit quid sit illud quod ambigitur, nec recte disseri unquam nec ad exitum perveniri potest, – explicanda est saepe verbis mens nostra de quaque re atque involuta rei notitia definiundo aperiunda est, siquidem est definitio oratio quae quid sit id de quo agitur ostendit quam brevissime. tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei videndum est quae sint eius generis sive formae sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. 117. erit igitur haec facultas in eo quem volumus esse eloquentem, ut definire rem possit nec id faciat tam presse et anguste quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet, sed cum explanatius tum etiam uberius et ad commune iudicium popularemque intellegentiam accommodatius. idemque etiam, cum res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque praetermittatur neque redundet, partietur ac dividet. quando autem id faciat aut quo modo, nihil ad hoc tempus, quoniam, ut supra dixi, iudicem esse me, non doctorem volo.

118. Nec vero a dialecticis modo sit instructus, sed habeat omnis philosophiae notos ac tractatos locos. nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriae, nihil de bonis rebus aut

kaip tu puikiai žinai – nes išstudijavai šiuos menus, – yra dvi mokymo kryptys*. Juk ir pats Aristotelis perdavė daugybę patarimų apie svarstymo meną, ir vėliau vadinamieji dialektikai prikūrė daug painesnių taisyklių. 115. Aš išties manau, kad tasai, kurs leidžiasi viliojamas iškalbos šlovės, nebus visiškas neišmanėlis šiuose dalykuose, bet bus arba senojo, arba Chrisipo mokymo išlavintas*. Iš pradžių pažins žodžių reikšmę, kilmę ir rūšis – tiek pavienių, tiek junginių; po to – kiek yra minties perteikimo būdų; sužinos, kaip atskirti, kas teisinga, kas klaidinga; kas iš ko išplaukia, kas yra nuoseklu ir kas priešinga; ir kadangi pasitaiko daug dviprasmiškų posakių,– kokiu būdu kiekvieną jų atskirti ir paaiškinti. Visa tai oratorius turi išmanyti, nes tokie atvejai dažnai pasitaiko; bet patys savaime jie šiurkštoki, tad juos dėstant teks suteikti kalbai šiek tiek dailumo.

XXXIII. 116. Kadangi visuose dalykuose, kuriuos mes apgalvotai ir kryptingai dėstome, pirmiausia reikia nustatyti, kas yra kas, – mat jei besiginčijančios pusės nesutaria, kur slypi nesutarimo esmė, neįmanoma nei teisingai svarstyti, nei prieiti prie kokios nors išvados, – dažnai tenka žodžiais perteikti mūsų mintį apie kiekvieną dalyką ir apibrėžimais atskleisti užslėptas reikšmes*, mat apibrėžimas yra teiginys, trumpiausiai nusakantis aptariamo dalyko esmę. Toliau, kaip žinai, paaiškinus kiekvieno dalyko rūšį, reikia pažiūrėti, kokios būna šios rūšies atmainos ar dalys, kad atitinkamai paskirstytume savo kalbą. 117. Vadinasi, tas, kurį norime laikyti tikrai iškalbingu, gebės apibrėžti dalykus, be to, ne taip glaustai ir taupiai, kaip paprastai nutinka tuose mokslinguose svarstymuose*, bet kiek plačiau, kiek išsamiau, labiau prisitaikydamas prie bendrosios nuomonės ir visuotinio supratimo*. Lygiai taip, reikalui esant, jis bendrąją rūšį dalins ir skaidys į tam tikras atmainas, nieko nepraleisdamas ir nieko nepridėdamas. Kada ir kaip tai daryti, dabar ne laikas pasakoti, nes, kaip sakiau, noriu būti vertintoju, o ne mokytoju*.

118. Ir ne tik dialektikų mokslo jis bus paragavęs, bet pažinęs ir pačiupinėjęs visas filosofijos sritis. Juk be šių žinių negalima nei apie

malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officio, nihil de dolore nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus – quae saepe cadunt in causas, sed ieiunius aguntur – nihil, inquam, sine ea scientia, quam dixi graviter ample copiose dici et explicari potest.

XXXIV. 119. De materia loquor orationis etiam nunc, non de ipso genere dicendi; volo enim prius habeat orator rem de qua dicat dignam auribus eruditis, quam cogitet quibus verbis quidque dicat aut quo modo. quem etiam, quo grandior sit et quodam modo excelsior, ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse ignarum volo. omnia profecto, cum se a caelestibus rebus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque et dicet et sentiet.

120. Cumque illa divina cognoverit, nolo ignoret ne haec quidem humana. ius civile teneat, quo egent causae forenses cotidie; quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus? cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxume scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium. quem laborem nobis Attici nostri levavit labor, qui conservatis notatisque temporibus, nihil cum illustre praetermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. quid enim est aetas hominis nisi ea memoria rerum veterum cum superiorum aetate contexitur? commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione et auctoritatem orationi affert et fidem.

121. Sic igitur instructus veniet ad causas, quarum habebit genera primum ipsa cognita. erit enim ei perspectum nihil ambigi posse, in quo non aut res controversiam faciat aut verba: res aut de vero aut de recto aut de nomine, verba aut de ambiguo aut de contrario. nam si quando aliud in sententia videtur esse aliud in verbis, genus est quoddam ambigui quod ex praeterito verbo fieri solet; in quo, quod est ambiguorum

tikėjimą, nei apie mirtį*, nei pareigingumą, nei tėvynės meilę, nei apie geradarystes ar piktadarystes, nei dorybes ar ydas, nei apie pareigas, nei apie skausmą, nei malonumą, nei apie sielos sąmyšius* ar paklydimus, – o visa tai dažnokai pakliūva į bylos lauką, bet dėstoma skurdokai, – apie nieką, kartoju, neįmanoma rimtai, pakylėtai ir turtingai kalbėti bei svarstyti, neturint minėto mokslo žinių.

XXXIV. 119. Aš vis dar šneku apie kalbos medžiagą, o ne stilių. Noriu, kad oratorius turėtų temą, vertą išlavintų ausų, pirmiau nei imtų galvoti, kokiais žodžiais ir kaip tai pasakyti. Be to, idant didingiau ir tarsi pakiliau atrodytų, noriu, kad jam, kaip esu sakęs apie Periklį*, nebūtų svetimas gamtos filosofų mokymas. Kai jis nuo dangiškų dalykų pereis prie žmogiškų, visi jo žodžiai ir jausmai tikrai skambės pakiliau ir iškilmingiau.

120. Vis dėlto, pažinęs dieviškus dalykus, tenepaniekina ir žmogiškų. Tegul gerai išmano pilietinę teisę*, kurios kasdien prireikia teismo bylose. Nes kas gali būti gėdingiau kaip imtis gynybos ginčuose dėl įstatymų ir teisės, neišmanant nei vieno, nei kito? Tepažįsta ir senovės žygdarbių bei įsimintinų įvykių seką*, pirmiausia, žinoma, mūsų valstybės, bet taip pat ir kitų valdingų tautų* bei įžymių karalių. Šį darbą ypač palengvino mūsų Atiko triūsas*: išlaikydamas bei žymėdamas įvykių seką ir nieko svarbaus nepraleisdamas, jis septynių šimtų metų atmintį surinko vienoje knygoje. Juk nežinoti, kas nutiko iki tau gimstant, vadinasi, visada likti vaiku*. Iš tiesų, ko vertas žmogaus amžius, jei senovės įvykių atminimas jo nesusieja su pirmtakų gyvenimu? Štai kodėl priminti senus laikus ir duoti pavyzdžių iš senovės reiškia suteikti kalbai vertės bei patikimumo, o drauge – nepaprasto malonumo klausytojams.

121. Šitaip pasikaustęs jis stos ginti bylų ir pirmiausia turės susipažinti su pačiomis bylų rūšimis*. Jam bus puikiai žinoma, kad bet kokio ginčo atveju nesutarimo pagrindas būna arba veiksmai, arba žodžiai: jei veiksmai, keliamas klausimas arba dėl jų tikrumo, arba teisėtumo, arba apibrėžimo, jei žodžiai – ar jie yra dviprasmiški, ar prieštaringi. Jei atrodo,

proprium, res duas significari videmus. XXXV. 122. cum tam pauca sint genera causarum, etiam argumentorum praecepta pauca sunt. traditi sunt e quibus ea ducantur duplices loci: uni e rebus ipsis, alteri assumpti.

Tractatio igitur rerum efficit admirabilem orationem; nam ipsae quidem res in perfacili cognitione versantur. quid enim iam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum; rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut quid agatur intellegi possit; sua confirmare, adversaria evertere, eaque efficere non perturbate sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit consequens iis quae sumentur ad quamque rem confirmandam; post omnia perorationem inflammantem restinguentemve concludere? has partes quem ad modum tractet singulas, difficile dictu est hoc loco; nec enim semper tractantur uno modo. 123. quoniam autem non quem doceam quaero sed quem probem, probabo primum eum qui quid deceat viderit. haec enim sapientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit temporum personarumque moderator. nam nec semper nec apud omnis nec contra omnis nec pro omnibus nec omnibus eodem modo dicendum arbitror. XXXVI. is erit ergo eloquens, qui ad id quodcunque decebit poterit accommodare orationem. quod cum statuerit, tum ut quicque erit dicendum ita dicet, nec satura ieiune nec grandia minute. nec item contra, sed erit rebus ipsis par et aequalis oratio. 124. principia verecunda, nondum elatis incensa verbis sed acuta sententiis vel ad offensionem adversarii vel ad commendationem sui; narrationes credibiles nec historico sed prope cotidiano sermone explicatae dilucide; dein si tenues causae, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et in refellendo, idque ita tenebitur, ut quanta ad rem tanta ad orationem fiat accessio. 125. cum vero causa ea inciderit in qua vis eloquentiae possit expromi, tum se latius fundet orator, tum reget et flectet animos et sic afficiet ut volet, id est ut causae natura et ratio temporis postulabit.

kad esama nesutapimo tarp minties ir žodinės raiškos, tai – dviprasmybė, dažnai kylanti dėl praleisto žodžio; tuomet įžvelgiame dvejopą reikšmę, kas ir būdinga dviprasmybei. XXXV. 122. Kadangi taip mažai tėra bylų rūšių, tai patarimų dėl įrodymų parinkimo irgi negausu. Pasak mokymo, jų galima semtis iš dvejopų šaltinių: vieni įrodymai slypi pačioje byloje, kiti paimami iš šalies*.

Vadinasi, būtent faktų išaiškinimas daro kalbą pasigėrėtiną, juk perprasti pačius faktus visai nesunku*. Kas gi tuomet priklauso meno sričiai? Pradėti kalbą taip, kad patrauktum klausytoją, sutelktum jo dėmesį arba nuteiktum jį išklausyti pamokymus; trumpai išdėstyti reikalą, įtikinamai ir aiškiai, kad lengva būtų suprasti, apie ką kalbama; įrodyti savus, sugriauti svetimus teiginius ir padaryti tai ne sumišai, bet paeiliui kiekvieną taip įtikinamai pagrindžiant, kad bendros išvados išplauktų iš to, kas buvo pasitelkta kiekvienam argumentui įrodyti; galiausiai užbaigti kalbą* uždegančia arba raminančia pabaiga. 123. Tačiau aš ieškau ne tokio, kurį pamokyčiau, bet tokio, kurį pripažinčiau vertu*, o pripažinsiu pirmiausia tą, kuris pastebi, kas kur tinka. Štai išmintis, labiausiai pritinkanti iškalbingam žmogui, idant jis galėtų būti aplinkybių ir asmenų valdovas. Nes aš manau, kad ne visada, ne visų akivaizdoje, ne prieš visus, ne už visus, ne visiems reikia vienodai kalbėti. XXXVI. Tas bus tikrai iškalbingas, kuris gebės priderinti kalbą prie visko, kas tuo metu atrodys tinkama. Šitai nustatęs, kad ir ką teks kalbėti, viską išdėstys taip, kad sodrūs dalykai nepasirodytų sausi, didingi nevirstų menkais ir atvirkščiai, bet kalba bus tinkama ir lygiavertė temoms. 124. Įžangos – kuklios, dar neįkaitintos pakilių žodžių, bet paaštrintos mintimis ar priešininką įgelti, ar klausytojui įsiteikti. Pasakojimai – tikėtini, skaidriai išdėstyti ne istorijai tinkančia, bet kasdiene šneka. Toliau, jei byla paprasta, tai ir įrodymų gija bus paprasta tiek teigiant, tiek atremiant, o valdyti ją reikės taip, kad augant dalyko svarbai, stiprėtų ir kalbinė raiška. 125. Kai pasitaikys byla, kurioje bus vietos pasireikšti iškalbos jėgai, tada plačiau išsilies oratorius, tada

Sed erit duplex eius omnis ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia. nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat, tum sunt maxime luminosae et quasi actuosae partes duae: quarum alteram in universi generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci appellant θέσιν, alteram in augendis amplificandisque rebus, quae ab isdem αὔξησις est nominata. 126. quae etsi aequaliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet; qui communes appellati sunt eo quod videntur multarum idem esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt. at vero illa pars orationis, quae est de genere universo, totas causas saepe continet. quicquid est enim illud in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece κρινόμενον dicitur, id ita dici placet ut traducatur ad perpetuam quaestionem atque uti de universo genere dicatur, nisi cum de vero ambigitur, quod quaeri coniectura solet. 127. dicetur autem non Peripateticorum more – est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta – sed aliquanto nervosius, et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur et in adversarios aspere. augendis vero rebus et contra abiciundis nihil est quod non perficere possit oratio; quod et inter media argumenta faciendum est, quotienscumque dabitur vel amplificandi vel minuendi locus, et paene infinite in perorando.

XXXVII. 128. Duo sunt quae bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiam faciant. quorum alterum est quod Graeci ἠθικὸν vocant, ad naturas et ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accommodatum; alterum quod idem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno regnat oratio. illud superius come, iocundum, ad benivolentiam conciliandam paratum; hoc vehemens incensum incitatum, quo causae eripiuntur; quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. 129. quo genere nos mediocres aut multo

valdys ir kreips žmonių sielas* ir nuteiks pagal savo norus, tai yra kaip reikalaus bylos pobūdis ir aplinkybės*.

Jo žinioje bus tiedu įstabūs papuošimo būdai, dėl kurių iškalba pelnė tokią pagarbą. Žinoma, kiekviena kalbos vieta nusipelno būti pagirtina – nė vienas žodis neturi praslysti, jei nepakankamai svarus ir dailus, – bet dvi yra pačios ryškiausios ir tarsi veiksmingiausios: vieną jų aš įžvelgiu bendro pobūdžio svarstyme, kurį, kaip jau sakiau, graikai vadina *thesis**, kitą – temos sureikšminime ir išplėtojime, tų pačių graikų pavadintame *auxēsis**. 126. Nors ši priemonė turi lygiai pasklisti po visą kalbą, tačiau labiausiai pasireikš bendrosiose vietose*. Bendrosiomis jos pavadintos todėl, kad iš pažiūros, regis, priklauso daugeliui bylų, tačiau privalo būti kiekvienos jų savastimi. Iš tiesų toje kalbos dalyje, kurioje rutuliojama bendro pobūdžio tema, dažnai ir slypi pati bylos esmė. Kad ir koks būtų klausimas, sudarantis patį ginčo branduolį, graikiškai vadinamą *krinomenon*, geriausia jį nagrinėti taip, kad pereitum prie bendrybės ir kalbėtum apie bendro pobūdžio klausimą, išskyrus tuos atvejus, kai ginčijamas pats fakto tikrumas, tuomet paprastai pasitelkiamos prielaidos. 127. Kalbėti reikia ne peripatetikų maniera – nors jų grakštus svarstymo būdas ateina dar iš Aristotelio*, – bet kur kas įtempčiau, ir taip priderinti bendrąsias vietas prie konkrečios bylos, kad per jas daug kas švelniai būtų pasakyta ginamojo labui, daug kas rūsčiai nukreipta į priešininkus. Juk norint sureikšminti kokį dalyką arba, priešingai, suniekinti, kalbos galimybės yra neribotos. Tai daryti reikia ir argumentacijoje kaskart, kai pasitaikys proga išplėtoti ar sumenkinti, ir kone nevaržomai – užbaigiant kalbą.

XXXVII. 128. Yra du būdai*, kurie, jei gerai oratoriaus panaudoti, paverčia jo iškalbą užburiančia. Vienas, graikų vadinamas *ēthikon*, susijęs su žmogaus prigimties, papročių, viso gyvenimo būdo pavaizdavimu, kitas, pavadintas *pathētikon*, skirtas kurstyti ir jaudinti sielas – štai kur tikroji kalbos karalystė. Pirmasis – mielas, malonus, skirtas klausytojų palankumui pelnyti*, antrasis – smarkus, ugningas, sujaudintas, juo pergalė plėšte

etiam minus, sed magno semper usi impetu saepe adversarios de statu omni deiecimus. nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius; a nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus ommutuit; nobis privata in causa magna et gravi cum coepisset Curio pater respondere, subito assedit, cum sibi venenis ereptam memoriam diceret. 130. quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod, etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant; in quo ut viderer excellere non ingenio sed dolore assequebar. quae qualiacunque in me sunt – me enim ipsum paenitet[1] quanta sint – sed apparent in orationibus, etsi carent libri spiritu illo, propter quem maiora eadem illa cum aguntur quam cum leguntur videri solent.

XXXVIII. 131. nec vero miseratione solum mens iudicum permovenda est – qua nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili, sublato etiam filio parvo, plangore et lamentatione compleremus forum – sed est faciundum etiam, ut irascatur iudex mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur, oderit diligat, cupiat taedeat, speret metuat, laetetur doleat; qua in varietate duriorum Accusatio suppeditabit exempla, mitiorum defensiones meae. 132. nullo enim modo animus audientis aut incitari aut leniri potest, qui modus a me non temptatus sit. dicerem perfectum, si ita iudicarem, nec in veritate crimen arrogantiae pertimescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii sed magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam; nec unquam is qui audiret incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses, uterer alienis vel Latinis, si ulla reperirem, vel Graecis, si deceret. sed Crassi perpauca sunt nec ea iudiciorum, nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dicebat melius quam scripsit Hortensius. 133. verum haec vis, quam quaerimus, quanta sit suspicemur, quoniam exemplum non

[1] paenitet *Sandys, Piderit et al.*; non paenitet *Westman*.

išplėšiama*: kai šiuo keliu pasileidžiama visa jėga, jokiu būdu neįmanoma atsilaikyti. 129. Būtent tokiu stiliumi aš, vidutinis oratorius* (gal ir dar blogiau), bet visada pasirengęs pulti visu smarkumu, ne sykį esu išmušęs priešininką iš pusiausvyros*. Hortenzijus, didis oratorius, gindamas savo bičiulį, nė nesiryžo man atsakyti*. Įžūliausias žmogus Katilina, apkaltintas senate, neteko žado. Kurijonas tėvas didelės svarbos privačioje byloje jau stojosi mums atsakyti, bet staiga atsisėdo pareiškęs*, kad kažkas burtais jam atėmęs atmintį. 130. Ką jau kalbėti apie užuojautos sukėlimą? Juo dažnokai teko naudotis, nes, netgi jei byloje būdavo keli gynėjai, man paprastai palikdavo baigiamąją kalbą*; šioje srityje man pavyko pasirodyti pranašesniam už kitus ne tiek talentu, kiek tikru išgyvenimu. Kad ir kokie būtų mano gebėjimai (man pačiam apmaudu dėl jų menkumo*), visi jie atsiskleidžia kalbose, net jei knygose nebelieka tos dvasios, dėl kurios žodžiu atliekant kalbos atrodo didingesnės, nei jas skaitant.

XXXVIII. 131. Ir ne vien užuojauta tenka persmelkti teisėjų širdis – nors ja mes naudojomės taip išradingai, kad esame užbaigę kalbą laikydami ant rankų kūdikį*, arba kitoje byloje liepę žymiam kaltinamajam atsistoti ir iškelti mažylį sūnų*, pripildėme Forumą aimanomis ir verksmais. Kartais reikia pasiekti, kad teisėjas užpyktų ar sušvelnėtų, pajustų neapykantą ar palankumą, panieką ar susižavėjimą, pasibjaurėjimą ar meilę, kad geistų ar bodėtųsi, viltųsi ar bijotų, džiaugtųsi ar liūdėtų. Visą įvairovę priešiškų jausmų pavyzdžių galima rasti mano Kaltinime*, palankiųjų – mano ginamosiose kalbose. 132. Nėra tokio būdo sukurstyti ar nuraminti klausytojo sielą, kurio aš nebūčiau išbandęs. Sakyčiau: kurio nebūčiau ištobulinęs, jei taip manyčiau ir, jeigu tai tiesa, nebijočiau būti apkaltintas puikybe. Bet, kaip sakiau, ne įgimti gabumai, bet nepaprasta jausmo jėga uždega mane taip, kad pats savęs nebevaldau: niekada nepavyks uždegti klausytojo*, jeigu į jį nesikreipsi ugninga kalba. Pasinaudočiau savo pavyzdžiais, jeigu jų nebūtum skaitęs, pasinaudočiau kitų – lotyniškais, jei tokių rasčiau, arba graikiškais, jei tai pritiktų*. Bet Kraso

habemus, aut si exempla sequimur, a Demosthene sumamus et quidem perpetuae dictionis ex eo loco unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis consiliis meritis in rem publicam aggressus est dicere. ea profecto oratio in eam formam quae est insita in mentibus nostris includi sic potest, ut maior eloquentia non requiratur.

XXXIX. 134. Sed iam forma ipsa restat et χαρακτὴρ ille qui dicitur; qui qualis debeat esse ex iis ipsis quae supra dicta sunt intellegi potest. nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus. quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave exeat, ex omnique genere frequentissimae tralationes erunt, quod eae propter similitudinem transferunt animos et referunt ac movent huc et illuc, qui motus cogitationis celeriter agitatus per se ipse delectat. et reliqua ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina magnum afferunt ornatum orationi; sunt enim similia illis quae in amplo ornatu scaenae aut fori appellantur insignia, non quia sola ornent, sed quod excellant. 135. eadem ratio est horum quae sunt orationis lumina et quodam modo insignia, cum aut duplicantur iteranturque verba aut leviter commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut in idem conicitur aut utrumque, aut adiungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur, aut continenter unum verbum non in eadem sententia ponitur, aut cum similiter vel cadunt verba vel desinunt, aut cum sunt contrariis relata contraria, aut cum gradatim sursum versus reditur, aut cum demptis coniunctionibus dissolute plura dicuntur, aut cum aliquid praetereuntes cur id faciamus ostendimus, aut cum corrigimus nosmet ipsos quasi reprehendentes, aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel questionis, aut cum eiusdem nominis casus saepius commutantur.

136. Sed sententiarum ornamenta maiora sunt; quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. et vero nullus fere ab eo locus sine quadam

kalbose tokių maža, o ir tie patys ne iš teismų, nei Antonijaus, nei Kotos, nei Sulpicijaus kalbose jų nerasi, o Hortenzijus kalbėjo daug geriau, nei rašė. 133. Taigi, neturėdami pavyzdžių, bent numanykime, kokia toji mūsų ieškoma jėga, arba, jei turime remtis pavyzdžiais, paimkime ilgoką atkarpą iš tos Demosteno vietos*, kur Ktesifonto teisme ima kalbėti apie savo poelgius, sprendimus, nuopelnus valstybei. Ši kalba iš tiesų taip priartėja prie mūsų mintyse slypinčio idealo, kad vargu ar bereikia trokšti didingesnės iškalbos.

XXXIX. 134. Dabar belieka aptarti patį kalbos pavidalą – kas vadinama *charaktēr**. Koks jis privalo būti, galima suprasti iš anksčiau pasakytų dalykų. Buvome užsiminę ir apie pavienių žodžių, ir junginių puošmenas*. Jų oratorius turės tokias gausias atsargas, kad joks žodis neišsprūs jam iš lūpų ar nepakankamai dailus, ar svarus. Ypač gausu bus visokių perkeltinių posakių, nes ši priemonė, pasitelkusi panašumą, perkelia mintį ir vėl grąžina, ir kreipia šen bei ten, o toks greitai sužadinamas proto judėjimas pats savaime yra malonus. Ir kiti papuošimai, išgaunami iš žodžių jungimo, suteikia kalbai spindesio. Jie panašūs į tuos puošmenis, kurie gausiai išdabintoje scenoje ar Forume pavadinami ženklais – ne vien todėl, kad puošia, bet ryškiai išsiskiria iš kitų. 135. Taip ir šios kalbos puošmenos yra tarsi išskirtiniai jos ženklai: žodžiai sudvejinami ir pakartojami* arba sugretinami šiek tiek pakeisti žodžiai*, arba tuo pačiu žodžiu pradedamos kelios atkarpos* ar vienodai užbaigiamos*, arba viena ir kita*, arba prijungiamas pakartojimas pradžioje ar nukeliamas į galą*, arba tas pats žodis pagrečiui pavartojamas skirtingomis reikšmėmis*, arba atkarpos užbaigiamos vienodais linksniais ar veiksmažodžių galūnėmis*, arba gretinami priešingi dalykai*, arba palaipsniui kopiama aukštyn*, arba atsisakius jungtukų dėmenys vardijami kapotai*, arba kažką praleidžiant paaiškinama, kodėl*, arba pataisome patys save tarsi priekaištaudami*, arba sušukimu perteikiama nuostaba ar klausimas*, arba tas pats daiktavardis dažnokai pavartojamas skirtingais linksniais*.

conformatione sententiae dicitur. nec quicquam est aliud dicere nisi aut omnis aut certe plerasque aliqua specie illuminare sententias. quas cum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut exemplis? tantummodo notetur locus. XL. 137. sic igitur dicet ille quem expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et una in re haereat in eademque commoretur sententia; saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat; ut declinet a proposito deflectatque sententiam; ut proponat quid dicturus sit; ut, cum transegerit iam aliquid, definiat; ut se ipse revocet; ut quod dixit iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet ecquid potius aut quo modo dicat; ut dividat in partis; ut aliquid relinquat ac neglegat; ut ante praemuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat; 138. ut saepe cum iis qui audiunt, nonnunquam etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quaedam loquentia inducat; ut ab eo quod agitur avertat animos; ut saepe in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet quod videat opponi; ut comparet similitudines; ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coerceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet quid caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam, ut obiurget aliquando; ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantum; ut optet, ut exsecretur; ut fiat iis apud quos dicet familiaris. 139. atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevitatem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiciet oculis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio saepe erit maior quam oratio; saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio. hoc in genere – nam quasi silvam vides – omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo.

XLI. 140. Sed haec nisi collocata et quasi structa et nexa verbis ad eam laudem quam volumus aspirare non possunt. de quo cum mihi

136. Vis dėlto minties papuošimai daug svarbesni. Kaip tik dėl to, kad jais Demostenas naudojasi itin dažnai, kai kas jo iškalbą laiko verta didžiausio pagyrimo. Išties jo kalbose vargiai rasime temą, kur būtų kalbama be vienokio ar kitokio minties pakreipimo*. Juk tikroji kalbos meistrystė ir yra ne kas kita kaip tam tikromis priemonėmis išryškinti kiekvieną ar bent jau daugelį minčių. Kadangi tu, Brutai, jas puikiai žinai, kam vardyti pavadinimus ar pavyzdžius? Pakaks nurodyti šaltinį. XL. 137. Todėl mūsų ieškomas oratorius kalbės taip, kad kartais tą patį dalyką visaip rutulios, apsistodamas prie to paties ir uždelsdamas prie vienos minties*, kartais kažką sumenkins*, kartais pašieps*, jis atsitrauks nuo temos ir pakeis mintį*, jis paskelbs, apie ką ketina kalbėti*, o užbaigęs dalį, ją apibendrins*, pats save sugrąžins prie temos*, jis pakartos ką pasakęs*, jis padarys logiškas išvadas*, spaus priešininką klausimais*, tarsi klausiamas atsakinės pats sau*, jis viena sakys, bet norės būti suprastas priešingai*; jis abejos, ką ir kaip jam kalbėti*, jis suskirstys į dalis*, kai ką praleis ir nekreips dėmesio*, jis apsidraus iš anksto*, permes kaltę priešininkui dėl to, kuo pats yra kaltinamas*, 138. jis dažnai neva tarsis su klausytojais, kartais net ir su priešininku*, pavaizduos žmonių kalbas ir papročius*, nebyliuosius privers prabilti*, nukreips dėmesį nuo to, kas vyksta*, kartkartėmis sužadins linksmumą ir juoką*, jis iš anksto atsakys į tai, ką matys kaip galimą priekaištą*, įves palyginimus*, naudosis pavyzdžiais*, išdalys veiksmą*, vienam priskirdamas viena, kitam kita, jis atsikirs bandančiajam pertraukti*, jis sakys kai ką nutylįs*, įspės, ko reikia saugotis*, išdrįs prabilti laisviau*, net užsiplieks pykčiu*, ims barti priešininką*, prašys pasigailėjimo*, nusižeminęs maldaus*, švelnins kaltę*, jis šiek tiek nukryps nuo temos*, pageidaus* ir prakeiks*, stengsis pasirodyti artimas klausytojams*. 139. Jis sieks ir kitų, taip sakant, stiliaus dorybių*: glaustumo*, jei tema reikalauja; kartais pasakojamą dalyką jis tarsi padės prieš akis*; kartais išdidins iki neįmanomo*; kartais prasmės bus daugiau numanoma nei pasakyta*; kartais rinksis linksmumą*, kartais – gyvenimo ir prigimties

deinceps viderem esse dicendum, etsi movebant iam me illa quae supra dixeram, tamen iis quae secuntur perturbabar magis. occurrebat enim posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam laudum mearum, qui non censerent eius viri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset comprobante populo Romano quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. quibus si nihil aliud responderem nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum et amicissimo et praestantissimo viro, et recta et honesta petenti satisfacere voluissem. 141. Sed si profiterer – quod utinam possem! – me studiosis dicendi praecepta et quasi vias quae ad eloquentiam ferrent traditurum, quis tandem id iustus rerum existimator reprehenderet? nam quis unquam dubitabit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia, cum in altera gratiae gloriae praesidii plurimum esset, in altera persecutionum cautionumque praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finisque defenderet? 142. cur igitur ius civile docere semper pulchrum fuit hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus: ad dicendum si quis acuat aut adiuvet in eo iuventutem, vituperetur? nam si vitiosum est dicere ornate, pellatur omnino e civitate eloquentia; sin ea non modo eos ornat penes quos est, sed etiam universam rem publicam, cur aut discere turpe est quod scire honestum est, aut quod nosse pulcherrimum est id non gloriosum est docere?

XLII. 143. 'at alterum factitatum est, alterum novum.' fateor; sed utriusque rei causa est. alteros enim respondentes audire sat erat, ut ii qui docerent nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore et discentibus satisfacerent et consulentibus; alteri cum domesticum tempus in cognoscendis componendisque causis, forense in agendis, relicum in sese ipsis reficiundis omne consumerent, quem habebant

pamėgdžiojimą*. Pasitelkus šias raiškos priemones – o jų, kaip matai, visas miškas – turi nušvisti visa iškalbos didybė.

XLI. 140. Bet jos negali pelnyti mūsų norimo pagyrimo, jei nebus tinkamai išdėstytos, tarsi surikiuotos ir žodžiais supintos. Kadangi matau, jog teks iš eilės apie tai kalbėti, mane trikdo ne tik anksčiau išsakyti būgštavimai*, bet dar labiau neramina naujai atsiradę. Vis neapleidžia mintis, kad gali rastis ne tik pavyduolių (o šių visur į valias), bet ir mano šlovės gerbėjų, manančių, jog tokiam vyrui, kurio nuopelnus senatas, romėnų tautai pritariant, įvertino kaip niekieno kito*, nedera tiek daug dėmesio skirti rašiniams apie iškalbos meistrystę. Jei atsakyčiau tik tiek: negalėjau atmesti Marko Bruto prašymo – vien tai būtų pakankamas atsiprašymas, mat norėjau išpildyti ir artimiausio bičiulio, ir išskirtinio vyro, siekiančio teisingo ir garbingo dalyko, pageidavimą*. 141. Bet jei prisipažinčiau, jog ketinu perduoti – o kad įstengčiau! – šio mokslo taisykles retorikos besimokantiems ir tarsi atverti kelius į iškalbą, koks teisingas vertintojas galėtų man priekaištauti? Ar kas suabejos, kad visada mūsų valstybėje, kai Mieste vyravo taika*, pirmą vietą turėjo iškalba, antrą – teisės mokslas*? Kadangi pirmoji reiškė įtaką, šlovę, apsaugą, pastaroji teikė priemones teisminiam persekiojimui ir gynybai; be to, ji pati nekart ieškojo iškalbos pagalbos, o su ja susikirtusi vargiai apgindavo savo sritis ir ribas. 142. Tai kodėl mokyti pilietinės teisės visada buvo garbinga, o žymiausių žmonių namai puikavosi daugybe mokinių*, bet jei kas skatina imtis iškalbos ir padeda jaunimui, sulaukia papeikimo? Jei puošniai kalbėti yra yda, išvykite ją visai iš valstybės. Tačiau jeigu ji puošia ne tik jos turėtojus, bet ir visą bendruomenę, kodėl gėdinga mokytis to, ką žinoti – garbinga, arba kodėl negražu mokyti to, ką mokėti – didžiausia puošmena?

XLII. 143. „Bet* viena yra išbandytas dalykas, kas kita – naujovė.“ Pripažįstu. Bet abu turi savų priežasčių. Juk norint išmokti teisės, pakanka girdėti, kaip žinovai atsakinėja į klausimus, šie neskiria laiko atskirai pamokoms, bet tuo pat metu patenkina ir mokinius, ir patarimo

instituendi aut docendi locum? atque haud scio an plerique nostrorum oratorum ingenio plus valuerint quam doctrina; itaque illi dicere melius quam praecipere, nos contra fortasse possumus melius docere. 144. 'at dignitatem docere non habet.' certe, si quasi in ludo; sed si monendo, si cohortando, si percontando, si communicando, si interdum etiam una legendo audiundo, nescio cur non docendo etiam aliquid aliquando si possis meliores facere, cur nolis. an quibus verbis sacrorum alienatio fiat docere honestum est, ut est, quibus ipsa sacra retineri defendique possint non honestum est? 145. 'at ius profitentur etiam qui nesciunt; eloquentiam autem illi ipsi qui consecuti sunt tamen ea se valere dissimulant.' propterea quod prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. num igitur aut latere eloquentia potest aut id quod dissimulat effugit aut est periculum, ne quis putet in magna arte et gloriosa turpe esse docere alios id quod ipsi fuerit honestissimum discere? 146. ac fortasse ceteri tectiores; ego semper me didicisse prae me tuli. quid enim? possem, cum et afuissem domo adulescens et horum studiorum causa maria transissem et doctissimis hominibus referta domus esset et aliquae fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notae, cumque vulgo scripta nostra legerentur, dissimulare me didicisse? quid erat cur ruberem[1], nisi quod parum fortasse profeceram?

XLIII. quod cum ita sit, tamen ea quae supra dicta sunt plus in disputando quam ea de quibus dicendum est dignitatis habuerunt. 147. de verbis enim componendis et de syllabis propemodum dinumerandis et demetiendis loquemur; quae etiamsi sunt, sicuti mihi videntur, necessaria tamen fiunt magnificentius quam docentur. est id omnino verum, at proprie in hoc dicitur. nam omnium magnarum artium sicut arborum altitudo nos delectat, radices stirpesque non item; sed esse illa sine his non potest. me autem sive pervolgatissimus ille versus, qui vetat 'artem pudere proloqui quam factites', dissimulare non sinit quin delecter, sive

[1] ruberem *Kroll*; ⟨non⟩ probarer *Westman*.

klausiančiuosius. Tačiau oratoriams visas laikas prabėgdavo namie – nagrinėjant bylas ir rengiant kalbas, Forume – jas sakant, o likęs – atgaunant jėgas, tad ar buvo vietos ugdymui ir mokymui? Be to, daugelis mūsų oratorių, manding, labiau pasižymėjo talentu nei išsimokslinimu, todėl kalbėti jiems einasi geriau nei mokyti, o man, ko gero, priešingai. 144. „Bet mokymas nedera su orumu." Žinoma, jei mokai kaip mokykloje*. Bet jei mokoma patariant ir paraginant, teiraujantis ir dalijantis, o kartais – drauge skaitant ir klausantis, ir jei tokiu mokymu retsykiais pavyksta padaryti žmones bent kiek geresnius, nesuprantu, kodėl to atsisakyti? Ar išmokyti, kokiais žodžiais atsižadama šventųjų teisių*, yra garbinga (iš tiesų taip), o kaip išlaikyti ir apginti šias teises – jau nebe? 145. „Bet teisės žinovais dedasi net ir jos neišmanantys, o savo iškalbą stengiasi prislėpti net ir ją įvaldžiusieji." Tai dėl to, kad praktinė išmintis žmonėms patraukli, miklus liežuvis – įtartinas*. Bet argi gali iškalba pasislėpti arba tai, ką ji bando pridengti, likti nepastebėta*, ar yra pavojus, kad kažkas pamanys, jog gėdinga mokyti kitus to didžio ir garbingo meno, kurį pačiam išmokti buvo garbingiausia. 146. Galbūt kiti slapukauja, bet aš visada atvirai sakiau, kad uoliai mokiausi*. Ir kaip galėčiau tai slėpti po to, kai dar visai jaunuolis palikau namus ir dėl šių mokslų perplaukiau jūras*, kai mano namai visad buvo pilni mokyčiausių vyrų*, kai mano šnekoje turbūt pastebimi mokslų pėdsakai, pagaliau, kai mūsų raštai visuotinai skaitomi*? Ko man rausti* iš gėdos? Nebent dėl to, kad per mažai pasiekiau.

XLIII. Kad ir kaip būtų, anksčiau pasakyti dalykai laikomi vertesniais aptarimo nei tai, apie ką teks kalbėti toliau. 147. Mat kalbėsime apie žodžių jungimą ir kone skiemenų skaičiavimą bei seikėjimą*. Nors tie dalykai, mano manymu, būtini, tačiau didingiau atsiskleidžia vartosenoje, nei pamokymuose. Taip būna visada, o šiuo atveju ypač. Juk didžiuosiuose menuose, kaip medžiuose, mus žavi išlakus aukštis, o šaknys ir kamienas – ne itin; bet be šių medis negali gyvuoti. Ir nors gerai žinoma eilutė*, draudžianti „drovėtis meno to, kuriuo verties", neleidžia man slėpti savo

tuum studium hoc a me volumen expressit, tamen iis quos aliquid reprehensuros suspicabar respondendum fuit. 148. quodsi ea quae dixi non ita essent, quis tamen se tam durum agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut cum meae forenses artes et actiones publicae concidissent, non me aut desidiae, quod facere non possum, aut maestitiae, cui resisto, potius quam litteris dederem? quae quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi, nec vero talibus modo rebus qualis hic liber continet, sed multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt perfectae, profecto maximis rebus forensibus nostris et externis inclusae et domesticae litterae respondebunt. sed ad institutam disputationem revertamur.

XLIV. 149. Collocabuntur igitur verba, aut ut inter se quam aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint quam suavissimis vocibus, aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum, aut ut comprehensio numerose et apte cadat. Atque illud primum videamus quale sit – quod vel maxume desiderat diligentiam, – ut fiat quasi structura quaedam nec tamen fiat operose, nam esset cum infinitus tum puerilis labor; quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola:

'Quam lepide λέξεις compostae[1] ut tesserulae omnes
arte pavimento atque emblemate vermiculato!'

150. nolo haec tam minuta constructio appareat; sed tamen stilus exercitatus efficiet facile formulam componendi. nam ut in legendo oculus sic animus in dicendo prospiciet quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas voces efficiat aut asperas. quamvis enim suaves gravesve sententiae tamen, si inconditis verbis efferuntur, offendent auris, quarum est iudicium superbissimum. quod quidem Latina lingua sic observat, nemo ut tam rusticus sit quin vocalis nolit coniungere. 151. in quo quidam Theopompum etiam

[1] λέξεις compostae *Marx 1904: C. Lucilii Carminum reliquiae*; lexis compos[i]tae *Westman.*

pasitenkinimo ir nors tavo pastangos išspaudė iš manęs šią knygą, vis dėlto privalėjau atsakyti tiems, kurie, kaip spėjau, ims man priekaištauti. 148. Net jei visa, ką pasakiau, būtų neteisinga, argi atsirastų toks griežtas ir atšiaurus žmogus, kuris man nedovanotų už tai, kad, žlugus mano Forumo bei visuomeninėms veikloms*, aš, užuot dykinėjęs (ko nemoku daryti) ar liūdėjęs (tam stengiuosi atsispirti), mieliau atsiduodu raštams? Anksčiau jie mane lydėjo į teismus ir kuriją*, dabar guodžia namie*; kalbu ne tik apie tokius dalykus, kuriems skirta ši knygelė*, bet daug rimtesnius ir svarbesnius*. Bet grįžkime prie pradėtų svarstymų.

XLIV. 149. Taigi žodžiai sakinyje bus dėliojami taip, kad arba kuo rišliau susijungtų pabaigos su pradžiomis ir kuo maloniau skambėtų, arba pats darnus žodžių pavidalas* sudarytų užbaigtą ratą, arba kad periodas ritmiškai ir tinkamai baigtųsi. Pasižiūrėkime, koks tas pirmasis būdas, reikalaujantis bene daugiausia dėmesio. Jis turi sudaryti tarsi kokį statinį*, bet be ypatingų pastangų: triūsti čia galima be galo, bet vaikiškai. Štai kodėl Lucilijaus eilėse Scevola sumaniai pasišaipo iš Albucijaus:

Frazės daiīliai taip sudėliotos, lyg akmenėliai,
meistriškai grindinyje susipynę į piešinį smulkų*.

150. Nenoriu, kad aiškiai matytųsi pati sąranga. Kita vertus, išlavinta plunksna* pati lengvai suras išdėstymo būdą. Kaip skaitant – akis, taip kalbant – mintis numatys į priekį, kad žodžių pābaigos, susidurdamos su kitų pradžiomis, nesudarytų nei žiojėjančio, nei šiurkštaus skambesio*. Kad ir kokios priimtinos ir svarbios būtų mintys, tačiau išdėstytos nesutvarkytais žodžiais užgaus ausis, kurių vertinimas itin reiklus. Šios taisyklės lotynų kalba paiso taip griežtai, kad neatsiras tokio kaimiečio, kuris nenorėtų sulieti balsių*. 151. Kai kas net Teopompui prikaišiojo, kad jis pernelyg kruopščiai vengęs tokios balsių sandūros*, nors taip elgėsi ir jo mokytojas Isokratas. Bet nevengė Tukididas nei Platonas – rašytojas, gerokai pranokęs kitus, – ir ne tik savo pašnekesiuose, vadinamuose *dialogoi*, kur taip daryti reikėjo sąmoningai*, bet ir kalboje, kuria pagal

reprehendunt, quod eas litteras tanto opere fugerit, etsi idem magister eius Isocrates fecerat. at non Thucydides, ne ille quidem haud paulo maior scriptor Plato nec solum in iis sermonibus qui διάλογοι[1] dicuntur, ubi etiam de industria id faciundum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in contione eos qui sint in proeliis interfecti; quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. in ea est crebra ista vocum concursio, quam magna ex parte ut vitiosam fugit Demosthenes.

XLV. 152. Sed Graeci viderint; nobis ne si cupiamus quidem distrahere voces conceditur. indicant orationes illae ipsae horridulae Catonis, indicant omnes poetae praeter eos qui ut versum facerent saepe hiabant, ut Naevius:

'vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam'

et ibidem:

'quam nunquam vobis Grai atque barbari.'

at Ennius semel: 'Scipio invicte' et quidem nos:

'hoc motu radiantis etesiae in vada ponti.'

153. hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent. sed quid ego vocales? sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent: multi' modis, in vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis. quid vero licentius quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut 'duellum' bellum et 'duis' bis, sic Duellium eum qui Poenos classe devicit Bellium nominaverunt, cum superiores appellati essent semper Duelli. quin etiam verba saepe contrahuntur non usus causa sed aurium. quo modo enim vester Axilla Ala factus est nisi fuga litterae vastioris? quam litteram etiam e 'maxillis et 'taxillis' et vexillo et pauxillo consuetudo elegans Latini sermonis evellit. 154. lubenter etiam copulando verba iungebant, ut 'sodes' pro 'si audes', 'sis' pro 'si vis'; iam in uno 'capsis' tria verba sunt.

[1] διάλογοι *Reis et al.*; dialogi *Westman.*

Atėnų paprotį tautos sueigoje pašlovinami žuvusieji mūšyje*; ši kalba sulaukė tokio pritarimo, kad ji, kaip žinai, kasmet tą dieną perskaitoma iš naujo*. Joje dažnai pasitaiko balsių sandūra, kurios kaip ydos visur vengė Demostenas*.

XLV. 152. Bet tegul tuo rūpinasi graikai, o mums, jei ir norėtume, neįmanoma atskirti balsių*. Tai rodo garsiosios, nors ir šiurkštokos, Katono kalbos, tai rodo visi poetai, išskyrus tuos, kurie, siekdami išlaikyti metrą, dažnai palieka balsių samplaiką, kaip Nevijus*:

Vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam[a]

ir ten pat:

Quam nunquam vobis Grai atque barbari[b].

O Enijus – tik kartą*: *Scipio invicte*[c], kaip ir aš pats*:

Hoc motu radiantis etesiae in vada ponti[d].

153. Taigi mūsiškiai nebūtų dažniau pakentę to, ką graikai pratę girti*. Bet kam kalbėti apie balsius? Net ir be jų žodžiai sutraukiami tik dėl trumpumo, kai sako: *multi' modis, in vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis**. Ar galima dar laisviau elgtis su kalba nei dėl patogumo trumpinant vardus? Mat kaip *duellum* pakeitėm į *bellum** ir *duis* į *bis*, taip Duelijų, jūroje sumušusį kartaginiečius, praminėm Belijum*, nors jo protėviai visada buvo Duelijai. Dažnai žodžiai trumpinami ne dėl patogumo, bet įsiteikiant klausai. Kaip kitaip jūsiškis Aksila tapo Ala*, jei ne vengiant šiurkščiai skambančios raidės*? Išranki lotynų kalbos vartosena išstūmė šią raidę net iš žodžių *maxillae, taxilli, vexillum, pauxillum**. 154. Be to, noriai buvo jungiami žodžiai suliejant, kaip *sodes* vietoj *si audes*, *sis* vietoj *si vis*. Viename *capsis* yra trys žodžiai*. Sakome *ain* vietoj *aisne**, *nequire* vietoj *non quire*, *malle* vietoj *magis velle*, *nolle* vietoj *non velle*, o *dein* ir *exin* dažnai vietoj *deinde* ir *exinde**. O argi nenutuokiam, kodėl sakome

[a] „O jūs, gyvenantys prie Istro ir žvarbioj"

[b] „Kurios jums niekad grajai anei barbarai".

[c] „Scipijone nenugalimasis".

[d] „Saulei judant, vėjai vasāriai į vandenis jūros".

'ain' pro 'aisne', 'nequire' pro 'non quire', 'malle' pro 'magis velle', 'nolle' pro 'non velle', 'dein' etiam saepe et 'exin' pro 'deinde' et pro 'exinde' dicimus. quid, illud non olet unde sit, quod dicitur 'cum illis', 'cum' autem 'nobis' non dicitur, sed 'nobiscum'? quia si ita diceretur, obscaenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi 'autem' interposuissem, concurrissent. ex eo est 'mecum' et 'tecum', non 'cum te' et 'cum me', ut esset simile illis 'vobiscum' atque 'nobiscum'. XLVI. 155. atque etiam a quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui haec reprehendunt. nam 'pro deum atque hominum fidem' 'deorum' aiunt. ita credo hoc illi nesciebant; an dabat hanc licentiam consuetudo? itaque idem poeta qui inusitatius contraxerat:

'patris mei meum factum pudet'

pro 'meorum factorum' et

'texitur, exitium examen rapit'

pro 'exitiorum', non dicit 'liberum', ut plerique loquimur, cum 'cupidos liberum' aut 'in liberum loco' dicimus, sed ut isti volunt:

'neque tuom unquam in gremium extollas liberorum ex te genus'.

et idem: 'namque Aesculapi liberorum'. at ille alter in Chryse non solum:

'cives, antiqui amici maiorum meum'

quod erat usitatum, sed durius etiam:

'consilium socii, augurium atque extum interpretes';

idemque pergit:

'postquam prodigium horriferum, portentum pavos' –

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata. nec enim dixerim tam lubenter 'armum iudicium', – etsi est apud eundem:

[a] su jais.
[b] su mumis.
[c] su jumis.
[d] su manimi, su tavimi.
[e] vardan dievų ir žmonių ištikimybės.
[f] „prieš tėvą gėda dėl manų darbų".
[g] „Statomi, jie pražūties būrius gabens".

cum illis[a], bet *cum* su *nobis* nejungiame, tik *nobiscum*[b]? Jei taip sakytume, susiliejus raidėms nuskambėtų nepadoriai*, kaip ir dabar būtų nutikę, jei tarp jų nebūčiau įterpęs „su". O iš čia, išlaikant panašumą su *vobiscum*[c], *nobiscum*, kilo ir *mecum*, *tecum*[d] vietoj *cum me*, *cum te*.

XLVI. 155. Bet kai kas peikia tokius netaisyklingumus* ir imasi pavėluotai taisyti senovinę kalbą. Tarkim, vietoj *pro deum atque hominum fidem*[e] jie sako *deorum**. Galima pamanyti, mūsų protėviai tokios formos nežinojo*; o gal greičiau pati vartosena suteikė tokią laisvę? Taigi tas pats poetas*, kurio eilėse pasitaiko tokių neįprastų trumpinimų: *patris mei meum factum pudet*[f] vietoj *meorum factorum* arba *Texitur, exitium examen rapit*[g] vietoj *exitiorum*, niekur nesako *liberum*, kaip daugelis mūsų, tokiuose posakiuose kaip *cupidos liberum*[h] arba *in liberum loco*[i], bet, kaip pageidauja šitie ponai*, sako:

Neque tuom unquam in gremium extollas liberorum ex te genus[*j]*

ir dar kartą:

Namque Aesculapi liberorum[*k].*

O kitas poetas* „Chrise" pavartojo ne tik įprastą trumpinį*:

Cives, antiqui amici maiorum meum[l],

bet ir gerokai šiurkštesnį*:

Consilium socii, augurium atque extum interpretes[m];

ir toliau:

Postquam prodigium horriferum, portentum pavos[n],

nors toks trumpinimas vartojamas ne visuose niekatrosios giminės žodžiuose. Aš nedrįsčiau taip laisvai sakyti *armum iudicium*, nors turime to paties poeto:

[h] trokštančius vaikų.
[i] vaikų vietoje.
[j] „Niekad tu glėbin neimsi gimusių savų vaikų".
[k] „Nes Eskulapijo sūnų".
[l] „Piliečiai ir draugai senieji giminės".
[m] „Pasitarimų bendrai, pranašai ženklų".
[n] „Ženklų siaubingų baimė, išgamų šiurpių".

'nihilne ad te de iudicio armum accidit?',

156. quam centuriam, ut censoriae tabulae locuntur, fabrum et procum audeo dicere, non fabrorum et procorum; planeque duorum virorum iudicium aut trium virorum capitalium aut decem virorum stlitibus iudicandis dico nunquam. atqui dixit Accius:

'video sepulcra dua duorum corporum'

idemque 'mulier una duom virum'. quid verum sit intellego, sed alias ita loquor ut concessum est, ut hoc vel 'pro deum' dico vel 'pro deorum', alias ut necesse est, cum 'trium virum', non 'virorum', et 'sestertium', 'nummum', non 'sestertiorum', 'nummorum', quod in his consuetudo varia non est.

XLVII. 157. quid quod sic loqui 'nosse, iudicasse' vetant, 'novisse' iubent et 'iudicavisse'? quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. itaque utrunque Terentius:

'eho, tu, cognatum tuom non noras?'

post idem 'Stilponem, inquam, noveras'. Sient plenum est, sint imminutum; licet utare utroque. ergo ibidem:

'quam cara sint quae post carendo intellegunt,
quamque attinendi magni dominatus sient.'

nec vero reprehenderim 'scripsere alii rem' et 'scripserunt' esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti lubenter obsequor. 'idem campus habet' inquit Ennius, et in templis: 'IDEM PROBAVIT'; at 'isdem' erat verius, nec tamen 'eisdem' ut opimius; male sonabat 'isdem':

[a] „Dėl ginklų ginčo ar neteko tau girdėt?"
[b] amatininkų arba kilmingųjų šimtinė.
[c] dviejų vyrų teismas.
[d] trijų vyrų baudžiančiųjų.
[e] dešimties vyrų byloms spręsti.
[f] „Kapus regiu štai du dviejų numirusių".
[g] „Viena žmona dviejų vyriškių".
[h] sestercijų, pinigų.
[i] „O ką? Ar pusbrolio nepažinojai tu?"

Nihilne ad te de iudicio armum accidit?[*a],

156. kaip, pasinaudodamas cenzorių sąrašais[*], drįstu sakyti *centuria fabrum* arba *procum*[b] vietoj *fabrorum* ir *procorum*; ir jau tikrai niekad – *duorum virorum iudicium*[*c] arba *trium virorum capitalium*[d], arba *decem virorum stlitibus iudicandis*[e]. Štai Akcijus[*] pasakė:

Video sepulcra dua duorum corporum[*f],

bet kitoje vietoje:

Mulier una duom virum[*g].

Žinau, kas yra taisyklinga, bet vienu atveju sakau taip, kaip leidžiama, nesvarbu, *pro deum* ar *pro deorum*, kitu – kaip būtina: *trium virum*, o ne *virorum*, *sestertium*, *nummum*[h], bet ne *sestertiorum*, *nummorum*, nes tokių variantų nėra vartosenoje[*].

XLVII. 157. Tai kas, kad mums draudžia sakyti *nosse*, *iudicasse* ir liepia *novisse*, *iudicavisse*? Tarsi nežinotume, kad šiuo atveju pilna forma yra taisyklinga, o sutrumpinta – įprasta[*]. Štai Terencijus vartoja abi:

Eho tu, cognatum tuom non noras?

ir toliau:

Stilponem, inquam, noveras[j].

Sient – pilna forma, *sint* – sutrumpinta, tai vartok abi[*], štai abi toje pačioje vietoje[*]:

Quam cara sint quae post carendo intellegunt,
Quamque attinendi magni dominatus sient[k].

Nepriekaištaučiau ir pasakymui *scripsere alii rem*[*l], nors jaučiu, kad *scripserunt* – taisyklingiau, bet noriai leidžiuosi vedamas ausims įprastos vartosenos. *Idem campus habet*[*m], sako Enijus, ir šventyklose randame įrašą IDEM PROBAVIT[n]; taisyklingesnė forma – *isdem*[*] (tik ne pernelyg

[j] „Sakau, Stilponą pažinai".
[k] „Kaip tai brangu yra, praradęs supranti, / Kaip verta buvo stengtis išlaikyt stipriai."
[l] kiti šį dalyką aprašė.
[m] tas pats laukas turi.
[n] tas pats patvirtino.

impetratum est a consuetudine ut peccare suavitatis causa liceret. et ‘posmeridianas quadrigas’ quam ‘postmeridianas’ lubentius dixerim et ‘mehercule’ quam ‘mehercules’. ‘non scire’ quidem barbarum iam videtur, ‘nescire’ dulcius. 158. ipsum ‘meridiem’ cur non ‘medidiem’? credo, quod erat insuavius. insuavissima[1] praepositio est af, quae nunc tantum in accepti tabulis manet ac ne his quidem omnium, in reliquo sermone mutata est; nam ‘amovit’ dicimus et ‘abegit’ et ‘abstulit’, ut iam nescias ‘a’ne verum sit an ‘ab’ an ‘abs’. quid, quod etiam ‘abfugit’ turpe visum est et ‘abfer’ noluerunt, ‘aufugit’ et ‘aufer’ maluerunt? quae praepositio praeter haec duo verba nullo alio in verbo reperietur. ‘noti’ erant et ‘navi’ et ‘nari’, quibus cum ‘in’ praeponi oporteret, dulcius visum est ‘ignotos ignavos ignaros’ dicere, quam ut veritas postulabat. ‘ex usu’ dicunt et ‘e re publica’, quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses, ut ‘exegit, edixit’; ‘refecit, rettulit, reddidit’: adiuncti verbi prima littera praepositionem commutavit, ut ‘subegit, summutavit, sustulit’.

XLVIII. 159. quid, in verbis iunctis quam scite ‘insipientem’ non ‘insapientem’, ‘inicum non ‘inaecum’, ‘tricipitem’ non ‘tricapitem’, ‘concisum’ non ‘concaesum’. ex quo quidem ‘pertisum’ etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. quid vero hoc elegantius, quod non fit natura sed quodam instituto: ‘indoctus’ dicimus brevi prima littera, ‘insanus’ producta, ‘inhumanus’ brevi, ‘infelix’ longa; et, ne multis,

[1] insuavissima *Jahn*; †una† *Westman*.

[a] popietinės keturkinkės.
[b] vardan Herkulio.
[c] nežinoti.
[d] vidudienis.
[e] į naudą.
[f] respublikos labui.
[g] išvarė, įsakė.
[h] atstatė, atnešė atgal, atidavė.
[i] privertė, pakeitė, pašalino.

ištęstas *eisdem*), bet ji prastai skambėjo – vartosena leido nusidėti taisyklei vardan malonaus skambesio. Mieliau sakyčiau ir *posmeridianae quadrigae*[*a] nei *postmeridianae quadriiugae*, ir *mehercule*[b] nei *mehercules*[*]. O *non scire*[c] jau atrodo barbariškai, *nescire* – daug jaukiau[*]. O ir tas pats *meridies*[d] – kodėl ne *medidies*[*]? Manau, buvo nemalonus. 158. Pats nemaloniausias yra priešdėlis *af-*, dabar išlikęs tik sąskaitų knygose[*], ir tai ne visose, o šnekamojoje kalboje pakito: sakome ir *amovit*, ir *abegit*, ir *abstulit*, taip kad nebežinai, kuris čia teisingas – *a* ar *ab*, ar *abs*[*]. Ar dėl to, kad ir *abfugit* jau atrodo koktus ir *abfer* nemėgstamas, labiau norisi sakyti *aufugit* ir *aufer*? Tokio priešdėlio daugiau niekur nesutiksi, išskyrus šiuodu žodžius. Turėjome *noti*, *navi*, *nari*, bet, atsiradus poreikiui pridurti priešdėlius, maloniau skambėjo *ignoti*, *ignavi*, *ignari*, ne taip, kaip taisyklė reikalavo[*]. Sakoma *ex usu*[e], bet *e re publica*[f], nes pirmasis žodis prasideda balsiu, o antrasis skambėtų šiurkščiai, jei neišmestume raidės; tas pats su *exegit* ir *edixit*[*g]. Žodžiuose *refecit*, *rettulit*, *reddidit*[h] pirmoji šaknies raidė pakeitė priešdėlį, tas pats – *subegit*, *summutavit*, *sustulit*[*i].

XLVIII. 159. O kaip vykusiai sudurtiniuose žodžiuose skamba *insipiens*[j] vietoj *insapiens*, *iniquus*[k] vietoj *inaequus*, *tricipites*[l] vietoj *tricapites*, *concisus*[m] vietoj *concaesus*[*]! Atitinkamai kai kas nori sakyti ir *pertisum*[*n], nors to neparemia vartosena. O kas gali būti skoningiau už šį nevienodumą, kilusį ne iš prigimties, bet iš tam tikros nuostatos: žodyje *indoctus*[o] pirmąjį balsį tariame trumpai, *insanus*[p]– pailgintai, *inhumanus*[r]– trumpai, *infelix*[s] – ilgai; kitaip tariant, žodžiuose, prasidedančiuose tokiomis

[j] neišmintingas.
[k] neteisingas.
[l] trigalviai.
[m] sukapotas.
[n] atgrasu.
[o] nemokytas.
[p] beprotis.
[r] nežmoniškas.
[s] nelaimingas.

quibus in verbis eae primae litterae sunt quae in 'sapiente' atque 'felice' producte dicitur 'in', in ceteris omnibus breviter; itemque 'conposuit consuevit' 'concrepuit confecit'. consule veritatem: reprehendet; refer ad auris: probabunt. quaere cur: ita sit; dicent iuvare; voluptati autem aurium morigerari debet oratio. 160. quin ego ipse, cum scirem ita maiores locutos ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebar sic ut 'pulcros, Cetegos, triumpos[1], Cartaginem' dicerem; aliquando, idque sero, convicio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. Orcivios' tamen et 'Matones, Otones, Caepiones, sepulcra, coronas, lacrimas' dicimus, quia per aurium iudicium licet. 'Burrum' semper Ennius, nunquam 'Pyrrhum'; 'Vi patefecerunt Bruges', non 'Phryges'. ipsius antiqui declarant libri. nec enim Graecam litteram adhibebant – nunc autem etiam duas – et cum 'Phrygum' et 'Phrygibus' dicendum esset, absurdum erat aut etiam in barbaris casibus Graecam litteram adhibere aut recto casu solum Graece loqui; tamen et 'Phryges' et 'Pyrrhum' aurium causa dicimus. 161. quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eaedem erant postremae duae litterae quae sunt in 'optumus', postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequebatur. ita non erat ea offensio in versibus quam nunc fugiunt poetae novi. sic enim loquebamur:

'Qui est omnibu' princeps',

non 'omnibus princeps' et:

'Vita illa dignu' locoque',

non 'dignus'. quodsi indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doctrina postulari putamus? 162. haec dixi brevius, quam si hac de re una disputarem – est enim locus hic late patens de natura usuque verborum – longius autem quam instituta ratio postulabat.

[1] triumpos *Seel, Reis et al.*; triump[h]os *Westman*.

raidėmis kaip *sapiens* ir *felix*[a], priešdėlio balsis pailgėja*, visuose kituose lieka trumpas. Tas pats – *conposuit*, *consuevit*, *concrepuit*, *confecit*[b]. Pasitark su taisykle – ji prieštaraus, pasitelk ausis – pritars; paklausk jų, kodėl? – atsakys: mums taip patinka. O ausų malonumui kalba privalo paklusti. 160. Aš ir pats žinodamas, kad mūsų protėviai netarė aspiracijos, išskyrus su balsiais, sakydavau, pavyzdžiui, *pulcri*, *Cetegi*, *triumpi*, *Cartago*; paskui, nors ir pavėluotai, kai nepatenkintos ausys išgujo taisyklingą vartoseną, pasidaviau visuotiniam tarimui, žinojimą pasilikau sau. Bet vis tiek sakome *Orcivii*, *Matones*, *Otones*, *Caepiones*, *sepulcra*, *coronae*, *lacrimae*[*c], nes ausų teismas tai leidžia. Enijus visad rašo *Burrus*, niekada *Pyrrhus*, arba „*jėga* prasiveržė brigai“, o ne frigai*, kaip rodo jo senosios knygos. Nes anuomet nevartojo graikiškų raidžių (dabar jų turime net dvi*), o kadangi reikėjo sakyti *Phryges* ir *Phrygibus*, kilo nesusipratimas, ar barbariškam linksniui vartoti graikišką raidę, ar išlaikyti graikišką formą tik tiesioginiame linksnyje*, vis dėlto, įtikdami ausims sakome ir *Phryges*, ir *Pyrrhus*. 161. Dar daugiau, kas šiandien atrodo visai kaimietiška, kadaise buvo labai įmantru – žodžiuose su tokia galūne kaip *optumus*, pamesti paskutinę raidę, jei po jos nėjo balsis. Tai neatrodė atgrasu ir eilėse, nors dabar naujieji poetai to vengia*. Sakydavome:

Qui est omnibu' princeps[*d],

o ne *omnibus princeps*, arba

Vita illa dignu' locoque[*e]

vietoj *dignus*. Tad jei nemokyta vartosena taip meistriškai sukuria malonų skambesį, ko turime reikalauti iš iškalbos meno ir mokslo? 162. Apie visa tai pakalbėjau trumpiau, negu reikėtų, jei vien šį klausimą svarstyčiau – juk tema apie žodžių kilmę ir vartojimą be galo plati, – bet ilgiau, nei reikalavo užsibrėžtas tikslas.

[a] išmintingas, laimingas.
[b] sudėliojo, priprato, subraškėjo, užbaigė.
[c] kapai, vainikai, ašaros.
[d] „Kurs yra visiems vadovas“.
[e] „Gyvenimo vertas ir vietos“.

XLIX. Sed quia rerum verborumque iudicium in prudentia est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intellegentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem. aut enim neglegenda fuit nobis voluntas eorum quibus probari volebamus aut ars eius conciliandae reperienda. 163. duae sunt igitur res quae permulceant auris, sonus et numerus. de numero mox, nunc de sono quaerimus. verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poetae exquisita ad sonum sed sumpta de medio.

'qua pontus Helles supera Tmolum ac Tauricos':

locorum splendidis nominibus illuminatus est versus, sed proximus inquinatus insuavissima littera:

'finis frugifera et efferta arva Asiae tenet'.

164. quare bonitate potius nostrorum verborum utamur quam splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paenitet:

'qua tempestate Paris Helenam' et quae secuntur.

immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus:

'habeo ego istam perterricrepam'

itemque: 'versutiloquas malitias'.

Nec solum componentur verba ratione sed etiam finientur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. et finiuntur aut compositione ipsa et quasi sua sponte aut quodam genere verborum in quibus ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu similis sive paribus paria redduntur sive opponuntur contraria, suapte natura numerosa sunt, etiamsi nihil est factum de industria. 165. in huius concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana: 'est enim, iudices, haec non scripta sed nata lex, quam non didicimus accepimus legimus, verum ex natura ipsa arripuimus hausimus expressimus, ad quam non docti sed facti, non instituti sed imbuti sumus'. haec enim talia sunt ut, quia referuntur

XLIX. Kadangi turinio ir žodžių teismas priklauso protui, o garsų ir ritmų teisėjos – ausys, kadangi viena kreipiama į supratimą, kita – į pamaloninimą, ten nuovoka, čia pojūtis nustato meno taisykles. Taigi turime arba nepaisyti valios tų, kurių pritarimo siekiame, arba pasitelkę meno įgūdžius palenkti ją sau. 163. Yra du ausį glostantys dalykai: skambesys ir ritmas. Apie ritmą – netrukus, dabar patyrinėkime skambesį. Žodžius, kaip jau sakėme*, reikia rinktis kaip galima skambesnius, tačiau jie neturi būti atrinkti dėl ypatingo skambesio, kaip poezijoje, bet paimti iš kasdienės šnekos.

Už Helės jūros, Tmolo, Tauriškų kalnų –

eilutė, išsiskirianti puikiais vietovardžiais*, bet kita – užteršta nemaloniausios raidės pakartojimu*:

finis frugifera et efferta arva Asiae tenet[a].*

164. Tad naudokimės verčiau savų žodžių gerumu nei graikiškų spindesiu, nebent kažkam gėda kalbėti štai šitaip*: „Kai Helenę Paris vedė*“ ir t. t. Žinoma, seksime tokiais pavyzdžiais, bet vengsime šiurkščių žodžių*, kaip antai: „Turiu griausmatrenksmę aš tokią“ arba: „Suktakalbes klastas“.

Turėsime ne tik apgalvotai dėlioti žodžius, bet ir užbaigti atkarpas, nes, kaip sakiau, tai antrasis ausų teismui pavestas dalykas. O užbaigtumo pasiekiama arba pačiu žodžių jungimu, tarsi savaime, arba tam tikros rūšies žodžiais, turinčiais vidinę darną*. Ar jie turi vienodas linksnių galūnes, ar lygūs derinami su lygiais, ar priešinami priešingi* – tokie deriniai iš prigimties yra ritmiški, net nepridėjus ypatingų pastangų. 165. Pasakojama, kad tai Gorgijas pirmasis ėmęs siekti šios darnos; tokios rūšies yra sakinys iš mūsų „Už Miloną“*: „Šis įstatymas, teisėjai, – nerašytas, bet įgimtas; jo mes neišmokome, nesužinojome, neperskaitėme, bet iš pačios prigimties paveldėjome, pasisėmėme, išspaudėme; jam esame ne išmokyti, bet sukurti, ne juo išugdyti, bet persiėmę.“ Visi dėmenys čia parinkti taip, kad dera su tais, su kuriais turi derėti, todėl mes suvokiame, kad

[a] „Laukus derlingus valdo Azijos gausius“.

ea quae debent referri, intellegamus non quaesitum esse numerum, sed secutum. 166. quod fit item in referundis contrariis, ut illa sunt quibus non modo numerosa oratio sed etiam versus efficitur:

'eam quam nihil accusas damnas'
('condemnas' dixisset qui versum effugere vellet)
'bene quam meritam esse autumas
male merere? id quod scis prodest nihil; id quod nescis obest?'

versum efficit ipsa relatio contrariorum. idem esset in oratione numerosum: 'quod scis, nihil prodest; quod nescis, multum obest'. L. semper haec, quae Graeci ἀντίθετα nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt, etiam sine industria. 167. hoc genere antiqui iam ante Isocraten delectabantur et maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas. nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in quarto Accusationis: 'conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius lubidines cum illius continentia: ab illo qui cepit conditas, ab hoc qui constitutas accepit captas dicetis Syracusas.'

168. Ergo et hi numeri sint cogniti et genus illud tertium explicetur quale sit, numerosae et aptae orationis. quod qui non sentiunt, quas auris habeant aut quid in his hominis simile sit nescio. meae quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sentiunt nec amant redundantia. quid dico meas? contiones saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. id enim exspectant aures, ut verbis colligetur sententia. 'non erat hoc apud antiquos.' et quidem nihil aliud fere non erat: nam et verba eligebant et sententias gravis et suavis reperiebant sed eas aut vinciebant aut explebant parum. 169. 'hoc me ipsum delectat', inquiunt. quid, si antiquissima illa pictura paucorum colorum magis quam haec iam perfecta delectet, illa nobis sit credo repetenda,

ritmas nėra išgautas, bet radęsis savaime. 166. Tas pats nutinka ir derinant priešybes, kaip šiuose pavyzdžiuose, kur išgaunama ne tik ritminė kalba, bet ir eiliuota*:

Eam quam nihil accusas damnas,
(norint išvengti eiliavimo, būtų reikėję sakyti *condemnas*)
bene quam meritam esse autumas
Male merere? id quod scis prodest nihil; id quod nescis obest.

Priešingybių gretinimas šiuo atveju sudaro eilutes. Taip pat ritmiškai skambėtų ir kalbant proza: „Ką žinai, niekuo nepadeda, ko nežinai, labai kenkia." L. Visada tokie priešingų dalykų supriešinimai, graikų vadinami *antitheta*, neišvengiamai sukuria kalbos ritmą, net ir be mūsų pastangų. 167. Šia priemone senieji oratoriai mėgavosi dar iki Isokrato, ypač Gorgijas, kurio kalboje pati darna sukuria ritmą. Ir mes patys dažnokai jos griebdavomės, kaip antai ketvirtojoje Kaltinimo knygoje*: „Palyginkite dabartinę taiką su ano meto karu, šio pretoriaus atvykimą su ano karvedžio pergale, šiojo nešvankią palydą su ano nenugalima kariuomene, šiojo geidulius su ano susivaldymu – sakysite, jog anas, užkariavęs Sirakūzus, buvo tarsi miesto įkūrėjas, o šis, gavęs juos sutvarkytus, buvo užkariautojas."

168. Taigi bent kiek pažinus ir šiuos ritmus, lieka išsiaiškinti, kokia yra trečioji ritmiškos ir rišlios kalbos rūšis*. Kas jos nejaučia, nežinau, kokias ausis turi ir apskritai kuo į žmogų panašūs. Bent jau mano ausys džiaugiasi ir išbaigtu bei išpildytu periodu, ir nutrupėjusius jaučia, ir nemėgsta išpūstų. Bet kam kalbu apie save? Nekart mačiau, kaip susirinkusi minia pritarimo šūksniu palydėdavo tinkamai užbaigtą sakinį*. Juk klausa laukia, kad mintis būtų išrišta tinkamais žodžiais. „Bet senieji to neturėjo.*" Taip, ko gero, šio vienintelio dalyko, nes ir žodžius mokėjo parinkti, ir mintis surasti svarbias bei malonias, bet ne itin darniai jas surišdavo ir išpildydavo. 169. „Būtent tai man patinka", – sako kai kurie. Ką gi, jei senovinė tapyba su mažai spalvų labiau patinka už dabartinę*

haec scilicet repudianda? nominibus veterum gloriantur. habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus sic in exemplis antiquitas, quae quidem apud me ipsum valet plurimum. nec ego id quod deest antiquitati flagito potius quam laudo quod est, praesertim cum ea maiora iudicem quae sunt quam illa quae desunt. plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam non habent. LI. post inventa conclusio est, qua credo usuros veteres illos fuisse, si iam nota atque usurpata res esset; qua inventa omnis usos magnos oratores videmus. 170. sed habet nomen invidiam, cum in oratione iudiciali et forensi numerus Latine, Graece ῥυθμός inesse dicitur. nimis enim insidiarum ad capiundas auris adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quaeruntur. hoc freti isti et ipsi infracta et amputata locuntur et eos vituperant qui apta et finita pronuntiant; si inanibus verbis levibusque sententiis, iure; sin[1] probae res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint quam cum sententia pariter excurrere? hic enim invidiosus numerus nihil affert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia. quod fit etiam ab antiquis, sed plerumque casu, saepe natura, et quae valde laudantur apud illos, ea fere quia sunt conclusa laudantur. 171. et apud Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt, cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere:

'versibus quos olim Fauni vatesque canebant',

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicturus non sim 'ante hunc' ut ille, nec quae secuntur: 'nos ausi reserare'. legi enim audivique nonnullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. quod qui non possunt, non est iis satis non contemni, laudari etiam volunt. ego autem illos ipsos laudo, idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in iis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium secuntur, cum a bonis absint longissime.

[1] sin *Reis*; sin[t] *Westman*.

ištobulintą, ko gero, turėtumėm grįžti prie senosios, o naująją mesti lauk? Jie puikuojasi senųjų vardais. Kaip iš visų amžiaus tarpsnių didžiausios pagarbos nusipelno senatvė, taip iš sektinų pavyzdžių – senovė, kurią ir aš nepaprastai vertinu. Tačiau nereikalauju iš senovės, ko ji neturi, bet giriu tai, ką turi; juo labiau, kad turimi dalykai, mano požiūriu, yra svarbesni už neturimus: daugiau verti žodžiai ir mintys, kuriomis senieji išsiskiria, negu ritmiškas sakinio užsklendimas*, kurio stokoja. LI. Užsklendimas išrastas vėliau, bet, esu tikras, senieji būtų juo naudojęsi, jeigu jau būtų pažinę ir įsisavinę, o po išradimo, kaip matome, jo nevengė visi didieji oratoriai. 170. Vis dėlto, kai sakoma, jog teismo ar Forumo kalboje* juntamas taktas – lotyniškai, arba graikiškai *rhythmos**, – pats žodis kelia nepasitenkinimą. Žmonėms atrodo, kad rezgamos pinklės jų klausai pavergti, jei oratorius neeiliuotoje kalboje siekia išgauti ritmus. Tuo remdamiesi šitie kritikai* ir patys kalba suskaidytomis, kapotomis frazėmis, ir peikia tuos, kurie taria rišliai ir išbaigtai. Jei žodžiai tušti, mintys paviršutinės – peikia teisėtai, jeigu verta tema, rinktiniai žodžiai, kodėl jie nori, kad kalba verčiau šlubuotų ir stabčiotų, o ne žengtų koja kojon su mintimi? Juk tas nekenčiamas ritmas nieko kito ir neprideda, išskyrus tai, kad žodžiai tinkamai aprėpia mintį. Tai pavykdavo ir seniesiems oratoriams, bet paprastai netyčia, dažnai – dėl įgimtos nuojautos, ir labiausiai giriamos jų vietos kaip tik ir giriamos dėl to, kad yra ritmiškai užsklęstos. 171. Graikijoje jau kone keturi šimtai metų* šis stilius pripažintas, mes tik neseniai jį pažinome. Taigi Enijui buvo leista su panieka kalbėti apie savo pirmtakus:

Metrais, kuriais kitados giedojo Faunai ir dainiai,

o man neleidžiama taip pat atsiliepti apie senuosius? Juo labiau, kad neketinu, kaip jis, sakyti „iki manęs“ ir toliau: „Mes išdrįsom atverti“, nes esu skaitęs ir girdėjęs ne vieną oratorių, kurio sakiniai bemaž tobulai užsibaigdavo. Bet šito nesugebantieji jau nesitenkina tuo, kad nėra dėl to niekinami, dargi nori būti giriami. Tuos rašytojus, kurių sekėjais šitie sakosi esą, aš iš tiesų giriu – ir pelnytai, nors įžvelgiu juose trūkumų, – tačiau

172. quodsi aures tam inhumanas tamque agrestes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? omitto Isocraten discipulosque eius Ephorum et Naucraten, quanquam orationis faciundae et ornandae auctores locupletissimi summi ipsi oratores esse debebant. sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniundis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius? is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. eius auditor Theodectes – in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex – hoc idem et sentit et praecipit; Theophrastus vero isdem de rebus etiam accuratius. quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec esse ab iis praecepta nesciunt. 173. quod si ita est – nec vero aliter existimo – quid, ipsi suis sensibus non moventur? nihilne iis inane videtur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? in versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior; nec vero multitudo pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud quod offendit aut cur aut in quo offendat intellegit; et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

LII. 174. Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratius etiam explicemus quam illi ipsi qui et haec et alia nobis tradiderunt, an iis contenti esse quae ab illis dicta sunt possumus? sed quid quaero velisne, cum litteris tuis eruditissime scriptis te id vel maxume velle perspexerim? primum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae atque numerosae.

Nam qui Isocraten maxume mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primus adiunxerit. cum enim videret oratores cum severitate audiri, poetas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteretur, cum iucunditatis causa tum ut varietas occurreret satietati. 175. quod ab his vere

jų pačių anaiptol negaliu pagirti, nes jie perima tik anųjų ydas, visiškai nutoldami nuo privalumų.

172. Bet jeigu jų klausa tokia neišlavinta, tokia buka, ar jų nepaveiks net mokyčiausių vyrų nuomonė? Neminėsiu Isokrato ir jo mokinių Eforo bei Naukrato*, nors patikimiausi kalbos kūrimo bei dailinimo mokytojai privalėjo būti ir puikūs oratoriai. Bet kas už visus mokytesnis, kas įžvalgesnis, kas labiau neklystantis išradimuose bei vertinimuose, jei ne Aristotelis? Kas, kita vertus, aršesnis Isokrato priešininkas? Tačiau net jis metrą kalboje smerkia, bet ritmo reikalauja*. Jo klausytojas Teodektas*, nepaprastai meniškas rašytojas ir savo dalyko meistras, kaip ne kartą pastebi Aristotelis, mano ir pataria tą patį, o Teofrastas tuos pačius dalykus aptaria dar skrupulingiau*. Tai kas gali pakęsti tuos, kurie nepritaria tokioms asmenybėms? Nebent jie apskritai nežino, ką tie žmonės mokė. 173. O jeigu taip – nieko kito nesugalvoju, – nejaugi jiems nieko nepakužda jų pačių pojūčiai? Argi jie nejaučia kalboje duobių, nedarnumo, sudarkymo, šlubčiojimo, perviršio? Jei eilutėje pasitaiko bent vienas netinkamo ilgumo balsis, visas teatras ima šaukti*, o juk minia nepažįsta nei pėdų, nei nutuokia apie ritmus, nei supranta, kas, kodėl ir kaip užgavo jų klausą; tačiau pati gamta suteikė mūsų ausims jautrumo garsų ilgumui ir trumpumui, lygiai kaip aukštiems ir žemiems garsams.

LII. 174. Ar nori, Brutai, kad šią temą išaiškinčiau nuodugniau nei patys rašytojai, perdavę mums šiuos ir kitus pamokymus*, ar galime pasitenkinti tuo, kas jų pasakyta? Bet kam teiraujuos apie tavo norą, kai tavo mokytame laiške įžvelgiau*, jog būtent to tu nori labiausiai? Taigi pirmiausia kilmę, po to priežastį, toliau prigimtį, galiausiai paaiškinsime rišlios ir ritmiškos kalbos vartojimą.

Karščiausi Isokrato gerbėjai didžiausiu jo nuopelnu laiko* tai, kad pirmasis palaidus žodžius susaistė ritmais. Pastebėję, kad oratorių žmonės klausosi niūriai, o poetų – džiugiai, sakoma, pasitelkė ritmus, kuriais ir prozos kalboje galėtų naudotis tiek dėl malonumo, tiek tam, kad

quadam ex parte, non totum dicitur. nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniundi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis etiam exstant scripta numerose. nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, etiamsi id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primus invenit, sed iis est usus intemperantius. id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. 176. horum uterque Isocraten aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. est enim ut in transferundis faciundisque verbis tranquillior sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem avidior est generis eius et his festivitatibus – sic enim ipse censet – insolentius abutitur; quas Isocrates, cum tamen audivisset adulescens in Thessalia senem iam Gorgiam, moderatius temperavit. quin etiam se ipse tantum quantum aetate procedebat – prope enim centum confecit annos – relaxarat a nimia necessitate numerorum, quod declarat in eo libro quem ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum esset senex. in quo dicit sese minus iam servire numeris quam solitus esset. ita non modo superiores sed etiam se ipse correxerat.

LIII. 177. Quoniam igitur habemus aptae orationis eos principes auctoresque quos diximus et origo inventa est, causa quaeratur. quae sic aperta est, ut mirer veteres non esse commotos, praesertim cum, ut fit, fortuito saepe aliquid concluse apteque dicerent. quod cum animos hominum auresque pepulisset, ut intellegi posset id quod casus effudisset cecidisse iucunde, notandum certe genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. aures ipsae enim vel animus aurium nuntio naturalem quandam in se continet vocum omnium mensionem. 178. itaque et longiora et breviora iudicat et perfecta ac moderata semper exspectat; mutila sentit quaedam et quasi decurtata, quibus tanquam debito fraudetur offenditur, productiora alia et quasi immoderatius excurrentia, quae magis etiam aspernantur aures, quod cum in plerisque tum in hoc genere

įvairovė išblaškytų nuobodulį. 175. Jų pasakojimas iš dalies teisingas, bet nepilnas. Reikia pripažinti, kad nebuvo mokytesnio šioje srityje žmogaus už Isokratą, tačiau išradėjas buvo Trasimachas, kurio visi raštai pasižymi net pernelyg ryškiu ritmingumu*. Be to, derinti lygius dėmenis su lygiais arba panašiai užsibaigiančius, arba priešingus su priešingais, kas savaime sukuria ritmiškas užbaigas, net tyčia to nesiekiant, kaip jau sakiau*, pirmasis pradėjo Gorgijas, bet naudojosi tuo be saiko. (Tai antrasis, kaip buvo sakyta*, iš trijų žodžių išdėstymo būdų.) 176. Abu jie buvo vyresni už Isokratą*, taigi šis viršijo juos ne dalyko išradimu, bet įvaldymu. Lygiai kaip metaforas bei naujadarus jis kuria atsargiau, taip ir metrus įveda santūriau. Gorgijas buvo nepasotinamas šiai stiliaus priemonei ir, kaip pats pripažino, be saiko piktnaudžiavo šiais gražmenimis, kuriais Isokratas, nors paauglys būdamas klausėsi senio Gorgijo Tesalijoje, naudojasi kur kas nuosaikiau. Dar daugiau, kuo senyn – o nugyveno jis kone šimtą metų*, – tuo labiau jis vadavosi nuo pernelyg griežtų ritmo saitų, ir pats šitai teigia Filipui Makedonui skirtoje knygoje, parašytoje jau gilioje senatvėje*: sakosi mažiau tarnaująs ritmams, nei anksčiau buvo pratęs. Vadinasi, ne tik savo pirmtakus taisė, bet ir pats tobulėjo.

LIII. 177. Kadangi jau žinome rišlios kalbos pradininkus bei sumanytojus, kuriuos įvardijome, ir paaiškėjo ištakos, metas paieškoti priežasties. O ji tokia akivaizdi, jog stebiuosi, kaip senieji jos nepastebėjo, juo labiau, kad dažnai netyčia, kaip nutinka, sudėliodavo dėmenis apvaliai ir rišliai. Kai tai užkabindavo žmonių širdis ir ausis, lengva buvo pastebėti, jog atsitiktinis užapvalinimas sukūrė malonią pabaigą, tad vertėjo jį įsidėmėti ir mėgdžioti pačius save. Juk pati klausa, tiksliau, ausų žinią priėmęs protas turi prigimtinį gebėjimą matuoti visus garsus. 178. Todėl įvertina, kas buvo per ilga ar per trumpa, ir visada laukia išbaigto ir saikingo; jaučia, kas buvo apkapota, tarsi suluošinta – tai įžeidžia*, lyg negavus, kas teisėtai priklauso; jaučia ir tai, kas nesuvaldyta, tarsi per daug įsibėgėta, – šito ausys visai nepriima, nes čia, kaip ir kituose dalykuose,

nimium quod est offendit vehementius quam id quod videtur parum. ut igitur poetae versus inventus est terminatione aurium, observatione prudentium, sic in oratione animadversum est, multo illud quidem serius, sed eadem natura admonente, esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.

179. Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc – id enim erat tertium – si placet explicemus; quae disputatio non huius instituti sermonis est, sed artis intimae. quaeri enim potest, qui sit orationis numerus et ubi sit positus et natus ex quo, et is unusne sit an duo an plures quaque ratione componatur et ad quam rem, et quando et quo loco et quemadmodum adhibitus aliquid voluptatis afferat. 180. sed ut in plerisque rebus sic in hac duplex est considerandi via, quarum altera est longior, brevior altera, eadem etiam planior. LIV. est autem longioris prima illa quaestio, sitne omnino ulla numerosa oratio; quibusdam enim non videtur, quia nihil insit in ea certi ut in versibus, et quod ipsi qui affirment esse eos numeros rationem cur sint non queant reddere. deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit aut quales et e poeticisne numeris an ex alio genere quodam; et, si e poeticis, quis eorum sit aut qui, namque aliis unus modo aliis plures aliis omnes idem videntur. deinde, quicunque sunt sive unus sive plures, communesne sint omni generi orationis – quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi – an dispares numeri cuique orationis generi accommodentur; si communes, qui sint; si dispares, quid intersit et cur non aeque in oratione atque in versu numerus appareat. 181. deinde, quod dicitur in oratione numerosum, id utrum numero solum efficiatur an etiam vel compositione quadam vel genere verborum; an sit suum cuiusque, ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus ipsum verborum quasi quaedam forma et lumen orationis appareat, sitque omnium fons compositio ex eaque et numerus efficiatur et ea quae dicuntur orationis quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci vocant

perviršis žeidžia dar labiau nei trūkumas*. Vadinasi, kaip poezijos eilutė buvo išrasta ausims atmatavus, nuovokiesiems pastebėjus, taip ir prozoje – nors daug vėliau, bet vadovaujantis ta pačia prigimtimi – buvo pastebėti tam tikri žodžių judėjimai bei ritminiai užsklendimai.

179. Taigi parodėme ir ritmo priežastį, dabar bandysime paaiškinti trečią dalyką – pačią jo prigimtį, nors šis svarstymas labiau tiktų ne mūsų pasirinktam pokalbiui, bet tikslingam retorikos tyrimui. Mat galima būtų klausti*, kas yra kalbos ritmas, kur jis slypi, iš kur kilęs, ar yra vienos rūšies, ar dviejų, ar daugiau, kokiu būdu ir kokiu tikslu kuriamas, kada, kur ir kaip taikytinas, kad sukurtų malonų pojūtį. 180. Bet, kaip daugeliu atvejų, čia galima svarstyti dvejopai: vienas kelias ilgesnis, kitas trumpesnis ir drauge aiškesnis. LIV. Pirmasis klausimas ilgajame kelyje – ar apskritai egzistuoja ritminė proza? Kai kurie jos nepripažįsta, nes joje nėra aiškaus dėsningumo kaip eilėse, ir todėl, kad tie, kurie tvirtina esant ritmus, negali paaiškinti, kodėl jie egzistuoja. Toliau: jei prozoje yra ritmas, koks jis arba kokie? Ar jis sudarytas iš poetinių ritmų, ar kažkokių kitokių? Jei poetinių, tai kurio ar kurių, nes vieniems atrodo, kad prozoje naudojamas tik vienas ritmas, kitiems – kad daug, dar kitiems – kad visi. Toliau: kad ir kiek jų būtų, vienas ar daug, ar jie yra bendri visiems kalbos stiliams, – juk vienoks tinka pasakojimui, kitoks įtikinimui, dar kitoks pamokymui, – ar kiekvienam stiliui pritaikomi skirtingi ritmai? Jei bendri, tai kokie jie, jeigu skirtingi, kuo skiriasi ir kodėl prozoje ir poezijoje ritmas nevienodai pasireiškia? 181. Toliau*: ar vadinamasis prozos ritmiškumas išgaunamas vien ritmu, ar drauge ir rišliu žodžių jungimu bei tam tikros rūšies žodžiais*; ar kiekviena šių priemonių turi atskirą sritį, taigi ritmas pasireiškia per pauzes, jungimas – per garsus, žodžių parinkimas atsiskleidžia tam tikru puošniu kalbos pavidalu, bet visų jų šaltinis yra išdėstymas*: iš jo ir randasi ritmas, ir tie kalbos pavidalai bei puošmenos, kurias, kaip minėjau, graikai vadina *schēmata*. 182. Vis dėlto tai ne tas pats, kas per garsą suteikia malonumo, per ritmišką

σχήματα. 182. at non est unum nec idem, quod voce iucundum est et quod moderatione absolutum et quod inluminatum genere verborum; quanquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerumque perfectum est. compositio autem ab utroque differt, quae tota servit gravitati vocum aut suavitati. haec igitur fere sunt in quibus rei natura quaerenda sit.

LV. 183. Esse ergo in oratione numerum quendam non est difficile cognoscere. iudicat enim sensus; in quo est inicum quod accidit non agnoscere, si cur id accidat reperire nequeamus. neque enim ipse versus ratione est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit quid acciderit. ita notatio naturae et animadversio peperit artem. sed in versibus res est apertior, quanquam etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse videatur oratio, maximeque id in optimo quoque eorum poetarum qui λυρικοὶ a Graecis nominantur; quos cum cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio. 184. quorum similia sunt quaedam etiam apud nostros, velut illa in Thyeste:

'quemnam te esse dicam? qui tarda in senectute'

et quae secuntur; quae, nisi cum tibicen accessit, orationis sunt solutae simillima. at comicorum senarii propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti ut nonnunquam vix in iis numerus et versus intellegi possit. quo est ad inveniundum difficilior in oratione numerus quam in versibus. 185. omnino duo sunt quae condiant orationem, verborum numerorumque iucunditas. in verbis inest quasi materia quaedam, in numero autem expolitio. sed, ut ceteris in rebus, necessitatis inventa antiquiora sunt quam voluptatis. 186. itaque et Herodotus et eadem superiorque aetas numero caruit nisi quando temere ac fortuito, et scriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione praecepta multa nobis reliquerunt. nam quod et facilius est et magis necessarium, id semper ante cognoscitur. LVI. itaque translata aut facta aut iuncta verba facile sunt cognita, quia sumebantur e consuetudine cotidianoque sermone;

suvaldymą – tolygumo ir kas tampa puošnu per žodžių parinkimą, nors pastarasis artimas ritmui, nes pats savaime yra ritmiškai išbaigtas; tačiau rišlus jungimas skiriasi nuo abiejų, nes tarnauja tik garsų rimtumui ir patrauklumui. Štai tokie yra klausimai, kuriais sekant reikia ieškoti ritmo prigimties.

LV. 183. Taigi yra kalboje tam tikras nesunkiai atpažįstamas ritmas. Jį apčiuopia pojūtis, ir neteisinga nepripažinti reiškinio tik todėl, kad nesugebame paaiškinti jo priežasčių. Juk ir eiliavimas ne protu buvo pažintas, bet prigimtiniu pojūčiu, kurį įvertinęs protas paaiškino, kas nutiko. Šitaip prigimties stebėjimas ir tyrinėjimas pagimdė meną. Bet eilėse viskas akivaizdžiau, nors iš kai kurių posmų atėmus melodiją, kalba atrodytų neeiliuota; ypač tai matyti geriausių poetų, kuriuos graikai vadina *lyrikoi*[*], eilėse: nuplėšus melodijos rūbą, lieka tik apnuoginta proza[*]. 184. Panašių yra ir tarp mūsiškių, kaip antai „Tijeste“: „Kaip pavadint tave, kurį lėta senatvė“ ir toliau. Jei nepritartų fleitininkas[*], tai būtų visiškai panašu į neeiliuotą kalbą. Ir komedijų šešiapėdžiai jambai dėl panašumo į šnekamąją kalbą kartais būna tokie prasti[*], kad juose sunkiai juntamas metras ar eilutė. Vis dėlto dar sunkiau aptinkamas ritmas prozoje nei poezijoje.

185. Bendrai tariant, yra du dalykai, suteikiantys kalbai prieskonį: malonūs žodžiai ir ritmai. Žodžiai – lyg statybinė medžiaga, ritmas – subtilus jos apdirbimas. Bet, kaip ir kituose dalykuose, būtinybės paskatinti išradimai yra senesni nei radęsi dėl malonumo. 186. Todėl ir Herodotas, ir jo amžininkai bei pirmtakai nenaudojo ritmų[*], nebent netyčia ir atsitiktinai, ir senieji rašytojai, palikę mums daug pamokymų apie iškalbą, apie ritmą visiškai neužsiminė. Kas lengviau ir labiau reikalinga, visada pažįstama anksčiau. LVI. Todėl perkeltinius žodžius arba naujadarus, arba sudurtinius lengva buvo pažinti, nes jie atėjo iš įprastos kasdienės šnekos, tačiau ritmo iš kišenės neištrauksi[*], nei glaudus ryšys, nei giminystė jo nesieja su prozos kalba. Todėl kiek vėliau pastebėtas ir pažintas ritmas

numerus autem non domo[1] depromebatur neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione. itaque serius aliquanto notatus et cognitus quasi quandam palaestram et extrema liniamenta orationi attulit. 187. quodsi et angusta quaedam atque concisa et alia est dilatata et diffusa oratio, necesse est id non litterarum accidere natura, sed intervallorum longorum et brevium varietate; quibus implicata atque permixta oratio quoniam tum stabilis est tum volubilis, necesse est eius modi naturam numeris contineri. nam circuitus ille, quem saepe iam diximus, incitatior numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem et insistat.

Perspicuum est igitur numeris astrictam orationem esse debere, carere versibus. 188. sed hi numeri poeticine sint an ex alio genere quodam, deinceps est videndum. nullus est igitur numerus extra poeticos, propterea quod definita sunt genera numerorum. nam omnis talis est ut unus sit e tribus; pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut aequalem esse alteri parti aut altero tanto aut sesqui esse maiorem. ita fit aequalis dactylus, duplex iambus, sesquiplex paean; qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur numerosum sit necesse est. 189. Sed quaeritur quo numero aut quibus potissimum sit utendum. incidere vero omnis in orationem etiam ex hoc intellegi potest, quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus. est id vehementer vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos. senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. sed tamen eos versus facile agnoscit auditor, sunt enim usitatissimi; inculcamus autem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos, sed tamen versus – vitiosum genus et longa animi provisione fugiendum. 190. elegit ex multis Isocratis libris triginta fortasse versus Hieronymus Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios sed etiam anapaestos;

[1] domo *Lambinus*; †modo† *Westman*.

suteikė kalbai, taip sakant, sportinę formą ir baigiamuosius potėpius*. 187. Taigi jei viena kalba būna glausta ir kapota, o kita – išplėtota ir išplaukusi, šitai, žinoma, priklauso ne nuo raidžių savybių, bet nuo trumpų ir ilgų pauzių įvairovės. Ir kadangi, joms įsipynus ir įsimaišius į kalbą, šioji tampa tai rami, tai laki, to priežastis neišvengiamai turi glūdėti ritmuose. Juk ir pats minties lankas*, apie kurį jau ne kartą kalbėjome, ritmo pagautas veržliai kyla ir leidžiasi, kol pasiekia pabaigą ir nurimsta. Taigi aišku, kad prozos kalba turi būti surišta ritmais, bet vengti eiliavimo.

Dabar reikia išsiaiškinti, ar tai yra tie patys ritmai kaip poezijoje, ar kokie nors kitokie. 188. Nėra kitokių ritmų, išskyrus poetinius, nes jų rūšių skaičius ribotas – visi būtinai priklauso vienai iš trijų. Mat ritmus sudarančios pėdos būna trejopos: viena pėdos dalis neišvengiamai būna arba lygi kitai, arba dukart, arba pusantro karto ilgesnė. Antai daktilio abi dalys lygios, jambo – antroji dvigubai ilgesnė, pajano* – pusantrinė. Kaipgi gali šios pėdos nepatekti į prozos kalbą*? O išdėsčius jas reikiama tvarka, neišvengiamai sukuriamas ritmiškumas. 189. Kyla klausimas, kokiu ar kokiais ritmais labiausiai patartina naudotis. Kad bet kuris jų pasitaiko kalboje, galima suprasti vien iš to, jog kalbėdami dažnai netyčia kai ką sueiliuojame*. Tai didelė yda, bet mes juk nestebime ir negirdime pačių savęs. Šešiapėdžių jambų ir hiponaktinių eilučių vargu ar išvengsime, nes, kaip žinia, mūsų kalba didžia dalimi sudaryta iš jambų*. Bet šiuos klausytojas lengvai pripažįsta, labai jau įprasti, bet dažnai per neapdairumą įspaudžiame ir kitokių – mažiau įprastų, bet vis dėlto eilių. Tai yda, kurios reikia kuo atidžiausiai vengti. 190. Hijeronimas, vienas žymiausių peripatetikų*, iš gausybės Isokrato knygų išrinko kokias trisdešimt metrinių eilučių, daugiausia šešiapėdžių jambų, bet ir anapaistų – kas gali būti gėdingiau? Bet atranką darė piktybiškai: ėmęs sakinį, atmesdavo pirmojo žodžio pirmąjį skiemenį ir prie paskutiniojo skiemens prijungdavo tolesnio sakinio pirmąjį skiemenį – šitaip

quo quid potest esse turpius? etsi in legendo fecit malitiose: prima enim syllaba dempta ex primo verbo sententiae postremum ad verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis sententiae. ita factus est anapaestus is qui Aristophaneus nominatur; quod ne accidat observari nec potest nec necesse est. sed tamen hic corrector in eo ipso loco quo reprehendit, ut a me animadversum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium! sit igitur hoc cognitum, in solutis etiam verbis inesse numeros eosdemque esse oratorios qui sint poetici.

LVII. 191. Sequitur ergo ut qui maxime cadant in orationem aptam numeri videndum sit. sunt enim qui iambicum putent, quod sit orationis simillimus; qua de causa fieri, ut is potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis, quod ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiae sit accommodatior. Ephorus autem, levis ipse orator sed profectus ex optima disciplina, paeana sequitur aut dactylum, fugit autem spondeum et trochaeum. quod enim paean habeat tris brevis, dactylus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius, contraque accidere in spondeo et trochaeo: quod alter e longis constaret, alter e brevibus, fieri[1] alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam. 192. sed et illi priores errant et Ephorus in culpa est. nam et qui paeana praetereunt non vident mollissimum a sese numerum eundemque amplissimum praeteriri. quod longe Aristoteli videtur secus, qui iudicat heroum numerum grandiorem quam desideret soluta oratio, iambum autem nimis e volgari esse sermone. ita neque humilem et abiectam orationem nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos qui audient ad maiorem admirationem possit traducere. 193. trochaeum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevitas dignitatem non habeat. ita paeana probat eoque ait uti omnes, sed ipsos non sentire, cum utantur. esse

[1] fieri *Reis, Kroll et al.*; fieret, ⟨fieri⟩ *Westman.*

gaudavo anapaistą, vadinamą aristofaniškuoju*. Apsisaugoti nuo tokių sutapimų nei įmanoma, nei būtina. Bet šis griežtasis taisytojas, kaip pastebėjau, įdėmiai tyrinėdamas jo kalbą, kaip tik toje vietoje, kur priekaištauja Isokratui, pats nejučia įkišo šešiapėdį jambą. Taigi laikykime įrodyta, kad ir prozos kalboje esama ritmų ir kad iškalbos ritmai tapatūs poetiniams.

LVII. 191. Toliau reikia ištirti, kokie ritmai labiausiai tinka rišliai kalbai. Kai kurie tokiu laiko jambą, kadangi jis artimiausias šnekamajai kalbai. Kaip tik dėl šio tikroviškumo jis labiausiai naudojamas dramose, o daktilis labiau tinkamas hegzametrų didybei. Tačiau Eforas, pats lengvasvoris oratorius, bet išėjęs geriausią mokyklą*, vaikosi pajanų arba daktilių, bet vengia spondėjų ir trochają. Kadangi pajanas turi tris trumpus skiemenis, daktilis – du, tai dėl skiemenų trumpumo ir greitumo žodžiai, jo manymu, skrieja sparčiau, bet su spondėjo ir trochajo nutinka priešingi dalykai: kadangi pirmasis susideda tik iš ilgų, antrasis – trumpų skiemenų*, pastarasis daro kalbą per daug skubotą, pirmasis – per daug lėtą, nė vienu atveju neišlaikomas saikas. 192. Vis dėlto ir pirmiau minėtieji klysta, ir Eforas neteisus. Mat tie, kurie apeina pajaną, nepastebi, jog palieka nuošaly lanksčiausią ir drauge didingiausią ritmą. Visai kitokiõs nuomonės* yra Aristotelis, jis mano, kad herojiškas metras* yra pernelyg iškilmingas prozai, o jambas – per daug artimas šnekamajai kalbai. Taigi nepritaria nei nužemintai ir prastai, nei per daug pakylėtai ir perdėtai kalbai, bet nori matyti ją pilną rimtumo, kad sukeltų kuo didesnį klausytojų susižavėjimą. 193. Trochają, kuris yra vienodos trukmės kaip chorėjas, jis pravardžiuoja kordaku*, nes jo trumpumui ir greičiui stingą orumo. Bet vertina pajaną ir sako, kad visi jį naudoja patys to nejausdami. Šis metras, pasak jo, esąs vidurinis tarp anų, o apskritai pėdos sudarytos taip, kad kiekvienoje būna arba pusantrinis, arba dvigubas, arba lygus dalių santykis*. Taigi visi mano minėti autoriai turėjo galvoje tik vartojimo patogumą, bet ne iškilnumą. 194. Išties jambas ir daktilis lengviausiai gula į eilutę,

autem tertium ac medium inter illos, et ita factos eos pedes esse, ut in iis singulis modus insit aut sesquiplex aut duplex aut par. itaque illi de quibus ante dixi tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. 194. iambus enim et dactylus in versum cadunt maxume; itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes; aliud enim quiddam est oratio nec quicquam inimicius quam illa versibus; paean autem minime est aptus ad versum, quo lubentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intellegit esse aequalem dactylo, quem probat. syllabis enim metiundos pedes, non intervallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui temporibus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosius in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. atque haec, quae sunt apud Aristotelem, eadem a Theophrasto Theodecteque de paeane dicuntur. 195. ego autem sentio omnis in oratione esse quasi permixtos et confusos pedes. nec enim effugere possemus animadversionem, si semper isdem uteremur, quia nec numerosa esse, ut poema, neque extra numerum, ut sermo vulgi est, debet oratio. alterum nimis est vinctum, ut de industria factum appareat, alterum nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur; ut ab altero non delectere, alterum oderis. 196. sit igitur, ut supra dixi, permixta et temperata numeris nec dissoluta nec tota numerosa, paeane maxime, quoniam optimus auctor ita censet, sed reliquis etiam numeris, quos ille praeterit, temperata.

LVIII. Quos autem numeros cum quibus tanquam purpuram misceri oporteat, nunc dicendum est, atque etiam quibus orationis generibus sint quique accommodatissimi. iambus enim frequentissimus est in iis quae demisso atque humili sermone dicuntur, paean autem in amplioribus, in utroque dactylus. 197. Itaque in varia et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi. sic minime animadvertetur delectationis aucupium et quadrandae orationis industria; quae latebit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderibus utemur. nam qui

todėl vengdami eilių kalboje turime saugotis šių pėdų pasikartojimo – juk prozos kalba yra esmiškai skirtinga ir visai nesuderinama su eilėmis. Tačiau būtent pajanas sunkiausiai įtaikomas į eilutę, tad jį mielai priima proza.

O štai Eforas nesupranta, kad spondėjas, kurio jis vengia, ilgumu prilygsta daktiliui*, kuriam pritaria. Mat klaidingai mano, jog pėdas reikia matuoti skiemenų skaičiumi, o ne jų ilgumu. Tą patį daro su trochaju, kuris pagal laiko atkarpas yra lygus jambui, bet atsidūręs frazės gale ypač kenkia kalbai, nes užbaigti geriau ilgu skiemeniu. Taip pat, kaip Aristotelis, apie pajaną kalba Teofrastas ir Teodektas. 195. Bet aš manau, kad visos pėdos kalboje tarsi persipina ir susimaišo. Juk neišvengtume papeikimo, jei nuolat naudotume vieną ir tą pačią pėdą, nes kalba neturi būti nei ištisai ritmiška kaip eilėraštis, nei visai beritmė kaip minios šneka: pirmoji pernelyg suvaržyta, taigi matyti jos dirbtinumas, antroji pernelyg palaida, taigi atrodo nuvalkiota ir prasčiokiška; viena nesižavėsi, antra bodėsies. 196. Todėl, kaip jau sakiau*, tebūnie kalba sumaišyta ir suderinta ritmų, kad nebūtų nei palaida, nei perdėm ritminga; daugiausia pajanų, nes taip mãno rimčiausias mokytojas, bet ir kitų ritmų, kuriuos jis nutylėjo.

LVIII. Dabar reikia aptarti, kokius ritmus su kokiais, tarsi purpuro atspalvius*, tinka maišyti ir kokiam kalbos stiliui kiekvienas jų tinkamiausias. Jambas, tarkim, dažniausiai pasitaiko tose kalbos vietose, kur dėstoma kuklia ir paprasta šneka, 197. pajanas – pakylėtose, daktilis – ir vienur, ir kitur. Todėl ir įvairuojančioje vientisoje kalboje* šie ritmai turi maišytis ir derėti, tada mažiausiai kris į akis malonaus skambesio vaikymasis* bei prakaitas, išlietas gludinant kalbos kampus*. Tai juo mažiau bus pastebima, jei pasinaudosime žodžių ir minčių svarsčiais. Mat klausantieji sutelkia dėmesį į šiuodu ir randa juose pasitenkinimą – turiu galvoje žodžius bei mintis; ir kol susižavėję atidžiai gaudo kiekvieną žodį, ritmas nejučia praslysta jiems pro ausis; tačiau jei šio nebūtų, tas pats turinys džiugintų

audiunt haec duo animadvertunt et iucunda sibi censent, verba dico et sententias, eaque dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et praetervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa delectarent minus. 198. nec vero is cursus est numerorum – orationis dico, nam est longe aliter in versibus – nihil ut fiat extra modum; nam id quidem esset poema; sed omnis nec claudicans nec quasi fluctuans et aequaliter constanterque ingrediens numerosa habetur oratio. atque id in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat e numeris, sed quod ad numeros proxume accedit; quo etiam difficilius est oratione uti quam versibus, quod in illis certa quaedam et definita lex est, quam sequi sit necesse, in dicendo autem nihil est propositum, nisi ut ne immoderata aut angusta aut dissoluta aut diffluens sit oratio. itaque non sunt in ea tanquam tibicinii percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est, quod voluptate aurium iudicatur.

LIX. 199. Solet autem quaeri totone in ambitu verborum numeri tenendi sint an in primis partibus atque in extremis; plerique enim censent cadere tantum numerose oportere terminarique sententiam. est autem ut id maxime deceat, non ut solum; ponendus est enim ille ambitus, non abiciendus. quare cum aures extremum semper exspectent in eoque adquiescant, id vacare numero non oportet, sed ad hunc exitum iam a principio ferri debet verborum illa comprehensio et tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat. 200. id autem bona disciplina exercitatis, qui et multa scripserint et quaecumque etiam sine scripto dicerent similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. ante enim circumscribitur mente sententia confestimque verba concurrunt, quae mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat; quorum discriptus ordo alias alia terminatione concluditur. atque omnia illa et prima et media verba spectare debent ad ultimum. 201. interdum enim cursus est in oratione incitatior, interdum moderata ingressio, ut iam a principio videndum sit quemadmodum velis venire

mažiau. 198. Vis dėlto ši ritmų tėkmė – kalbu apie prozą, poezijoje viskas gerokai kitaip – nėra tokia, kad joje viskas būtų sutelkta vien tik į ritmiką – tokiu atveju turėtume eilėraštį; bet kiekviena nešlubčiojanti ir nesiblaškanti, bet lygiai ir pastoviai priekin žengianti kalba laikoma ritmiška. Oratoriaus kalboje ritmiškumas suvokiamas ne kaip kažkas, kas išvien sudaryta iš ritmų, bet kas prie jų priartėja. Todėl prozą kurti dar sunkiau nei eiles, nes jose vyrauja nustatytas ir pastovus dėsnis, kuriuo privalu sekti, o kalboje nėra nieko apibrėžta, išskyrus tai, kad ji neturi būti nei padrika, nei suvaržyta, nei palaida, nei išplaukusi. Taigi joje nejuntamas tarsi fleitininko mušamas taktas*, bet pats periodiškas stilius kaip visuma yra ritmiškai išbaigtas ir atmatuotas, ir įvertinama tai tik ausų patiriamu malonumu.

LIX. 199. Dažnai klausiama, ar visame periode reikia išlaikyti ritmus, ar tik pradinėse ir baigiamosiose jo dalyse? Daugelis mano, jog ritmiškai atmatuoti reikia tik sakinio galą. Išties, ten labiausiai dera, bet ne tik, nes visą periodą reikia kruopščiai dėlioti, o ne bet kaip numesti. Kadangi ausys visada laukia pabaigos ir joje atsikvepia, be ritmo čia neapseisi; bet nuo pat pradžios minties eiga turi veržtis link išeities ir taip lietis nuo pirmo žodžio, kad pasiekusi pabaigą pati sustotų. 200. Tai nebus labai sunku išėjusiems gerą mokyklą – tiems, kurie ir daug rašė, ir net kalbėdami iš anksto nepasirašę, dėstė tarsi iš rašto*. Juk pirmiau minties kontūrai apibrėžiami galvoje, iškart subėga žodžiai, juos protas, už kurį nieko nėra greitesnio, tučtuojau išskirsto, kad kiekvienas iš savo vietos atsilieptų. Ši rikiuotė gali užsibaigti vienaip ar kitaip, bet visi žodžiai – ir priekiniai, ir viduriniai – privalo lygiuotis į paskutinįjį. 201. Kartais kalba pasileidžia bėgti, kartais žygiuoja ramiu žingsniu, taigi nuo pat pradžios turi numatyti, kokiu būdu nori pasiekti pabaigą.

Ritmuose, kaip ir kituose kalbos papuošimuose, nors darome tuos pačius dalykus kaip poetai, tačiau vengiame panašumo į poeziją. Abiem atvejais kalbama apie medžiagą ir jos apdorojimą: medžiaga – tai žodžiai,

ad extremum. nec in numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis, eadem cum faciamus quae poetae, effugimus tamen in oratione poematis similitudinem. est enim in utroque et materia et tractatio: materia in verbis, tractatio in collocatione verborum. LX. ternae autem sunt utriusque partes, verborum: tralatum, novum, priscum – nam de propriis nihil hoc loco dicimus, – collocationis autem eae quas diximus: compositio, concinnitas, numerus. 202. sed in utroque frequentiores sunt et liberiores poetae; nam et transferunt verba cum crebrius tum etiam audacius et priscis lubentius utuntur et liberius novis. quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur. sed tamen haec nec nimis esse diversa neque nullo modo coniuncta intellegi licet. ita fit ut non item in oratione ut in versu numerus exstet idque quod numerosum in oratione dicitur non semper numero fiat, sed nonnunquam aut concinnitate aut constructione verborum.

203. Ita, si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis est sed alius alio melior atque aptior; si locus, in omni parte verborum; si unde ortus sit, ex aurium voluptate; si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia pertinet ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit; si ad quam rem adhibeatur, ad delectationem; si quando, semper; si quo loco, in tota continuatione verborum; si quae res efficiat voluptatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsae tacito eum sensu[1] sine arte definiunt.

LXI. 204. Satis multa de natura. sequitur usus, de quo est accuratius disputandum. in quo quaesitum est in totone circumitu illo orationis, quem Graeci περίοδον, nos tum ambitum tum circumitum tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus, an in principiis solum an in extremis an in utraque parte numerus tenendus sit; deinde, cum aliud videatur esse numerus aliud numerosum, quid intersit. 205. tum autem in omnibusne numeris aequaliter particulas deceat

[1] sensu *Reis, Kroll*; sensu[m] *Westman*.

apdorojimas – jų išdėstymas. LX. Kiekviena dalis skyla į tris: žodžiai – perkeltiniai, naujadarai ir senžodžiai (apie bendrinius čia nekalbame), išdėstymo būdai, kaip sakiau*, – žodžių jungimas, darna ir ritmas*. 202. Ir vienais, ir kitais poetai naudojasi gausiau ir laisviau: ir metaforas kuria dažniau bei drąsiau, ir senžodžius noriau pritaiko, ir laisviau – naujadarus. Tai taikytina ir ritmams, kuriuose jie yra tarsi priversti paklusti būtinybei. Vis dėlto nesunku įsitikinti, kad ir čia didelio skirtumo nėra, esama tam tikros giminystės. Štai kodėl eilėse ir prozoje ritmas nevienodai pasireiškia, ir tai, kas kalboje vadinama ritmiškumu, ne visada kyla iš ritmo, bet ir iš darnos bei žodžių išdėstymo.

203. Taigi jei klausiama, kokie ritmai tinka prozai, atsakysime*: visi, bet vieni geresni ir patogesni vienur, kiti kitur; kurioje vietoje? – visose sakinio dalyse; iš kur atsirado? – iš siekio pamaloninti klausą; kokiu būdu kuriami? – apie tai vėliau, nes tai susiję su pritaikymu, kuriam skirtas ketvirtasis, paskutinysis mūsų skirsnis; kokiu tikslu? – dėl malonumo; kada? – visada; kur? – visoje žodžių sekoje; kas sukelia pasitenkinimą? – tas pats, kas ir eilėse, kur menas nustato matą, bet pačios ausys nenusakomu pojūčiu ir be meno jį apčiuopia.

LXI. 204. Pakaks apie ritmo prigimtį. Toliau – pritaikymas, kurį reikia išsamiau apsvarstyti. Čia kyla klausimas, ar visoje minties apylankoje (graikai ją vadina *periodos*, o mes* – tai apėjimu, tai apylanka, tai aprėptimi, tai tęstimi, tai apskritimu), ar tik jos pradžioje, ar gale, ar abiejuose reikia išlaikyti ritmą? Toliau, kadangi ritmas ir ritmiškumas, regis, netapatūs, kuo jie skiriasi? 205. Trečia, ar visuose ritmuose reikia sukapoti sakinį į vienodas daleles*, ar vienas daryti ilgesnes, kitas trumpesnes, kada ir kodėl? Kuriomis dalimis naudotis, keliomis ar viena, skirtingo ilgumo ar lygiomis, ir kada kokiomis? Kurios iš jų geriausiai dera tarpusavyje ir kokiu būdu, ar čia apskritai nėra jokio skirtumo? Ir, visų svarbiausia, kokiu būdu kalba tampa ritmiška? 206. Dar reikia paaiškinti, iš kur randasi darnus sakinio pavidalas žodžių darna*, pasakyti,

incidere an facere alias breviores alias longiores, idque quando aut cur; quibusque partibus, pluribusne an singulis, imparibus an aequalibus, et quando aut istis aut illis sit utendum; quaeque inter se aptissime collocentur et quo modo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. 206. explicandum etiam est, unde orta sit forma verborum dicendumque quantos circumitus facere deceat deque eorum particulis et tanquam incisionibus disserendum est quaerendumque utrum una species et longitudo sit earum anne plures et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam sed ad pluris accommodatur.

207. Ac licet non ad singula respondentem de universo genere sic dicere ut etiam singulis satis responsum esse videatur. remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. ergo in aliis, id est in historia et in eo quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more illa circumscriptione ambituque, ut tanquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sententiis. 208. itaque posteaquam est nata haec vel circumscriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius, quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret omnis fere in quadrum numerumque sententias. nam cum is est auditor qui non vereatur, ne compositae orationis insidiis sua fides adtemptetur, gratiam quoque habet oratori voluptati aurium servienti. LXII. 209. genus autem hoc orationis neque totum adsumendum est ad causas forenses neque omnino repudiandum. si enim semper utare, cum satietatem affert tum quale sit etiam ab imperitis agnoscitur; detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum actoris, tollit funditus veritatem et fidem.

kokio ilgumo periodus reikia kurti, pasvarstyti apie jų dalis ir tarsi atkarpas, ištirti, ar jos būna vienos rūšies ir ilgio, ar kelių, jei kelių, tai kur ir kada kuria rūšimi tinka naudotis. Galiausiai reikia paaiškinti ritmo naudą apskritai, o tai plati tema, nes susijusi ne su vienu, bet daugiau dalykų.

207. Neatsakinėjant į kiekvieną atskirai, vis dėlto galima visą rūšį aptarti taip, kad ir į pavienius klausimus pakankamai būtų atsakyta. Palikę nuošaly kitas iškalbos rūšis, pasirinkome mūsų pokalbiui vieną, naudojamą bylose ir Forume*. Mat kitose rūšyse – istorijoje ir toje, kurią vadiname *epideiktikon*, viską tinka dėstyti Isokrato bei Teopompo būdu* – tuo periodišku apėjimu, kad kalba ristųsi tarsi uždaryta į ratą, kaskart stabteldama išbaigto ir tobulo sakinio gale. 208. Nuo tada, kai atsirado tasai minties apibrėžimas ar aprėptis, ar tęstis, ar apėjimas*, jei galima taip pavadinti, nė vienas bent šio to vertas oratorius šios rūšies kalbos, skirtos klausytojų pramogai ir tolimos teismų bei Forumo ginčams, nėra sukūręs taip, kad nesustumtų kone visų minčių į ritmo rėmus. Ir kai klausytojas nebijo, kad meistriškomis kalbos gudrybėmis siekiama suvilioti jo pasitikėjimą*, jis jaučiasi dėkingas oratoriui, pasirengusiam tarnauti jo ausų malonumui. LXII. 209. Bet teismo kalboms toks stilius nei be išlygų priimtinas, nei visiškai atmestinas: jei nuolatos naudosi, viena vertus, sukels persisotinimo jausmą, kita vertus, jo esmė taps akivaizdi net neišmanėliams; be to, jis prislopina atlikimo įkarštį, atima iš kalbėtojo žmogišką šilumą*, iš pagrindų sugriauna tikroviškumo bei pasitikėjimo įspūdį. Vis dėlto retkarčiais taikytinas, todėl pirmiausia reikia aptarti, kokiose kalbos dalyse, po to – kaip ilgai, pagaliau – kiek yra būdų jį pakeisti.

210. Taigi, ritminga kalba taikytina tose vietose, kur reikia kažką gražiau pagirti, kaip mes Kaltinimo antrojoje knygoje su pagyra kalbėjome apie Siciliją* arba senate – apie savo konsulavimą*, arba kai reikia išskleisti pasakojimą, reikalaujantį daugiau svarumo nei aistros, kaip

Sed quoniam adhibenda nonnunquam est, primum videndum est quo loco, deinde quam diu retinenda sit, tum quot modis commutanda. 210. adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut nos in Accusationis secundo de Siciliae laude diximus aut in senatu de consulatu meo, aut exponenda narratio quae plus dignitatis desiderat quam doloris, ut in quarto Accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. saepe etiam in amplificanda re concessu omnium funditur numerose et volubiliter oratio. id nos fortasse non perfecimus, conati quidem saepissime sumus; quod plurimis locis perorationes nostrae voluisse nos atque animo contendisse declarant. id autem tum valet, cum is qui audit ab oratore iam obsessus est ac tenetur: non enim id agit, ut insidietur et observet, sed iam favet processumque volt dicendique vim admirans non anquirit quid reprehendat.

211. Haec autem forma retinenda non diu est, non dico in peroratione, quam in se[1] includit, sed in orationis reliquis partibus. nam cum sis iis locis usus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa quae nescio cur, cum Graeci κόμματα et κῶλα nominent, nos non recte 'incisa' et 'membra' dicamus. neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina, sed cum verba aut suavitatis aut inopiae causa transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus ut, cum id appellandum sit quod propter rerum ignorationem ipsarum nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a simili mutuari.

LXIII. 212. Quo autem pacto deceat incise membratimve dici iam videbimus; nunc quot modis mutentur comprehensiones conclusionesque dicendum est. fluit omnino numerus a primo tum incitatius brevitate pedum tum proceritate tardius. cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. insistit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxume qui dichoreus vocatur, cum duo

[1] in se *Kroll*; †ipse† *Westman*.

ketvirtojoje Kaltinimo knygoje apie Henos Cererą, apie Segestos Dianą, apie Sirakūzų vietovę kalbėjome*. Taip pat ir raiškiau plėtojant temą* kalba su visų pritarimu ima lietis ritmingai ir lakiai. Mums, ko gero, šito nepavyko tobulai įgyvendinti, bet bandėme ne kartą: baigiamosios mūsų kalbų dalys atskleidžia mūsų norus ir pastangas. Ši priemonė veikia tik tada, kai kalbėtojas jau būna užvaldęs klausytojus ir pajungęs savo valiai: jie nebėra nusiteikę kritiškai sekti kiekvieną žodį, yra palankūs kalbėtojui, linki jam sėkmės ir iškalbos jėgos sužavėti nebeieško priekabių*.

211. Tačiau tokios rūšies kalba neturi ilgai tęstis, nebent pabaigoje, kurią ji tiesiog valdo, bet ne kitose dalyse. Todėl pasinaudojus ja tose vietose, kurias nurodžiau kaip leistinas, reikia keisti dėstymo būdą, pereinant prie to, ką graikai vadina *kommata* ir *kōla*, o mes – nežinau, kodėl negalėtume* pagrįstai vadinti atkarpomis ar nariais*. Juk nežinomų dalykų ir pavadinimai nežinomi, bet kadangi esame pratę naudotis perkeltinėmis reikšmėmis ar dėl patrauklumo, ar dėl žodžių stygiaus, visuose menuose nutinka taip, kad prireikus įvardyti kokį reiškinį, ligi tol nepažintą ir todėl neturėjusį vardo, būtinybė verčia arba naują žodį sukurti, arba iš panašaus reikšmę pasiskolinti.

LXIII. 212. Kaip derėtų kalbėti, skaidant kalbą į atkarpas ir narius, tuojau pamatysime*, dabar dar reikia pasakyti, kiek yra būdų paįvairinti periodus ir jų užsklendimus. Apskritai ritmas nuo pat pradžių teka tai sparčiau dėl pėdų trumpumo, tai dėl ilgumo lėčiau. Įtemptas ginčas reikalauja greičio, dėstymas – lėtumo. Užsibaigti periodas gali įvairiais būdais, iš kurių vieną labiausiai pamėgusi Azija – vadinamąjį dichorėją, kai dvi paskutinės pėdos yra chorėjai, t. y. kiekviena sudaryta iš ilgo ir trumpo skiemens (paaiškinimas reikalingas, nes skirtingi autoriai tas pačias pėdas skirtingai vadina*). 213. Pats savaime dichorėjas nėra prastas užsklandose*, bet nėra nieko blogiau kalbos ritmui, kaip to paties kartojimas. Šiaip jis puikiai užbaigia sakinį, tad juo labiau reikia bijoti persisotinimo. Man

extremi chorei sunt, id est e singulis longis et brevibus. explanandum est enim, quoniam ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur. 213. dichoreus non est ille quidem sua sponte vitiosus in clausulis, sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si semper est idem. cadit autem per se ipse ille praeclare, quo etiam satietas formidanda est magis. me stante C. Carbo C. f. tr. pl. in contione dixit his verbis: 'O M. Druse, patrem appello' – haec quidem duo binis pedibus incisim; dein membratim: 'tu dicere solebas sacram esse rem publicam' – haec autem membra ternis; 214. post ambitus: 'quicumque eam violavissent, ab omnibus esse ei poenas persolutas' – dichoreus (nihil enim ad rem, extrema illa longa sit an brevis), deinde: 'patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit' – hoc dichoreo tantus clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset. quaero nonne id numerus effecerit. verborum ordinem immuta, fac sic: 'comprobavit filii temeritas': iam nihil erit, etsi 'temeritas' ex tribus brevibus et longa est, quem Aristoteles ut optimum probat (a quo dissentio). 215. 'at eadem verba, eadem sententia.' animo istuc satis est, auribus non satis. sed id crebrius fieri non oportet: primum enim numerus agnoscitur, deinde satiat, postea cognita facilitate contemnitur.

LXIV. Sed sunt clausulae plures, quae numerose et iucunde cadant. nam et creticus, qui est e longa et brevi et longa, et eius aequalis paean, qui spatio par est, syllaba longior, qui commodissime putatur in solutam orationem illigari, cum sit duplex; nam aut e longa est et tribus brevibus (qui numerus in primo viget, iacet in extremo) aut e totidem brevibus et longa; in quem optime cadere censent veteres, ego non plane reicio sed alios antepono. 216. ne spondeus quidem funditus est repudiandus, etsi, quod est e longis duabus, hebetior videtur et tardior; habet tamen stabilem quendam et non expertem dignitatis gradum, in incisionibus vero multo magis et in membris; paucitatem enim pedum gravitate sua et tarditate compensat. sed hos cum in clausulis pedes nomino, non

girdint, plebėjų tribūnas Gajus Karbonas, Gajaus sūnus, šitaip kalbėjo* tautos susirinkime: *O Marce Druse, patrem appello*[a] – čia dvi atkarpos po dvi pėdas*, toliau nariai: *tu dicere solebas sacram esse rem publicam*[b] – po tris pėdas kiekvienas*; 214. paskui periodas: *quicumque eam violavissent, ab omnibus esse ei poenas persolutas*[c], – baigiasi dichorėju*, nes paskutinio skiemens ilgumas ar trumpumas nesvarbus; dar toliau: *patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit*[d] – šis dichorėjas sukėlė tokį susirinkusiųjų šūksnį*, kad nuostabu buvo žiūrėti. Argi ne ritmas tai iššaukė? Ištark tai, pakeitęs žodžių tvarką: *comprobavit filii temeritas*, – nieko neliks, nors ir *temeritas* susideda iš trijų trumpų bei ilgo skiemens – Aristotelis šią pėdą laikė geriausia*, bet aš nesutinku. 215. „Bet žodžiai tie patys, mintis ta pati.*“ Protui to pakanka, ausims nepakanka. Tačiau tai neturi nutikti per dažnai, mat iš pradžių ritmas maloniai atpažįstamas, paskui tampa atgrasus, dar vėliau, perpratus jo lengvumą, su panieka atmetamas.

LXIV. Yra daug baigmenų, ritmiškai ir maloniai užbaigiančių sakinį. Toks yra kretikas, susidedantis iš ilgo, trumpo, ilgo, toks ir lygiavertis jam pajanas (lygus trukme, bet vienu skiemeniu ilgesnis), kuris, kaip teigiama, patogiausiai įsipina į prozos kalbą, nes būna dvejopas*: arba iš ilgo ir trijų trumpų skiemenų – stiprus pradžioje, silpnėjantis į pabaigą, arba iš tiek pat trumpų ir ilgo – tokį senieji laikė tinkamiausiu užbaigai, aš pats jo visai neatmetu, bet teikiu pirmenybę kitiems*. 216. Ir spondėjo nereikia visai atsisakyti: nors, sudarytas iš dviejų ilgų, jis atrodo bukokas ir lėtokas, tačiau žengia tvirtu, orumo nestokojančiu žingsniu, ypač atkarpose ir nariuose, kur svarumas ir lėtumas atstoja mažą pėdų skaitlingumą. Beje, vardydamas šias užsklandų pėdas, kalbu ne tik apie paskutinę pėdą, bet mažų mažiausiai prijungiu priešpaskutinę, dažnai ir trečią nuo galo.

[a] „O Markai Druzai, – kreipiuosi į tėvą!“
[b] „Dažnai sakydavai, jog respublika šventa“
[c] „kad ir kas į ją kėsintųsi, sulaukia visuotinės bausmės.“
[d] „Išmintingą tėvo posakį patvirtino sūnaus neapdairumas.“

loquor de uno pede extremo; adiungo, quod minimum sit, proximum superiorem, saepe etiam tertium. 217. ne iambus quidem qui est e brevi et longa, aut par choreo qui habet tris brevis trochaeus (sed spatio par, non syllabis) aut etiam dactylus, qui est e longa et duabus brevibus, si est proxumus a postremo, parum volubiliter pervenit ad extremum, si est extremus choreus aut spondeus; nunquam enim interest uter sit eorum in pede extremo. sed iidem hi tres pedes male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi cum pro cretico postremus est dactylus. nihil enim interest dactylus sit extremus an creticus, quia postrema syllaba brevis an longa sit ne in versu quidem refert. 218. quare etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad rem est, postrema quam longa sit. iam paean[1], quod pluris habeat syllabas quam tris, numerus a quibusdam, non pes habetur. est quidem, ut inter omnis constat antiquos, Aristotelen Theophrastum Theodecten Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti vel mediae; putant illi etiam cadenti, quo loco mihi videtur aptior creticus. dochmius autem, e quinque syllabis, brevi duabus longis brevi longa, ut est hoc: 'amicos tenes', quovis loco aptus est, dum semel ponatur; iteratus aut continuatus numerum apertum et nimis insignem facit. LXV. 219. his igitur tot commutationibus tamque variis si utemur, nec deprehendetur manifesto quid a nobis de industria fiat et occurretur satietati.

Et quia non numero solum numerosa oratio sed et compositione fit et genere, quod ante dictum est, concinnitatis (compositione potest intellegi, cum ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus sed ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: 'nam ubi lubido dominatur, innocentiae leve praesidium est'; ordo enim verborum efficit numerum sine ulla aperta oratoris industria): itaque si quae veteres illi, Herodotum dico et Thucydiden totamque eam aetatem, apte numeroseque

[1] paean *Reis, Kroll*; paean[a] *Westman.*

217. Ar tai būtų jambas, sudarytas iš trumpo ir ilgo skiemens, ar tris trumpus turintis trochajas (lygus chorėjui laiko tarpsniu, bet ne skiemenų skaičiumi), ar net daktilis, susidedantis iš ilgo ir dviejų trumpų, atsidūrę priešpaskutinėje pėdoje, gana sklandžiai pasiekia pabaigą, jei galinė pėda yra chorėjas arba spondėjas – kuris iš jų stovi paskutinėje pėdoje, nėra jokio skirtumo. Tačiau tos pačios trys pėdos sukuria blogą užbaigą, jei kuri nors atsiduria pačiame gale, nebent baigiamąjį kretiką pakeičia daktilis; juk baigiamajame dėmenyje nelieka skirtumo tarp daktilio ir kretiko, nes paskutinio skiemens trumpumas ar ilgumas neturi reikšmės net poezijoje. 218. Todėl pritrūko akylumo tam, kuris teigė*, jog patogiausias esąs pajanas su ilgu paskutiniu skiemeniu, juk paskutiniojo ilgumas nesvarbus*. Be to, pajano, turinčio daugiau nei tris skiemenis, kai kas nė nelaiko pėda*, tik ritmu. Vis dėlto visų senųjų sutarimu – Aristotelio, Teofrasto, Teodekto, Eforo, – jis yra tinkamiausias sakinio pradžiai ar viduriui; pasak jų, pabaigai taip pat, bet man kretikas čia atrodo tinkamesnis*. O štai penkiaskiemenis dochmijas – trumpas, du ilgi, trumpas, ilgas (pavyzdžiui, *amicos tenes*) tinkamas bet kurioje vietoje, bet tik vienąkart, nes dukart ar daugiau pakartotas sukuria atvirą ir pernelyg pastebimą ritmą*. LXV. 219. Taigi jei naudosimės tokia įvairiopa ritmų kaita, nekris į akis mūsų įdėtas triūsas, ir bus užkirstas kelias persisotinimo jausmui.

Ne vien dėl ritmo kalba tampa ritmiška, bet ir dėl žodžių jungimo ir, kaip minėta*, dėl jų tam tikros darnos. Jungimu išgautą ritmiškumą galima numanyti tada, kai žodžiai taip surikiuojami, kad ritmas atrodo ne tikslingai išgautas, bet natūraliai išplaukęs, kaip Kraso sakinyje: „Mat kur viešpatauja savivalė, nekaltumui menkas prieglobstis“*. Čia žodžių tvarka sukuria ritmą be jokių akivaizdžių oratoriaus pastangų. Šitaip ir senieji rašytojai – turiu galvoje Herodotą, Tukididą ir visą jų kartą – jei ką yra pasakę sklandžiai ir ritmingai, to pasiekė ne išgautu ritmu, bet žodžių išdėstymu. 220. Be to, esama tokių kalbos figūrų, kuriose slypinti darna* neišvengiamai veda paskui save ritmą. Kuomet arba lygus derinamas su

dixerunt, ea sic non numero quaesito sed verborum collocatione cecide-
runt. 220. formae vero quaedam sunt orationis, in quibus ea concinnitas
est ut sequatur numerus necessario. nam cum aut par pari refertur aut
contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba verbis
comparantur, quidquid ita concluditur, plerumque sic fit ut numerose
cadat (quo de genere cum exemplis supra diximus), ut haec quoque co-
pia facultatem afferat non semper eodem modo desinendi. nec tamen
haec ita sunt arta et astricta ut ea, cum velimus, laxare nequeamus. mul-
tum interest utrum numerosa sit, id est similis numerorum, an plane e
numeris constet oratio: alterum si fit, intolerabile vitium est, alterum
nisi fit, dissipata et inculta et diffluens est oratio.

LXVI. 221. Sed quoniam non modo non frequenter verum etiam
raro in veris causis aut forensibus circumscripte numeroseque dicendum
est, sequi videtur, ut videamus quae sint illa quae supra dixi incisa, quae
membra. haec enim in veris causis maximam partem orationis obti-
nent. constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor fere
partibus, quae membra dicimus, ut et auris impleat et neque brevior
sit quam satis sit neque longior. quanquam utrunque nonnunquam vel
potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit aut longius proceden-
dum, ne brevitas defraudasse aures videatur neve longitudo obtudisse.
sed habeo mediocritatis rationem; nec enim loquor de versu et est libe-
rior aliquanto oratio. 222. e quattuor igitur quasi hexametrorum instar
versuum quod sit constat fere plena comprehensio. his igitur singulis
versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungi-
mus. sin membratim volumus dicere, insistimus atque, cum opus est, ab
isto cursu invidioso facile nos et saepe diiungimus. sed nihil tam debet
esse numerosum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum.
ex hoc genere illud est Crassi: 'missos faciant patronos; ipsi prodeant':
nisi intervallo dixisset 'ipsi prodeant', sensisset profecto se fudisse sena-
rium; omnino melius caderet 'prodeant ipsi'; sed de genere nunc disputo.

lygiu, arba priešingas gretinamas su priešingu, arba lyginami panašiai pa-
sibaigiantys žodžiai, bet kokia taip užbaigiama atkarpa paprastai sukuria
ritmą (šiuos raiškos būdus anksčiau aptarėme su pavyzdžiais*), taigi ši
turtinga įvairovė suteikia galimybę paįvairinti pabaigas. Be to, šios taisyk-
lės nėra tokios griežtos ir suvaržytos, kad panorėję negalėtume jų atlais-
vinti. Juk didžiulis skirtumas tarp to, ar kalba yra ritminga, t. y. šiek tiek
primena metrus, ar visiškai sudaryta iš metrų: jei šitaip nutinka, turime
nedovanotiną ydą, o jei nepavyksta anaip, kalba atrodo padrika, neapdo-
rota, išskydusi.

LXVI. 221. Kadangi tikrose bylose arba Forume* periodiškai ir rit-
miškai kalbėti reikia nedažnai, tik retsykiais, toliau, man rodos, turime
išsiaiškinti, kas gi yra tos minėtosios atkarpos ir kas tie nariai*. Kaip tik jie
tikrose bylose sudaro didžią dalį kalbos.

Pilnos apimties periodas susideda maždaug iš keturių nariais vadi-
namų dalių*, kad ir ausiai būtų malonus, ir nei per trumpas, nei per ilgas.
Nors kartais, tiksliau, dažnokai nutinka taip, kad tenka arba greičiau stab-
telti, arba ilgiau pasistūmėti, idant neatrodytų, jog trumpumas apgavo
ausis arba ilgumas išvargino. Stengiuosi laikytis vidurio, juk kalbu ne apie
eiles, bet apie kur kas laisvesnę prozos kalbą. 222. Taigi iš keturių narių,
maždaug lygių hegzametro eilutei*, susideda pilnas periodas. Kiekvienoje
šių „eilučių“ yra tarsi jungiamieji mazgai*, kuriuos periode sumezgame.
O jei norime kalbėti pavieniais nariais, stabtelime ir, reikalui esant, len-
gvai ir dažnai nutolstame nuo to priešiškumą keliančio kalbos bėgimo.
Bet niekas neprivalo būti taip kruopščiai ritminga, kaip tos vietos, kur
ritmas mažiausiai juntamas, bet reiškia daugiausiai. Toks yra Kraso saki-
nys*: „Gynėjus tepaleidžia; težengia priekin patys“ Jei nebūtų stabtelėjęs
prieš „težengia“, pats, žinoma, būtų pastebėjęs, jog išgavo šešiapėdį jambą.
Apskritai geresnė užbaiga būtų buvusi „patys težengia“, bet dabar kal-
bu apie bendrybes, ne pavienius atvejus. 223. „Kodėl jie rezga prieš mus
slaptus planus? Kodėl iš mūsų perbėgėlių rengia kariuomenę prieš mus?“

223. ‘cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos?’ prima sunt illa duo, quae κόμματα Graeci vocant, nos incisa dicimus; deinde tertium – κῶλον illi, nos membrum; sequitur non longa – ex duobus enim versibus, id est membris, perfecta est –comprehensio et in spondeos cadit. et Crassus quidem sic plerumque dicebat, idque ipse genus dicendi maxime probo. LXVII. sed quae incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime cadere debent, ut est apud me: ‘domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at egebas’. 224. haec incise dicta sunt quattuor, at membratim quae secuntur duo: ‘incurristi amens in columnas, in alienos insanus insanisti.’ deinde omnia tanquam crepidine quadam comprehensione longiore sustinentur: ‘depressam, caecam, iacentem domum pluris quam te et quam fortunas tuas aestimasti’ – dichoreo finitur. at spondeis proximum illud. nam in his, quibus ut pungiunculis uti oportet, brevitas facit ipsa liberiores pedes: saepe enim singulis utendum est, plerumque binis et utriusque addi pedis pars potest, non fere ternis amplius. 225. incisim autem et membratim tractata oratio in veris causis plurimum valet, maxumeque iis locis, cum aut arguas aut refellas, ut nostra in Corneliana secunda: ‘o callidos homines, o rem excogitatam, o ingenia metuenda!’ – membratim adhuc; deinde caesim: ‘diximus’; rursus membratim: ‘testis dare volumus’; extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse brevior: ‘quem, quaeso, nostrum fefellit ita vos esse facturos?’ 226. nec ullum genus est dicendi aut melius aut fortius quam binis aut ternis ferire verbis, nonnunquam singulis, paulo alias pluribus, inter quae variis clausulis interponit se raro numerosa comprehensio. quam perverse fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Lysiam volt, alterum paene Demosthenem, saltat incidens particulas; et is quidem non minus sententiis peccat quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum qui illum cognoverit. sed ego illa Crassi et nostra posui, ut qui vellet auribus ipsis quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset iudicaret.

Ankstesni du dėmenys – tai, ką graikai vadina *kommata*, o mes atkarpomis, trečiasis – graikiškai *kōlon*, mūsiškai narys, toliau eina neilgas periodas*, mat sudarytas iš dviejų eilučių, t. y. narių, ir užsibaigia spondėjais*. Krasas daugiausia šitaip ir kalbėjo, ir aš pats tokiam stiliui labai pritariu. LXVII. Bet kai kalbame atkarpomis ir nariais, jie privalo užsibaigti ypač sklandžiai, kaip, tarkim, mano paties*: „Ar namo tau trūko? Betgi savo turėjai. Pinigų perviršis buvo? Betgi jų stokojai.“ Čia keturios atkarpos, 224. po jų – du nariai: „Kaip pamišėlis puolei prie kolonų, kaip pašėlęs šėliojai prieš svetimus.“ Toliau tarsi į pamatą viskas remiasi į ilgesnį periodą: „Sukrypusį tamsų griūvantį namą laikei vertesniu už save ir už savo turtus“, ir baigiasi dichorėju, o ankstesnis – spondėjais*. Mat tuose dėmenyse, kuriais tenka lyg durkleliu baksnoti*, pats trumpumas liepia laisviau dėlioti pėdas: kartais tenka griebtis vienos pėdos, dažniausiai dviejų – abiem atvejais galima pridurti po puselę, – paprastai ne daugiau trijų. 225. Iš atkarpų ir narių sunerta kalba būna labai paveiki tikrose bylose, ypač tose vietose, kur arba įrodinėji, arba atremi priešiškus argumentus, kaip antai mūsų antrojoje kalboje už Kornelijų*: „Tai gudruoliai, tai bent išmąstyta, tai bent bauginantys protai!“ Lig šiol – nariais, toliau – atkarpa: „Kalba baigta“, vėl nariais: „norime pateikti liudytojus“, galiausiai periodas, bet iš dviejų narių – trumpesnio nebūna: „Kuris iš mūsų, aš klausiu, suklydo numatydamas, kad jūs taip pasielgsite?“ 226. Nėra geresnio ir stipresnio raiškos būdo, kaip kirsti dviem trim žodžiais, kartais vienąkart, kitur – po keletą, o tarp jų kur ne kur įvairiais baigmenimis įsiterpia ritmingi periodai. Šiųjų kvailai vengdamas Hegesijas (mat irgi nori pamėgdžioti Lisiją* – šį kone antrąjį Demosteną) tik šokčioja, kapodamas kalbą į smulkias daleles*. Be to, jo mintys klumpa lygiai kaip žodžiai, taigi jį pažinęs nebeieškosi, ką pavadinti netikėliu. Bet aš pateikiau Kraso ir mūsų pačių pavyzdžius, idant norintieji savo pačių ausimis įvertintų, koks yra ritmiškumas net mažiausiuose kalbos dėmenyse.

Et quoniam plura de numerosa oratione diximus quam quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus. LXVIII. 227. nihil enim est aliud, Brute, quod quidem tu minime omnium ignoras, pulchre et oratorie dicere nisi optumis sententiis verbisque lectissimis dicere. et nec sententia ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi apte exposita atque absolute, nec verborum lumen apparet nisi diligenter collocatorum; et horum utrunque numerus illustrat, numerus autem – saepe enim hoc testandum est – non modo non poetice vinctus verum etiam fugiens illum eique omnium dissimillimus. non quin idem sint numeri non modo oratorum et poetarum, verum omnino loquentium, denique etiam sonantium omnium quae metiri auribus possumus; sed ordo pedum facit ut id quod pronuntiatur aut orationis aut poematis simile videatur. 228. hanc igitur sive compositionem sive perfectionem sive numerum vocari placet, et adhibere necesse est, si ornate velis dicere, non solum, quod ait Aristoteles et Theophrastus, ne infinite feratur ut flumen oratio, quae non aut spiritu pronuntiantis aut interductu librari, sed numero coacta debet insistere, verum etiam quod multo maiorem habent apta vim quam soluta. ut enim athletas nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando facere caute nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palaestram quandam, ut quicquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam idem ad aspectum etiam sit venustum, sic orator nec plagam gravem facit, nisi petitio fuit apta, nec satis tecte declinat impetum, nisi etiam in cedendo quid deceat intellegit. 229. itaque, qualis eorum motus quos ἀπαλαίστρους Graeci vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias, tantumque abest ut – quod ii qui hoc aut magistrorum inopia aut ingenii tarditate aut laboris fuga non sunt assecuti solent dicere – enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus nec vis esse possit. LXIX. sed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum qui genus hoc secuti non tenuerunt simile faciamus, ne aut verba traiciamus aperte, quo melius aut

Kadangi apie ritmišką kalbą pasakėme daugiau nei kas nors iki mūsų, dabar apie šio stiliaus naudą pakalbėsime. LXVIII. 227. Tu, Brutai, žinai geriau už bet ką kitą, kad gražiai ir meniškai kalbėti yra ne kas kita, kaip geriausias mintis išsakyti rinktiniais žodžiais. Jokia mintis neteikia oratoriui naudos, jei ji nėra tinkamai ir tobulai išdėstyta, joks stiliaus perliukas nešvysteli, jei žodžiai nėra kruopščiai jungiami. Ir abiem – tiek mintims, tiek žodžiams – ryškumo suteikia ritmas. Vis dėlto ritmas – tai vėl ir vėl reikia pabrėžti – ne tvirtai supintas, kaip poezijoje, bet, priešingai, visaip besišalinantis ir vengiantis ano panašumo. Juk aišku, kad ritmai yra tie patys ne tik poetams bei oratoriams, bet ir visiems kalbantiems, ir net išgaunantiems bet kokius garsus, kuriuos tik galime ausimis išmatuoti; ir tik pėdų tvarka lemia, kad ištariamos frazės panašėja arba į prozą, arba poeziją. 228. Šia tvarką – vadink tai išdėstymu ar išbaigtumu, ar ritmu – taikyti privalu, jei nori puošniai kalbėti, ir ne tik tam, kad kalba, pasak Aristotelio bei Teofrasto*, nesilietų nepertraukiama tėkme it upė (jos stabtelėjimą ne kalbėtojo atokvėpis ir ne perrašytojo skyryba, bet ritmas privalo valdyti), bet ir tam, kad suderinta kalba turi kur kas daugiau jėgos nei palaida. Panašiai ir atletai, taip pat ir gladiatoriai* tiek atsargiai gindamiesi, tiek staigiai puldami pasitelkia išlavintus judesius, todėl visa, kas paranku jų kovai, drauge ir žavu akiai, – taip ir oratorius nesmogia stipraus smūgio, nebent puolimas tinkamai paruoštas, ir pakankamai saugiai neišsisuka nuo kirčio, nebent ir traukdamasis žino, kaip dera elgtis. 229. Todėl kalba tų, kurie ritmiškai neužsklendžia minčių, man atrodo tokia kaip anųjų, kuriuos graikai vadina *apalaistroi**, judesiai; ir toli nuo tiesos, jog darniai dėstant žodžius kalba susilpnėja, – taip mėgsta sakyti visi, kurie ar dėl mokytojo stygiaus, ar dėl proto rambumo, ar darbo stokos neįstengė šito pasiekti, – priešingai, tik tokiu būdu ji įgyja jėgos bei smarkumo. LXIX. Bet šis įgūdis reikalauja nuolatinio lavinimo, kad netaptume panašūs į tuos, kurie jo ėmėsi, bet neįvaldė: kad neimtume prikišamai perstatinėti žodžius, idant tokiu būdu kalba ar dailiau užsibaigtų, ar sklandžiau

cadat aut volvatur oratio. 230. quod se L. Caelius Antipater in prooemio belli Punici nisi necessario facturum negat; o virum simplicem, qui nos nihil celet, sapientem, qui serviundum necessitati putet! sed hic omnino rudis, nobis autem in scribendo atque in dicendo necessitatis excusatio non probatur; nihil est enim necesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. et hic quidem, qui hanc a L. Aelio, ad quem scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea traiectione verborum et nihilo tamen aptius explet concluditque sententias. apud alios autem et Asiaticos maxume numero servientes inculcata reperies inania quaedam verba quasi complementa numerorum. sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis concidendisque numeris in quoddam genus abiectum incidant versiculorum[1] simillimum. 231. tertium est in quo fuerunt fratres illi Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Menecles minime mea sententia contemnendi. etsi enim a forma veritatis et ab Atticorum regula absunt, tamen hoc vitium compensant vel facultate vel copia. sed apud eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. quae vitia qui fugerit, ut neque verbum ita traiciat, ut id de industria factum intellegatur, neque inferciens verba quasi rimas expleat nec minutos numeros sequens concidat delumbetque sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper versetur genere numerorum, is omnia fere vitia vitaverit. nam de laudibus multa diximus, quibus sunt talia perspicue vitia contraria.

LXX. 232. Quantum autem sit apte dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene structam collocationem dissolvas permutatione verborum; corrumpatur enim tota res, ut et haec nostra in Corneliana et deinceps omnia: 'neque me divitiae movent, quibus omnis Africanos et Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt '; immuta paulum, ut sit 'multi superarunt mercatores venaliciique': perierit tota res. et quae secuntur: 'neque vestis aut caelatum aurum et argentum, quo

[1] incidant versiculorum *Jahn*; inciderunt †siculorum† *Westman*.

riedėtų. 230. Lucijus Celijus Antipatras* „Pūnų karo“ įžangoje teigia šitai daręs tik būtinybės verčiamas: koks jis naivus, kad atvirai viską iškloja, ir koks išmintingas, kad vadovaujasi būtinybe! Bet jis apskritai buvo neįgudęs – mums gi nei kalbant, nei rašant būtinybe nepavyks pasiteisinti, nes nieko nėra būtino, o jei ir yra, nebūtina to išpažinti. Taigi šitas prašydamas Lucijaus Elijaus, kuriam skyrė veikalą*, atleidimo bei teisindamasis vis dėlto perstatinėja žodžius, bet, nepaisant to, jo sakiniai netampa sklandesni ir apvalesni. Kitų, ypač azijistų, vergiškai tarnaujančių ritmui, kalboje rasi prikaišiota beprasmių žodžių, tarsi ritmo užkamšalų. Yra ir tokių, kurie pasidavę ydai, pradžią imančiai pirmiausia iš Hegesijo*, kapodami ir skaldydami ritmus, įpuola į kažkokį niekingą stilių, labiausiai primenantį eilėraštukus. 231. Trečiasis trūkumas būdingas azijinės iškalbos pirmūnams broliams Hijerokliui ir Menekliui*, kurie, mano nuomone, anaiptol nenusipelno paniekos: nors jie nutolę nuo tikrovės* ir atikistų taisyklių, tačiau šį trūkumą gausiai atperka talentu ir išraiškingumu. Tačiau jiems stigo įvairovės, nes kone visus sakinius užbaigdavo vienodai. Kas išvengs šių trūkumų – nekaitalios žodžių vietomis taip, kad matytųsi pastangos, neįterpinės žodžių, lyg kamšytų plyšius, neskaldys ir neluošins minčių besivaikydamas smulkių ritmų, nuobodžiai nesilaikys įsitvėręs tų pačių ritmų, – tas, galima sakyti, bus išvengęs visų trūkumų. O apie privalumus, aiškiai priešingus šiems trūkumams, jau nemažai pasakėme.

LXX. 232. Ko verta darni kalba, nesunkiai galima išbandyti: jei suardysi kruopštaus oratoriaus gerai sudėliotą darinį, sukeisdamas vietomis žodžius*, sugrius visas sakinys, kaip antai šie ir tolesni mūsų žodžiai „Už Kornelijų“*: „Nejaudina manęs turtai, kuriais visus Scipijonus ir Lelijus daugelis prekeiviai bei vergų pirkliai pranoko,“ – vos truputėlį pakeitus, kad būtų: „pranoko prekeiviai bei vergų pirkliai“, viskas nueis perniek*. Ir toliau: „Nei audiniai ar kalinėtas auksas sidabras, kuriuo mūsų senolius Marcelus ir Maksimus daugelis Sirijos bei Egipto eunuchų

nostros veteres Marcellos Maxumosque multi eunuchi e Syria Aegyptoque vicerunt'; verba permuta sic ut sit: 'vicerunt eunuchi e Syria Aegyptoque.' adde tertium: 'neque vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum et L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut Syro potuisse superari'; fac ita: 'potuisse superari ab aliquo Syro aut Deliaco'. 233. videsne ut ordine verborum paululum commutato, isdem tamen verbis stante sententia, ad nihilum omnia recidant, cum sint ex aptis dissoluta? aut si alicuius inconditi arripias dissipatam aliquam sententiam eamque ordine verborum paululum commutato in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens ac solutum. age sume de Gracchi apud censores illud: 'abesse non potest quin eiusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet'; quanto aptius, si ita dixisset: 'quin eiusdem hominis sit qui improbos probet probos improbare'!

234. Hoc modo dicere nemo unquam noluit nemoque potuit quin dixerit; qui autem aliter dixerunt hoc assequi non potuerunt. ita facti sunt repente Attici; quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur. LXXI. sed si quem magis delectant soluta, sequatur ea sane, modo sic ut, si quis Phidiae clupeum dissolverit, collocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem, ut in Thucydide orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. 235. isti autem cum dissolvunt orationem in qua nec res nec verbum ullum est nisi abiectum, non clupeum sed, ut in proverbio est (etsi humilius dictum est tamen simile est) scopas, ut ita dicam, mihi videntur dissolvere. atque ut plane genus hoc quod ego laudo contempsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines aut Demosthenes utitur: tum illos existimabo non desperatione reformidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse; aut reperiam ipse eadem condicione qui uti velit, ut aut dicat aut scribat utra voles lingua eo genere quo illi volunt; facilius est enim apta dissolvere

pralenkė.*“ Štai trečias: „Nei tos dvarų grožybės, kuriomis Lucijų Paulą ir Lucijų Memijų, užpildžiusiais šiais dalykais visą Italiją, koks nors deliškis ar siras be vargo galėjo pranokti.*“ Padaryk šitaip: „galėjo pranokti koks nors deliškis siras“. 233. Ar matai, kaip mažumėlę pakeitus žodžių tvarką, nors tais pačiais žodžiais perteikiama mintis, viskas pavirsta į nieką, kai darną pakeičia netvarka? Arba jei nusičiupsi kokio neatidaus oratoriaus padriką sakinį ir, truputį sukeitęs vietomis žodžius, suguldysi jį į rėmus, taps darnu, kas prieš tai buvo nerišlu ir palaida. Nagi, paimk kad ir šį iš Grakcho kalbos prieš cenzorius*: „Tai neišvengiama, kad tas pats žmogus nepritaria doriesiems, kuris pritaria nedorėliams!“ Būtų kur kas darniau, jei būtų pasakęs: „kad tas pats žmogus, kuris pritaria nedorėliams, nepritaria doriesiems!“

234. Nėra buvę nė vieno, kuris nenorėtų šitaip kalbėti, nė vieno, kuris galėdamas šitaip nekalbėtų. O tie, kurie kalbėjo kitaip, tiesiog neįstengė šito pasiekti. Todėl staiga ir tapo atikistais, tarsi Demostenas būtų buvęs koks tralėjiškis*. Betgi jo žaibai taip akinančiai nešviestų, jei neskrietų ritmų įsiūbuoti*. LXXI. Beje, jei kam labiau patinka palaida kalba, tegul sau jos laikosi – maždaug šitaip: jei kas išardys Feidijo skydą*, sugriaus bendrą sąrangos pavidalą, bet ne pavienių dalių grožį; taip ir Tukidido kalboje pasigendu periodo sąrangos, nors papuošimai aiškiai matyti. 235. Tačiau kai šitie atpalaiduoja kalbą, kurioje ir turinys, ir žodžiai vargani, tai jie ne skydą išardo, bet, kaip toje patarlėje – nors prasčiokiškai, bet taikliai pasakyta, – tarytum šluotražį atriša*. O kad aiškiai parodytų niekiną šį iškalbos būdą, kurį aš šlovinu, tegul arba patys parašo ką nors Isokrato ar Aischino, ar Demosteno stiliumi – tada aš suprasiu, jog ne iš nevilties nuo jo pabėgo, bet sąmoningai pasitraukė; arba aš pats netruksiu surasti žmogų*, kuris su ta pačia sąlyga pakalbėtų ar kažką parašytų kuria nori kalba, kokiu tik jie panorės stiliumi. Juk lengviau yra atpalaiduoti tai, kas rišlu, nei surišti tai, kas išbarstyta. 236. Trumpai tariant, reikalas čia, mano galva, štai koks: kalbėti darniai ir rišliai, bet be prasmės – beprotystė, kalbėti

quam dissipata conectere. 236. res se autem sic habet, ut brevissime dicam quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere insania est, sententiose autem sine verborum et ordine et modo infantia, sed eius modi tamen infantia, ut ea qui utantur non stulti homines haberi possint, etiam plerunque prudentes. quo qui est contentus utatur; eloquens vero, qui non approbationes solum sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicquam aut spectari aut audiri lubentius.

237. Habes meum de oratore, Brute, iudicium. quod aut sequere, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. in quo neque pugnabo tecum neque hoc meum, de quo tanto opere hoc libro asseveravi, umquam affirmabo esse verius quam tuum. potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihimet ipsi aliud alias videri. nec in hac modo re, quae ad volgi adsensum spectet et ad aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levissima, sed ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc inveni firmius, quod tenerem aut quo iudicium meum dirigerem, quam id quodcunque mihi quam simillimum veri videretur, cum ipsum illud verum tamen in occulto lateret. 238. tu autem velim, si tibi ea quae disputata sunt minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes quam effici potuerit, aut dum tibi roganti voluerim obsequi, verecundia negandi scribendi me impudentia suscepisse.

prasmingai, bet be žodžių tvarkos bei saiko – bekalbystė*, bet tokia bekalbystė, kad jai pasidavę žmonės laikomi ne kvailiais, bet dargi išminčiais. Kam to pakanka, lai sau turi. Bet tikrai iškalbingas oratorius, kuriam privalu sulaukti ne tik pritarimo, bet ir susižavėjimo šūksnių, jei leidžiama, plojimų, turi taip visu kuo išsiskirti, kad jam būtų gėda, jei kažkas kitas prikaustytų klausytojų žvilgsnius ar klausą labiau nei jo pasirodymas.

237. Štai tokia mano nuomonė apie oratorių, Brutai: arba ja seksi, jeigu pritarsi, arba liksi prie savosios, jeigu ji kitokia. Dėl jos nei kivirčysiuos su tavimi, nei tvirtinsiu mano nuomonę, kurią taip stropiai išdėsčiau šioje knygoje, esant teisingesnę už tavąją. Juk ne tik kiekvienam mūsų, bet ir man pačiam tas pat dalykas gali tai vienaip, tai kitaip atrodyti. Ir ne tik šiame mene, kur siekiama minios pritarimo bei ausų pamaloninimo, – o tai patys nepatikimiausi dalykai vertinant, – bet ir didžiuosiuose moksluose lig šiol nesu radęs kažko tvirtesnio, ko galėčiau laikytis ar kuo galėčiau grįsti savo nuomonę, negu tai, kas man atrodo panašiausia į tiesą*, nors pati tiesa tebeslypi šešėlyje. 238. Norėčiau, kad tu, jei mano svarstymai nesulauks tavo pritarimo, manytum, jog užmojis buvo didesnis, nei įmanoma įveikti, arba kad aš, norėdamas išpildyti tavo prašymą ir nedrįsdamas atsisakyti, neišmintingai ėmiausi šio rašinio.

KOMENTARAI

VEIKALO PLANAS

ĮŽANGA (*PROOEMIUM*) 1–35
- Kreipimasis į adresatą. Užduoties sunkumas 1–2
- Temos sunkumas 3–6
- Idealaus oratoriaus koncepcija 7–10
  - oratorius privalo turėti filosofinį išsilavinimą 11–19
  - oratorius privalo valdyti visus tris kalbos stilius 20–27
  - atikistų trūkumai: netinkamas pavyzdžių pasirinkimas 28–32
- Grįžtama prie Bruto prašymo ir pasiteisinimas dėl apsiimto darbo 33–35

PAGRINDINĖ DĖSTYMO DALIS (*TRACTATIO*) 36–326
- Apibrėžimo problema 36
- Temos apribojimas teismo retorika 37–42
- Tolesnis dėstymo planas 43
- Medžiagos suradimas (*inventio*) 44–49
- Medžiagos išdėstymas (*dispositio*) 50
- Stilistinis kalbos apipavidalinimas (*elocutio*) 51–236
  - temos sunkumas 51–53
  - *actio* 54–60
  - kalbos stiliaus atskyrimas nuo:
    - filosofų 61–64
    - sofistų 65
    - istorikų 66
    - poetų 66–68
  - trys oratoriaus tikslai ir trys kalbos stiliai 69–99
    - deramumo samprata (*decorum*) 69–74
    - žemasis 75–90
    - vidurinysis 91–96
    - aukštasis 97–99

oratorius privalo valdyti ir derinti tris kalbos stilius 100–101
stilių pavyzdžiai iš Cicerono kalbų 102–110
pavyzdžiai iš Demosteno kalbų 110–111
Grįžimas prie temos 112
Oratoriaus išsilavinimas: privalo išmanyti
filosofiją:
dialektiką 113–117
etiką 118
gamtos filosofiją 119
teisę ir istoriją 120
retorikos techniką:
kalbų rūšys (*genera causarum*) ir argumentų parinkimas 121–123
kalbos dalys 124
thesis ir *auxēsis*; *ēthos* ir *pathos* 125–133
minties figūros 134–136
žodžių figūros 137–138
kiti stiliaus privalumai (*virtutes*) 139
Ekskursas: pasiteisinimas dėl apsiimto darbo 140–148
žodžių išdėstymas (*compositio verborum*) ir sakinio struktūra 149–236
žodžių jungimas, laikantis eufonijos dėsnių (hiatas, elizija ir kt.) 149–164
kalbos figūros, sukuriančios kalbos ritmą 164–167
periodas ir kalbos ritmas 168–236
įžanga į ritmo analizę 168–173
kilmė ir atsiradimo priežastis 174–178
prigimtis 179–203
praktinis pritaikymas 204–236

PABAIGA (*PERORATIO*) 237–238

§ **1–2** Dedikacija: draugystės skatinamas Ciceronas imasi darbo, pranokstančio jėgas ir gabumus.

§ 1

Ilgai dvejojau, Brutai. Kaip įprasta įžangoms, pirmame sakinyje iškart paminimas adresato, kuriam dedikuojamas veikalas, vardas (plg. *De or.* I. 1: *Quinte frater*; *Fin.* I. 1: *Brute*; *Sen.* 1: *Attice*; *Off.* I. 1: *Marce fili etc.*). Apie Marką Junijų Brutą žr. įvad. str. p. 22–24. Jam adresuoti ir keli Cicerono filosofiniai traktatai: „Stoikų paradoksai", „Tuskulo pašnekesiai", „Apie gėrio ir blogio ribas", „Apie dievų prigimtį". Kvintilijanas, aptardamas kalbos ritmą, cituoja šią frazę kaip netikusios klauzulės (*Brute dubitaui*: pajanas + spondėjas) pavyzdį (Quint. *Inst.* IX. 4. 101).

vengia mokytų bei nusimanančių vyrų papeikimo. Ciceronas prisipažįsta, jog paiso savo amžininkų nuomonės. Mokyti vyrai (*docti*) – tai išsilavinę teoretikai, kritikai (plg. *Brut.* 141, 184, 198, 204, 320), nusimanantys – tiesiog sveiką praktinę nuovoką turintys žmonės. Veikale „Apie oratorių" Ciceronas mini garsiuosius savo vaikystės oratorius Marką Antonijų ir Lucijų Krasą kaip neišsilavinusius (*non eruditi*), neįvaldžiusius retorikos teorijos (*doctrina*), bet pasiekusius aukščiausio nusimanymo ir neįtikėtinos iškalbos (*summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam*; *De or.* II. 1).

§ 2

esant tokiai… oratorių įvairovei. Plg.: „Dabar pažvelkite ir atidžiai įsižiūrėkite į tuos žmones, kurių gebėjimus tyrinėjame – kokie skirtingi oratorių siekiai ir savybės! Isokratas turėjo patrauklumo, Lisijas – dailumo, Hipereidas – sąmojo, Aischinas – skambumo, Demostenas –

jėgos. Kuris jų nėra išskirtinis? Ir tuo pat metu toks nepanašus į kitus? Afrikietis pasižymėjo įtaiga, Lelijus – švelnumu, Galba – aštrumu, Karbonas – kažkokiu sklandžiu melodingumu. Kuris jų nebuvo savo laiko pirmūnas? Tačiau kiekvienas pirmūnas savo rūšyje“ (*De or.* III. 28). „O dar šiuose oratoriuose pastebėtina tai, kad jie gali būti neprilygstami, nors visiškai nepanašūs tarpusavyje. Nėra buvę nepanašesnių kaip Kota ir Sulpicijus, bet kiekvienas savo amžininkus toli pralenkė“ (*Brut.* 204).

iškalbos vaizdinys ar tarsi jos išvaizda. „Oratoriuje“ pateikta iškalbos rūšių koncepcija skiriasi nuo suformuluotos „Brute“ pirmiausia tuo, kad įvedama *species* sąvoka (Fantham 1979, 452). Siekdamas suteikti „Oratoriui“ filosofinį pagrindą, Ciceronas formuluoja idealios iškalbos koncepciją, analogišką Platono idėjoms (§ 9–10, 101). Ši ideali iškalba – arba jos *idea* – ir yra tai, ką paaiškinti neva prašęs Brutas. Taigi šios koncepcijos atskleidimas yra svarbiausias veikalo tikslas, tačiau jos analizę apsunkina terminų įvairovė. Rinkdamas lotynišką atitikmenį graikiškam terminui, Ciceronas dažnai nesiriboja vienu, bet sinonimiškai vartoja kelis žodžius. *Species* kaip ἰδέα atitikmenį jis įveda „Akademikų mokyme“ (*Acad.* I. 30), ir tai, galimas daiktas, yra Cicerono inovacija lotyniškoje terminijoje (Fantham, *ibid.*), nors „Topikoje“ jis pastebi, kad „mūsiškiai“, jei kam pasitaiko tai nagrinėti, šiuo žodžiu vadina gr. *eidos*. Ten pat jis nurodo ir šio termino trūkumą: *species* lotyniškai vartojamas tik vienaskaita, tad neįmanoma prireikus pasakyti „vaizdinių“ ar „vaizdiniams“ (*specierum et speciebus*, *Top.* 30). Galbūt todėl *species* Ciceronas keičia *figura* ir *forma* (§ 10: *has rerum formas appellat idea*; 18: *species eloquentiae*; 19: *formam eloquentiae*; 133: *in eam formam quae est insita in mentibus nostris*) arba, kaip šiuo atveju, vartoja šių žodžių poras (čia: *species et quasi figura dicendi*; § 43: *excellentis eloquentiae speciem et formam*; §101: *illam Platonis* ⟨...⟩ *rei formam et speciem*; *De or.* II. 98: *quasi formam figuramque dicendi*; III. 34: *formae figuraeque dicendi*). Apie žodžio *forma* vartojimą kaip gr. *charaktēr* atitikmenį žr. *comm. ad* § 36.

Be to, įvesdamas naują terminą, Ciceronas neretai prideda žodelį *quasi* ar *tamquam* („tarsi“), tuo pabrėždamas, kad ta reikšme žodį vartoja dar metaforiškai ir stengiasi jį paaiškinti palyginimu (§ 77: *tanquam hiatus et concursus vocalium*; 83: *quasi aliquos gestus orationis*; 139: *dicendi quasi virtutes*; 149: *quasi structura quaedam*; 181: *orationis quasi formae et lumina, quae* ⟨...⟩ *Graeci vocant* σχήματα).

Šiame vertime *species* vertėme „vaizdiniu“, *figura* – „išvaizda“, *forma* – „pavidalu“.

§ **3–6** Temos apibrėžimas – idealios iškalbos apibrėžimas. Sunkumai siekiant idealo neturėtų atgrasyti nuo retorikos studijų.

§ 3

nuolat manęs klausinėji. Matyt, iškalbos klausimais Brutas domėjosi Ciceronui iš Galijos rašytuose laiškuose (§ 174: „tavo mokytame laiške įžvelgiau“). Ciceronas nepasako, ko konkrečiai klausė Brutas ir, kaskart grįždamas prie šios temos, savaip interpretuoja Bruto „klausimą“: § 52 jis tarsi patikslina ankstesnę formuluotę: „tu nori sužinoti mano nuomonę ne apie oratoriaus tobulumą surandant ir išdėstant medžiagą, bet, man rodos, klausi, kokį pačiõs kalbõs stilių laikau geriausiu“. Vėliau jis sakosi įžvelgęs Bruto laiške norą išsamiau sužinoti apie kalbos ritmą (§ 174). Šitaip traktato autorius kreipia dėstymą ta linkme, kuri domina jį patį. Johnas Duganas pastebi, kad Bruto laiškas galėjęs būti kur kas polemiškesnis, nei parodo Ciceronas: *Cicero simply absorbs this possibly rancorous controversy and envelops it within the smooth, mutually admiring tone that he attributes to his relationship with Brutus* (Dugan 2005, 265).

§ 4

įgimtų savybių ar... talento jėgos. Būta bandymų žodžius *aut natura sua* išmesti kaip interpoliaciją (Jahn, Yon, Bornecque, Kaster) ar bent jau atsisakyti jungtuko *aut* (Sandys), supriešinančio lyg ir tapačius dalykus – įgimtas savybes (*natura*) ir talento jėgą (*ingenii vis*). Pirmasis šį

nelogiškumą pastebėjo Madvigas, siūlęs *natura sua* laikyti ablatyvu: „jei kartais *iš prigimties* kažkam pristigs tos ypatingos talento jėgos“. Krollis (1958, 22) bandė išlaikyti rankraštinį tekstą, aiškindamas, jog *natura* šiuo atveju labiau reiškianti oratoriui svarbias įgimtas fizines savybes, o *ingenium* – dvasines. Bet kuriuo atveju svarbiausia antitezė čia, kaip įprasta, – tarp prigimties (*natura*) ir išsilavinimo (*doctrina*).

aukštųjų menų baruose – graikų literatūros ir filosofijos.

pirmos vietos siekiančiam ne gėda atsidurti ir antroje ar trečioje. Šią Cicerono mintį kartoja ne vienas autorius (Quint. *Inst.* XII. 11. 26; Hieron. *Comm. in Ezech.* XII. 11. 24–25, išsamiau žr. Adkin 1997). Kolumela traktato „Kaimo reikalai“ įžangoje, referuodamas į „Oratorių“, Cicerono svarstymus pritaiko žemdirbystės studijoms: „Juk aukščiausion viršūnėn nusitaikę pakankamai garbingai pasirodysime, jei antroje aukštumoje būsime pastebėti“ (Colum. *R. r.* I. *praef.* 29).

tarp poetų… Homerui… Archilochui… Sofokliui… Pindarui. Ciceronas pamini tuos graikų poetus, kurie buvo laikomi geriausiais atitinkamuose poezijos žanruose: Homeras epe, Archilochas jambuose, Sofoklis tragedijoje, Pindaras chorinėje lyrikoje. Plg. Kvintilijanas (X. 1. 44–84), apžvelgdamas visą graikų literatūrą, išskiria labiausiai pripažintus kiekvieno žanro kūrėjus. Archilochui jis nedvejodamas priskiria pirmenybę jambinėje poezijoje, Pindarą laiko geriausiu iš devynių poetų lyrikų (59–61), tačiau dvejoja, kuriam tragikui atiduoti pirmenybę – Sofokliui ar Euripidui (67).

§ 5

Platono didybė – *amplitudo Platonis*. Galbūt čia esama žodžių žaismo, nes Platono vardas yra bendrašaknis su gr. *platys* ir liet. „platus“. Plinijus Jaunesnysis (*Ep.* I. 10) dar aiškiau perteikia vardo prasmę: *Platonica latitudo* „Platoniška platybė“.

ne tik iškiliausi vyrai... bet ir meistrai. Dailininkus ir skulptorius Ciceronas pavadina vienu žodžiu *opifices* (gr. *dēmiourgos*), reiškiančiu labiau „amatininkus" nei „menininkus" (*artifices*). Šitaip meno kūrėjai sumenkinami prieš „iškiliausius vyrus" (*viri excellentes*), t. y. poetus bei filosofus. Plg.: „Ką ten poetai, net meistrai (*opifices*) nori būti šlovinami po mirties!" (*Tusc.* I. 34: *sed quid poëtas? opifices post mortem nobilitari volunt.*). Tai atspindi romėnų požiūrį į menininkus ir jų menus, kurie nelaikyti *artes liberales*, t. y. tinkančiais laisvajam romėnui. Ypač skulptoriai ir mozaikininkai laikyti juodadarbiais. Kiek kitoks požiūris buvo į dailininkus. Garsios patricijų Fabijų giminės viena iš atšakų net buvo gavusi Piktorų prievardį, nes vienas jos atstovas Gajus Fabijus 303 m. pr. Kr. ištapė Salūtės šventyklą ir buvo pramintas „Piešėju" (Cic. *Tusc.* I. 4; Plin. *N.H.* XXXV, 19).

Čia paminėti keturi graikų klasikinio laikotarpio meno šedevrai – du paveikslai, dvi skulptūros. Viena vertus, juos sieja sukūrimo laikotarpis: abi skulptūros – žymiausių V a. pr. Kr. meistrų, abu paveikslai – IV a. pr. Kr. tapytojų, kita vertus, kaip anksčiau minėti poetai atstovavo tam tikriems literatūros žanrams, taip šie meno kūriniai tarsi atspindi žanrinę įvairovę: Jalisas ir Venera – vyriško ir moteriško grožio idealus, Dzeusas ir Doriforas – dievo ir žmogaus figūros etalonus. Plg. Cic. *Verr.* II. 4. 135.

Jaliso, kurį esame matę Rode. Jalisas – vienas svarbiausių Rodo salos miestų ir mitinis jo įkūrėjas, davęs vardą miestui (jaunesnieji Jaliso broliai Lindas ir Kameiras – kitų Rodo miestų įkūrėjai). Minimas garsaus tapytojo, Apelio varžovo, Protogeno (IV a. pr. Kr.) paveikslas. Plinijus (*N.H.* XXXV. 102) pasakoja, kad Jalisas buvo pavaizduotas su šunimi, kurio apsiputojusių nasrų jam niekaip nepavykę tikroviškai nutapyti, kol galiausiai netekęs kantrybės sviedė ton vieton kempinę, kuria valė dažus, ir taip atsitiktinumas padėjo pasiekti norimą tikroviškumo įspūdį. Sakoma, kad Apelis, išvydęs šį Protogeno darbą, netekęs žado, o atsipeikėjęs

pasakė, kad jis vieninteliu dalyku aiškiai pranokstąs Protogeną – gebėjimu laiku „atitraukti ranką nuo paveikslo“ (*manum de tabula sciret tollere*), tuo pabrėždamas, kad Protogeno paveikslui trūksta natūralumo, jame per daug juntamas tapytojo menas (Plin. *N.H.* XXXV. 80, 102; Plut. *Demetr.* 22). Makedonijos karalius Demetrijas Polijorketas (336–283 m. pr. Kr.) nepadegė salos iš Jaliso pusės bijodamas, kad nesudegtų Protogeno paveikslas. Plutarchas (*ibid.*) sako, kad šį paveikslą dailininkas tapė septynerius metus. Strabono laikais jis buvo saugomas Dioniso šventykloje Rode (Strab. XIV. 2. 5), bet galiausiai „Jalisas“ pateko Romon ir galbūt papuošė Nerono Auksinius rūmus, o vėliau – Taikos šventyklą Vespasijano I a. pastatydintame forume, kur jį matė Plinijus Vyresnysis (*N.H.* XXXVI. 39).

Tikėtina, kad Ciceronas buvo matęs Protogeno kūrinį, kai 78 m. pr. Kr. Rode tobulino savo iškalbos žinias, galbūt ir 50 m. pr. Kr. grįždamas iš Kilikijos provincijos (*Brut.* 1). Galima manyti, kad ir Brutas, 53 m. pr. Kr. vykdamas į Kilikiją kaip kvestorius, galėjo stabtelti Rode. Jei taip, tai *quem Rhodi vidimus* – ne *pluralis modestiae*, bet tikra daugiskaita, reiškianti, kad jiedu abu yra matę tą kūrinį.

Kojo salos Veneros grožio. Kojo miestas, esantis to paties vardo saloje (netoli dab. Turkijos krantų), garsėjo iš šios salos kilusio žymiausio graikų tapytojo Apelio (IV a. pr. Kr.) paveikslu „Afroditė Anadijomenė“ („Išnyranti iš jūros“), saugotu Kojo salos Asklepijo šventovėje, kuriame dailininkas pavaizdavo Afroditės gimimą iš jūros. 30 m. pr. Kr. paveikslas buvo Augusto pargabentas į Romą ir dovanotas jo pastatytai Dieviškojo Julijaus šventyklai forume (Plin. *N.H.* XXXV. 91), bet Cicerono laikais paveikslas, matyt, tebebuvo Kojo saloje. Labai tikėtina, kad pats Ciceronas ją buvo matęs, kai tobulino savo retorinius įgūdžius Rodo saloje arba grįždamas iš Kilikijos provincijos 50 m. pr. Kr. Be to, yra žinoma, kad Apelis buvo pradėjęs tapyti ir kitą Afroditės paveikslą, bet mirė nebaigęs: spėjo nutapyti tik nuostabaus grožio veidą ir paliko

tik kūno kontūrus, tačiau neatsirado dailininko, kuris būtų ryžęsis užbaigti Apelio šedevrą (*Fam.* I. 9. 15; *Off.* III. 10). Apelis ir jo „Venera" ne kartą minimi Cicerono kaip meistriškumo standartas (*Verr.* II. 4. 135; *Div.* I. 23; *N.D.* I. 75; *Att.* II. 21. 4 *etc.*), tiesa, ne visada aišku, kaip ir šiuo atveju, apie kurį paveikslą kalbama.

Olimpijos Dzeuso atvaizdas. Apie Olimpijos šventovei Feidijo sukurtą garsiąją chrisoelefantinę Dzeuso statulą, vieną iš septynių pasaulio stebuklų, turime daugybę Antikos autorių liudijimų, bet pati statula neišliko. Išsamiausiai ją aprašė II a. graikų geografas ir keliautojas Pausanijas (V. 11. 1–11). Pasak Svetonijaus, imperatorius Kaligula įsakęs Feidijo Dzeusą ir kitas garsiausias bei labiausiai garbinamas Graikijos statulas pargabenti Romon ir jų galvas pakeisti imperatoriaus galvomis (Suet. *Calig.* 22. 2). Tačiau Kaligula buvo nužudytas 41 m., dar nespėjus įgyvendinti įsakymo. 391 m. Teodosijui uždraudus išpažinti pagonių tikėjimą, buvo uždraustos senosios šventės (taip pat ir Olimpinės žaidynės), uždarytos šventovės. Feidijo Dzeuso likimas nėra aiškus. XI a. Bizantijos kronikininkas Georgijus Kedrenas teigia ją buvus pergabentą į Konstantinopolį, o ten sudegusią per didįjį rūmų gaisrą 475 m. kartu su Praksitelio Knido Afrodite, Samo Hera, Lemno Atėne ir kitais klasikos meistrų šedevrais (išsamiau žr. Stevenson, 155–171, in: McWilliam *et al.* 2011). Olimpijos Dzeusas pavaizduotas ant daugybės monetų, žiedų su gemomis, molinių aliejinių lempelių, įvairaus dydžio skulptūrų, vazų piešiniuose, Eleusine rastoje freskoje (išsamiau žr. Lapatin 2001, 79–107; McWilliam *et al.* 2011). Viena žymiausių replikų yra Sankt Peterburgo Ermitaže saugoma Dzeuso su ereliu statula.

Ieties nešėjo statula. Jaunesnysis Feidijo amžininkas Polikleitas apie 460–450 m. pr. Kr. sukūrė bronzinę jaunuolio su ietimi (gr. *Doryphoros* – „Ieties nešikas") statulą, įkūnijusią skulptoriaus aprašytą vyriško kūno kanoną (Plin. *N.H.* XXXIV. 55). Išlikę apie 30 jos kopijų, viena geriausių – Neapolio nacionaliniame archeologijos muziejuje. Traktate „Brutas"

lygindamas oratorius su skulptoriais, Ciceronas Polikleitą laiko kanoniniu meistru (*Brut.* 70, 296). Panašiai ir Kvintilijanas tvirtą, vyrišką iškalbos stilių prilygina Doriforui, kaip tobulo vyriškumo etalonui (Quint. *Inst.* VI. 2. 21).

§ 6

Lygiai taip ir tarp oratorių. Plėtodamas mintį, kad tobulybės pasiekęs menininkas neturi atbaidyti mažiau gabių sekti jo pėdomis, Ciceronas nuo literatūros, filosofijos ir meno pereina prie iškalbos. Bet, prieš pateikdamas tėvynainiams pažįstamus pavyzdžius iš romėnų iškalbos istorijos, pradeda nuo graikų ir iškelia Demosteną kaip neprilygstamą oratorių. Nors neretai jis gretinamas su savo amžininku Aischinu (*Opt. gen.* 17; *Or.* 26, 57), dažniausiai būtent Demostenas laikomas labiausiai priartėjusiu prie idealo (*plane perfectum*, *Brut.* 35; *Opt. gen.* 13). Kitų graikų oratorių šioje vietoje Ciceronas neįvardija, šitaip pabrėždamas Demosteno išskirtinumą, bet nesunku numanyti, kad garsiais jis laiko jo amžininkus Aischiną ir Hipereidą (§ 90, 110), pirmtakus – Periklį (§ 14, 29), Gorgiją (§ 39, 165), Lisiją (§ 29) ir Isokratą (§ 40, 175), iš vėlesnių – Demetriją Falerietį (§ 92).

§ 7–10 Temos patikslinimas: idealaus oratoriaus paieškos.

§ 7

kokio galbūt niekada nėra buvę. „Brute“, kaip ir ankstesniame traktate „Apie oratorių“, Ciceronas tobulą oratorių laiko realiai istoriškai įmanomu – tokį, kuris galėjo būti, galbūt yra ar bus. „Oratoriuje“ Ciceronas žengia žingsnį teorijos link: tobulo oratoriaus ieškojimai atveda prie idealo, kurį jis teoriškai pagrindžia ir išsamiai apibūdina. Sekdamas Platonu, jis teigia, kad tobulybė iš esmės gali būti tik įsivaizduojama, bet nepasiekiama. Galbūt Demostenas yra tasai oratorius, kuris labiausiai priartėjo prie idealo, bet dabar Ciceronas ieško kažko objektyvaus ir

nekintančio, kas egzistuoja virš visų realių retorikos apraiškų, persmelkia jas bei įprasmina (Kučinskienė 2001, 88).

§ 8

tarsi pomirtinė kaukė nuo veido. *Imago ex ore* – gerai žinomas romėnų skaitytojams vaizdas: kilmingųjų namuose buvo saugomi protėvių atvaizdai – vaškinės ar gipsinės kaukės, nuimtos nuo mirusiųjų veido.

anuos paveikslus, kuriuos minėjau. Apelio ir Protogeno, žr. § 5.

§ 9

garsusis menininkas. Feidijas. Kitaip nei anksčiau (§ 5), Ciceronas čia Feidiją pavadina „menininku“ (*artifex*), o ne „amatininku“ (*opifex*).

Jupiterio ar Minervos atvaizdus. Tai du garsiausi Feidijo kūriniai: Jupiterio – Olimpijos Dzeuso statula, žr. § 5, Minervos – Atėnės Partenos chrisoelefantinė skulptūra, sukurta Atėnų akropolio Partenonui. Ji neišliko, bet geriausiai žinoma iš nedidelės marmurinės kopijos, saugomos Atėnų nacionaliniame archeologijos muziejuje. Apie šios statulos skydą žr. § 234.

sąmonėje slypėjo… stebėdamas… susitelkęs. Ši vieta sulaukė mokslininkų kritikos, neva Ciceronas perkėlęs idėjas iš nepriklausomos būties į mąstymo sritį (Long 2002, 48): tarsi idėja (grožio arba iškalbos) turinti ne savarankišką būtį, kaip teigia Platonas, bet egzistuojanti kaip proto vaizdinys. Tačiau „žiūrėjimas į idėjas“ arba jų „stebėjimas proto akimis“ yra įprasti Platono pasakymai (pvz., *Symp.* 211d; *Phaedr.* 250e; *Cratyl.* 389a). Todėl ir Cicerono pasakymas „slypėjo sąmonėje“ (*in mente insidebat*) neturi būti suprastas, kad idėja „gyveno“ prote, bet kad ji galėjo būti suvokta mintijimu. Jei čia ir esama kokios naujovės, Ciceronas galėjo pats prie jos prieiti interpretuodamas Platoną, lygiai kaip vėliau tai padarys Plotinas. Todėl A. A. Longas (2002, 49) mano, kad nėra prasmės manyti, jog Ciceronas naudojosi kažkokiais tarpiniais (Antijocho, stoikų ar Aristotelio) tekstais, o ne Platono veikalais kaip pirminiu šaltiniu.

Panašiai apie Feidiją kalba Plotinas (*Enn.* V. 8. 1. 38–40) ir Flavijus Filostratas (*Vit. Soph.* VI. 19). Sandysas (1885, 9) dar nurodo į Raffaello laišką grafui Baldassarei Castiglionei. Menininkas sako, kad norint sukurti gražią skulptūrą jam reikia pamatyti daug gražių moterų; o esant tokių stygiui, jis pasitelkia tam tikrą vaizduotėje iškylančią idėją (*io mi servo di certa idea che mi vienne nella mente*; Bottari, Ticozzi 1822, 23–24). Nors menininkas tiesiogiai nenurodo Cicerono, mintys aiškiai susišaukia.

tai, kas savaime nepasirodo mūsų akims. Tai viena iš problemiškiausių teksto vietų. Priklausomai nuo to, paliekamas ar išbraukiamas neiginys (*sub oculos* [*non*] *cadunt*), iš esmės keičiasi sakinio prasmė (panašios kontroversijos § 191, 202). Abiem skaitymams pagrįsti yra pateikta gana įtikinamų interpretacijų.

Atsisakius neiginio, prasmė būtų tokia: tiek mene, tiek retorikoje egzistuoja kažkas tobulo ir absoliutaus, ko nėra realybėje, tik menininko vaizduotėje, ir menininkas per savo kūrinį stengiasi suteikti tam kažkam jutiminius pavidalus, kurie „stoja prieš mūsų akis“ (*sub oculos cadunt*) (Jahn 1869, 34). Arba: egzistuoja kažkokia tobulybė, kurios įsivaizduojama „idėja“ tampa standartu, į kurį imituojantieji menai kreipia tikrovėje matomus objektus (Sandys 1885, 10).

Šiame vertime laikomės rankraštinės tradicijos su neiginiu *non*. Jo prasmė tokia: vidinėmis sielos akimis regimas vaizdinys yra modelis, pagal kurį menininkas, pasinaudodamas meniniu mėgdžiojimu, perteikia tai, ko *nėra* jutiminiame pasaulyje (Piderit 1865, 38). Tiksliau sakant, į šį idealų modelį yra sutelkiama, kreipiama ir lygiuojama (*referuntur ad*) visa, kas savaime (*ipsa*), be menininko tarpininkavimo, „nepasirodo mūsų akims“ (*sub oculos non cadunt*). Ne tik dievai ar mitinės būtybės tėra vaizduotės vaisiai, bet ir, tarkim, Feidijo Atėnės skulptūroje perteiktas grožis realybėje neturi prototipo. Menininkas gali vadovautis vien tik idealiu vaizdiniu, pagal kurį jis sukuria tikrovėje neegzistuojančius pavyzdžius. Lygiai taip ir retorikoje: nors sielos akimis regime idealios iškalbos idėją,

konkretaus jos atitikmens realybėje nėra, todėl mes tik ieškome jo ausimis (*quaerimus auribus*), klausydami konkrečios oratoriaus kalbos.

Albertas Yonas (1964, 120) čia įžvelgia pačią platoniškosios doktrinos esmę: jutiminis pasaulis tėra tikrojo idėjų pasaulio šešėlis ar atspindys, ir meno tikslas – kaip įmanoma tiksliau atkurti tą pirminį vaizdinį, kuris užčiuopiamas tik protu.

§ 10

Platonas… žodžio… meistras bei mokytojas. Paaiškindamas, kodėl kalbėdamas apie retoriką remiasi Platonu, Ciceronas pabrėžia Platono nuopelnus ne tik filosofijai, bet ir iškalbai: jo stiliaus meistrystė padarė jį vertu autoritetu iškalbos srityje.

pavidalus Platonas… vadina *ideai*. Žr. *comm. ad* § 2. Čia ir toliau originalo tekste pavartotus graikiškus žodžius (graikiškais rašmenimis) vertime transkribuojame lotyniškais rašmenimis kursyvu.

visa kita… teka. Plg.: „⟨…⟩ jeigu koks veidas ar koks kitas toksai daiktas yra gražus, tai ir atrodo, kad jie visi teka“ (*dokei tauta panta rhein*, Plat. *Cratyl.* 439d, Naglio Kardelio vert.). Aristotelis, apibendrindamas Platono ontologiją (Arist. *Met.* I. 6. 2, 987a) teigia, jog vienas svarbiausių Platono bruožų yra iš Herakleito perimtas mokymas apie jutiminių reiškinių tėkmę.

neišlieka vis tame pačiame būvyje. Plg.: „Paeiliui bei teisingai regėjęs gražius dalykus ⟨…⟩, žmogus ⟨…⟩ išvys nuostabios prigimties grožį ⟨…⟩, neatsirandantį ir nežūstantį, neaugantį ir nenykstantį, bet amžinai esantį ⟨…⟩. Grožis nesirodys jam nei lyg koks veidas, rankos ar kita kokia kūno dalis, ⟨…⟩ bet tik pats savaime, amžinai savyje vienalytis. Visi kiti gražūs daiktai jame dalyvauja kažin kokiu būdu, kad viskam randantis ir žūvant, jis nei kiek nors auga, nei mąžta, nei iš viso ką nors patiria“ (Plat. *Symp.* 210e–211b, Tatjanos Aleknienės vert.). Sandysas (1885, 12) mano, kad šių Cicerono svarstymų apie idėjas artimiausias šaltinis galėtų

būti ne „Puota“, bet „Timajas“, kurio didelį fragmentą Ciceronas išvertė 45 m. pr. Kr. netrukus po „Oratoriaus“ pasirodymo.

§ 11–19 Vienas svarbiausių reikalavimų tobulam oratoriui – filosofinis išsilavinimas. Ciceronas pereina prie naujos temos, atsakydamas į galimus priekaištus.

§ 11

filosofijos… dargi senovinės. „Senoviniu“ vadinamas Platono mokymas apie idėjas, kuris beveik nebuvo vystomas jo sekėjų Arkesilajo (Vidurinioji akademija) ir Filono (Naujoji akademija).

§ 12

jei bent menka dalele juo esu. Tokių kuklumo išpažinimų Cicerono kalboje pasitaiko ne vienas, plg. § 129, 130, dar žr. *Arch.* 1; *De or.* II. 122; III. 33; *Fam.* IX. 18. 3. Tai nėra vien Cicerono perdėtas kuklumas, bet greičiau retorinis *locus communis*, nes sutinkamas ir kitų autorių raštuose: Demosth. *Cor.* 277; Quint. *Inst.* VI. 2. 36.

ne retorių dirbtuvės, bet Akademijos erdvės. „Brute“ Ciceronas pabrėžia filosofijos naudą tikrajai iškalbai (*Brut.* 14) ir Akademijos įtaką savo paties ugdymui (*Brut.* 161, 306, 315, 322), bet čia, „Oratoriuje“, jis ištaria garsiąją frazę, kurią vėliau kartos kiti autoriai (Quint. *Inst.* XII. 2. 23; Tac. *Dial.* 32. 6). Akademija – herojui Akademui pašvęsta giraitė netoli Atėnų, kurioje Platonas įkūrė mokyklą. Metaforiškai *spatia Academiae* – tai erdvės, kuriose laisvai skleidžiasi mintis, kaip priešprieša ankštoms romėnų retorių mokykloms, kurios čia pavadintos „dirbtuvėmis“ (*rhetorum officinis*), tarsi jose būtų „gaminami“ oratoriai siauraja prasme. Be to, kaip pastebi Sandysas (1885, 14), *spatium* turi ir kitą reikšmę – „lenktynių atkarpa“, kaip stadionas (gr. *stadion* etimologiškai giminingas lot. *spatium*), todėl *spatia Academiae* kitame sakinyje apibūdinamos kaip *curricula sermonum* – pokalbių laukas arba lenktynės.

daugialypių pokalbių laukas... Platonas... įspaudė... pėdsakus. Gebėjimas kalbėti įvairiausiomis temomis ir svarstyti *pro et contra* paprastai priskiriamas Sokratui (*De or.* III. 61), tačiau Platonas pirmasis mokytojo mintis išsaugojo savo dialoguose: „Sokratas, ⟨...⟩ kurio įvairiopas svarstymo būdas, temų įvairovė ir proto didybė Platono atminties bei raštų buvo įamžinta“ (*Tusc.* V. 11).

ir aršiai pliekė oratorių, ir suteikė jam naudos. Pvz., Platono dialoguose „Gorgijas“ ir „Faidras“ aštriai kritikuojama sofistinė retorika. Apie filosofinių disputų naudą: „⟨...⟩ kadangi jums (*sc.* Akademijos sekėjams) lengva svarstyti už ir prieš, pasitelksi šį svarstymo gebėjimą, kurį, retorikos pratybomis įgytą, tau išugdė Akademija ⟨...⟩“ (*N.D.* II. 168).

galima sakyti, jos žaliava. Filosofijos iškalbai teikiamą medžiagą Ciceronas metaforiškai vadina *silva*, t. y. mediena, neapdirbta statybine medžiaga.

šiurkštesnėms Mūzoms. *Agrestiores Musae* – pažod. „kaimiškesnės Mūzos“, t. y. retorika, filosofų vertinimu, esanti ne toks subtilus ir išlavintas menas. Tokio posakio nesutinkame Platono ar kitų filosofų raštuose, artimiausias jam Platono „Faidre“: „Jei kas nors, jomis [mitinėmis būtybėmis] netikėdamas, imsis, besiremdamas kažkokia kaimiška išmintimi (*agroikō tini sophia*), tikėtinai kiekvieną jų įrodinėti, jam prireiks daug laisvo laiko“ (Plat. *Phaedr.* 229e, Naglio Kardelio vert.). Priešingai, laiške Lentului pranešdamas apie savo pasitraukimą nuo teismo bylų bei atsidėjimą literatūrinei kūrybai (kalbama apie traktatą „Apie oratorių“ bei poemą „Apie mano laikmetį“) Ciceronas sako atsigręžęs į jaukesnes (*mansuetiores*) Mūzas (*Fam.* I. 9. 23).

§ 13

daug vertingų pastiprinimų. T. y. privalumų, kuriuos oratoriui teikia filosofinis išsilavinimas – dialektikos, etikos, fizikos žinių, § 15–16.

§ 14

kaip palaistra – aktoriui. Plg.: „Juk galėčiau teigti, kad jis negali pakankamai gerai valdyti judesių, jei nelankė palaistros, nesimokė šokti“ (*De or.* III. 83).

menkus dalykus… lyginti su didžiais. Plg: „Taigi aš išvedu į areną (jei leista didžius dalykus lyginti su niekingais) šauniausių gladiatorių porą ⟨…⟩“ (*Opt. gen.* 17), t. y. garsiausius Atėnų oratorius Aischiną ir Demosteną; „Taip ir Kekropo bites, jei daiktus mažus su didingais / Galim palygint ⟨…⟩“ (Verg. *G.* IV. 176–177, Antano Dambrausko vert.).

niekas negali bent kiek plačiau ir žodingiau kalbėti, neišmanydamas filosofijos. Žodžių gausa (*copia verborum*) ir daugžodžiavimas – labiausiai kritikuojama azijinės iškalbos savybė; plg. § 25 azijinė iškalba vadinama „riebia ir aptukusia“, o jo paties jaunystės polinkis į azijizmą – jaunatvišku pertekliumi (*iuvenilis redundantia*, § 108). Tačiau Cicerono traktuotėje *copia* įgauna visai kitą prasmę, nes iš išorinės raiškos perkeliama į turinio plotmę: *copia becomes an aspect of content, and one with the moral and intellectual seriousness that philosophy can lend to it* (Dugan 2005, 283). „Žodingiau“ (*copiosius*) vartojama sinonimiškai „turtingiau“ (*uberius*), ir tai reiškia ne tik kalbos puošnumą (*ornatus*), bet ir minčių turtingumą, kurį suteikia filosofinis išsilavinimas. Todėl ir apibūdinant aukštąjį stilių (§ 97) *copiosus, gravis, ornatus* („turtingas, svarus, puošnus“) stoja į vieną gretą.

§ 15

Sokratas sako… Periklis… mokytojas buvo… Anaksagoras. Platono „Faidre“ Sokratas, atsakydamas į klausimą, kaip galima išmokti „tikrojo ir gebančio įtikinti iškalbos meno“, nurodo tris būtinus komponentus: prigimtį, žinias ir pratybas (*physis, epistēmē, meletē*) ir pateikia Periklį kaip pavyzdį, kuriam, pasak Sokrato, būtent filosofija padėjusi įgyti reikiamų gebėjimų: „⟨…⟩ iškalbos mene Periklis vertai tapo visų

tobuliausias. ⟨...⟩ Visi, kiek tik esama didžių menų, reikalauja ilgų svarstymų ir samprotavimų apie prigimtį. Iš čia, regis, kažkaip ir atsiranda mąstymo pakilumas bei tobulybė visame kame. Šitai, be įgimtų gabumų, ir įgijo Periklis. Manau, kad susibičiuliavęs su Anaksagoru, kuris yra kaip tik toks, ir šitokiu būdu prisipildęs samprotavimų, Periklis suvokė proto ir beprotybės prigimtį, apie kurią daug kalbėjo Anaksagoras; būtent iš čia jis ir įgijo tai, kas teikia naudos kalbėjimo menui" (Plat. *Phaedr.* 296e; Naglio Kardelio vert.). Apie sąsajas su „Faidru" dar žr. *comm. ad* § 34.

Plg.: „Periklis, Ksantipo sūnus, apie kurį anksčiau kalbėjau, pirmasis pasitelkė mokslą; nors tada dar nebuvo jokio iškalbos mokslo, tačiau išlavintas gamtos filosofo Anaksagoro, lengvai perkėlė tą proto mankštą nuo neaiškių ir sudėtingų dalykų prie teismo ir tautos reikalų. Atėnai nepaprastai džiaugėsi jo iškalbos saldumu, žavėjosi turtingu žodingumu, bet drauge drebėjo prieš jo žodžio galią" (Cic. *Brut.* 44).

Anaksagoras iš Kladzomenų (*c.* 500–428) didžiąją dalį gyvenimo praleido Atėnuose ir buvo Periklio bei kitų žymių atėniečių mokytojas ir bičiulis. Ciceronas vadina jį *physicus*, nes jis, kaip ir kiti Mileto bei Elėjos mokyklų filosofai ikisokratikai, tyrinėjo gamtą ir bandė paaiškinti jos sąrangą. Anaksagoras pagarsėjo savo „daiktų sėklų" teorija.

suvirpinamos... sielos stygos. Ciceronas vienu sakiniu apibendrina ilgoką Sokrato svarstymą Platono „Faidre" apie filosofijos (šiuo atveju psichologinės jos dalies) naudą iškalbai (*Phaedr.* 270–272b): ji padedanti perprasti žmogaus sielą, jos jausmus ir nuotaikas, o tai būtina, norint sujaudinti publiką ir atitinkamai derinti kalbą. Todėl rimtas retorikos mokytojas pirmiausia išaiškins žmogaus sielos sandarą, antra, kiekvienos dalies veikimą bei potyrius. „Trečia, išrikiavęs kalbų ir sielos rūšis bei jų kęsmus, išnagrinės visas priežastis, kiekvieną [kalbos rūšį] priderindamas prie kiekvienos [sielos rūšies] ir išmokydamas, kokia siela kokiomis kalbomis dėl kokios priežasties neišvengiamai leidžiasi įtikinama,

o kokia neįtiki“ (271b). „Visa tai suvokęs, [retorikos mokytojas – *A. K.*] privalo nutaikyti metą, kuomet jam parankiau kalbėti, o kada susilaikyti, nes visas, kiek tik jis išmoko, kalbų rūšis – glaustąją kalbą, graudinančiąją kalbą ir gąsdinančiąją kalbą – jis turi taikyti sužinojęs, ar tinkama proga, ar netinkama, nes tik tuomet jo menas taps puikiai ir tobulai atbaigtas, bet jokiu būdu ne anksčiau“ (272a, Naglio Kardelio vert.). Apie psichologijos svarbą oratoriaus pasirengimui Ciceronas ne kartą užsimena ir traktate „Apie oratorių“ (pvz., I. 53, 60, 87; II. 42 *et passim*).

iš… laiškų gali suprasti. Panašiai ir „Brute“ Ciceronas remiasi Demosteno laiškais, kad patvirtintų, jog Platonas buvęs jo mokytojas: „Sakoma, kad Demostenas uoliai skaitęs Platoną ir net klausęs jo paskaitų – tai matyti iš jo stiliaus ir žodžių didingumo; jis pats taip apie save sako kažkuriame laiške ⟨…⟩“ (*Brut.* 121). Išlikę šeši Demosteno vardu parašyti laiškai, dėl kurių autorystės būta abejonių, nors kai kurie mokslininkai palaiko jų (bent jau dalies) autentiškumą (Goldstein, 1968; Macdowell 1970, 322; Worthington 2006, 8). Penktajame laiške, kurio priskyrimas Demostenui jau iš esmės paneigtas (Goldstein 1968, 261–264; Worthington 2006, 99–101), kalbama apie Platono Akademijos teikiamą išsilavinimą (Demosth. *Ep.* V. 3), bet niekaip neužsimenama apie ryšį tarp filosofo ir oratoriaus. Galbūt Ciceronas kalba apie neišlikusį laišką arba tiesiog kartoja įsigalėjusią legendą, kurioje gražiai gretinamos dvi garsių žmonių poros: Periklis ir Anaksagoras, Demostenas ir Platonas. Jam antrindami tai kartos Kvintilijanas (*Inst.* XII. 2. 22) ir Tacitas (*Dial.* 32). Šios legendos tradicija siekia bent jau III a. pr. Kr.: Plutarchas šitai teigia gana atsargiai ir neužtikrintai, remdamasis nežinomu šaltiniu, kurį cituoja III a. pr. Kr. autorius Hermipas (Plut. *Demosth.* 5).

§ 16

be filosofinio išsilavinimo… negalime. Paminimi svarbiausi antikinės dialektikos veiksmai: klasifikavimas į rūšis ir atmainas, kiekvienos jų

apibrėžimas, neaiškių dalykų išaiškinimas, išvadų darymas. Apie dialektikos svarbą oratoriui kalbama ir „Brute“ (152–153). Kituose dviejuose sakiniuose užsimenama apie dar dvi filosofijos dalis – „reiškinių prigimtį“, t. y. fiziką, ir etiką.

atskleisti… per apibrėžimą. Ši veikla (*definiundo explicare*), tarsi priklausanti filosofų sričiai, dažnai tampa ir oratoriaus įrankiu, kai tenka aiškintis žodžių reikšmes bei įstatymų apibrėžimus. Plg. § 102, 116.

§ 17

tik šito anuomet ir mokė tie. Ciceronas toliau kalba apie atotrūkį tarp filosofijos ir iškalbos, atsiradusį IV a. pr. Kr. Atėnuose. Iškalbos mokytojai, atsisakę dialektikos ir psichologijos, mokė išimtinai kalbos puošmenų bei įmantrybių. Galimas daiktas, kad Ciceronas toliau referuoja į Platono „Faidrą“, mat aptaręs filosofijos svarbą tikrajai iškalbai (tai buvo minėta § 15), Sokratas ima pašaipiai kalbėti apie „apsimetėlius iškalbos meistrus“, kuriems nerūpi tiesa, tik įtikinimo menas (*Phaedr.* 272c–273a). Kaip tik dėl šio atotrūkio, pasak Cicerono, lig šiol negalėjo rastis tobulas oratorius, kurio idealų vaizdinį Ciceronas stengiasi apibūdinti.

§ 18

Markas Antonijus, kurį mūsų tėvų karta pripažino kone pirmuoju iškalboje. Markas Antonijus (143–87), būsimojo bendravardžio triumviro senelis, ir jo amžininkas Lucijus Krasas (140–91) buvo laikomi garsiausiais Romos oratoriais – viena karta vyresni už Hortenzijų ir Ciceroną. Jų Ciceronas klausėsi jaunystėje, o savo kalbose bei retorikos veikaluose nuolat remiasi jais kaip didžiausiais autoritetais. Šiedu oratoriai yra pagrindiniai kalbėtojai Cicerono dialoge „Apie oratorių“. Antonijaus iškalbos ypatumus Ciceronas apibūdina „Brute“ (139–144).

vienintelėje išlikusioje savo knygoje. Marko Antonijaus traktato pavadinimą *De ratione dicendi* sužinome iš Cicerono liudijimo: „Čia įsiterpė

Brutas: Kadangi tu taip giri šiuos oratorius (*sc.* Marką Antonijų ir Lucijų Krasą), norėčiau, kad Antonijus būtų dar ką nors parašęs be šios plonytės knygelės 'Apie iškalbą' ir kad Krasas būtų panoręs parašyti daugiau" (*Brut.* 163). Kvintilijanas jo traktatą, nors neišbaigtą ir netobulą, priskiria romėnų retorikos teorijos pradmenims: „Pirmasis iš romėnų, kiek žinau, Markas Katonas Cenzorijus kai ką įnešė į šią sritį, vėliau ėmėsi Markas Antonijus: išliko vienintelis jo darbas, ir tas neišbaigtas" (Quint. *Inst.* III. 1. 19). Kitoje vietoje Ciceronas užsimena, kad Markas Antonijus tyčia nepublikavęs savo kalbų, kad vėliau, jo žodžiais tariant, būtų lengviau išsiginti to, kas buvo pasakyta (*Clu.* 140). Galbūt todėl ir traktate „Apie oratorių" (I. 94) dialogo dalyvis Antonijus sakosi, jog anas vienintelis retorikos traktatas jam tarsi netyčia išsprūdęs ir patekęs žmonėms į rankas (*imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum*) (žr. vertimą kitame komentare), be to, tvirtina, jog šis veikalas gimęs ne tiek iš jo teorijos studijų, kiek iš praktikos (*De or.* I. 208).

sako pažinęs nemažai įgudusių kalbėtojų, iškalbingo – nė vieno. Garsiąją Antonijaus sentenciją (*disertos ait se vidisse multos, eloquentem omnino neminem*) Ciceronas pirmą kartą cituoja traktate „Apie oratorių" paties Antonijaus lūpomis (*De or.* I. 94).

jo sąmonėje slypėjo iškalbos vaizdinys. Apie termino *species* vartojimą žr. *comm. ad* § 2. Lygindamas oratorių su menininku, Ciceronas vartoja analogišką žodyną: Antonijaus sąmonėje slypėjo (*in mente insidebat*) tobulos iškalbos vaizdinys (*species eloquentiae*), lygiai kaip Feidijo sąmonėje slypėjo (*in mente insidebat*) tobulo grožio vaizdinys (*species pulchritudinis*), plg. § 9 ir *comm. ad loc.* Šis iškalbos idėjos, kurios nėra Platono idėjų pasaulyje, iškristalizavimas pagal analogiją su grožio idėja laikomas originaliu Cicerono indėliu (Long 2002, 50). Jis tai daro todėl, kad siekia parodyti savo paties iškalbos idealą – retorikos ir filosofijos dermę – kaip atitinkantį Platono mintį, nors nepaminėtą raštuose.

§ 19

nei savęs, nei Lucijaus Kraso nelaikė iškalbingais. Marką Antonijų ir Lucijų Licinijų Krasą Ciceronas laiko pirmaisiais Romos oratoriais tikrąja žodžio prasme: „Nes aš manau, kad jie buvo išties puikūs oratoriai ir per juos pirmą kartą atsiskleidė lotyniškos iškalbos turtai, šlove prilygę graikams“ (*Brut.* 138). Ypač artimas Ciceronui buvo puošnus, į azijinę iškalbą linkęs Kraso stilius. Išsamią jos charakteristiką Ciceronas pateikia „Brute“ (143–164), lygindamas su Antonijumi ir kitais oratoriais. „Vieni Lucijų Krasą laikė lygiu, kiti kėlė aukščiau už Antonijų. Tačiau visi sutarė, kad turint vieną kurį iš jų gynėju niekieno kito talento nebereikėjo. Vis dėlto, nors aš pripažįstu Antonijui visus anksčiau išvardytus privalumus, esu įsitikinęs, kad už Krasą nieko tobulesnio negalėjo rastis.“ (*Brut.* 143).

§ 20–32 Trys kalbos stiliai ir vadinamųjų atikistų santykis su jais. Svarbiausias Cicerono postulatas: tobulas oratorius privalo valdyti visus tris kalbos stilius.

§ 20

yra trys kalbos stiliai. Apie trijų stilių teoriją nekalbama nei Aristotelio „Retorikoje“, nei Anaksimeno Lampsakiečio „Retorikoje Aleksandrui“, todėl ji priskiriama Teofrastui, kurio neišlikusiu veikalu „Apie stilių“ (*Peri lexeōs*) Ciceronas remiasi kaip patikimu šaltiniu (*Or.* 39, 79, 172, 194, 218, 228). Nežinomo autoriaus „Retorikoje Herenijui“ trys kalbos stiliai apibūdinami šitaip: „Taigi yra trys stiliai (*genera*), kuriuos mes vadiname figūromis (*figuras*) ⟨...⟩: vienas aukštasis (*gravem*), kitas vidurinysis (*mediocrem*), trečias paprastasis (*extenuatam*)“ (*Rhet. Her.* IV. 11). Ankstyviausias mūsų turimas graikiškas šaltinis, kuriame išsamiai kalbama apie tris kalbos stilius, yra Dionisijo Halikarnasiečio, atvykusio į Romą 15 metų po „Oratoriaus“ pasirodymo, veikalas „Apie Demosteno iškalbą“ (*treis charaktēras... ton te ischnon kai ton hypsēlon kai ton*

metaxy, Dion. Hal. *Dem.* 33). Kvintilijanas laikosi to paties skirstymo, bet sekdamas Ciceronu (žr. toliau *Or.* 69) kiekvienam stiliui jau priskiria tam tikrą kalbos funkciją (Quint. *Inst.* XII. 10. 58).

Trijų kalbos stilių teoriją Ciceronas nuosekliai plėtoja savo retorikos veikaluose, bet kiekvieną jų apibūdinantys terminai ir epitetai labai įvairuoja (žr. § 20–21, 76–79). Vertime išlaikyti griežtą atitikmenų tvarką vargiai pavyksta, nes, atrodo, pats Ciceronas nesilaiko griežtos sistemos, bet pagal kontekstą renkasi tinkamus būdvardžius, t. y. kalba *ornate et copiose ut orator*.

yra buvę, taip sakant, gražbylių. *Grandiloquus* – labai retas, galbūt iš senųjų poetų perimtas žodis, todėl Ciceronas įterpia „taip sakant“ (*ut ita dicam*). Jis primena tokius sudurtinius žodžius kaip Plauto *multiloquus* „daugiakalbis, daugžodžiautojas“, Enijaus ir Lukrecijaus *suaviloquus* „saldžiakalbis“. Aukštajam stiliui apibūdinti *grandiloquus* vartoja tik IV a. Vergilijaus komentatorius Servijus (*in Aen.* I *praef.*; *in Buc. praef.* 1). Ciceronas dar kartą pavartoja šį žodį neigiama prasme, kalbėdamas apie stoikus (*isti grandiloqui*, *Tusc.* V. 89).

sukelti ir įsiūbuoti jausmus. *Permovere* („sujaudinti, paveikti“) – vienas iš trijų oratoriaus kalbos tikslų, žr. § 69. Plg.: „⟨...⟩ ta [kalbos dalis], kurios oratorius imasi, kad pakeistų klausytojų nusiteikimą ir visais būdais juos paveiktų (*ad commutandos animos atque... flectendos*), turi būti įtempta ir smarki (*intenta ac vehemens*)“ (*De or.* II. 211).

vieni... kiti. Aukštojo stiliaus oratoriai skirstomi į dvi rūšis: vienų kalba smarki ir šiurkštoka, be periodų ir ritminių baigmenų, kitų, priešingai, kruopščiai nugludinta ir ritmiška. Bet juos vienija gebėjimas paveikti klausytojų jausmus.

Stiliui tinkamus epitetus Ciceronas taiko pačiam oratoriui, vadovaudamasis bendru įsitikinimu, kad oratoriaus kalba ir jo asmenybė yra glaudžiai susiję dalykai: „kokia kalba, toks gyvenimas“ (*talis oratio qualis*

vita, Sen. *Ep.* 114. 1), „koks pats žmogus, tokia jo kalba“ (*qualis autem homo ipse esset, talem eius esse orationem*) – šį posakį Ciceronas priskiria Sokratui (*Tusc.* V. 47).

Epitetai *asper* „grublėtas“, *tristis* „rūstus“, *horridus* „šiurkštus“, *levis* „lygus“ taikomi žodžiams ir žodžių jungimui; *perfectus* „išbaigtas“ ir *structus* „išrikiuotas, išdėstytas“ – periodo struktūrai; *conclusus* „užsklęstas, ritmiškai sklandus“ ir *terminatus* „atmatuotas“ – klauzulių ritmui. Jų reikšmės geriausiai apčiuopiamos lyginant įvairius kontekstus, ypač per antitezes.

Asper (gr. *trachys*, *sklēros* „šiurkštus, grublėtas, dygus“) gali reikšti aštrią, griežtą, įnirtingą kalbą, tuomet artimiausias sinonimas – *vehemens* „smarkus, ryžtingas“ (taip Ciceronas apibūdina Marko Katono kreipimąsi į tautą: *De or.* I. 227: *aspere… et vehementer esset locutus*). Tokia reikšme vartojamą būdvardį *asper* Kvintilijanas priešina su *lenis* „ramus, švelnus“ (Quint. *Inst.* IV. 3. 27: *id quod dicitur aut asperum, aut lenum*). Arba, kaip šiuo atveju, *asper* priešinamas būdvardžiui *lēvis* „lygus, glotnus“, tuomet kalbama apie tokį žodžių jungimą, kurį Dionisijas Halikarnasietis (*Comp.* XXII) vadina „griežtąja sąranga“ (*austēras harmonias*) ir tokią kalbą lygina su siena, sumūryta iš netašytų natūralios formos laukakmenių.

Tristis – stiliui taikomas epitetas, kurį Kvintilijanas pateikia kaip kalbos trūkumą (*vitium*), priešingą privalumui (*virtus*) *hilaris* „linksmas, smagus“ (Quint. *Inst.* VIII. 3. 49), t. y. *tristis* – „be sąmojo, be smagumo“. Tacitas savo laikų kalbos smagumą ir grožį (*laetitiam et pulchritudinem orationis*) priešina rūsčiai ir grubiai senovei (*tristem et impexam antiquitatem*, Tac. *Dial.* 20. 3). Artimiausias sinonimas – *severus* „griežtas“, plg.: „O štai Rutilijus pasižymėjo rūsčia ir griežta iškalba“ (*tristi et severo genere dicendi*, *Brut.* 113); „Taigi žodžiai bus didūs, bet ne įmantrūs, pakylėti, bet ne staigūs, stiprūs, bet ne įžūlūs, griežti, bet ne rūstūs (*seuera non tristia*), rimti, bet ne lėti, turtingi, bet ne

pertekliniai, smagūs, bet ne palaidi, didingi, bet ne išpūsti“ (Quint. *Inst.* XII. 10. 20).

Horridus (pirminė reikšmė „pasišiaušęs, pašiurpęs“) kalbant apie stilių – „be pagražinimų, neišdailintas“, priešingybė *nitidus* „tviskantis, išblizgintas“. Plg.: „Jo kalba buvo nelabai išdailinta, bet ir ne visai šiurkšti“ (*non valde nitens, non plane horrida oratio, Brut.* 238).

Lēvis (gr. atitikmuo *leios* „lygus, glotnus“) – apie žodžių jungimą, priešingą *asper*, iš dalies ir *tristis*, *horridus*.

Keturi epitetai šiame sakinyje – *perfectus*, *conclusus*, *structus*, *terminatus* – taikomi periodiškai sakinio sąrangai, pirmieji du su neiginiais sudaro priešpriešą dviem paskutiniesiems. *Neque perfectus* reiškia neišbaigtą, nedarnią periodo struktūrą, o *neque conclusa* – frazes be ritminių klauzulių. *Structus* sudaro antitezę *neque perfectus*, *terminatus* – *neque conclusus*; abu reiškia darnų ir ritmiškai struktūruotą periodą.

būta paprastų. Pirmasis būdvardis žemajam stiliui apibūdinti – *tenuis* (pirminė reikšmė „plonas, liesas“) – metaforiškai prilygina stilių audinio plonumui, plg. „plonas Lisijo kalbos audinys“ (*in Lysia dicendi textum tenue*, Quint. *Inst.* IX. 4. 17). Artimiausi atitikmenys – *subtilis* „dailus, subtilus“ ir *attenuatus* „paplonintas, nusmailintas“; gr. *ischnos* „sausas, paprastas“, *litos* „paprastas, neįmantrus“, *aphelēs* „paprastas, neįmantrus“.

tikslių… viską išdėstančių. *Acutus* „aštrus, smailus“ turbūt nurodo proto aštrumą, sumanumą arba tikslumą; bet kuriuo atveju tai savybė, padedanti įtikinančiai išdėstyti medžiagą (*omnia docentes*). Iš pat pradžių Ciceronas užsimena apie stilių funkcines galimybes, apie kurias išsamiau kalbės toliau (§ 69): aukštasis stilius tinkamas publikai sujaudinti ir paveikti (*ad permovendos et convertendos animos*), žemasis – dalykui išdėstyti, pamokyti.

dailia, glausta ir išgryninta kalba. Šiomis savybėmis, pasak Cicerono, pasižymėjo Kvintas Scevola (*oratione maxime limatus atque subtilis*,

De or. I. 180) ir Kota (*limatus et subtilis*, *De or.* III. 31). Ciceronas nevartoja būdvardžio *subtilis* pirmine reikšme – „plonai verptas“, tik metaforiškai: i) kaip šiuo atveju, „išdailintas, grakštus, dailus“; ii) „tikslus, kruopštus“; iii) „paprastas, natūralus“ kaip nepasidažiusi moteris, § 78. *Pressa*, pirmine reikšme „suspausta“ kalba – vienas iš žemojo stiliaus bruožų: kalbėti glaustai, tik kas būtina, nesileidžiant į žodingus išvedžiojimus. *Limata*, pirminė reikšmė „nubrūžinta, nudildyta“, kalbant apie stilių, gali reikšti: i) „nušlifuotas, išlygintas, t. y. lygus“, panašiai kaip *(ex)politus*, ii) „iš kurio atsijojama visa, kas nebūtina, t. y. išgrynintas“.

tarp šios rūšies. Žemojo stiliaus oratorius, kaip ir aukštojo, Ciceronas skirsto į du porūšius, išskirdamas, sakytume, kraštutiniųjų ir nuosaikesniųjų grupes. Čia ir kitur Ciceronas dažnai kalbos ar stiliaus savybes perkelia pačiam oratoriui ir, užuot sakęs „išmoninga, nenugludinta, grubi *etc.* (*sc.* kalba)“, sako: „vieni (*sc.* oratoriai) buvo išmoningi, bet nenugludinti, grubūs *etc.*“.

vieni… neįgudę. Griežtuosius, t. y. kraštutinius žemojo stiliaus puristus Ciceronas apibūdina būdvardžiais *callidi* ir *impoliti*.

Callidi nusako, viena vertus, jų nuovokumą, išradingumą, sumanumą ir yra sinonimiškas anksčiau minėtai žemojo stiliaus savybei *acutus*, kita vertus, – su įgūdžiais ir patirtimi įgyjamą meistriškumą ir yra priešingas toliau einančiam *imperiti* „neįgudę“ (plg. *De or.* I. 48: *callide et perite*). Be to, *callidus* reiškia tam tikrą gudrumą, suktumą, kuris šiuo atveju galbūt pasireiškia tuo, kad šie oratoriai tyčia slepia savo įgūdžius ir stengiasi pasirodyti grubūs ir nepatyrę (*rudium similes et imperitorum*).

Impoliti – pirminė reikšmė „nenugludintas, netašytas, neapdailintas“. Plg. „Brute“ apie Marką Katoną Cenzorių: „⟨…⟩ jo kalbas laikau pagirtinas kaip pagal tuos laikus – jose ryškus talento ženklas, nors neišdailintas, tiesiog neapdorotas ⟨…⟩“ (*impolitam et plane rudem*, *Brut.* 294).

kiti… puošnūs. Nuosaikesnieji žemojo stiliaus oratoriai apibūdinami epitetais *ieiuni, concinni, faceti, florentes.*

Ieiuni – pirminė reikšmė „sausi“, tikslus gr. *ischnoi* atitikmuo. Sausumas – bendras abiejų žemojo stiliaus porūšių bruožas (*in eadem ieiunitate*), tačiau šie oratoriai, nors išlaiko sausą stilių, kitomis savybėmis (darnumu, šmaikštumu, kalbos turtingumu ir puošnumu) priartėja prie viduriniojo stiliaus.

Concinni – „darnūs, proporcingi“, aukštesnysis laipsnis (*concinniores*) nurodo stipriau išreikštą būdvardžio savybę, t. y. šiems oratoriams būdinga tam tikra sakinio simetrija ir sąskambiai, suteikiantys jų kalbai grakštumo ir įmantrumo. *Concinnitas* – epideiktinei iškalbai, ypač Isokratui būdinga savybė (§ 38, dar žr. 81, 83), kai simetriškai komponuojant sakinio dalis išgaunamas darnumas ir skambumas.

Faceti – „šmaikštūs, sąmojingi; grakštūs, elegantiški“. Ši vieta kelia sunkumų komentatoriams tiek dėl rankraščio variantų, tiek dėl būdvardžio *facetus* daugiareikšmiškumo. Viena teksto redakcija (*concinniores, idem faceti*) leidžia suprasti būdvardį įprastesne reikšme: „darnesni, be to, šmaikštūs“. Plg. § 90: „Demostenas ⟨…⟩ buvo ne tiek kandus, kiek šmaikštus“ (*non tam dicax fuit quam facetus*). Tokį skaitymą pagrindžia § 87, kur teigiama, kad sąmojis ir šmaikštumas (*sales et facetiae*) – žemojo stiliaus bruožas. Tačiau dauguma leidėjų ir vertėjų renkasi kitą teksto skaitymą – *concinniores, id est* („tai yra“) *faceti*. Iš pažiūros jis atrodo nesuprantamas, nes *facetus*, jei suprantamas kaip „šmaikštus, sąmojingas“, neišplaukia iš *concinnus*. Antai „Brute“ (325) *concinnus* ir *facetus* net supriešinami, nes sakinių skambumas (*sententiis concinnis et venustis*) priskiriamas vienai azijinės iškalbos atmainai, o šmaikštumas (*ex ornato et faceto genere verborum*) – kitai. Suprasti šią vietą padeda Kvintilijano ištrauka, kurioje aptariamos įvairios sąmojo rūšys, taip pat ir *facetus*: „Šmaikštumas (*facetus*), mano nuomone, susideda ne tik iš pajuokavimų. Juk Horacijus nebūtų sakęs, kad Vergilijui iš prigimties suteiktas

šmaikštus giesmės pobūdis (*facetum carminis genus*). Manau, jog taip labiau įvardijamas gražumas ir tam tikras išpuoselėtas grakštumas. ⟨...⟩ Tai dera ir su Horacijaus 'švelnų grakštumą suteikė Vergilijui'" (Quint. *Inst.* VI. 3. 20).

Florentes – pirminė reikšmė „žydintys, klestintys". Žiedų, žydėjimo metaforos gana dažnos lotynų kalboje stiliui, kalbai apibūdinti (*Brut.* 66; 233; *De or.* III. 96), bet neįprastos lietuvių kalbai, todėl vertime pasitelkėme spalvų metaforą – „spalvingi".

Leviter ornati – „lengvai puošnūs", plg. § 79 ir 81, kur kalbama apie saikingą žemojo stiliaus puošnumą.

§ 21

vidurinysis kalbėtojas – tarsi nuosaikus (*medius et quasi temperatus*). Vidurinysis stilius nusakomas tokiais būdvardžiais: „vidutinis, vidurinis" (*figura mediocris, genus mediocre, Rhet. Her.* IV. 13; *medius*, Cic. *Or.* 21, *Opt. gen.* 2; μέση λέξις, Dion. Hal. *Dem.* 41. 20; [*genus*] *medium, quod Graeci* μέσον *dicunt*, Quint. *Inst.* II. 17. 1), „įterptas" (*interiectus, Opt. gen.* 2), „maišytas" (μικτή λέξις, Dion. Hal. *Dem.* 3. 1), „suvaldytas, nuosaikus" (*temperatus, Opt. gen.* 2). Pirmąkart pavadindamas stilių „nuosaikiuoju" Ciceronas, lyg įvesdamas neįprastą terminą, prideda „tarsi" (*quasi*), toliau jo nebekartos.

sraunumu – *flumine*. Kita teksto redakcija *fulmine* „žaibu" (*codex Laudensis*, Seel, Reis, Bornecque, Hubbell) irgi turi savos logikos: plg. apie Periklio žaibus (§ 29, 234).

įpins, tarsi į vainiką, keletą pumpurų. Neaiški metafora. *Torus* – „išsipūtimas, gumbas, mazgas" – ar kalbant apie išsipūtusius raumenis, ar jonėninės kolonos bazės išgaubtą viršutinę dalį. Taikant vainikui, tai galėtų būti i) stambus žiedas, kuris kaip gumbas tam tikrais tarpais išsiskiria lygiame vainiko (girliandos) pynime, lygiai kaip viduriniajame stiliuje kur ne kur prasikiša kalbos papuošimas; ii) sustorėjimas ar mazgas toje vietoje,

kur užrišamas vainiką puošiantis kaspinas. Kita *tori* reikšmė – „gijos, sruogos“, iš kurių pinama virvė. Otto Jahnas aiškina šitaip: vilnonis siūlas, kuriuo surišami vainiko žalumynai, įpinamas taip, kad matosi tarp lapų tam tikrose vietose (Jahn 1869, 41). Pynimo metafora pasikartos § 96.

§ 22

puošniai ir solidžiai… išmaniai ir dailiai. Pirmieji du (*ornate ac graviter*) – aukštojo stiliaus bruožai, antrieji (*versute et subtiliter*) – žemojo. Kitas galimas pjūvis (Piderit 1865, 45): *ornate* ir *subtiliter* taikoma formai, *graviter* ir *versute* – turiniui.

§ 23

aname pašnekesyje… „Brute“. *Sermo* – dažnas gr. *dialogos* lotyniškas atitikmuo (nors *colloquium* – tikslesnis ekvivalentas ir vertinys). Daugelis Cicerono traktatų, tarp jų ir „Brutas, arba Apie garsius oratorius“ (*Brutus sive De claris oratoribus*), parašyti dialogo forma. Juose autorius kuria įsivaizduojamą pašnekesį, neva vykusį tam tikromis aplinkybėmis, įveda norimus pašnekovus, kurie šnekučiuodamiesi dėsto autoriaus mintis pasirinkta tema. „Oratorius“ šiuo požiūriu yra išimtis, jis parašytas monologo forma kaip laiškas Brutui.

pagarbą atidavęs romėnams… iš meilės tautiečiams. „Brute“ Ciceronas ne tik aptaria daugybę romėnų oratorių (dažnu kartu tai vienintelis mūsų turimas šaltinis apie jų iškalbą), bet ir itin palankiai atsiliepia apie senuosius oratorius: Katoną Cenzorijų jis prilygina garsiam Atėnų oratoriui Lisijui (*Brut.* 68), negaili pagyrų Gajui Grakchui (*Brut.* 125) ir ypač Markui Antonijui bei Lucijui Krasui (*Brut.* 138, 143). Dialogo pabaigoje jis net leidžia vienam iš pašnekovų, Atikui, pašaipiai suabejoti, ar ne per daug buvo išgirti ir išaukštinti kai kurie tautiečiai (*Brut.* 292–294). Ciceronui apskritai būdingas noras parodyti romėnų (ir lotynų kalbos) privalumus prieš graikus įvairiose kultūros srityse (išsamiau žr. Kučinskienė 2006).

pamenu... iškėliau... Demosteną. „Brute“ iš tiesų Demostenas laikomas kone tobulu oratoriumi (*Brut.* 35), vis dėlto šioje vietoje veiksmažodis „pamenu“ (*recordor*) kreipia skaitytoją į praeitį, t. y. ne tiek į „Brutą“, parašytą tais pačiais metais kaip „Oratorius“, bet prieš dešimtmetį sukurtą veikalą „Apie oratorių“ (*De or.* III. 71).

nei minčių svarumu, nei išmoningumu, nei nuosaikumu. Trys savybės, atitinkančios tris stilius: *gravior* – aukštąjį, *callidior* – žemąjį, *temperatior* – vidurinįjį. Demostenas, pasak Cicerono, gebėjo puikiai kalbėti visais trimis kalbos stiliais, todėl jis yra geriausias tikrosios atikinės iškalbos pavyzdys, kuriuo turėtų sekti visi norintieji vadintis atikistais. Šis teiginys tampa akstinu ekskursui apie tikrąją ir tariamąją atikinę iškalbą (§ 24–32). Kad Demostenas valdė visus kalbos stilius, teigia ir Dionisijas Halikarnasietis: didžioji dalis jo traktato „Apie Demosteno iškalbą“ (*De Demosthenis dictione*) skirta įrodyti, kad šis oratorius pranokęs kitus visuose kalbos stiliuose (*charaktēres*), kurie atitinkamai vadinami *hypsēlos*, *ischnos* ir *metaxy*.

neišmanėliškos šnekos jau gerokai išplito. Plg.: „Bet vis dažniau pasigirsta šnekų (*sermo increbruit*), jog, anot vienų, tik jie vieninteliai kalbą atikišku stiliumi, anot kitų, niekas iš mūsų taip nekalbąs“ (*Opt. gen.* 11).

trokšta būti vadinami atikistais. Čia pirmą kartą palietęs atikistų klausimą, Ciceronas dar ne kartą prie jo grįš: § 76–90, 168–173, 234–246. Svarbiausias Romos atikistų sąjūdžio lyderis buvo Gajus Licinijus Kalvas (82–48), poeto Katulo draugas. Kalvą Ciceronas kritikuoja „Brute“ (*Brut.* 283) ir išdėsto savąją atikizmo sampratą (§ 284–291), analogišką pateiktajai „Oratoriuje“.

nė patys Atėnai nebuvo labiau atikiški. Kalambūriškas žodžių žaismas: *ne Athenas ipsas magis fuisse Atticas*. Plg.: *Opt. gen.* 13: „Iš viso to aiškėja: kadangi žymiausi iš graikų oratorių buvo atėniečiai, o tarp jų aiškiai pirmavo Demostenas, tai kiekvienas, kuris seks jo iškalba, kalbės ir atikiškai,

ir puikiai; taigi, jei jau Atikos oratoriai mums keliami kaip sektinas pavyzdys, gerai kalbėti ir reiškia kalbėti atikiškai“. *Brut.* 291: „Tad išeina, kad ne visi, kalbantys atikiškai, kalba gerai, bet visi, kalbantys gerai, kalba ir atikiškai.“

§ 24

giria tik tai, ką pats įstengia pamėgdžioti. Panašios mintys ir polemika su atikistais plėtojama ne tik retorikos, bet ir filosofiniuose traktatuose: „⟨...⟩ jei randasi tokių, kurie giria tik tai, ką mano patys įstengsią pamėgdžioti, kurie riboja iškalbos galimybes tuo, ką patys tikisi pasiekti, ir, nepajėgdami pakelti minčių bei žodžių gausos, ima aiškinti, kad sausa ir skurdi kalba jiems mielesnė nei turtinga ir žodinga, – štai iš kur atsirado toji atikistų rūšis, nepažįstanti pačių ištakų, kurių sekėjai skelbėsi esą ⟨...⟩“ (*Tusc.* II. 3).

iškalba vadovavosi klausytojų skoniu. Plg.: „Jeigu net mūsų kalbos, kurias sakydami stengėmės pelnyti teigiamą minios vertinimą (juk šis gebėjimas skirtas žmonėms, ir iškalbos tikslas – klausytojų pritarimas) ⟨...⟩“ (*Tusc.* II. 3).

prisitaiko prie jų... pritarimo. *Nutus* – galvos linkterėjimas kaip pritarimo ženklas. Plg. Homero „Ilijadoje“ ne kartą matome, jog linkterėdamas galvą Dzeusas reiškia sutikimą, kone įsakymą, kurio niekas negali atšaukti: „Atsaką aiškų man duoki ir linkterėk galva palankiai, / Ar atsakyki visai, tau nėra ko bijot, tad žinosiu ⟨...⟩“ (Hom. *Il.* I. 514–516); „Žodžio tuomet nebeimsiu atgal, nebekeisiu, ir niekad / Jau nepaliks neįvykdytas jis, jei aš linkteriu galvą“ (Hom. *Il.* I. 526–527, Jeronimo Ralio ir kt. vert.).

§ 25

ir Karija, ir Frigija, ir Misija. Mažosios Azijos sritys (dab. Turkija). Karijos mieste Alabandoje gimė du garsūs azijinės iškalbos oratoriai

Hijeroklis ir Meneklis (§ 231). Iš kito Azijos miesto, Tralėjų buvo kilę Dionisoklis ir Damastas (§ 234). Lankydamasis Graikijoje ir Mažojoje Azijoje 79–77 m. pr. Kr., Ciceronas lavino iškalbą su iš Karijos kilusiais oratoriais Menipu iš Stratonikėjos bei Aischilu Knidiečiu ir iš Lidijos – Ksenokliu iš Adramitijo bei Dionisiju iš Magnesijos prie Sipilo (*Brut.* 315–316), o vėliau studijavo Rodo saloje pas Moloną.

riebią ir tarytum aptukusią iškalbos rūšį. Daugiažodei, perkrautai azijinei iškalbai suteikiami epitetai, kuriantys aptukusio, nesveiko kūno vaizdą, priešingą grakščiai ir saikingai atikinei. Kalbos stiliai gana dažnai aprašomi pasitelkiant žmogaus kūno (kraujo, kaulų, raumenų, sausgyslių ir pan.) metaforas (§ 76 ir *comm. ad loc.*): „⟨...⟩ verčiau lygiuokimės į anuos, pasižyminčius nepriekaištinga sveikata – Atikos oratorius, negu į apsunkusius nuo nesveiko pertekliaus – tuos, kurių nemaža pagimdė Azija“ (*Opt. gen.* 8). Dar žr. *Brut.* 64, Quint. *Inst.* X. 1. 33.

rodiečiai... nepritarė. Ciceronas pernelyg iškelia rodiečius, pastatydamas juos į vieną gretą su azijine ir atikine iškalba kaip savarankišką iškalbos mokyklą, tarpinę tarp pirmųjų dviejų (*Brut.* 51). Toks šališkumas turbūt susijęs su tuo, kad Ciceronas pats susiformavo kaip oratorius būtent retoriaus Molono mokykloje Rode. Kaip teigia pats oratorius, Molonas suteikęs saikingumo jo jaunatviškai veržliai iškalbai ir tarsi išsiliejusią upę nukreipęs ją derama vaga (*Brut.* 316). Tokio trinario skirstymo (azijinė – Rodo – atikinė) atgarsių matyti ir Quint. *Inst.* XII. 10. 16–18. O Dionisijas Halikarnasietis (*c.* 60 m. pr. Kr. – *c.* 7 m. po Kr.), rašęs tarp Cicerono ir Kvintilijano, Moloną ir kitus rodiečius laiko tik nevykusiais Isokrato ir kitų praeities meistrų mėgdžiotojais (Dion. Hal. *Din.* 8).

graikai – juo labiau. XIX a. redaktoriai buvo linkę kupiūruoti šią frazę, ir tai turi tam tikros logikos – ją pašalinus, turime aiškų trinarį sakinį: Karija, Frigija ir Misija atstovauja azijinei iškalbai, atėniečiai – atikinei, o tarp jų įsiterpia Rodas, kaip savarankiška iškalbos mokykla. Tokią struktūrą

griauna bendras apibūdinimas *Graeci* (arba *Graecia*), tinkantis visoms išvardytoms grupėms. Kita vertus, palikus keturių narių sistemą (*Asia* (*sc. Caria, Phrygia, Myssia*) – *Rhodus* – *Graecia* / *Graeci* – *Athenienses*), *Graeci* tarsi atstovauja žemyniniams graikams, o atėniečiai bet kuriuo atveju išskiriami ne tik kaip atikinės iškalbos atstovai, bet kaip gero skonio arbitrai apskritai.

§ 26

oratorius… kalboje „Už Ktesifontą“. „Oratorius, pralenkęs visus kitus“ – Demostenas. 338 m. pr. Kr. Ktesifontas pasiūlė apdovanoti Demosteną auksiniu vainiku už jo nuopelnus valstybei. Po aštuonerių metų Aischinas už tai patraukė Ktesifontą į teismą, o Demostenas stojo jį ginti, tuo pačiu gindamasis ir pats. Šioje byloje pasakyta Aischino kaltinamoji kalba „Prieš Ktesifontą apie vainiką“ ir Demosteno ginamoji „Už Ktesifontą apie vainiką“ tapo žymiausiais graikų iškalbos pavyzdžiais. Ciceronas šias kalbas išvertė į lotynų kalbą, tikėtina, panašiu metu, kaip ir parašė „Oratorių“. Pats vertimas neišliko, galbūt nebuvo baigtas ir publikuotas, bet turime įžangą šiam vertimui, pasiekusį mus pavadinimu „Apie geriausią oratorių“ (*De optimo genere oratorum*). Šie vertimai bei įvadas – tos pačios polemikos su neoatikistais, kuriai skirtas ir traktatas „Oratorius“, dalis: „Aš išverčiau dviejų iškalbingiausių Atikos oratorių Aischino ir Demosteno garsiąsias kalbas, nukreiptas viena prieš kitą. ⟨…⟩ Šio mano darbo tikslas – kad mūsų tautiečiai suprastų, ko reikia reikalauti iš tų, kurie laiko save atikistais, ir kokį, sakytume, matą jiems taikyti“ (*Opt. gen.* 14–15).

pradėjęs ramiai… pasileidžia visu smarkumu. Ciceronas glaustai apžvelgia Demosteno kalbą: pradeda ramiai įžangoje (*Cor.* 1–8), kurios paskirtis – patraukti klausytojų dėmesį ir pelnyti palankumą (*conciliare*), plg. *Or.* 124: *principia verecundia*; „toliau, kol svarsto apie įstatymus“ *argumentatio* dalyje (*Cor.* 9–25), kurios paskirtis – įrodyti savo teiginius

(*docere*, *probare*); „visu smarkumu“ – baigiamojoje kalbos dalyje (*Cor.* 256–324), kuria siekiama sujaudinti ir įaudrinti klausytojus (*permovere*, *inflamare*).

Aischinas… apšaukęs gyvuliu… žodžiai, ar siaubūnai. Turima galvoje Aischino kalbos „Prieš Ktesifontą apie vainiką“ vieta, kur jis cituoja mums nežinomos Demosteno kalbos sakinį, perkrautą pernelyg drąsiomis metaforomis: „Kai kas genėja mūsų miestą, kai kas apkarpė liaudies ūglius, pàkirstos valstybės sausgyslės, esame pinami į demblį, kai kas pirmiau mus kaip adatas įsmeigia į ankštą padėtį“ (Aesch. *Ctes.* 166). Galiausiai Aischinas pavadina priešininką lapinu (*kinados*), t. y. gudruoliu, apgaviku, nors bendrąja prasme šis žodis gali reikšti ir gyvulį, žvėrį, kaip lot. *belua*. Plg.: „Kas gi tai, gyvuly tu? Žodžiai ar siaubūnai?“ (*tauta de ti estin, ō kinados* (= *belua*)? *rhēmata ē thaumata* (= *verba an portenta*)? Aesch. Ctes. 167). Tą pačią vietą cituoja Dionisijas Halikarnasietis ir, gindamas Demosteno stilių, abejoja minėtųjų metaforų autoryste: „O kalbant apie pasakymą, kad anas pasitelkęs šiurkščius ir nemalonius žodžius, esu nepaprastai nustebęs, kur jis (*sc.* Aischinas) pasigavo tokią mintį. Mat Demosteno kalbose nerandu nė vieno iš tų dalykų, kuriuos Aischinas tvirtina jį pasakius ⟨…⟩. Taip pat ir kitų šiurkščių bei nemalonių žodžių nė vienoje iš Demosteno kalbų nesugebėjau surasti, nors tas vyras jų paliko penkiasdešimt ar šešiasdešimt tūkstančių eilučių. Visgi jei ir esama nemalonių, šiurkščių ir nenugludintų darinių, juos randame jam per klaidą priskiriamose kalbose“ (Dion. Hal. *Dem.* 57, Aliaus Jaskelevičiaus vert.).

§ 27

pasičiupti… liepsningą žodį ir šaipytis. Ciceronas teisingai pastebi, kad ištrauktas iš konteksto žodis ar posakis, kuomet jis nagrinėjamas atsietai nuo konkrečios situacijos, netenka savo grožio ir prasmės. Tai, kas skamba puošniai ir spalvingai, kai publikos emocijos būna pakankamai

įaudrintos ir pakylėtos, atrodo išpūsta ar net juokinga, žvelgiant šaltu kritiko protu. Plg. toliau § 99: „⟨...⟩ jei neparuošęs klausytojų ausų ims kaitinti jų jausmus, atrodys lyg pamišėlis tarp sveikų ar girtuoklis, šėliojantis tarp blaivių“. Teisindamas Demosteną, Ciceronas turbūt teisinasi ir pats, nes ir jis buvo kritikuojamas dėl išpūsto stiliaus ir daugžodžiavimo: „Yra žinoma, kad tikrai buvo Cicerono priešininkų, kuriems jis atrodė pasipūtęs, išpuikęs, nepakankamai saikingas, pernelyg daugiažodžiaujantis ir per mažai ‘atikiškas’“ (Tac. *Dial.* 18. 4, Živilės Pukštienės vert.).

Demostenas teisindamasis pajuokauja. Turima galvoje Demosteno kalba „Už Ktesifontą apie vainiką“ (*Cor.* 232). Demostenas čia pavartoja ironiją (žr. § 137, fig. 12), kuri prarandama Cicerono sakinyje: „Oratoriaus“ tekstas šioje vietoje rankraščiuose sugadintas ir atstatomas iš Ambraziejaus bei Augustino citatų. August. *Cresc.* II. 1. 2: *Demosthenes, clarissimus oratorum, quibus verborum tanta fuit cura, quanta rerum auctoribus nostris, cum tamen ei nonullam locutionis insolentiam obiecisset Aeschines, negavit ille in eo positas esse fortunas Graeciae, illone an illo verbo usus fuerit, et huc an illuc mannum porrexerit.* Ambros. *in Luc.* II. 42: *orator neget... in eo positas esse fortunas Graeciae, illone an illo verbo usus fuerit.*

argi nebūtų... liepę nešdintis. Atėnų tautos susirinkime publikai neįtikusį oratorius pritanų įsakymu lankininkai-tvarkdariai (*toxotai*), vykdę policininkų pareigas, jėga nuvesdavo nuo pakylos (plg. Plat. *Protag.* 319c). Lotyniškame tekste žodžių žaismas (*paronomasia*), prarandamas vertime: *ferret* (pakęstų) ... *auferri* (nešdintis).

§ 28

šitie mūsiškiai. Romos atikistai. Ciceronas sąmoningai kuria priešpriešą tarp senųjų Atikos oratorių ir savo amžininkų neoatikistų, su kuriais polemizuojama šiame veikale. Brutas, kuriam dedikuotas šis veikalas – vienas jų. Plg. § 89 „šitų naujųjų atikistų“ ir *comm. ad loc.*

§ 29

Aristofanas nebūtų pasakęs, kad jis „žaibuoja, griaudžia, jaukia visą Graikiją“. Ciceronas čia perfrazuoja V a. pr. Kr. komediografo Aristofano komedijos „Acharniečiai“ eilutes: „Tuomet Periklis Olimpietis niršdamas / Žaibavo, griaudėjo, Heladę drebino“ (*Ach.* 530–531, Audronės Kudulytės-Kairienės vert.). Kaip matyti iš Cicerono laiško Atikui, rašyto 46 m. pr. Kr. gale, Ciceronas iš pradžių šiuos žodžius buvo klaidingai priskyręs Aristofano amžininkui komedijų rašytojui Eupolidui. Laiške jis prašo Atiką, kuriam buvo pavedęs „Oratoriaus“ leidybą, pasirūpinti, kad perrašinėjant Eupolido vardas būtų ištaisytas į Aristofano (*Att.* XII. 6a. 1). Klaida galbūt buvo įvykusi dėl to, kad kituose traktatuose apibūdindamas Periklio iškalbą Ciceronas remiasi būtent Eupolido žodžiais iš jo neišlikusios komedijos „Demai“ (*fr.* 94):

> Jam ant lūpų greit
> Įtikinėjimas nutūpdavo. Jisai
> Žavėjo ir vienintelis iš retorių
> Suleisdavo geluonį į klausytojus“
> (Audronės Kudulytės-Kairienės vert.).

Plg. Cic. *De or.* III. 138: „[Periklis,] ant kurio lūpų, kaip pripažino net ir senieji komedijų kūrėjai, nevengę iš jo pasišaipyti (anuomet Atėnuose tai buvo leidžiama), buvo apsigyvenęs lipšnumas, o žodžiuose buvo tiek jėgos, kad į klausytojų protus smigdavo tarsi koks geluonis.“ *Brut.* 59: „Svada (Įtikintoja) Enijus pavadino tą, kurią graikai šaukia Peitho ir kurios tvėrėjas yra oratorius; tai jos dvasia, pasak poeto, įsikūrė Cetege; ši deivė, kaip rašė Eupolidas, nuolat plevenusi ant Periklio lūpų, *o* Enijus tarė, kad mūsų oratorius buvęs pati jos dvasia.“

Šias komedijų eilutes dar ne kartą primins kiti autoriai: Quint. *Inst.* II. 16. 19: „Argi tai ne puiku – iš bendro visiems gebėjimo mąstyti ir žodžių, kuriais visi naudojasi, pasiekti tokią garbę ir šlovę, kad atrodytum ne kalbantis ar maldaujantis, bet, kaip Periklis, žaibuojantis ir

griaudžiantis?“ Quint. *Inst.* XII. 10. 65: „Štai tokią jėgą ir veržlumą su nuostaba įžvelgia Periklyje Eupolidas, tokią Aristofanas prilygina žaibams, štai tikroji iškalbos galia!“ Plin. *Ep.* I. 20. 17–19: „Ir aš nepamiršau, kaip didį oratorių Periklį šlovino komedijų kūrėjas Eupolidas:

πρὸς δέ γ' αὐτοῦ τῷ τάχει
πειθώ τις ἐπεκάθητο τοῖσι χείλεσιν.
οὕτως ἐκήλει, καὶ μόνος τῶν ῥητόρων
τὸ κέντρον ἐγκατέλειπε τοῖς ἀκροωμένοις

(žr. Eup. *fr.* 94 vertimą ankstesniame puslapyje).

Bet ir pačiam Perikliui nebūtų pavykusi nei toji πειθὼ (‘įtikinimas’), nei ἐκήλει (‘žavėjo’) vien tik kalbos glaustumu ar veržlumu, arba abiem (juk tai skirtingos savybės), jei nebūtų turėjęs tikrojo talento. Siekiant suteikti klausytojams malonumo ir įtikinti, kalbai reikia žodingumo ir erdvės, negāli palikti klausytojų sielose neįsmeigto geluonies tas, kuris tik baksteli, bet neįgelia. Štai ką apie tą patį Periklį sako kitas komediografas:

ἤστραπτ', ἐβρόντα, συνεκύκα τὴν Ἑλλάδα (‘žaibavo, griaudėjo, Heladę drebino’).“

Plut. *Per.* 8. 4: „Tačiau iš to meto komedijų, kurių autoriai daug ką rimtai, o daug ir juokais apie jį yra pasakę, matyti, kad jis už savo iškalbą gavęs šią pravardę (Olimpietis – *A. K.*). Periklis, anot jų, griaudžiąs ir svaidąs žaibus, kalbėdamas tautai, baisius perkūnus nešiojąsis savo liežuvy“ (Anastazijos Kašinskaitės vert.).

atikiškai kalba Lisijas… (kas galėtų tai neigti?). Romos neoatikistai iškalbos etalonu ir labiausiai sektinu pavyzdžiu laikė Atėnų oratorių Lisiją (*c.* 445 – *c.* 380) ir istoriką Tukididą (*c.* 460 – *c.* 400) (žr. toliau § 30). Juos labiausiai žavėjo Lisijo kalbos grynumas ir aiškumas, stiliaus paprastumas (*Brut.* 64–65). Ciceronas neneigia Lisijo talento: vadina labiausiai įgudusiu oratoriumi (*disertissimus orator*, *De or.* I. 123), pasižyminčiu ypatingu stiliaus *subtilitas* (*ibid.*) ir kone priartėjančiu prie tobulybės

(*prope oratorem perfectum*, *Brut.* 35). Tačiau įžvelgia Lisijo trūkumus, pirmiausia tai, kad jis daugiausia rašęs kalbas kitiems, todėl prisitaikydamas prie klientų negalėjo išvystyti pakilaus, didingo stiliaus. Taigi Ciceronas kritikuoja neoatikistus dėl jų vienpusiškumo, dėl to, kad tik tokią iškalbą laiko atikiška, atmesdami tokius oratorius kaip Aischinas ir Demostenas. *Opt. gen.* 9: „⟨...⟩ kiek galėdami sekime Lisiju, ypač jam būdingu skaidriu paprastumu. Išties daugelyje vietų jis kalba gana pakiliai, vis dėlto – kadangi daugiausia rašė privataus pobūdžio kalbas ir tas pačias susijusias su nereikšmingais dalykais, be to, skirtas kitiems oratoriams – atrodo esąs sausokas, nes tyčia apribojo savo iškalbą menkomis bylomis."

§ 30

teismo oratorių. *Causidicus* (< *causam* + *dicere*) – pažod. „dalyvaujantis teismuose, ginantis bylas". Visos išlikusios Lisijo kalbos priklauso teismo iškalbos rūšiai, tarp jų nėra nė vienos deliberatyvinės ar epideiktinės.

nieko... negalì nei teismui, nei viešumai pritaikyti. Panašiai apie Tukididą Ciceronas kalba ir kituose traktatuose: jis vertina jį kaip istoriką, bet nelaiko tinkamu pavyzdžiu oratoriams. *Brut.* 287: „'Mes sekame Tukididu', – sako jie. Puiku, jei galvojate rašyti istoriją, ne kalbas teisme sakyti. Juk Tukididas tikroviškai ir net pakylėtai pasakojo įvykius, bet neturėjo nieko bendra su Forumo, ginčų, teismų iškalba. O tas kalbas, kurias įterpė į pasakojimą – jų išties daug, – jas aš nuolat giriu, bet net norėdamas negalėčiau jų pamėgdžioti, o ir galėdamas tikriausiai nenorėčiau." *Opt. gen.* 15–16: „'Tačiau prieš tave pasitelks Tukididą, juk kaip tik jo iškalba žavi ne vieną.' Visiškai suprantama, bet ji neturi nieko bendra su mūsų ieškomu oratoriumi. Viena yra pasakojimu perteikti istorijos įvykius, kita – įrodymais pagrįsti kaltinimą ar jį atremti; viena – pasakojant išlaikyti klausytojų susidomėjimą, kita – jį sukelti."

sueigų kalbos... sunkiai suprantamos. Sueigų kalbomis (*contiones*) Ciceronas vadina į istorijos pasakojimą įtrauktas pramanytas kalbas,

sakomas karių sueigose ar tautos susirinkimuose. Tokios kalbos lyg ir artimos praktinei iškalbai ir tarsi galėtų būti naudingos jos besimokantiems, vis dėlto tai pramanytos, realios situacijos neatspindinčios kalbos, pasak Cicerono, parašytos pernelyg glaustu ir dėl to neaiškiu stiliumi (*Brut.* 29). Tukidido veikėjų kalbų neaiškumą pastebi ir kiti autoriai (Dion. Hal. *Thuc.* 51).

§ 31

išmokę auginti javus, gilėmis tebeminta. Pasak mito, aukso amžiuje žemėje gyvenę žmonės mito viskuo, ką žemė davė pati, be žmogaus rankų darbo – vaisiais, uogomis ir gilėmis:

> Tenkinos vaisiais tokiais, kurių niekas nevertė tiektis:
> Žemuogių krūmo vaisius bei kalno žemuoges rinko
> Sedulas ir dygiuos krūmynuos karančias uogas,
> Ir gileles, kurias plačiašakis ąžuolas bėrė.
>
> (Ov. *Met.* I. 103–106, Antano Dambrausko vert.)

Vėliau deivė Demetra išmokiusi juos auginti javus, todėl drauge su Dionisu, vynuogininkystės pradininku, juodu laikyti civilizacijos nešėjais: „Liberi ir Cerera dosni, jei jūsų malone / Pakeitė žemė laimiom giles Chaonijos varpom“ (Verg. *G.* I. 8, Antano Rukšos vert.). Galima įžvelgti aliuziją į graikų patarlę *halis dryos* – „gana ąžuolo“, t. y. gilių (*Att.* II. 19. 1). „Kuomet po pirmykštės žolės žemė jau ėmė auginti medžius, žmonės, pirmiau valgę ąžuolo vaisius, savo maisto mažai aukojo dievams dėl jo trūkumo, dievų aukoms daugiau naudojo jo (*sc.* ąžuolo) lapus. Po to gyvenimas, pereidamas prie išauginamo maisto ir aukojimų iš derliaus, ‘pakanka ąžuolo’ pasakė“ (Theophr. *Piet. fr.* 2, Dalios Andziulytės vert.). Pasinaudodamas šia patarle, Ciceronas leidžia suprasti, kad Tukidido kalbos dar nepasiekusios brandos ir tobulumo, todėl laikyti jas iškalbos standartu, kaip tai daro naujieji atikistai, po to, kai jas gerokai pranoko brandesni pavyzdžiai, yra tas pats, kas turint javų – aukštesnės

civilizacijos pasiekimo, teikti pirmenybę primityviam senovės maistui. Kitokį patarlės variantą ir interpretaciją žr. Huxley 1981, 338.

atėniečiai, įstengę sutaurinti žmonių maistą. Mitas pasakoja, kad Demetra išmokiusi žmones auginti grūdus Eleusine (*Hom. hymn.* II. 96–304) ir įteikusi javus Triptolemui, Eleusino karaliaus Kelėjo sūnui, kad jis keliaudamas po pasaulį mokytų žmones žemdirbystės. Kadangi Eleusinas yra Atikoje (apie 20 km nuo Atėnų), Atėnus ir atėniečius įprasta vadinti žemdirbystės ir civilizacijos pradininkais ir nešėjais, plg. Cic. *Verr.* II. 4. 108: „⟨...⟩ pas juos (*sc.* atėniečius) Cerera, kaip mitas pasakoja, atkeliavusi, klajodama po pasaulį, ir atnešusi javus ⟨...⟩"; *Flac.* 62: „Čia dalyvauja atėniečiai, iš miesto, kuriame, kaip manoma, gimė išsilavinimas, mokslas, religija, javai, teisė, įstatymai, o iš ten pasklido po visą pasaulį." Plg. Plat. *Menex.* 237e; Isoc. *Paneg.* 28–31.

koks graikų retorius. *Rhetor* – ne oratorius, bet retorikos teoretikas arba retorikos mokytojas. Retoriaus mokykla Romoje buvo aukštoji išsilavinimo pakopa, pasiekiama po pradinės ir gramatiko mokyklos. Cicerono žodžiai tinka iki jo gyvenusiems retorikų autoriams: joks istorikas nėra cituojamas Aristotelio „Retorikoje" ar Anaksimeno Lampsakiečio „Retorikoje Aleksandrui". Tačiau vėlesni retoriai, pvz., Dionisijas Halikarnasietis (*c.* 60 m. pr. Kr. – 7 m. po Kr.), Hermogenas (II a.) paliko nemažai Tukidido tekstų kritikos.

„Bet visi jį giria!" Įdomu pastebėti, kad ir kituose traktatuose, kalbėdamas apie Tukididą, Ciceronas pasinaudoja retorine figūra *prolēpsis* (žr. *comm. ad* § 138, fig. 23) ir sukuria įsivaizduojamą pokalbį su kitaip manančiais (*Opt. gen.* 15–16; *Brut.* 287).

§ 32

ėjo garbingas pareigas ir buvo kilmingas. Apie Tukidido gyvenimą žinoma labai mažai, daugiausia iš jo paties „Peloponeso karo istorijos". Jis pats sakosi buvęs išrinktas atėniečių vadu (strategu) Peloponeso kare

(Thuc. IV. 104), vadovavo laivynui, deja, nesėkmingai, todėl ištremtas iš Atėnų ir, pasitraukęs į savo valdas Trakijoje, atsidėjo istorijos rašymui (Cic. *De or.* II. 56: „⟨...⟩ o ir tas pačias knygas, sakoma, parašęs tada, kai buvo nušalintas nuo valstybės reikalų ir – kaip nutiko daugeliui geriausių Atėnų piliečių – buvo ištremtas“). Apie tai, kad Tukididas buvęs kilmingas, užsimenama ir „Brute“ (*summo loco natus summusque vir*, *Brut.* 43). Žinome, kad Tukidido tėvas buvo vardu Oloras (Thuc., *ibid.*) ir galbūt susijęs giminystės ryšiais su bendravardžiu trakų karaliumi, kurio duktė Hegesipilė buvo ištekėjusi už Maratono mūšio nugalėtojo Miltijado. Tukidido šeima neabejotinai buvo įtakinga Trakijoje ir valdė aukso kasyklą netoli Taso salos (Thuc. IV. 105. 1).

nori būti panašūs į Ksenofontą. Graikų istorikas Ksenofontas (*c.* 431–354) – dar vienas autorius, kuriuo žavėjosi ir sekė Romos neoatikistai. „Brute“ Ciceronas niekinamai užsimena apie žmones, kurie „skaito apie Kiro gyvenimą ir auklėjimą“ (t. y. Ksenofonto „Kiro auklėjimą“), bet ne Skauro knygas, nors šios esančios ne prastesnės (*Brut.* 112).

šneka tikrai už medų saldesnė. Užuomina apie tai, kad Ksenofontas dėl stiliaus švarumo buvo pramintas Atikos bite (Suda 1854, 752, *s. v.* Ξενοφῶν). Ksenofonto stilių Ciceronas apibūdina kaip minkštą (*molli et Xenophonteo genere sermonis*, *Brut.* 132), švelnoką (*lenior*, *De or.* II. 58), todėl netinkamą teismo byloms.

§ 33–326 Pagrindinė dėstymo dalis (*tractatio*). Ji prasideda nedideliu įvadu § 33–35, temiškai siejančiu ją su prieš tai išdėstyta traktato įžanga. Dar kartą užsimenama apie pradėto darbo sunkumą ir asmeninius motyvus, paskatinusius imtis šio veikalo, bei aplinkybes, kuriomis jis atsiradęs: Brutas išvykęs į Galiją, Ciceronas ilgisi bičiulio ir imasi pildyti seniai jam duotą pažadą.

§ 33

kurio Antonijus neaptiko. Plg. § 18–19.

Didelio ir sunkaus darbo imamės... bet ... mylinčiam nėra nieko sunkaus. *Magnum opus omnino et arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti puto.* Augustinas, kuris ne kartą cituoja ir perfrazuoja Ciceroną (žr. *comm. ad* § 27), tais pačiais žodžiais pradeda savo veikalą „Apie Dievo valstybę“: *Magnum opus et arduum, sed Deus adiutor noster est* – „Sunkus ir didelis darbas, bet Dievas mūsų pagalbininkas“ (August. *Civ. Dei. praef.*). Plg. Hieron. *Ep.* XXII. 40: *Nihil amantibus* DURUM EST, *nullus difficilis cupienti labor est.* – „Mylintiems nieko nėra sunkaus, norinčiam joks darbas nėra varginantis“. Apie „Oratoriaus“ aliuzijas šv. Jeronimo raštuose žr. Adkin 1997, apie šią vietą p. 28.

§ 34

esu kurstomas... sekinančio ilgesio. Johnas Duganas (2005, 266) pastebi, kad Cicerono leksika, perteikianti jo atsidavimą Brutui, primena erotinę poeziją, pvz. Katulo eilėraštį Kalvui: po malonaus vakarėlio su bičiuliu poetas kankinasi negalėdamas užmigti ir trokšta kuo greičiau vėl jį pamatyti (Catull. 50). Vis dėlto Ciceronas pasirūpina suteikti savo jausmams padorų atspalvį: jo susižavėjimo objektas yra Bruto gabumai, išsilavinimas ir asmeninės savybės, jis ilgisi mokytų pašnekesių ir bendravimo su bičiuliu. Toks erotiškas draugystės reiškimas turi paralelių Cicerono laiškuose (*Att.* IX. 10. 1) ir yra pagrįstas filosofiniame traktate „Apie draugystę“: draugystė, kaip ir meilė, užsiliepsnoja (*exardescit*), kai vienas žmogus įžvelgia kitame dorybę (*Lael.* 100), nes ir pats žodis *amicitia* kilęs iš *amor* (*Lael.* 26). Paralelė su Katulo eilėraščiu suteikia dar vieną minties atspalvį: eilėraščio pabaigoje Katulas tikisi to paties jausmų atsako iš savo bičiulio, nes priešingu atveju jis galįs sulaukti Nemesidės keršto (Catull. 50, 18–21). Galime numanyti, kad ir Cicerono pagyrimais Brutui siekiama įpareigoti pastarąjį atsakyti tuo pačiu.

Anthony A. Longas (2002, 52) pateikia kitokią šios vietos interpretaciją. Pasak jo, šiuo ekstravagantišku meilės Brutui pareiškimu norima priminti Platono „Faidrą", kur Eroto apimtas įsimylėjėlis džiūsta nematydamas savo meilės objekto (*Phaedr.* 251d). Turbūt neatsitiktinai Ciceronas „Oratoriuje" tris kartus cituoja būtent šį Platono dialogą (§ 15, 39, 41): jis nori priversti savo skaitytojus lyginti šiuodu veikalus, nes „Faidre" tyrinėjama grožio idėja, „Oratoriuje" – iškalbos.

Galija neskęsta visuotiniame gaisre. Kalbama apie pilietinį karą tarp Julijaus Cezario ir Gnėjaus Pompėjaus bei jo šalininkų. Pompėjui žuvus Egipte, Cezaris, prieš išvykdamas į Afriką kariauti su Katonu ir Metelu Scipijonu, 46 m. pr. Kr. paskyrė Brutą valdyti Priešalpinę Galiją (*Gallia Cisalpina*). Tai, kad karas nepalietė šios provincijos, Ciceronas laiko Bruto tinkamo administravimo nuopelnu. Šitaip, kaip taikliai pastebi Pideritas (1865, 51), Ciceronas netiesiogiai pasako komplimentą Cezariui, paskyrusiam tinkamą valdytoją. Panašiai Bruto dorybes valdant provinciją liaupsina ir Plutarchas jo biografijoje (Plut. *Brut.* 6. 10–12).

skini savo dorybės vaisius. Daugelis leidėjų čia laikosi tokio skaitymo: *frueris ipse te* – „gauni naudos pats iš savęs". Mes nutolstame nuo Westmano teksto (kartu su Hubbelu, Merklinu, Sandysu, Kasteriu) ir renkamės kitą rankraštinę tradiciją: *frueris ipse tua virtute*, kurią, mūsų nuomone, palaiko *Brut.* 531: *te tua frui virtute cupimus.* T. y. provincija suteikia Brutui daugiau galimybių atskleisti savo *virtus* nei Roma, ir tai esąs geriausias atpildas, kurį provincija galinti jam duoti. Galbūt galima įžvelgti tam tikrą užuominą apie tai, kad ne visada Brutas provincijoje elgęsis taip nesavanaudiškai. Kaip matyti iš Cicerono laiškų Atikui, oratoriui būnant Kilikijos vietininku, Brutas primygtinai ir net įžūliai (*Att.* VI. 1. 7) reikalavo visomis priemonėmis išieškoti jo skolas su didelėmis palūkanomis iš nepilnamečio Kapadokijos karaliaus Arijobarzano ir iš Kipro Salamino miestiečių (*Att.* V. 18. 4; 20. 6; 21. 10; VI. 1. 3–7; 2. 7–9; 3. 5). Kita vertus, neturime pamiršti, kad pasipelnymas iš karo, pinigų

skolinimo ar provincijos mokesčių, jei tai neperžengdavo sveiko proto ribų, laikytas garbingu turto padidinimu (*divitiae honestae*, Polo 2016, 173).

atsiskleisdamas Italijos šviesoje. Priešalpinė Galija dažnai buvo vadinama Italija (Caes. *B.G.* I. 10, II. 35, V. 1 *etc.*) net prieš jai gaunant Romos pilietybę ir tampant lygiateise Italijos dalimi. Iš tiesų *Gallia Cisalpina* yra šiaurinė Italijos dalis už Pado (dab. Po) upės ir iki Alpių. Kitoje Alpių pusėje buvo Užalpinė Galija (*Gallia Transalpina*). Ciceronas įvertina Bruto padėtį – būdamas artimoje provincijoje jis tarsi nenutolsta nuo Romos ir didžiosios politikos. Pats Ciceronas savo karjeros pradžioje įsitikino, kad pareigos provincijoje, kad ir kaip uoliai atliekamos, gali likti nepastebėtos Romoje (*Planc.* 64–65). Todėl per visą savo karjerą Ciceronas stengėsi likti Romoje ir vengė provincijų, nors jos žadėjo nemenką finansinį pelną. Tik 50 m. pr. Kr. Ciceronas išvyko į Kilikiją, ir, nepaisant administracinės bei karinės sėkmės, laiške Markui Celijui Rufui rašė: „Mieste, lik Mieste, mano Rufai, ir gyvenk jo šviesoje! Bet koks išvykimas svetur (šitai aš perpratau dar jaunystėje) – tamsus ir varganas tiems, kurių uolumas gali švytėte švytėti Romoje“ (*Fam.* II. 12. 2).

bendraudamas su geriausiais piliečiais. Ciceronas pabrėžia, kad Bruto valdomos provincijos gyventojai yra Romos piliečiai. Priešalpinės Galijos gyventojai vos prieš keletą metų iki „Oratoriaus“ pasirodymo – tik 49 m. pr. Kr. – buvo gavę iš Cezario Romos pilietybę. Daugelis šiapus Pado esančių miestų bendruomenių, kaip ir visa Italija, pilietybę buvo gavusios po Sąjungininkų karo 89 m. pr. Kr.

tiek jaunuomenės žiedu, tiek vyrijos jėga. Originale grakščiai lakoniškas žodžių sąskambis, sunkiai perteikiamas vertimu: *civium vel flore vel robore* – pažod. „piliečių ir žydėjimu, ir jėga“.

nuolat… pats ką nors rašai. „Brute“ Ciceronas giria savo jaunojo bičiulio išskirtinį uolumą (*singularis industria*, *Brut.* 22) ir ragina neapleisti

savo nuolatinių mokslų (*perennis studia*, *Brut.* 332). Panašu, kad Ciceronas netuščiažodžiauja: iš tiesų jau 45 m. pr. Kr. pradžioje Brutas atsiunčia jam savo veikalą „Apie dorybę“ – apie tai sužinome iš paminėjimo traktate „Apie gėrio ir blogio ribas“ (Cic. *Fin.* I. 8). Plutarchas pasakoja, kad būdamas Pompėjaus karo stovykloje, Farsalo mūšio išvakarėse Brutas studijavo Polibiją (Plut. *Brut.* 4). Kvintilijanas jo filosofinius darbus vertina labiau nei kalbas (Quint. *Inst.* X. 1. 123).

§ 35

vos užbaigęs „Katoną“. 46 m. pr. Kr. vasarą Ciceronas parašė mums neišlikusį enkomiją, kuriame aukštino Cezario priešą Marką Porcijų Katoną Jaunesnįjį, po Cezario pergalės (46 m. pr. Kr. balandžio 6 d.) nusižudžiusį Utikoje ir pramintą Utikiečiu (atskiriant jį nuo bendravardžio prosenelio Katono Vyresniojo Cenzorijaus, kurio vardu pavadintas Cicerono traktatas „Katonas Vyresnysis apie senatvę“). Brutas irgi parašė panašų pagyrimą Katonui ir pasiuntė jį Ciceronui bei Atikui. Kaip sužinome iš Cicerono laiško Atikui, rašyto 45 m. pr. Kr. kovą (*Att.* XII. 21. 1), Ciceronui labai nepatikęs Bruto kūrinys ne tik dėl prastos formos, bet dar labiau dėl turinio: pasakodamas apie 63 m. pr. Kr. senato posėdį, kuriame buvo sprendžiamas Katilinos sąmokslo dalyvių likimas, Brutas netiksliai išdėstė faktus, pernelyg sureikšmino Katono vaidmenį ir tuo pačiu sumenkino Cicerono.

tau raginančiam… nevalia nepaklusti. Ciceronas prisibijo, kad jo pagiriamasis žodis Katonui bus nepalankiai priimtas Cezario, todėl bando permesti dalį kaltės Brutui. Bent jau taip atrodė kai kuriems amžininkams: 46 m. pr. Kr. gruodžio mėn. Aulas Cecina rašė Ciceronui: „O tu dar stiprini mano baimę: savo ‘Oratoriuje’ slepiesi už Bruto ir ieškai bendrininko pasiteisinimui“ (*Fam.* VI. 7. 4). Atsakydamas Ciceronui, pirmiausia Hircijus, paskui ir pats Cezaris parašė Katoną peikiantį veikalą „Antikatoną“ (*Att.* XII. 40. 1; 41. 4), kuriame, pasak Cicerono, pernelyg neapdairiai

(*nimis imprudenter*) naudojęsis bendrosiomis temomis (*Top.* 94). Savo ruožtu Brutas, paneigdamas Cezario „Antikatoną“, pats parašė „Katoną“ (žr. ankstesnį komentarą), kurį atremti jau po Cezario mirties ėmėsi šiojo įsūnis Oktavijanas Augustas (Suet. *Aug.* 85). Visi šie tekstai neišlikę.

išdrįsau šitai parašyti. Cicerono tekste slypi spąstai vertėjui: neaišku, kas yra „šitai“ (*haec*). Ką tik kalbėjęs apie „Katoną“ ir Bruto indėlį į tos knygos atsiradimą, iškart, be jokio ryškesnio atskyrimo (išskyrus *sed* „bet“) grįžta prie dabartinio veikalo ir vėl šaukiasi Brutą liudytoju, kad tik jo valią vykdydamas ėmęsis šio darbo. Skaitant sakinį po sakinio atrodo, kad vis dar kalbama apie „Katoną“, ir tik paragrafo gale iš žodžių „tau dovanoto veikalo“ (*tibi dati muneris*) suprantame, kad kalbama apie Brutui dedikuotą „Oratorių“. Kad mintis būtų aiškesnė, vertime tekstą apie „Katoną“ išskyrėme brūkšniais.

§ 36

požymį, kurį graikai vadina *charaktēr*. Gr. *charaktēr* – „(at)(į)spaudas, ženklas, šablonas“, kuriame šiuo atveju įspaustas dalyko „gerumo“ standartas, panašiai kaip įspaudas ant monetos, suteikiantis jai tam tikrą piniginę vertę ir leidžiantis atskirti vieną nuo kitos. Įprastas lotyniškas atitikmuo, vartojant *charaktēr* šia prasme, būtų *nota* (plg. § 46: *quasi argumentorum notas* – „tarsi įrodymų atspaudus“; Cic. *Luc.* 84: *quia nulla nota verum distinguebatur a falso* – „kadangi nėra jokio ženklo, padedančio atskiri teisingą nuo klaidingo“). Bet šioje vietoje Ciceronas renkasi kitą atitikmenį – *forma*, nes jau anksčiau (§ 9–10) vartojo jį kalbėdamas apie platonišką grožio idėją. Retorikos terminijoje *charaktēr* buvo įsigalėjęs ir gerai žinomas terminas, jo lotyniškas atitikmuo – *genus*, plg. § 20: *Tria sunt omnino genera dicendi.*

Enijumi… Pakuvijumi… Akcijų. Ciceronas gretina tris garsiausius Romos tragikus (plg. *De or.* III. 27, žr. *comm.* toliau): Kvintą Enijų (*c.* 239–169), jo seserėną Marką Pakuvijų (*c.* 220–130) ir Lucijų Akcijų (170 – *c.* 86).

Visų jų kūriniai išlikę tik menkais fragmentais, todėl sunku spręsti apie jų apibūdinimų teisingumą. Antai kelia nuostabą, kad Enijaus stilius, I a. pr. Kr. jau turėjęs atrodyti senovinis, pasak Cicerono, „nenutolsta nuo įprastos žodžių vartosenos“. Turbūt toks vertinimas tinka tik lyginant su Pakuvijumi, ypač mėgusiu griozdiškus sudėtinius žodžius (*repandirostrum incuruiceruicum*, Quint. *Inst.* I. 5. 67). Horacijus vadina Enijų antruoju Homeru (*alter Homerus*, Hor. *Ep.* II. 1. 50), sukūrusiu daug naujadarų ir praturtinusiu lotynų kalbą (Hor. *Ars* 56–58). Kvintilijanas atiduoda pagarbą jo senovinei didybei: „Enijus nusipelno mūsų pagarbos kaip tie alkai, dėl senumo tapę šventais; didžiuliai ir seni jų ąžuolai ne tiek pakeri grožiu, kiek įkvepia pamaldumo“ (Quint. *Inst.* X. 1. 8). O štai Ovidijus rašo: „Talentas jo iškilus, bet meistriškumas kuklus“ (*Trist.* II. 424, Eugenijos Ulčinaitės vert.).

„Oratoriuje“ Ciceronas daugiausia cituoja Enijaus tragedijas: „Andromachę“ (§ 93), „Hekubą“ (152), „Aleksandrą“, „Foiniką“, „Achilą“ (155), „Tijestą“ (184), dar Pakuvijaus „Chrisą“ (155), nežinomų tragedijų citatas.

esama visokių nuomonių, kaip ir dėl graikų poetų. Kokius graikus čia turi galvoje autorius, suprasti galime iš analogiško sakinio *De or.* III. 27: „(...) kokie nepanašūs tarpusavyje Enijus, Pakuvijus ir Akcijus, kokie nepanašūs graikai Aischilas, Sofoklis ir Euripidas, nors visiems kone lygiai atiduodama garbė už visiškai skirtingus kūrinius!“

taisyklę ar dėsnį. *Praescriptum aut formulam* – juridiniai terminai, reiškiantys pretoriaus įsaką ir formulę, pagal kurią turės vykti teismo procesas.

§ 37–42 Temos apibrėžimas. Atsiribojama nuo epideiktinės iškalbos ir susitelkiama į teismo ir deliberatyvinę iškalbą (plg. § 207). Vis dėlto pabrėžiama epideiktinės iškalbos nauda tobulos formos siekiančiam oratoriui.

§ 37

yra daug kalbų rūšių. Šios vietos interpretaciją sunkina du dalykai – terminų nenuoseklumas ir neįprasta kalbų tipologija. Viena vertus, aišku, kad Ciceronas čia kalba apie tris iškalbos rūšis, apibrėžtas dar Aristotelio „Retorikoje" (*tria genē tōn logōn*, Arist. *Rhet.* I. 3, 1358b): i) tarimosi, arba deliberatyvinę (*genus deliberativum*, gr. *genos symbouleutikon*), t. y. senate (taryboje) ar tautos sueigoje sakomas kalbas, kuriomis siekiama patarti, kaip elgtis, kokį sprendimą dera priimti vienu ar kitu klausimu; ii) teismo iškalbą (*genus iudiciale*, gr. *genos dikanikon*), t. y. teisme sakomas ginamąsias arba kaltinamąsias kalbas, ir iii) epideiktinę iškalbą (*genus demonstrativum*, gr. *genos epideiktikon*), t. y. parodomąsias kalbas, priklausančias ne tiek praktinei retorikai, kiek skirtas edukacijai ar iškalbos demonstravimui. Šioms rūšims apibrėžti paprastai Ciceronas vartoja terminą – *genera causarum* (*Inv.* I. 9. 12, plg. *Rhet. Her.* I. 1. 2; *Part.* 70: *tria genera causarum*; *De or.* II. 113: *tria sunt omnino genera*; *Or.* 122: *cum tam pauca sint genera causarum*). Kita vertus, epideiktinės iškalbos laukas šiuo atveju gerokai išplečiamas išvardijant įvairias jos atšakas ir įtraukiant tai, ką pavadintume „prozos žanrais" (Fantham 1979, 441, išn. 3), pvz., istorinę prozą. Galbūt todėl Ciceronas čia kalba apie „daug kalbų rūšių" (*plura orationum genera*) ir pavartoja neįprastą terminą, apimantį ne tik teisminę ir deliberatyvinę retoriką, bet epideiktinės iškalbos porūšius. Toks dalijimas šiek tiek primena „Retorikoje Aleksandrui" pateikiamą klasifikaciją, kur išskiriamos septynios iškalbos rūšys, pasak Hinkso, apimančios įvairias retorikos taikymo sritis – politinę ir nepolitinę, viešą ir privačią, praktinę ir epideiktinę (Hinks 1936, 171).

giriamąsias. Giriamosios kalbos, arba enkomijai (gr. *genos enkōmiastikon*), čia pristatytos kaip viena iš epideiktinės iškalbos rūšių. Ciceronas vartoja keletą terminų šiai rūšiai įvardyti: čia *genus laudationum*, *Part.* 70: *tria genera causarum exstiterunt, unum quod a meliori parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum* – „Yra trys

bylų rūšys: pirmoji, kuri pavadinta pagal savo svarbiausią dalį – pagyrimo, kita – tarimosi, trečia – teismų.“ *Part.* 10: *tria sunt genera, iudicii, deliberationis, exornationis – quae quia in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen* – „yra trys rūšys: teismo, tarimosi, išgražinimo – pastaroji, kadangi daugiausiai naudojama pagyrimuose, nuo jų ir gavo savo pavadinimą.“ Graikai mėgo enkomijus, o jų pagyrimo objektas galėjo būti nuo didingo iki visai menko, pvz., uodo. Iš šios rūšies kūrinių graikų literatūroje turime išlikusių laidotuvių kalbų, taip pat Isokrato „Euagorą“ ir „Helenės pagyrimą“, Gorgijo „Helenės pagyrimą“. Romėnams epideiktinė iškalba buvo nepriimtina kaip kalbėjimas vardan kalbėjimo be jokio praktinio tikslo, plg. Quint. *Inst.* III. 4. 13: „Bet man atrodo, epideiktinis (ἐπιδεικτικόν) reiškia ne tiek parodymą (*demonstrationis vim habere*), kiek pasipuikavimą (*ostentationis*) ir gerokai skiriasi nuo enkomijo (ἐγκωμιαστικῷ).“ Tačiau romėnų kultūroje egzistavo būtent ši epideiktinės iškalbos atmaina – giriamosios laidotuvių kalbos (*laudatio funebris*), kuriomis buvo siekiama pašlovinti mirusįjį ir jo giminę. Tokios kalbos literatūrinis pavyzdys – Tacito „Agrikola“. Be to, šiai rūšiai turėtume priskirti pirmiau (§ 35) minėtą Cicerono „Katoną“ ir taip pat neišlikusį Katono sesers Porcijos pašlovinimą *Laudatio Porciae* (*Att.* XIII. 37. 3; XIII. 48. 2).

aprašomąsias. Nelabai aišku, kas yra *descriptionum* (*sc. genus*), todėl kai kurie leidėjai (Sandys, Piderit, Bassi) šį žodį eliminuoja arba renkasi kitą teksto variantą: Jahnas gana savavališkai keičia į *vituperationum*, šitaip kurdamas priešpriešą – „giriamosios ir peikiamosios kalbos“, Meyeris ir Goelleris laikosi Lambino redakcijos ir keičia vietomis žodžius: *laudationum, suasionum, et historiarum et talium scriptionum*, nes antraip, pasak jų, lieka neaiški prasmė (Meyer 1827, 21; Goeller 1838, 115). Vieni *(de)scriptionum* šlieja prie *historiarum*, traktuodami kaip vieną rūšį (Merklin: *der Geschichtsdarstellungen*, Strelnikova: исторические повествования); kiti (Kroll, D'Arbela, Bornecque, Yon, Westman) *scriptionum* keičia į

scriptionem, plg. Yon: *ce qui s'écrit sous forme d'éloges, d'histoire et de suasoires* („tai, kas parašyta pagyrimo, istorijos ar svazorijos forma"). Šitaip išlaikoma darni trijų, o ne keturių komponentų struktūra.

Mes laikomės Reiso teksto redakcijos (plg. Kaster: *descriptions*, Kytzler: *Beschreibungen*, Hubbell: *descriptions*), nes ji atitinka rankraštinę tradiciją, be to, didesnis išvardytųjų porūšių kiekis geriau perteikia Cicerono mintį apie epideiktinės iškalbos įvairovę. Galbūt aprašomosiomis čia vadinamos tokio tipo kalbos kaip Diono Chrisostomo (*c.* 40 – *c.* 115) „Septintoji Eubojiškoji kalba, arba Medžiotojas" (*Euboïkos ē Kynēgos*) (Hubbell 1988, 333). Pirmąją jos dalį sudaro pasakojimas apie paprasto medžiotojo gyvenimą Eubojos laukinėje gamtoje, o antrąją, kaip prieš-prieša, – paties Diono ir kitų vargšų varganas gyvenimas mieste.

istorijas. Istorija traktuojama kaip epideiktinės iškalbos rūšis arba kaip glaudžiai su ja susijusi (plg. § 66: „artimiausia šiai rūšiai yra istorija"). Labiausiai turimi galvoje istorikais tapę Isokrato mokiniai Eforas ir Teopompas (plg. *De or.* II. 57: „Vėliau iš garsiosios, taip sakant, retoriaus kalvės (*rhetoris officina*) išėję du talentingiausieji – Teopompas ir Eforas – mokytojo Isokrato pastūmėti atsidėjo istorijai.") arba Aristotelio mokinys Kalistenas, „rašęs istoriją kone kaip retorius" (*scripsit historiam* ⟨...⟩ *rhetorico paene more*, *De or.* II. 58).

tokias įtikinamąsias, kaip Isokrato „Panegirikas". *Suasio* – įtikinėjimo kalba, pvz., palaikant vieną ar kitą įstatymą (plg. Cic. *Clu.* 140: *in suasione legis Serviliae*) ar veiksmų planą, – priklauso praktinei *genus deliberativum* iškalbai, bet joje neretai randasi epideiktinės iškalbos elementų. 380 m. pr. Kr. sukurta Isokrato „Panegirikas" buvo skirta, kaip rodo pavadinimas, pasakyti per visuotinę šventę (*panēgyris* < *pas* + *agyris* „visa agora" – visuotinė šventė, visuotinis susibūrimas), tačiau tokios apimties kalba vargu ar galėjo būti pasakyta. Tai kreipimasis į visus graikus, raginant susivienyti kovai prieš Persiją, bet daugiausia dėmesio jame skiriama Atėnų pašlovinimui (Isoc. *Paneg.* 28–99). Plg.: „Ar kas

nors paneigs, kad panegirikos yra epideiktinės? Nors jos turi įtikinėjimo formą (*formam suadendi*) ir dažnai kalba apie Graikijai naudingus dalykus“ (Quint. *Inst.* III. 4. 14).

vadinamųjų sofistų. *Sophistae* čia turbūt reiškia retorikos mokytojus (*magistri dicendi*), kuriuos Ciceronas išvardija *Brut.* 30: Gorgijas, Trasimachas, Protagoras, Prodikas, Hipijas.

su Forumo ginčais nesusijusias. Forumo ginčai (*forensis contentio*) šiuo atveju turbūt reiškia ir tautos susirinkimus, kurie rinkdavosi komicijuje, šiaurinėje Romos forumo pusėje buvusioje aikštėje, ir Forume vykdavusius teismus. Kitaip tariant, deliberatyvinę ir teisminę iškalbą, nuo kurios atskiriama epideiktinė.

vadina *epideiktikon* (mat ji skirta tarsi parodymui ir klausytojų malonumui). Vertime stengtasi perteikti reikšminį ryšį tarp termino ir jo paaiškinimo (gr. *epideiktikon* – iš *epideiknymi* „(pa)rodyti“ – „skirta tarsi parodymui“). Originale pavartotas žodis *ad inspiciundum* („stebėjimui, įsižiūrėjimui“) metaforiškai sieja epideiktinę iškalbą su tapyba: klausytojas, kurį Aristotelis, kalbėdamas apie epideiktinę iškalbą, vadina stebėtoju, žiūrovu (*theōros*, *Rhet.* I. 3, 1358b), stebėdamas kalbą tarsi paveikslą, patiria malonumo. Kita vertus, žvelgiant iš kūrėjo pozicijos, jo tikslas yra *parodyti* kalbą, suteikiant klausytojams džiaugsmo. Lotyniški terminai epideiktinei iškalbai apibūdinti (*genus demonstrativum* – pvz., *Rhet. Her.* I. 2, II. 1; Cic. *Inv.* I. 7; Quint. *Inst.* II. 10. 11; III. 4. 12; *ostentatio declamatoria* – Quint. *Inst.* IV. 3. 2) tiksliai perteikia parodomąjį jos aspektą.

tarsi žindyvė. *Nutrix* – būtent žindyvė, o ne auklė (*sicca nutrix*, t. y. „sausa žindyvė“) paprastai siejama su maitinimu. Plg. toliau § 42: „jos penu išmaitinta iškalba“ (*educata huius nutrimentis eloquentia*). *De or.* II. 162: „Jei man reikėtų išugdyti iškalbą visiškai neišlavintam žmogui, verčiau perduočiau jį šiems nenuilstamiems, tą patį priekalą dieną naktį plakantiems mokytojams (*sc.* filosofams Diogenui, Kritilajui ir Karneadui),

kurie sugnaibę mažiausiais kąsneliais ir smulkiai sukramtę, tarsi žindyvės kūdikiams tiesiai burnon įdeda ⟨...⟩“.

§ 38

sakinių darnai. Ši vieta kelia neaiškumų ir dėl skirtingų teksto redakcijų, ir dėl termino sudėtingumo. Reiso redakcijoje (*idem* Merklin, Hubbel, Seel): *concinnitati sententiarum et argutiis certique et circumscripti ambitus conceduntur* – „duodama valia sakinių darnai ir raiškumui, leidžiami tikslūs ir apibrėžti periodai“. Šiame vertime laikomės Westmano redakcijos: *concinnitati sententiarum et argutī certique et circumscripti ambitus conceduntur* – „duodama valia sakinių darnai, leidžiami ryškūs, išreikšti ir apibrėžti periodai“. Pirmuoju atveju turime simetrišką dvinarę konstrukciją (*concinnitati* ⟨...⟩ *et argutiis* + *certique et circumscripti* ⟨...⟩ *ambitus*), tačiau nelabai aišku, kas yra *argutiae*. Antruoju atveju išskiriami du periodo konstravimo principai, vienas pagrįstas Gorgijo figūromis kuriama simetrija, kitas – sakinio atkarpų ritminiu užbaigimu (plg. § 149: „arba pats darnus žodžių pavidalas sudarytų užbaigtą ratą, arba kad periodas būtų ritmiškai ir tinkamai baigtųsi“).

Concinnitas sententiarum – paraleliškas sakinio atkarpų derinimas, sukuriantis tam tikrą simetriją ir tuo pačiu formuojantis periodus (plg. § 164–165, 167, 220). Jis išgaunamas naudojant vadinamąsias Gorgijo figūras: *isokōlon*, *antitheton*, *homoioteleuton* (žr. toliau). Jos visos kuria paralelizmo struktūras kalboje: *isokōlon* – struktūros paralelizmas (*parisōsis*), *antitheton* – minties paralelizmas (*antithesis*), *paromoiōsis* – skambesio paralelizmas. Jas toliau Ciceronas mini dar kelis kartus, tačiau niekur nevartoja vieno konkretaus termino ir kaskart apibūdina deskriptyviai (plg. § 65, 83–84, 164, 220).

Kiek kita prasme *concinnitas* vartojama, kai kalbama apie žodžių figūrų kuriamus sąskambius (§ 81 ir *comm. ad loc.*, 83). Galiausiai *concinnitas* yra vienas iš trijų ritminės kalbos kūrimo būdų (§ 149, 164, 201, 202, 219).

periodai. Pirmą kartą šiame veikale pavartotas lotyniškas terminas *verborum ambitus*, atitinkantis gr. *periodos*. Ciceronas nesiskolina graikiško termino, bet ieško jam įvairių atitikmenų. Cicerono korpuse žodį *periodos* sutinkame tik tris kartus, visada graikiškais rašmenimis (*Brut.* 162; *Or.* 204; *Att.* I. 14. 4). Sulotynintą formą *perihodus* / *periodus* pirmasis ėmė vartoti Kvintilijanas (*Inst.* IX. 4. 125). Šiame vertime kartais dėl aiškumo tenka vartoti mums įprastą sąvoką „periodas“, tačiau, kur įmanoma, siekiama perteikti ciceronišką žodingumą ir pasitelkti lietuviškus termino atitikmenis, žr. § 204 ir *comm. ad loc.*

žodžiai atlieptų vienodo ilgumo, tarsi atmatuotus žodžius. Pirmoji iš Gorgijo figūrų – *isokōlon* „lygianaris“ – simetriškas lygių sakinio dalių išdėstymas, arba paralelizmas, žr. Lausberg 1998, § 719–754. Čia ir toliau Ciceronas nevartoja vieno termino, bet apibūdina figūras deskriptyviai: šiuo atveju: *verba verbis quasi demensa et paria respondeant*; plg. § 65: *paria paribus referunt* „lygias frazes derina su lygiom“; § 84: *paria paribus relata* „lygių dėmenų derinimo“; § 164: *paribus paria redduntur* „lygūs derinami su lygiais“; § 175: *paria paribus adiuncta* „derinti lygius dėmenis su lygiais“; § 220: *par pari refertur* „lygus derinamas su lygiu“.

jungiami nesuderinami bei lyginami priešingi dalykai – *conferantur pugnantia comparenturque contraria.* Taip Ciceronas apibūdina antitezę (*antitheton*), žr. Lausberg 1998, § 787–807. Plg. § 65: *adversa contrariis* (*sc. referunt*) „priešingas su priešingom“; § 164: *opponuntur contraria* „priešinami priešingi“; § 175: *contrariis relata contraria* „priešingus su priešingais“; § 220: *contrarium contrario opponitur* „priešingas gretinamas su priešingu“.

vienodai užsibaigiančios galūnės sukurtų panašų atskambį – *pariter extrema terminentur eundemque referant in cadendo sonum.* Šis apibūdinimas iš esmės jungia dvi panašias retorines figūras: *homoioteleuton*

„lygiagalis“ (Tatjanos Aleknienės terminas) – vienodų veiksmažodžio formų pasikartojimas, *homoioptōton* – „lygialinksnis“ to paties linksnio galūnių pasikartojimas; abu jie sukuria tam tikrą atskambį ir leidžia pajusti periodo dalių (kolų) pabaigas. Žr. Lausberg 1998, § 725–728 ir § 729–731. Plg. § 65: *similiter extrema definiunt* „užbaigia vienodu atskambiu“; § 84: *similiter conclusa eodemque pacto cadentia* „panašiai užsklęstų, ir vienodai užsiveriančių frazių“; § 164: *casus habent in exitu similis* „turi vienodas linksnių galūnes“; § 175: *similiter definita* „panašiai užsibaigiančius“; § 220: *quae similiter cadunt verba verbis comparantur* „lyginami panašiai užsibaigiantys žodžiai“.

„Panatėnajų kalboje“ Isokratas. Atėnus ir Atiką aukštinančią „Panatėnajų kalbą“ Isokratas sukūrė 342 m. pr. Kr., eidamas 94-uosius metus. Įžangoje jis taip kalba apie savo ankstyvuosius kūrinius: „Kai buvau jaunesnis, pasirinkau verčiau rašyti ne mitinius, pramanais ir apgavystėmis kupančius pasakojimus, daugelį džiuginančius labiau nei tai, kas pasakojama apie jų pačių saugų būvį, ne pasakojimus, kuriuose aprašomi praėjusių laikų įvykiai ir helėnų karai (nors žinau, kad jie giriami pelnytai), ir vėlgi ne kalbas, kurios atrodo pasakytos paprastai ir visai nedailiai, – tai, kuo baisiai gabūs teisminių kalbų sakytojai ragina rūpintis jaunimą, jeigu šie nori turėti pranašumą prieš savo varžovus; priešingai, visa tai palikęs kitiems, atsidėjau kalboms, kuriose patarinėjama, kas yra naudinga mūsų miestui ir kitiems helėnams, ir kuriose, be gausių gerai surėstų įrodymų, ne ką mažiau esama supriešinimų ir sugretinimų, taip pat kitų kalbos figūrų, oratorių kalbose krintančių į akis ir klausytojus verčiančių pritarti plojimais“ (*Panath.* 1, Aliaus Jaskelevičiaus vert.).

§ 39

Trasimachas Kalchedoniškis ir Gorgijas Leontinietis pirmieji šiuos dalykus palietė. Kalchedonas – retesnė miesto pavadinimo forma, jis labiau žinomas Chalkedono vardu. Iš šio miesto kilęs Trasimachas

(*c.* 455–400) gyveno Atėnuose ir mokė jaunuolius iškalbos. Jis yra vienas iš Platono „Valstybės“ dialogo dalyvių ir nuolat minimas „Faidre“. Ciceronas jį ne kartą mini kartu su kitais sofistais, kuriuos vadina „iškalbos mokytojais“ (*magistri dicendi*) – Gorgiju, Prodiku, Protagoru, Hipiju, Isokratu (*Brut.* 30; *De or.* III. 59, 128). Manoma, kad Trasimachas pirmasis įvaldė periodišką kalbėseną ir daug dėmesio skyrė kalbos ritmui (plg. § 175).

Iš Leontinų kilęs Gorgijas (*c.* 496/483?–375) pirmąkart atvyko į Atėnus kaip pasiuntinys 427 m. pr. Kr. ir iškart pagarsėjo kaip puikus oratorius. Tarp jo mokinių buvo Isokratas (Quint. *Inst.* III. 1. 13). Gorgijui priskiriamas pirmiau minėtų retorinių figūrų ištobulinimas ir įtvirtinimas retorikoje. Jo vardu pavadintas vienas iš Platono dialogų.

„Faidre“ Sokratas logodaidalais vadina. Nors Platonas „Faidre“ su lengva ironija kalba apie visus sofistus (Teisiją, Gorgiją, Prodiką, Hipiją, Polą, Protagorą), šiuo specialiai sukurtu žodžiu pavadina būtent Teodorą Bizantietį. *Logodaidalos* – pažod. „kalbos Daidalas“, t. y. išskirtinis žodžio meistras. Teodoro įnašu į retorikos teoriją laikomas kalbos dalių išskyrimas. „Manau, kad visų pirma, kalbos pradžioje, privalo būti įžanga (*prooimion*). Juk šitai tu vadini iškalbos meno subtilybėmis – ar ne? ⟨...⟩ O antroje – koks nors išdėstymas (*diēgēsin*), o po jo – paliudijimai (*martyrias*), trečioje – įrodymai (*tekmēria*), ketvirtoje – tikėtini samprotavimai (*pistōsin epipistōsin*). Manau, kad šauniausiasis kalbų Daidalas (*logodaidalon*), tas vyras iš Bizantijo, mini dar ir patvirtinimą (*elenchon*) bei pakartotinį patvirtinimą (*epexelenchon*)“ (*Phaedr.* 266e, Naglio Kardelio vert.).

Susmulkinta... per daug išmarginta. Susmulkinta (*minuta*) – dėl į akis krentančių smulkių simetriškų kolų, panašu į eilėraštuką (*versiculorum similia*) – dėl pernelyg juntamo kalbos ritmo, išmarginta (*depicta*) – dėl retorinių figūrų pertekliaus.

Herodotas ir Tukididas… kuo toliausiai laikėsi nuo tokių prašmatnybių… niekniekių. Tai pasakytina apie Herodotą, kurio stiliui svetimos sofistinės įmantrybės. Tačiau Tukididas, kaip pripažįsta kai kurie antikiniai kritikai, buvo paveiktas Gorgijo stiliaus. Antai Dionisijas Halikarnasietis įžvelgė Tukidido kalboje „vaikiškų stiliaus puošmenėlių“ (*meirakiōdē kallōpismata tēs lexeōs*, Dion. Hal. *Thuc.* 46), o Marcelinas sako, kad jis mėgdžiojo Gorgiją ir Prodiką (Marcellin. 36).

pasak Teofrasto. Aristotelio mokinys Teofrastas (*c.* 371–287), kaip ir jo mokytojas, derino filosofiją su iškalbos teorija (*cum philosophia dicendi etiam praecepta coniunxerint*, *Div.* II. 4). Čia minimas Teofrasto atsiliepimas apie Herodotą ir Tukididą turbūt buvo neišlikusiame veikale „Apie stilių“ (*Peri lexeōs*), kuriuo Ciceronas rėmėsi rašydamas „Oratorių“.

turtingiau ir puošniau nei jų pirmtakai. Iki Herodoto graikų istoriografijoje būta tik vadinamųjų logografų. Jie fiksavo įvykius tarsi kronikas, nekreipdami dėmesio į pasakojimo stilių ir raišką. Su jais Ciceronas lygina pirmuosius romėnų istoriografus. Plg. *De or.* II. 53: „[Logografai,] kurie paliko vien datų, žmonių, vietų, žygių atminimą be jokių puošmenų; taigi kokie buvo pas graikus Ferekidas, Helanikas, Akusilajas ir daugelis kitų, tokie ir mūsiškiai – Katonas, Piktoras, Pizonas.“

§ 40

tu, Brutai, kartais… tam prieštarauji. Tai viena iš tų užuominų, kuriose ryškėja požiūrių tarp traktato autoriaus ir jo adresato skirtumai. Nors Ciceronas tą nesutarimą čia apibūdina labai eufemistiškai – neva Brutas jam prieštaraująs „švelniai ir išmanančiai“ (*leniter et erudite*), – be to, Ciceronas tikisi pakeisti jo nuomonę, tačiau akivaizdu, kad Brutas, kaip ir visi Romos neoatikistai, niekino Isokratą ir teikė pirmenybę Lisijui. O paties Cicerono stilius artimiausias Isokratui ir Demostenui. Neatsitiktinai toliau Cicerono pateiktoje (§ 41) Platono „Faidro“ citatoje kaip tik Lisijas priešinamas su Isokratu.

mokiniai... pasižymėjo vieni iškalboje, kiti rašyme. Iškalboje (*in dicendo*) – oratoriai Isajas, Hipereidas, Likurgas, rašyme (*in scribendo*) – istorikai Teopompas ir Eforas, tragedijų kūrėjai Astidamas, Teodektas, Afarėjas, Asklepijadas.

jo namai... gražbylystės kalvė. Plg. *Brut.* 32: „Pasirodė ⟨...⟩ Isokratas, kurio namai atsivėrė tarsi visos Graikijos mokykla ir iškalbos kalvė (*officina dicendi*); didis oratorius ir puikus mokytojas ⟨...⟩"; *De or.* II. 94: „Ir štai atsirado Isokratas, iš kurio mokyklos, tarsi iš Trojos arklio, išėjo tikri lyderiai."

§ 41

aš, mūsų Katono giriamas. Pasak Strelnikovos (1972, 445), tai dar vienas pasiteisinimas dėl pagiriamojo žodžio Markui Porcijui Katonui Utikiečiui sukūrimo (žr. *comm. ad* § 35): tai buvusi tarsi garbės skola už jam pačiam Katono parodytą pagarbą. 50 m. pr. Kr. sausį (t. y. ketveri metai iki „Oratoriaus" sukūrimo) laiške Katonui Ciceronas rašė: „Juk tu esi tas, kuris dažniausiai mane pagerbdavai savo pasisakymais, kuris kalba, kuris pagyrimu, kuris didžiausiais pašlovinimais senate ir tautos sueigose iki dangaus mane iškėlei (*summis laudibus ad caelum extulisti*); tavo žodžiuose aš visada įžvelgiau tiek svorio, kad buvau tikras – vienu tavo žodžiu, susietu su mano šlove, aš pasiekiu visko" (*Fam.* XV. 4. 11). Ciceronas, kaip pastebi Otto Jahnas (1869, 54), turi galvoje Katono pagyras jam dėl Katilinos sąmokslo atskleidimo 63 m. pr. Kr. Tikriausiai savo panegirikoje Katonui Ciceronas apie tai buvo užsiminęs, bet Brutas savajame „Katone" kitaip nušvietė tų metų įvykius, išryškindamas Katono ir tuo pačiu sumenkindamas Cicerono vaidmenį. Dėl to oratorius skundžiasi laiške Atikui, rašytame 45 m. pr. Kr. kovo 17: „Perkaičiau Bruto laišką ir persiunčiau jį tau; apie tuos dalykus, kurių tu jo užklausei, parašyta visai neprotingai. Bet tesižino. Beje, šito (*sc.* kaip vyko gruodžio 5 d. senato posėdis, kuriame buvo svarstomas sąmokslininkų likimas)

jis, savo paties gėdai, visai nežino: mano, jog Katonas pirmasis išsakė nuomonę dėl mirties bausmės, kurią išreiškė visi anksčiau pasisakiusieji, išskyrus Cezarį ⟨...⟩. Tad kodėl 'remiantis Katono nuomone'? Tik todėl, kad tą patį reikalą išdėstė iškalbingiau ir žodingiau. Mane jis giria, kad pateikiau klausimą svarstymui, bet ne už tai, kad atskleidžiau sąmokslą, kad padrąsinau, pagaliau, kad pats išreiškiau nuomonę prieš pradėdamas apklausą. Visa tai Katonas pagyromis iki dangaus iškėlė (*laudibus extulerat in caelum*) ir manė esant verta aprašyti, todėl 'remiantis jo nuomone' įvyko balsavimas. Bet Brutas manosi su kaupu atidavęs man duoklę tuo, kad parašė 'geriausias konsulas'. Koks priešas būtų taip sausai pagyręs?" (*Att.* XII. 21. 1)

tokiais žodžiais prabyla Sokratas. Cituojamas Platono „Faidras" (*Phaedr.* 278e–279b). Šiuo atveju Ciceronas ne tik nurodo šaltinį ir autorių, bet ir jo vertimas gana tikslus. Pasitaiko ir tokių verstų Platono ištraukų, kurias Ciceronas panaudoja savo traktatuose be jokių skiriamųjų ženklų, tarsi tai būtų nuoseklus jo dėstymo tęsinys. Vienas ryškiausių pavyzdžių – garsusis „Scipijono sapnas" traktato „Apie valstybę" šeštoje knygoje. Jo pabaigoje (*Rep.* VI. 27–28) autorius įterpia ilgoką ištrauką apie pasaulio sielą iš Sokrato kalbos Platono „Faidre" (*Phaedr.* 245c–246a). Išsamiau apie Cicerono santykį su graikišku originalu žr. Kučinskienė 2011 ir 2012.

§ 42

apie... jaunuolį pranašauja Sokratas... Platonas... rašo apie brandų vyrą... kaip jo bendraamžis. Isokratas (436–338) buvo vyresnis už Platoną (428/427–348/347) maždaug šešeriais metais, taigi beveik bendraamžis (*aequalis*). Kur kas sudėtingiau paaiškinti, kokį Isokrato amžių Ciceronas nusako žodžiais „apie jaunuolį" (*de adulescente*) ir „apie brandų / pagyvenusį" (*de seniore*). Kitaip tariant, kokio amžiaus turėjęs būti Isokratas tada, kai vyksta numanomas dialogo veiksmas,

ir tuo metu, kai Platonas sukūrė šį dialogą. Abi datos labai hipotetinės, ir galbūt Cicerono tekstas galėtų būti argumentu hipotezei paremti.

Spėjama, kad Platono sukurtas dialogas tarp Sokrato ir Faidro vykęs 416 (Losev 1993, t. 2, 462) ar 413–412 m. pr. Kr. (Strelnikova 1972, 445). Jei taip, Isokratas, kuriam Platonas pranašauja didingą ateitį, tuomet turėjęs būti 20 ar 23–24 metų jaunuolis. Abiem atvejais *adulescens* – tinkamas amžiaus apibūdinimas. Kur kas kebliau su kūrinio parašymo data. Pasak Vytauto Ališausko (1996, 122), vieni tyrėjai dialogo parašymą nukelia po 369 ar į 365 m. pr. Kr. Tam lyg ir prieštarauja Cicerono pastaba, jog Platonas rašęs apie „brandų vyrą“ (*de seniore*), nes Isokratui tuomet turėję būti 67–71 metų – tokiam amžiui labiau būtų tikęs žodis *senex* nei *senior*, kuris, anot Sandyso (1885, 51), taikomas nedaug vyresniam nei 50 metų vyrui (Kuzavinis 2007, *s. v. senior*: pagyvenęs 45–60 metų žmogus; *OLD* 2012, *s. v. senior*: vyresnis nei karinės tarnybos amžiaus, t. y. virš 45 metų). Pagal kitą hipotezę, Platonas parašęs pirmą „Faidro“ variantą po 388 m. pr. Kr., vėliau, apie 360 m., dialogas buvęs perdirbtas. Jei taip, pirmojo varianto pasirodymo metu Isokratas turėjęs būti brandus 48 metų vyras (plg. Strelnikova 1972, 445: во время написания «Федра» – более 50; Piderit 1865, 56: *schon über 50 Jahr alt*).

vėliau pati palaiko reikiamą spalvą ir jėgą. Dvejopa veiksmažodžio *se colorare* (arba *colorari*) reikšmė („save nuspalvinti, įgyti spalvą“ ir „įdegti“) leidžia metaforiškai lyginti kalbą su žmogaus kūnu (plg. toliau § 76 ir *comm. ad loc.*). Šis žodžių žaismas labiau išryškintas *De or.* II. 60: „Vaikštinėdamas saulėje, net jei vaikštau kitu tikslu, vis tiek savaime įdegu (*colorer*); taip ir čia, kai būdamas prie Mizeno (Romoje retai pasitaiko tokia proga) uoliau imuosi skaitymo, juntu, kaip per sąlytį su knygomis mano kalba tarsi įgyja spalvą (*colorari*).“

§ 43

trijų dalykų reikia paisyti oratoriui. Tolesnis dėstymo planas nubrėžiamas itin lakoniškai ir nevartojant retorikos terminų: ką kalbėti (*quid dicat*) – medžiagos suradimas (*inventio*), kurioje vietoje (*quo loco*) – medžiagos išdėstymas (*dispositio*), kaip (quo modo) – stilistinis kalbos parengimas (*elocutio*) ir kalbos atlikimas (*actio*), kuris bus trumpai aptartas § 54–60. Paliekama nuošaly penktoji retorikos meno dalis – įsiminimo technika (*memoria*) (žr. § 54: „kadangi apie atmintį šioje vietoje neverta kalbėti, nes ji bendra daugeliui menų“).

kitaip, nei įprasta dėstant retorikos meną. Ciceronas iškart atsiriboja nuo retorikos vadovėlių ir įspėja skaitytoją, kad tai nebus sistemiškas retorikos meno dėstymas, vėliau tai dar keliskart primena, § 112, 117, 144 ir *comm. ad loc.* Iš tiesų Cicerono mokymas plaukia laisvai, žodingai, nesilaikant sistemingų terminų, nesistengiant struktūruoti medžiagos ir nuosekliai pateikti taisykles, lakoniškai apžvelgiant vienus dalykus ir sutelkiant dėmesį į jam rūpimus, pvz., kalbos ritmą. Apie traktato formos naujumą dar žr. įvad. str., p. 16–17.

§ 44

būdingi ir kitiems dalykams. Medžiagos suradimas (*inventio*) ir išdėstymas (*dispositio*), taip pat įsiminimas (*memoria*) svarbūs ir kitiems menams, pvz., filosofijai, matematikai, o meniškas kalbos apipavidalinimas (*elocutio*) ir atlikimas (*actio*) – tik retorikos savastis.

bus pažinęs… bendrąsias vietas. *Loci* [*communes*], arba gr. *topoi* – techninis retorikos terminas: paprastai tariant, tai – bendrosios temos, argumentų sritys, kurias nurodydavo retorikos vadovėliai. Pagal antikinę sampratą, oratorius ne tiek išgalvodavo kalboje pateikiamus argumentus, kiek paimdavo juos iš atitinkamų „vietų“, kurias R. Levensas (1965, 68) lygina su iš anksto žinomomis šachmatų kombinacijomis. Tuo grindžiama viena retorikos sritis – topika („mokymas apie bendrąsias vietas“),

išlikusi mums Aristotelio ir Cicerono veikalų pavidalu (Arist. *Topika* ir Cic. *Topica*). Traktate „Apie oratorių" bendrosios vietos metaforiškai lyginamos su medžioklės plotais, kuriuose ieškoma žvėrių pėdsakų ir sekamas grobis (*De or.* II. 147), o kitoje vietoje – su aukso gyslomis: „Jei kam nors norėčiau parodyti vietas, kur slypi užkastas auksas, pakaktų nurodyti tų vietų ženklus ir užuominas, kurias pažinęs pats kastų ir be didelio vargo neklysdamas rastų, ko ieško, – lygiai taip ir aš ieškančiajam nurodžiau argumentų užuominas, kur ieškoti; visa kita išsikas pats, pasitelkęs pastangas ir vaizduotę" (*De or.* II. 174). Išsamiau apie termino daugiareikšmiškumą ir jo vartoseną Cicerono retorikoje žr. Mortensen 2008, Rubinelli 2006; apie bendrųjų vietų panaudojimą Cicerono kalbose žr. Kučinskienė 2022.

§ 45

keliamas klausimas, ar tai įvyko arba kas įvyko, arba koks tai veiksmas. Kalbama apie bylos būsenų (*status*, gr. *staseis*) teoriją, suformuluotą graikų retorikoje ir detaliai išdėstytą Hermagoro iš Temno (II–I a. pr. Kr.), kuriuo neabejotinai rėmėsi Ciceronas, rašydamas savo jaunystės veikalą „Apie medžiagos suradimą" (*De inventione*). Vėliau ją perėmė ir išvystė Marko Aurelijaus laikų (II a.) retorius Hermogenas iš Tarso, parašęs veikalą „Apie būsenas" (*Peri staseōn*), tapusį labai svarbiu Bizantijos ir Renesanso laikais. *Status*, arba *constitutio causae*, gr. *stasis* („būsena, padėtis, stovėsena") – klausimo iškėlimo būdas, kuriuo nustatoma bylos būsena: (i) ar įvyko (*an sit?*) – spėjimo būsena (*status coniecturalis*), (ii) kas įvyko (*quid sit?*) – apibrėžimo (*status definitivus*), (iii) koks tai veiksmas (*quale sit?*) – įvertinimo, kokybės būsena (*status qualitatis*). Ciceronas čia nemini (iv) nukreipimo į šalį būsenos (*status translationis*), kuri formuluojama klausimu, ar veiksmas teisėtas (*an iure sit actio?*) (Cic. *Inv.* I. 10; *De or.* I. 139; II. 104). Pastaroji, dažna graikų teismų praktikoje, nelabai tiko Romos teismo procedūrai, kurioje jurisdikcijos klausimai buvo išsprendžiami prieš prasidedant teismui.

Būsenų teoriją paprastai paaiškinti galima šitaip. Tarkim, žmogus kaltinamas žmogžudyste. Jis gali gintis keliais būdais: (i) neigti nusikaltimą, tuomet teismo tyrimo objektas yra klausimas, ar įvykdytas veiksmas? – *status coniecturalis*; (ii) nužudžiau, bet netyčia: keliamas klausimas, kas įvyko? – *status definitivus*; (iii) nužudžiau, tyčia nužudžiau, bet nužudytasis buvo tėvynės priešas: koks buvo poelgis (teisingas, geras, naudingas ar priešingai)? – *status qualitatis*; (iv) nužudžiau, tyčia, nepateisinamai nužudžiau, bet kaltintojas neturi teisės mane kaltinti, nes jis buvo mano bendrininkas: ar teisėtas kaltinimas? – *status translationis*. Pastarasis nuveda į šalį nuo pirminio kaltinimo ir leidžia iš naujo kelti kaltinimą ir formuluoti būseną. Einant nuo būsenos prie būsenos, tyrimo laukas vis plečiasi: (i) tyrimo lauke poelgis, (ii) tyrimo lauke poelgis ir įstatymas, (iii) tyrimo lauke poelgis, įstatymas ir kiti įstatymai, (iv) tyrimo lauke poelgis, įstatymas, kiti įstatymai ir kaltintojas.

Būsenų teorija daugiausiai tinka teismo retorikai, bet gali būti taikoma ir bendriesiems klausimams: ar yra dievai? – *status coniecturalis*; kokia jų prigimtis? – *status definitivus*; ar jie rūpinasi žmogiškais reikalais? – *status qualitatis*; ar žmonės gali ką nors žinoti apie dievus? – *status translationis*.

§ 46

toks tyrimas… vadinamas *thesis*. *Thesis* – bendro pobūdžio tema, susijusi su principais, o ne konkrečiais faktais, pvz., „ar teisinga nužudyti tironą?“, „ar verta žmogui vesti?“. *Hypothesis* – su konkrečiu žmogumi, įvykiu vieta ar dalyku susijusi tema, pvz., „ar Brutas nužudė Cezarį?“, „ar reikia Katonui vesti?“ (Quint. *Inst.* III. 5. 5–8).

Ciceronas šioje vietoje pavartoja graikišką terminą θέσις, bet dažniau savo raštuose ieško lotyniškų atitikmenų. Traktate „Apie medžiagos suradimą“ aiškindamas Hermagoro mokymą, su konkrečiais asmenimis susijusį svarstymą (t. y. *hypothesis*) vadina byla (*causa*), bendro pobūdžio svarstymą (t. y. *thesis*) – klausimu ar tyrimu (*quaestio*), be to,

teigia, kad pastarasis labiau priklausąs ne oratorių, bet filosofų sričiai (*Inv.* I. 8). Traktate „Topika" neapibrėžtam klausimui įvardyti vartoja žodį *propositum*: „Tyrimų (*quaestionum*) esama dviejų rūšių: vieni – neapibrėžti (*infinitum*), kiti – apibrėžti (*definitum*). Apibrėžtas – toks, kurį graikai vadina ὑπόθεσιν, mes – *causam*; neapibrėžtas, kurį anie vadina θέσιν, mes galime įvardyti *propositum* (pasiūlymu, prielaida)" (*Top.* 79–80). Kitur kalba labiau deskriptyviai, netaikydamas konkrečių terminų: „Apie oratorių" kalba apie „neapibrėžtą klausimą" (*quaestio infinita*), kaip priešpriešą „pasiūlytam svarstymui" (*proposita consultatio*, *De or.* III. 103); „Brute" „visuotinio pobūdžio bendrąjį klausimą" (*communem quaestionem universi generis*) priešina su „tiesioginiu ir apibrėžtu žmogaus ir aplinkybių aptarimu" (*propria ac definita disputatione hominis ac temporis*, *Brut.* 322).

Kitoje traktato „Apie oratorių" vietoje vieno iš dialogo dalyvių, Antonijaus, lūpomis Ciceronas tvirtina, kad neteisūs yra retorikos mokytojai, darydami skirtį tarp bendrųjų ir specialiųjų klausimų, nes geras oratorius visada geba iš specialiųjų klausimų išvesti bendruosius (*De or.* III. 133–134). Beje, tai ir buvo stiprioji Cicerono iškalbos pusė, ir nors nepasakydamas tiesiogiai, jis aiškiai leidžia savo klausytojams suvokti, kad būtent jis yra tasai oratorius, puikiai įvaldęs šį gebėjimą (*Brut.* 322).

Aristotelis lavino jaunuolius… idant puošniau ir turtingiau mokėtų kalbėti už ir prieš. Aristotelis laikomas pirmuoju filosofu, ėmusiu taikyti savo mokykloje retorinį deklamacijos metodą: duodavo mokiniams sakyti kalbas bendrosiomis temomis (*theseis*, Diog. Laert. V. 3), šitaip lavindamas jų kalbėjimo įgūdžius ir mokydamas rasti argumentų už ir prieš (*in utramque partem*) pasiūlyta tema. Šį metodą perėmė ir Akademijos mokykla. „Taigi peripatetikų ir Akademijos įprotis apie visus dalykus svarstyti už ir prieš man visada patiko ne tik dėl to, kad kitaip neįmanoma išsiaiškinti, kas kiekvienu atveju artimiau tiesai, bet ir todėl, kad tai geriausias būdas lavinti iškalbą. Pirmasis juo ėmė naudotis

Aristotelis, vėliau juo sekė kiti“ (*Tusc.* II. 9). „⟨...⟩ kitos (*sc.* bendrosios vietos) talpina savyje dvejopą aptarimą, leidžiantį iškalbingai svarstyti už ir prieš kokia nors bendrąja tema (*de universo genere*). Tokios pratybos dabar laikomos dviejų filosofijos mokyklų, apie kurias kalbėjau anksčiau, savastimi“ (*De or.* III. 107). Kvintilijanas, kalbėdamas apie filosofinio ir retorinio lavinimo bendrybes, daro kiek ryškesnę skirtį tarp šių dviejų mokyklų: peripatetikams priskiria retorinio metodo įdiegimą į filosofų lavinimo procesą, bet svarstymus už ir prieš labiau sieja su Akademija: „Kai kas būtent Akademiją laiko naudingiausia, nes jos įprotis svarstyti už ir prieš labiausiai priartėja prie teismo bylų pratybų. ⟨...⟩ Peripatetikai irgi didžiuojasi tam tikrais iškalbos įgūdžiais, mat jie bene pirmieji įteisino būdą kalbėti bendrąja tema (*thesis*) lavinimosi tikslais“ (Quint. *Inst.* XII. 2. 25).

jis nurodė vietas – taip jas pavadino. Apie argumentų „vietas“ arba „sritis“ (*topoi*) Aristotelis kalba „Retorikoje“: „Teigiu, kad ir dialektiniai, ir retoriniai silogizmai yra tai, su kuo mes teigiame esant susijusias argumentų vietas (*tous topous*). Pastarosios būna bendrosios (*koinoi*) – apie teisingumo, gamtos dėsnių, apie valstybės ir apie daugelį skirtingo pavidalo temų, pvz., ‘labiau ir mažiau’ argumentų sritis“ (Arist. *Rhet.* I. 21, 1358a, Tomo Veteikio vert.). Vis dėlto termino vartosena Aristotelio raštuose nėra vienareikšmė ir visai aiški. Pasak Saros Rubinelli, *topos* technine prasme vartojo jau Isokratas (pvz., *Phil.* 109), tad atrodo, kad Aristotelis perėmė terminą, bet, dideliam mokslininkų nusivylimui, nepateikė jo apibrėžimo (Rubinelli 2006, 269).

vietas... – įrodymų atspaudus. Apie žodžio *nota* vartojimą *charaktēr* prasme žr. *comm. ad* § 36.

§ 47

mūsų oratorius... ieškome ne... mokyklos deklamatoriaus. Žodis *declamator* įėjo į vartoseną Cicerono laikais ir reiškė asmenį, kuris

mokydamasis retorikos kuria įsivaizduojamas kalbas. Originale numanomas žodžių žaismas (*paronomasia*), kurį ryškiau perteikėme vertime, pridėdami žodį „oratorius“. Lotyniškame tekste praleistas žodis *orator*, bet įvardis *noster* („mūsų“) jį aiškiai suponuoja, taigi turime žodžių žaismu pagrįstą antitezę *noster* [*orator*] *vs. declamator*.

ne… aikštės tauškaliaus. Šioje vietoje Ciceronas pavartoja žodį *rabula* vietoj *clamator*, kuris galėtų dar labiau išplėtoti pirmiau aptartą paronomasiją. Plg.: „Tačiau apie kiekvieną pasakysiu taip, kad būtų galima suprasti, ką laikau rėksniu (*clamatorem*), ką oratoriumi (*oratorem*)“ (*Brut.* 182). „Juk šiame mūsų pokalbyje siekiame rasti ne kažin kokį šunadvokatį (*causidicum*), ne rėksnį (*clamatorem*) ar tauškalių (*rabulam*), bet tikrą iškalbos žynį“ (*De or.* I. 202). Išsamiau žr. Kučinskienė 2018, 237–239.

bendrosios vietos. *Loci communes* – bendrosios temos, iš kurių plėtojami argumentai. Plg. toliau § 126. Romėnų retorikoje bendrosios vietos buvo konkretesnės, iliustruotos pavyzdžiais ir labiau pritaikomos. Pirmasis jas aptaria „Retorikos Herenijui“ autorius (*Rhet. Her.* II. 5, 13–14, 22, 24, 26, 48–49), vėliau Ciceronas (*Inv. passim*; *De or.* III. 106; *Topica*), Kvintilijanas ir kt.

§ 48

vertins kritiškai. *Iudicium adhibebit*. Plg. „Žinoma, naršysime ir stengsimės išpešti įrodymų iš visų (*sc.* bendrųjų) vietų, bet vertinsime kritiškai (*adhibebimus iudicium*), kad visada atmestume netikusius, kartai net ir įprastus paliktume nuošaly kaip nebūtinus“ (*Part.* 8).

kaip vešli ir derlinga dirva. Panašiai žmogaus protas ir gabumai (*ingenium*) lyginami su dirva ir kitame veikale: „Man reikia išdirbto proto, kaip dirvos, ne kartą suartos, bet dukart ir triskart atartos, kad tuo geresni ir didesni vaisiai būtų, o išdirbimas – tai patirtis, įsiklausymas, skaitymas ir rašymas“ (*De or.* II. 131).

§ 50

antrasis iš trijų oratoriaus rūpesčių. Antruoju oratoriaus rūpesčiu Ciceronas vadina antrąją retorikos meno dalį – medžiagos išdėstymą (*collocatio*, *dispositio*, gr. *taxis*), kurį § 43 lakoniškai apibūdino *quo quidquid loco* „ką kurioje vietoje (kalbėti)“.

prieangį ir puošnius vartus. Kalbos įžangą (*exordium*, *praefatio*, gr. *prooimion*) Ciceronas vaizdžiai lygina su statinio įėjimu. Plg.: „Bet bylai reikia pridėti dalyką atitinkančią įžangą, lygiai kaip dievo namams ar šventyklai – prieangį ir vartus“ (*De or.* II. 320). Komentatoriai (Sandysas, Pideritas) šią vietą lygina su įmantria Pindaro odės įžanga: Pind. *Ol.* 6. 1–3.

pirmu puolimu užvaldęs dėmesį. Pagal retorikos teoriją, svarbiausias įžangos tikslas – patraukti publikos dėmesį ir pelnyti jos palankumą (*captatio benevolentiae*), žr. Arist. *Rhet.* III. 14. 7, 1415a; *Rhet. Alex.* 29; *Rhet Her.* I. 6; Cic. *De or.* III. 315; Quint. *Inst.* IV. 1.

sustiprins savo teiginius. Vertimas atliktas pagal Piderito rekonstrukciją [*sua confirmabit*].

Paminėjęs įžangą, Ciceronas iškart pereina prie argumentacijos dalies: įrodyti savuosius teiginius (*confirmatio*) ir susilpninti priešiškus (*refutatio*), atitinkamai juos išdėliojant kalboje. Visai neužsimenama apie pasakojimo dalį (*narratio*). Tai verčia kai kuriuos tyrėjus spėlioti, jog išlikusiame tekste galbūt trūksta sakinio ar jo dalies (Sandys 1885, 59). Akivaizdu, kad *collocatio* dalį Ciceronas perbėga itin skubotai (*summatim breviterque*, § 51), nes neturi tikslo pateikti retorikos taisykles ar išsamiau aptarti retorikos teoriją, kurią priima kaip savaime suprantamą savo skaitytojų išsilavinimo dalį. Tad neturėtų stebinti, kad nepaminėtos lieka tiek *narratio*, tiek *peroratio*.

§ 51–236 Likusi traktato dalis skirta pagrindinei temai – idealaus oratoriaus santykiui su kalbos stiliais ir iškalbos rūšimis. Iš esmės tai

elocutio sričiai priklausantys klausimai, bet Ciceronas, dar kartą atkreipęs dėmesį į temos sunkumą (§ 51–53), kiek netikėtai įterpia kalbos atlikimą (*actio*, § 54–60) ir šitaip rubrikoje „kaip kalbėti“ sujungia dvi retorikos dalis – stilistinį kalbos parengimą ir jos atlikimą (plg. § 55).

§ 51

kaip pasakyti. Pakartojamas § 43 nubrėžtas planas.

mūsų Karneado. Karneadas iš Kirėnės (*c.* 214–129) buvo Naujosios akademijos Atėnuose vadovas (*Acad.* I. 46). Ši filosofinė kryptis buvo artima pačiam Ciceronui ir jo adresatui Brutui, turbūt todėl – „mūsų Karneadas“ (*Carneades noster*). Roma susipažino su Karneadu, kai šis 155 m. pr. Kr. drauge su stoiku Diogenu ir peripatetiku Kritolaju atvyko kaip Atėnų pasiuntiniai derėtis dėl 500 talentų baudos, paskirtos Atėnams už Oropo apiplėšimą (*Tusc.* IV. 5; *De or.* II. 155). Tąsyk Karneadas pagarsėjo kaip puikus oratorius: vieną dieną jis pasakė kalbą, šlovinančią romėnų teisėtvarką, o kitą – paneigiančią ankstesnės kalbos argumentus. Katonas Vyresnysis tokioje iškalboje įžvelgė didžiulį pavojų jaunuomenei ir įtikino senatą išsiųsti pasiuntinius namo. Pasak Cicerono, Karneadas visus pranokęs iškalbos aštrumu ir žodingumu (*omnium in dicendo* ⟨…⟩ *acerrimum et copiosissimum*; *De or.* I. 45), pasižymėjęs nepaprasta kalbos jėga ir įvairove (*vis illa incredibilis dicendi et varietas*, *De or.* II. 161).

Kleitomachas… Charmadas. Karneado mokinys Kleitomachas perėmė iš mokytojo vadovavimą Akademijai apie 126 m. pr. Kr. Nors, pasak Cicerono, nepaprastą jo stropumą liudija knygų gausa (*industriae plurimum in Clitomacho fuit (declarat multitudo librorum)*, *Lucul.* 16), tačiau iš Kartaginos kilęs filosofas, jau brandaus amžiaus įstojęs į Akademiją, matyt, neįstengė prilygti gimtakalbiams graikams, todėl kitas Karneado mokinys Charmadas Aleksandrietis jį pranoko iškalbos jėga. Ciceronas pažymi ypatingą Charmado atmintį (*divina prope memoria*, *De or.* II. 360).

§ 52

klausi, kokį… kalbos stilių laikau geriausiu. Ciceronas grįžta prie pradinio Bruto klausimo, suformuluoto § 3, žr. *comm. ad loc.* Bet ten vartojo terminą *eloquentiae genus*, dabar – *genus ipsius orationis*; atrodo, jie čia vartojami sinonimiškai.

kalba yra minkšta, lanksti ir tokia paslanki, kad links, kur tik pakreipsi. Apie kalbos lankstumą Ciceronas kalba kone tais pačiais žodžiais ir ankstesniame traktate: „Nėra nieko lankstesnio, nieko paslankesnio už kalbą, taigi ji lengvai seks, kur tik vesi“ (*nihil est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod tam facile sequatur quocumque ducas quam oratio*, *De or.* III. 176). Dar plg. *Brut.* 274 apie Kalidijaus stilių.

§ 53

švarų ir skaidrų stilių. Originale pavartoti būdvardžiai *purus et candidus* metaforiškai sieja kalbos stilių su švariu, išbalintu drabužiu. Plg. Verg. *Aen.* XII. 169: *puraque in ueste sacerdos. Toga pura* buvo vadinama natūralaus vilnos baltumo vyriška toga be purpurinių apvadų, kurią nešiojo visi pilnametystės sulaukę vyrai, neinantys magistrato pareigų. *Toga candida* – kreida balinta toga, kurią nešiodavo rinkimuose dalyvaujantys pretendentai į magistratų pareigas – iš čia žodis „kandidatas“. Kita vertus, *purus* perteikia ir vandens skaidrumą: *Brut.* 274 apie Marko Kalidijaus stilių: „[Jo kalba] buvo tokia švari, kaip tyriausias šaltinis, taip laisvai tekėjo, kad niekad neužstrigdavo“ (*ita pura esset, ur nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret*).

truputį anksčiau jau nustatėme… kiek… kalbos stilių, tiek… ir oratorių rūšių. Trys kalbos stiliai buvo apibūdinti § 20–21. Kaip ir kitose vietose, Ciceronas gana laisvai vartoja terminus, kalbėdamas apie kalbos stilius (aukštąjį, žemąjį ir vidurinįjį, plg. § 20: *tria sunt genera dicendi*; § 52, 54: *genus orationis*; § 53: *quot orationum genera*), kalbų rūšis (teisminę, deliberatyvinę, epideiktinę ir kt., plg. § 37: *orationum genera*), iškalbos

rūšį (azijinę ir atikinę, plg. *Brut.* 325: *genus orationis Asiaticum*), galiausiai individualią kalbėtojo manierą. Tai kelia daug painiavos ir neaiškumų vertėjams ir komentatoriams. Regis, paragrafo pradžioje kalbama apie savitą oratorių kalbėsenos manierą, kuri šiek tiek atliepia § 20 apibūdintus aukštojo ir žemojo stiliaus porūšius. Pabaigoje vėl pereinama prie trijų kalbos stilių (*orationum genera*), pagal kuriuos ir oratoriai suskirstomi į tris rūšis (*oratorum genera*).

§ 54–60 Apie kalbos atlikimą. Ši retorikos dalis vadinama *pronuntiatio* „sakymas, ištarimas“ arba *actio* „atlikimas“ (Quint. *Inst.* XI. 3. 1). Pastarasis terminas atrodo labiau priimtinas, nes iš tiesų šis mokymas apima ne tik tarties dalykus (balso toną, stiprumą, intonacijas ir pan.), bet ir kūno raišką kalbos sakymo metu (judesius, mostus, veido išraišką ir pan.).

§ 54

tau paklausus tik apie kalbos stilių… nebus praleista nė viena dalis. Brutas klausė tik apie *elocutio*, Ciceronas trumpai aptarė ir kitas dalis, išskyrus *memoria*. Žr. § 43 ir *comm. ad loc.*

apie atmintį šioje vietoje neverta kalbėti. Apie atminties svarbą oratoriui ir įsiminimo techniką (*memoria*) Ciceronas kiek daugiau kalba veikale „Apie oratorių“ (II. 350–360). Iš mums išlikusių šaltinių išsamiausiai šią retorikos dalį išdėstė „Retorikos Herenijui“ (III. 28–40) autorius, vėliau atkartojo Kvintilijanas (*Inst.* XI. 2. 1–51). Visi jie aptaria tą patį mnemotechnikos būdą – įsiminimą, pagrįstą vaizdiniu objektų išsidėstymu. Ciceronas pripažįsta, jog daugiausiai lemia prigimtiniai duomenys, bet juos įmanoma išvystyti pratybomis ir tam tikra technika. II–III a. sofistas Flavijus Filostratas iš esmės neigia atminties meno galimybę (*Vit. Soph.* I. 523).

§ 55

atlikimas… kūno iškalba… iš balso ir judesio. Daugelis autorių *actio* suvokia plačiąja prasme, kaip balso, intonacijų raišką ir kaip kūno kalbą (Cic. *De or.* I. 18). Aristotelis „Retorikoje“ tik trumpai paliečia atlikimą (Arist. *Rhet.* III. 1. 3–7, 1403b20–1404a19), šią retorikos dalį išvystė jo mokinys Teofrastas. Ciceronas išsamiau aptaria *actio* veikale „Apie oratorių“ (III. 213–228). Dar žr. Quint. *Inst.* XI. 3. 1–184.

kokį jausmą norės perteikti… derins ir balso skambesį. Plg.: „Juk kiekvienas sielos virpesys iš prigimties turi savo išraišką, garsą ir judesį, o visa žmogaus kūno laikysena, kiekviena veido išraiška ir balso tembras, tarsi lyros stygos, skamba užgautas tam tikro sielos virpesio. Nes balsai suderinti kaip stygos, atsiliepiančios į kiekvieną prisilietimą aukštu ar žemu garsu, greitai ar lėtai, garsiai ar tyliai; o tarp jų kiekvienoje rūšyje yra tarpinis garsas“ (*De or.* III. 216). Pagal antikinę retoriką, norėdamas sukelti klausytojams norimą emociją, oratorius pats turi ja persiimti, todėl Ciceronas sako „kokio jausmo norės atrodyti apimtas“ (*se affectum videri*), plg.: „Juk negali nutikti taip, kad klausantysis imtų sielotis ar neapkęsti, ar pavydėti, ar ko nors bijoti, kad apsipiltų ašarom ar persiimtų užuojauta, jei visi šie jausmai, kuriuos kalbėtojas nori įteigti teisėjui, neatsispindės ir nebus tarsi įdiegti pačiame oratoriuje“ (*De or.* II. 189). Panašiai ir Horacijus moko poetus:

> Na, o svarbiausia pagaut klausytojo sielą ir jaudint,
> Nes juk žmonių veidai į juoką juoku atsiliepia
> Ir į verksmą verksmu. Jei nori, kad imčiau raudoti,
> Pats pirmiausia kentėk.
>
> (Hor. *Ars* 100–103, Eugenijos Ulčinaitės vert.)

§ 56

Demostenas ir pirmąją… ir antrąją, ir trečiąją vietą skyrė atlikimui. Šis Demosteno teiginys paliudytas keleto Antikos autorių: I a. pr. Kr.

filosofo Filodemo (Phld. *Rhet.* I. 196); Cic. *De or.* III. 213; *Brut.* 142; Quint. *Inst.* XI. 3. 6; Ps.-Plut. *Vit. X or.* 845b; Longin. I. 195.

įtemptu balsu… rūsčiai… ramiu – švelniai, žemu… rimtas, virpančiu – pasigailėjimo vertas. Verena Schulz (2014, 127) taikliai pastebi, kad pateiktus pavyzdžius galima grupuoti į dvi poras: pirmieji du apibūdinimai (*contenta voce*, *summissa*) susiję su balso stiprumu ir įtempimu, kiti du (*inclinata*, *inflexa*) – su balso tono kitimais.

§ 57

kintančiu, aukštu, žemu. Ši vieta kelia neaiškumų. Vieni vertėjai ir komentatoriai linkę įžvelgti tris balso tembrus ar registrus: aukštą, žemą ir vidurinįjį (Hubbell: *high, low and intermediate*; Kytzler: *hohe, tiefe und mittlere Lage*; Goeller: *mittleren, hohen und tiefen*). Tuomet *inflexus* daugmaž atitiktų tarpinį (*mediocris*) tarp aukšto ir žemo pirmiau pateiktoje *De or.* III. 216 citatoje, žr. *comm. ad* § 55. Kai kas bando juos susieti su mums įprastais vyriškų balsų tembrais. Goelleris (1937, 153) aukštąjį sieja su diskantu ir aukštu altu, žemąjį – su tenoru ir bosu, bet tuomet neaišku, kur *inflexus* vieta. Sandysas (1885, 65) pateikia Nixono klasifikaciją, pagal kurią *acutus* atitinka vyrų tenorą arba berniukų diskantą, *inflexus* – falcetą arba kontratenorą, *gravis* – bosą arba baritoną, bet tokiu atveju *inflexus* jau reikštų ne vidurinįjį, bet greičiau „užlenktą“, t. y. falcetinį vyrišką balsą.

Kitas būdas – suprasti *inflexus* ne kaip tarpinį ar vidurinį balso registrą, bet moduliaciją, t. y. perėjimą iš vieno į kitą (Sandys: *modulated, high and low*; Merklin: *der modulierten, der hohen und der tiefen*; D'Arbela: *il modulato, l'acuto et il grave*; Bornecque: *composé, aigu et grave*; Strelnikova: низкого, высокого и переменного; Bassi: *suono modulato, alto e basso*). Plg. oratorius stengiasi sukelti užuojautą sujaudintu, virpančiu balsu (*voce inflexa*, § 56), scenoje aktorius prabyla „pakeistu į liūdną balsu“ (*inflexa ad miserabilem sonum voce*, *De or.* II. 193), o Demostenas ir

Aischinas prikiša vienas kitam balso kaitaliojimus ar per dažnus posūkius (*vocis inflexiones*, § 57).

Verta atkreipti dėmesį, kad balsus apibūdinantys terminai sutampa su gramatinių kirčių, tiksliau, priegaidžių pavadinimais (Quint. *Inst.* I. 5. 30, Donat. *GL*, Keil IV, p. 371; Diom. *GL*, Keil I, p. 430. 29 *etc.*). Galimas daiktas, kad lotynų, kaip ir graikų, kalboje kirtis turėjo tam tikros melodinės kokybės, t. y. reiškė ne tik stipresnį skiemens ištarimą, bet ir tam tikrą jo toną (Johnson 1904, 66, 70–71). Vis dėlto nėra pagrindo šią vietą interpretuoti kaip priegaidžių egzistavimo lotynų kalboje paliudijimą (Strockis 2007, 38).

retorių iš Frigijos bei Karijos. *Rhetores* šiuo atveju pavartota oratorių prasme, plg. § 46.

kalbų pābaigos, virstančios kone priedainiais. *Canticum* – „arijos“ ar rečitatyviniai intarpai romėnų dramose, atliekami pritariant fleitai (plg.: *In Latinis enim fabulis plura sunt cantica quae canuntur*, Diom. *GL*, Keil I, p. 490. 22–23). *Epilogus* – baigiamoji kalbos dalis, kurioje oratorius stengdavosi sujaudinti, sugraudinti publiką, todėl kai kurie jų, ypač azijinės mokyklos oratoriai, prabildavo rečitatyvu. Longinas (*Rhet. Graec.* I. 197. 4) sako, kad epiloge oratorius kalbąs tarsi progiesmiu.

Akivaizdu, kad tiek graikai, tiek romėnai subtiliai jautė skirtumą tarp balso moduliacijų kalbant *vs.* dainuojant, garsiai skaitant poeziją *vs.* prozą. Kvintilijanas, mokydamas jaunuolius skaityti balsu, teigia, jog prozą ir poezija privalu deklamuoti skirtingu balso „palenkimu“ (*flexu*). Poeziją, kitaip nei prozą, reikia tarsi išdainuoti, tačiau tai neturi virsti dainavimu tikrąja prasme. Autorius pateikia šmaikštų jauno Cezario posakį apie žmogų, painiojantį šiuos registrus: „Jei tu dainuoji, tai dainuoji prastai, jei skaitai, tai dainuoji“ (Quint. *Inst.* I. 8. 1–2).

kaltindami vienas kitą balso perlenkimais. Kalbama apie balso tembro ar aukštumo kaitaliojimą (*inflexiones*), kuris skiriasi nuo įprastos kalbėsenos

(Jahn 1869, 61) ir pernelyg primena dainavimą. Plg.: „O ką pasakysi apie kuriančius dainas, jų klausančius ir besimokančius, įvairiais melodijos posūkiais tąsančius balsą (*uocem... in flexus modulationis torquent*), kuriam gamta padarė tiesų, puikų ir labai paprastą kelią ⟨...⟩“ (Sen. *Dial.* X. (*Brev. vit.*) 12. 4; Dalios Dilytės vert.). Demostenas priekaištauja Aischinui kalboje „Už Ktesifontą apie vainiką“ (*De cor.* 291), Aischinas savo ruožtu tos pačios bylos kalboje „Prieš Ktesifontą“ (*Ctes.* 209–210).

rypuojant tą. Tekstas išverstas pagal Magvigo korektūrą *plorare... illum quem*, paremtą Demosteno *dakryein* (*Cor.* 287). Sandysas (1885, 66) mano, kad galbūt tai galėjusi būti paties Cicerono paraštėje prirašyta pastaba, perrašinėtojų įterpta į tekstą. Pasak Yono (1964, 128), galbūt taip norima parodyti nepastovią Demosteno nuomonę apie savo varžovą. Mūsų manymu, jei šioje pastaboje įžvelgiame ironijos gaidelę, ji papildo ankstesnę mintį: net ir girdamas Aischino balsą, Demostenas stengėsi jam įgelti, parinkdamas tokius epitetus (*voce dulci et clara*), kurie pabrėžtų jo polinkį į kalbėjimą progiesmiais. Be to, tai aiškiai susišaukia su graikišku originalu: Demostenas ne kartą kalba apie malonų ir skaidrų Aischino balsą (*euphōnos*, *Cor.* 259; *Fals. leg.* 126; *lampra tē phōnē*, *Fals. leg.* 337), bet visada su neigiama konotacija. Pasak jo, Aischinas tampa neprilygstamu skaidriabalsiu (*lamprophōnotatos*), kai nori pakenkti piliečiams (*Cor.* 313), ir prireikus geba šūkauti ir virkauti (*ololyxai*; *Cor.* 259).

§ 58

gamta... suteikdama melodiją... uždėjo kirtį. Plg.: „‘Kirtis’ pavadinimą gavo iš priedainio, nes yra tarsi kiekvieno skiemens išdainavimas“ (*Accentus dictus est ab accinendo, quod est quasi quidam cuiusque syllabae cantus*, Diom. *GL*, Keil p. 431. 2–3).

kirtį... ne toliau kaip trečiame nuo galo skiemenyje. Plg. Quint. *Inst.* I. 5. 30: „⟨...⟩ kiekviename žodyje kirtis apribotas trimis skiemenimis, ar tai būtų vienskiemenis žodis, ar daugiaskiemenis, tuomet kirtis krenta

ant priešpaskutinio arba trečio nuo galo skiemens“ *Acuta vox* – „aštrusis“ toninis kirtis.

§ 59

vaikščios retai ir saikingai. Sekdamas Ciceronu, Kvintilijanas taip pat moko būsimuosius oratorius: „Tinkamoje vietoje pridera žengti žingsnį – nedaug, saikingai, retsykiais; ir šiek tiek pasivaikščioti tarp plojimų pliūpsnių, vis dėlto Ciceronas pripažįsta, jog žingsniuoti galima tik retai ir nedaug“ (Quint. *Inst.* XI. 3. 126).

jokio kaklo lankstymo. Plg. Quint. *Inst.* XI. 3. 82: „Kaklas turi būti tiesus“ (*cervicem rectam oportet esse*). Kaip pastebi Otto Jahnas (1869, 62), kaklo lankstymas buvo laikomas minkšto ir jausmingo charakterio ženklu, būdingu šokio ekstazės apimtoms mainadėms ar Kibelės žyniams. Šokančių mainadžių gausu vazų tapyboje ir skulptūriniuose reljefuose. Šokantys Kibelės palydovai koribantai raiškiai pavaizduoti sidabrinėje Parabjago lėkštėje (Milano archeologinis muziejus).

jokio žaidimo pirštais. Antikinės retorikos teorijoje nuolat pabrėžiama, kad oratoriaus laikysena ir judesiai neturi panėšėti į sceninę vaidybą. „Visus šiuos sielos judesius privalo lydėti mostai, bet ne tie sceniniai, atkuriantys tariamus žodžius, bet bendrą esmę ir mintį perteikiantys ne parodymu, o užuomina“ (Cic. *De or.* III. 220). Pernelyg išraiškingas gestikuliavimas pirštais asociavosi su aktorių vaidyba. Aulas Gelijus sako, kad garsusis Cicerono amžininkas Kvintas Hortenzijus Hortalas turėjęs šią ydą, todėl sulaukdavęs pašaipų, pravardžiuotas aktoriumi ir net Dionisija – garsia aktore šokėja (Gel. *N.A.* I. 5. 2). Kita vertus, tinkami pirštų ir rankų judesiai, kuriuos smulkiai aptaria Kvintilijanas (*Inst.* XI. 3. 92–106), prisideda prie kalbos įtikinamumo. Antai garsusis oratorius Licinijus Krasas, vienas Cicerono dialogo „Apie oratorių“ dalyvių, garsėjo raiškiu smiliaus mostu: „Sugniaužus tris pirštus ir prispaudus juos nykščiu, lieka ištiestas rodomasis, kuriuo, pasak Cicerono raiškiai naudojęsis

Krasas. Jis tinka priekaištaujant arba nurodant (iš čia ir pavadinimas)“ (Quint. *Inst.* XI. 3. 94).

vyriškai pasisuks stuomeniu, išties priekin rankas įtemptose kalbos vietose. Plg. *De or.* III. 220: „Kūno posūkis privalo būti tvirtas ir vyriškas, ne kaip aktoriaus scenoje, bet kaip ginkluoto kovotojo palaistroje; ne iš scenos aktoriaus perimtas, bet iš kario ar net imtynininko; plaštakos – ne per daug lanksčios, pirštais palydinčios žodžius, bet ne juos perteikiančios; rankos – ištiestos pirmyn, tarsi iškalbos ietys; treptelėjimas koja pradedant ar užbaigiant įtemptas kalbos vietas.“

§ 60

akys – jos reiškėjos. Originale akys pavadintos *indices* – „pranešėjos, įskundėjos; rodikliai, žymės“.

§ 61–236 Likusi traktato dalis skirta stilistiniam kalbos apipavidalinimui (*elocutio*). § 61–68 apie oratoriaus stiliaus skirtumus nuo filosofijos, istorijos, poezijos.

§ 61

nupiešti… iškalbos vaizdinį. Dar kartą grįžtama prie pagrindinio traktato tikslo, suformuluoto pačioje pradžioje. Apie termino *species eloquentiae* vartojimą ir platonišką jos reikšmę žr. *comm. ad* § 2, 18, 43.

ne suradėjas, ne išdėstytojas, ne atlikėjas. *Inventor* – kuris puikiai valdo *inventio*, t. y. puikiai geba surasti argumentus, *compositor* – kuris puikiai išdėsto surastus argumentus, t. y. valdo *compositio (dispositio)*, *actor* – kuris geba puikiai atlikti kalbą, t. y. išsiskiria savo *actio*. Neužsimenama apie *memoria*, nes ją Ciceronas buvo praleidęs trumpame retorikos dalių aptarime, plg. § 54 ir *comm. ad loc.*

graikiškai *rhētōr* – iš „kalbėti“, lotyniškai „iškalbiu“ vadinamas. Gr. ῥήτωρ iš εἴρω „kalbėti“. Siedamas oratoriaus vardą su viena iš retorikos

dalių, *elocutio*, Ciceronas šiuo atveju pavadina jį „iškalbiuoju“ (*eloquens* < *eloqui* „kalbėti, šnekėti“), užuot pasirinkęs įprastesnį atitikmenį *orator* iš *orare* „kalbėti“.

§ 62

Teofrastas gavo vardą dėl savo dieviško kalbėjimo. Tikrasis jo vardas, pasak Diogeno Laertijo, buvo Tirtamas, bet Aristotelis jį praminęs Teofrastu, t. y. „dieviškai bylojančiu“ (Diog. Laert. V. 38). Plg. Sen. *N.Q.* VI. 13: „⟨...⟩ Teofrastas, nors ne dieviškos, kaip graikams atrodė, tačiau malonios, dailios, ne be triūso pasiektos iškalbos vyras“ (Dalios Dilytės vert.), dar žr. Quint. *Inst.* X. 1. 83, Cic. *De or.* I. 49.

Aristotelis metė iššūkį net pačiam Isokratui. „Net ir pats Aristotelis, matydamas, kaip dėl savo išskirtinių mokinių klesti Isokratas – mat palikęs valstybės bei teismo bylas savo svarstymus sutelkė į tuščią kalbos grakštumą, – staiga kone iš esmės pakeitė savo mokymo būdą ir pacitavo kiek pakeistą „Filokteto“ eilutę: šis sako esą jam ‘gėda tylėti ir leisti barbarams kalbėti’, Aristotelis pakeitė: ‘ir leisti Isokratui kalbėti’. Taigi jis suteikė savo mokymui puošnumo ir dailumo ir sujungė reiškinių pažinimą su iškalbos pratybomis“ (Cic. *De or.* III. 141). Tą pačią mintį Ciceronas pakartoja ir kitoje vietoje (*Tusc.* I. 7), o Kvintilijanas dar pacituoja Euripido „Filokteto“ eilutę (Quint. *Inst.* III. 1. 14), kuria čia varijuojama. Nors Aristotelis „Retorikoje“ ne kartą pasitelkia Isokratą kaip iškalbos pavyzdį, pasakojimas apie jųdviejų priešiškumą buvo gana plačiai paplitęs (Cic. *Off.* I. 4; Dion. Hal. *Isoc.* 18). Aristotelis piktinosi nepelnyta Isokrato šlove, mat šis, apleidęs praktinę iškalbą ir atsidėjęs vien epideiktinei jos šakai (t. y. rašydamas pramanytas kalbas), mokė savo mokinius tuščio gražbyliavimo ir taip darė blogą įtaką jaunimui (Sandys 1885, 70–71, Wisse, Winterbottom, Fantham 2008, 1256–125). Ciceronas žavisi Aristotelio stiliumi (*Top.* I. 3; *Inv.* II. 6; *Fin.* I. 14), kalba apie neišsenkantį jo iškalbos srautą (*Luc.* 119), bet atiduoda deramą

duoklę ir Isokratui (Plg. § 40–41 ir *comm. ad loc.*), vis dėlto pabrėžia, kad jo iškalba yra parodomoji, nutolusi nuo praktikos (*Opt. gen.* 17).

Ksenofonto lūpomis… kalbėjusios Mūzos. Diog. Laert. II. 57; Quint. *Inst.* X. 1. 33.

pranoko Platonas. Plg. *Brut.* 121: „Kieno kalba turtingesnė už Platono? Pats Jupiteris, pasak filosofų, jei prabiltų graikiškai, šitaip būtų kalbėjęs."

§ 63

kai kam jau atrodo, kad peržengė ribas. Ypač stoikai peikė bet kokią pastangą suteikti kalbai stilingumo. Tokiai stoikų atšakai Ciceronas priskiria Bruto dėdę Katoną Jaunesnįjį (Cic. *Parad. pr.* 2–3).

§ 64

Filosofų kalba… linkusi slėptis šešėlyje. Nuošaliai šešėlyje įsikūrusi filosofų mokykla priešinama su atviro forumo saule ir triukšmu (Cic. *Brut.* 37; *Leg.* III. 14; Quint. *Inst.* I. 2. 18). Pasinaudodamas ta pačia metafora, Ciceronas ragina išvesti iškalbą iš saugios namų aplinkos į gyvenimo realybę: „Paskui reikia išvesti žodį iš tos šešėliuotos (*umbratili*) namų lavinimo aplinkos į patį rikiuotės vidurį, į dulkes, į triukšmą, į stovyklą ir į teismo kovų sūkurį, jis turi stoti žmonių akivaizdon, išbandyti savo gebėjimų jėgas, ir tasai uždaras pasirengimas turi būti išneštas į tikro gyvenimo šviesą" (Cic. *De or.* I. 157). Plg.:

> Retoriui teks atsargon išeiti, jei mūs patarimų
> jis paklausys ir žengs į margą gyvenimo kelią,
> tamsą mokyklos paliks (*descendit ab umbra*) – ir tiesiog
> į gyvenimo mūšį!
> (Iuv. VII. 173, Aleksandros Bendoriūtės vert.)

Be to, šešėlio metafora reiškia ne tik aktyvaus gyvenimo vengimą, bet ir tam tikrą lepumą, moterišką saulės spindulių vengimą (Plat. *Phaedr.* 239c).

veikiau pašnekesiu nei kalba vadinama. Filosofų kalbėjimas vadinamas *sermo*, priešinant jį oratoriaus *oratio*. Pirmasis daugiau reiškia kasdienę šneką, pašnekesį (§ 67, 184), Platono dialogai vadinami *sermones* (§ 151). Horacijus savo satyras irgi vadino *sermones*, nes jose tarsi kalbasi su skaitytoju, ginčijasi, diskutuoja.

Alanas E. Douglas pastebi sinoniminį ryšį tarp *oratio* ir *elocutio*, t. y. *oratio* yra stilistiškai apipavidalinta kalba, arba žodinis jos elementas, kaip priešprieša (*actio*). Pasak jo, „Brute" Ciceronas pradeda vartoti *oratio* stiliaus prasme, kai ima aptarinėti tuos oratorius, kuriuos pats buvo matęs sakant kalbas, kitaip tariant, kai gali apibūdinti jo stilių (*oratio*) ir atlikimo manierą (*actio*) (Douglas 1966, 147–148).

§ 65

anksčiau minėtų sofistų. Sofistai – retorikos mokytojai, parodomųjų kalbų kūrėjai, apie kuriuos buvo užsiminta § 37.

lygias… su lygiom, priešingas su priešingom… užbaigia vienodu atskambiu. Apie Gorgijo figūras ir Cicerono vartojamus jų apibūdinimus žr. *comm. ad* § 38.

§ 66

aprašomi kraštai bei mūšiai. Plg: „Mat genčių gyvenamosios vietos, permainingi mūšiai, garsių vadų mirtys prikausto ir palaiko skaitytojų dėmesį" (Tac. *Ann.* IV. 33, Dalios Dilytės vert.). Tokie aprašymai istoriniame pasakojime turi tvirtą tradiciją nuo Herodoto. Į romėnų istoriografiją jie įėjo su Poseidoniju (Kroll 1913, 68). Pvz., Salustijus „Jugurtos kare" aprašo Afrikos padėtį ir joje gyvenančias tautas (*Iug.* 17–19), Cezaris „Galų karo užrašuose" – Britanijos padėtį, germanų papročius, Hercinijos girią (*B.G.* V. 12–14; VI. 11–24, 25–28), Livijus – Tempės tarpeklį ir jame vykusį mūšį su Persėjo armija (Liv. XLIV. 6) ir t. t. Be to, tokie aprašymai pasižymėjo retoriniu puošnumu. Lukijanas veikale „Kaip rašyti istoriją" moko istorikus nevengti poetinių grožybių, „nes istorinis

veikalas mėgsta gražbylystę ir prakilnumą, ypač kai kalbama apie karines rikiuotes, mūšius ir jūrų kautynes: istorikui tada prisireikia tarsi kokio poetinio vėjo, išpučiančio bures ir nešančio laivą bangų keteromis“ (Lucian. *Hist.* 45, Leono Valkūno vert.).

tautõs ar karių sueigose pasakytos kalbos. Herodotas pirmasis ėmė kurti herojų kalbas, kurios vėliau tapo būtinu antikinės istorinės prozos elementu. Tiek graikų, tiek romėnų istorikų veikaluose gausu tautos susirinkime, karių sueigose sakomų pramanytų kalbų. Kai kurios jų ilgos ir parašytos pagal retorikos taisykles. § 30 kalbėdamas apie Tukididą, Ciceronas daro skirtį tarp jo naratyvinių dalių ir veikėjų kalbų stiliaus. Kaip tik pastarosios pasižyminčios retoriniu įmantrumu, neaiškiu ir „tamsiu“ stiliumi.

uždavė klausimą, kuo jie skiriasi nuo oratorių. Tokį klausimą kėlė ir stengėsi į jį atsakyti ne patys poetai, bet gramatikai. Plg. Svetonijus apie Valerijų Katoną: „didis gramatikas, puikus poetas, įstengia išspręsti visus klausimus (*quaestiones*)“ (Suet. *Gram. et rhet.* 11).

skiriasi nuo oratorių… ritmu ir eiliavimu. Kitoje vietoje, kai to reikalauja kalbos situacija, Ciceronas pabrėžia dievišką įkvėpimą kaip skiriamąjį poeto bruožą, lyg primindamas Platono mokymą apie poetinį pamišimą (*poiētikē mania*, *Phaedr.* 245a), be kurio neįmanoma būti poetu. Plg.: „⟨…⟩ kitų dalykų įvaldymas susideda iš mokymosi, patarimų, įgūdžių, o poetu esama iš prigimties, jį sužadina jo proto galios ir įkvepia tarsi kažin kokia dieviška dvasia“ (*Arch.* 18). Bet retorikos traktatuose pabrėžia šių dviejų menų artumą: „Juk poetas ypač artimas oratoriui: labiau suvaržytas metro, bet laisvesnis renkantis žodžius; o daugybe kitų puošmenų jiedu naudojasi bendrai ir kone vienodai“ (*De or.* I. 70). Diskusija apie tai, kas skiria prozą nuo poezijos, turi senas šaknis. Paminėjęs, kad neišsilavinusi minia žavisi poetiška proza, tokia kaip Gorgijo, Aristotelis primygtinai teigia, jog prozos ir poezijos stilius iš esmės

skiriasi (*Rhet.* III. 1. 9, 1404a). „Poetikoje“ jis kritikuoja įsigalėjusią nuomonę, neva poezija laikoma viskas, kas metriškai sueiliuota, ir metras esąs skiriamasis poezijos žanrų bruožas. Pasak Aristotelio, ne mažiau svarbiu kriterijumi turėtų būti turinys, antai nors ir rašė hegzametrais, Empedoklis laikytinas labiau gamtininku negu poetu (Arist. *Poet.* 1447b).

dabar… oratoriams ritmas tapo įprastas. Ritmą į prozą įnešė sofistai ir Isokratas. Pažymėtina, kad kaip tik prozos ritmui skirta didelė Cicerono „Oratoriaus“ dalis (§ 168–238).

§ 67

poetinė eilutė… laikoma kalbos yda. Plg.: „⟨…⟩ jei kalboje žodžių derinys sukuria eilutę (*versus*), tai jau trūkumas“ (*De or.* III. 175).

vadinama taktu, graikiškai *rhythmos*. Tiek prozos, tie poezijos ritmui apibūdinti Ciceronas vartoja lotynišką žodį *numerus* („nėra kitų ritmų, išskyrus poetinius“ – *nullus est igitur numerus extra poeticos*, § 188) ir nurodo jo graikišką atitikmenį (*numerus vocatur, qui Graece* ῥυθμός *dicitur*, plg. § 170: *numerus Latine, Graece* ῥυθμός). Vertėjas susiduria su problema, mat neturint tikro lietuviško atitikmens, tenka rinktis svetimžodį. Ten, kur greta pavartotas graikiškas ir lotyniškas terminas, *numerus* verčiame lotynišku „taktas“, kad išvengtume graikiško žodžio „ritmas“ kartojimo. Kitais atvejais vertime renkamės įprastus literatūrologinius terminus: „metrą“ daugiau taikome poezijai, „ritmą“ – prozai, nes pastarasis – platesnė sąvoka, ypač turint galvoje, kad ir tokios retorinės figūros kaip homojoteleutas, antitezė ir isokolas natūraliai kuria kalbos ritmą (§ 164–165, 175). Dar Ciceronas vartoja žodį *pes* „pėda“ (§ 188) ir *versus* „eilutė“, kuri priešinama su prozos ritmu ir laikoma prozos yda (§ 66: *numero et versu*, § 166: *non modo numerosa oratio sed etiam versus* – „ne tik ritminė kalba, bet ir eiliuota“).

Platono ir Demokrito kalba… labiau laikytina poezija nei komedijų poetų kalba. Mintis, jog prozą nuo poezijos skiria ne metras, bet

kalbos puošnumas ir didingų dalykų vaizdavimas, sutinkama įvairių autorių raštuose. Diogenas Laertijas apie Platoną rašo: „Aristotelis sako, kad jo kalbų pobūdis yra tarpinis tarp poezijos ir prozos“ (Diog. Laert. III. 37). Platono kalbos poetiškumą pažymi ir Dionisijas Halikarnasietis (*De comp. verb.* 18), ir Kvintilijanas (*Inst.* X. 1. 81). Mums išlikusių Demokrito raštų kalba neatrodo labai poetiška, bet Plutarchas sako, kad jis kalba įkvėptai ir didingai (*daimoniōs legein kai megaloprepōs*, *Quaest. conv.* 683A). Pasak Filodemo, prie poetų priskirtini Demostenas, Ksenofontas ir net Herodotas (Phld. *Poem.* 199 Janko). Komedijų kalbos artumą šnekamajai kalbai pažymi Horacijus „Satyrose“ (*Serm.* I. 4. 45–48).

§ 68

kai kurie jų. Neaiški vieta, pasiūlyta įvairių jos skaitymo variantų. Westman, Yon (Lambinus): *nonnullorum voluntati*; Meyer: *nonnullorum voluptati*; Sandys, Piderit (Madvig), Bassi: *nonnulli eorum voluptati*; D'Arbela *voluptati ⟨et⟩*; Goeller (Schütz): *nonnuli aurium voluptati.*

Pasak Strelnikovos (1972, 446), „kai kurie“ – tai teoretikai, pirmiausia epikūrininkai, manę, jog poezijos paskirtis yra tik džiuginti (*delectare*), bet ne mokyti (*docere*). Tarp tokių galėtume paminėti Cicerono amžininką Filodemą iš Gadaros (*c.* 110–30), kurio veikalų ritinėliai (galbūt jo paties biblioteka) XVIII a. buvo rasti Pizono viloje Herkulanėjuje (dėl radinio pavadintoje Papirusų vila) ir tebėra šifruojami naujausiomis technologijomis. Pats būdamas filosofas ir poetas, Filodemas teigė, kad poezijoje, kaip ir muzikoje, svarbiausia yra skambesys, kuris per ausis pasiekia mūsų protą ir teikia malonumo. Tai ir esanti svarbiausia poezijos paskirtis, o auklėjimas ir mokymas – tai jau filosofijos sritis (Janko 2000, 8–10). Kita vertus, tie žmonės, kurių valia poezija tarnauja skambesiui, – tai Cicerono amžininkai, „naujieji poetai“ neoterikai (plg. *poetae novi*, § 161 ir *comm. ad loc.*). Šiems aleksandrinės poezijos sekėjams labiau rūpi eilėraščio forma ir dailumas negu turinys.

§ 69–75 Trys oratoriaus tikslai ir trys kalbos stiliai: deramumo samprata.

§ 69

ieškome Antonijaus paakinti. Plg. § 18.

ir Forume, ir piliečių bylose – *in foro causisque civilibus.* Čia galimi du vertimo būdai, abu turi pakankamai argumentų. i) jeigu *in causis civilibus* suprasime kaip teismo bylas, tada *in foro* – Romos forume, arba politiniuose sambūriuose. Plg. *De or.* II. 42: *in foro atque in civium causis*; II. 55: *in causis atque in foro*; *Div. Caec.* 41: *Ego qui… in foro iudiciisque ita verser*; *Inv.* I. 27: *tertium genus* (*sc. demonstrativum*) *est remotum a civilibus causis.* Tokio skaitymo laikosi Merklinas, Kytzleris, Bassi, Krollis, Bornecque'as, Yonas. ii) Priešingai, jei *in foro* suprasime kaip vietą, kur vyksta teismai (plg. *Rosc. Am.* 12: *hic in foro ante tribunal tuum*; *Caec.* 1: *in foro atque in iudiciis* (sinonimiškai); *Mil.* 2: *in foro et in iudicio* (sinonimiškai); *Opt. gen.* 16: *causas in foro dicturum esse profiteatur*), tada *in causis civilibus* – piliečių reikaluose, t. y. susirinkimuose. Tokio skaitymo laikosi Strelnikova, Hubbellas, Kasteris. Bet kuriuo atveju Ciceronas referuoja į dvi iškalbos rūšis – deliberatyvinę ir teisminę bei atsisako epideiktinės.

kad įrodytų, kad pradžiugintų, kad paveiktų. Plg.: „Geriausias tas oratorius, kurio kalba ir pamoko, ir pamalonina, ir sujaudina (*et docet et delectat et permovet*) klausytojų sielas. Mokyti – oratoriui privalu, teikti malonumo – garbinga, jaudinti – būtina" (*Opt gen.* 3).

Įvairiuose kūriniuose Ciceronas vartoja skirtingas sąvokas trims oratoriaus tikslams (*officia oratoris*, gr. *erga tou rhētoros*) nusakyti. Analogiška vartosena *Brut.* 185; 276. Kartais veiksmažodį *docere* keičia *probare* (*De or.* II. 115; *Or.* 69), taigi pirmąjį oratoriaus tikslą galėtume apibūdinti šitaip: įrodyti savo ginamų teiginių teisingumą (*ut probemus vera esse, quae defendimus*, *De or.* II. 115) ir pamokyti klausytojus, kaip

dera elgtis (*ut doceatur is, apud quem dicetur, Brut.* 185). Antrąją funkciją dažnai nusako veiksmažodis *delectare* arba *conciliare* (*De or.* II. 115, 121, 128, 310), taigi bendra prasmė tokia: sąmojinga ir dailia kalba suteikti klausytojams malonumo ir taip pelnyti jų palankumą. Pagaliau *(per)movere* keičiamas panašios prasmės *ad motum animos vocare, flectere, concitare, impellere*: (*De or.* II. 115; 128; *Brut.* 322; *Or.* 69): sujaudinti auditoriją, sukelti jai tokius jausmus, kokių reikalauja situacija (*ut animos eorum, ad quemcumque causa postulabit motum, vocemus, De or.* II. 115). Kartais, kai tame pačiame tekste keliskart pagrečiui minimi oratoriaus tikslai (*De or.* II. 115; 121; 128), panašu, jog skirtingus žodžių derinius lemia žodingumo ir įvairovės siekis (*copia verborum varietatis causa*).

Kiek oratoriaus tikslų, tiek yra ir kalbos stilių. Trijų kalbos funkcijų teoriją Ciceronas nuosekliai vysto visuose svarbiausiuose retorikos traktatuose, plg. *De or.* II. 115, 121, 128, 310; *Brut.* 185, 187–188, 198, 276, 279, 322. Tačiau laikydamasis akademikų tradicijos paprastai jas sieja su tam tikromis kalbos dalimis (*Part. or.* 4). Tik „Oratoriuje" jis prieina prie darnios trinarės sistemos (*tripertita varietas*), kurioje kiekvienas kalbos stilius geriausiai išpildo tam tikrą kalbos funkciją: žemasis – įrodyti, pamokyti (*genus humile – docere*), vidurinysis – pamaloninti klausytoją (*genus medium – delectare*), aukštasis – sujaudinti (*genus grande – movere*). Alanas E. Douglas šios sistemos sukūrimą laiko originaliu Cicerono įnašu į retorikos teoriją (Douglas 1957).

pastarajame ir slypi visa kalbėtojo jėga. Ciceronas pabrėžia būtent trečiąjį tikslą ir jam derantį stilių, nes kaip tik jo nepripažino atikistai.

§ 70

iškalboje, kaip ir kituose dalykuose, svarbiausia yra nuovoka. Tai, ką čia Ciceronas vadina *sapientia* „išmintimi", yra nuovoka ar sveikas protas (gr. *sōphrosynē*), pasireiškiantis saiko pojūčiu ir gebėjimu įžvelgti, kas, kur ir kiek tinka. Jai nusakyti Ciceronas vartoja įvairius sinoni-

mus: „Panašiai galime apibūdinti nuosaikų žmogų (*temperans*) – graikai jį vadina σώφρονα, o pačią dorybę – σωφροσύνην, o aš tai savitvarda (*temperantiam*), tai nuosaikumu (*moderationem*) įvardiju, kartais dar saikingumu (*modestiam*); bet nesu tikras, ar teisingai ši dorybė vadinama taupumu (*frugalitas*), nes graikiškai perteikiama siauresnė prasmė, kai taupius (*frugi*) žmones sako esant χρησίμους, t. y. tik 'tinkamus'; mūsų žodis platesnis, nes bet kokį susilaikymą, bet kokį nekenksmingumą ⟨...⟩ ir kitas dorybes talpina 'taupumas'" (*Tusc.* III. 16).

Graikai tai vadina *prepon*, o mes... derėjimu. Kaip ir kitais atvejais, Ciceronas ieško atitikmens graikiškam terminui ir kuria lotyniškus terminus (pvz., § 36, 37, 61, 67 *etc.*, 204 ir *comm. ad loc.*). Graikišką *prepon* jis keičia *decorum*, kaip šiuo atveju, *quid deceat* (§ 71), *apte et quasi decore* (*De or.* I. 144); *quid aptum sit, hoc est quid maxime deceat in oratione* (*De or.* III. 210). Plg. *accommodatum*, Quint. *Inst.* VIII. 1. 1), *decens* (Sulp. Vict. 15). Priešinga sąvoka – *indecorum* (§ 72, 78, 82, 88).

Tinkamumas, derėjimas (*decorum*) – kertinė retorikos sąvoka. Viena vertus, tai vienas iš keturių stiliaus privalumų (*virtutes oratoriae*) – šalia taisyklingumo (*Latinitas*), aiškumo (*perspicuitas*) ir puošnumo (*ornatum*), – kurio nepaisant kalba tampa neskoninga. Kita vertus, *decorum* principas persmelkia ir reguliuoja visas retorikos dalis: tiek rinkdamas argumentus, tiek juos dėliodamas, tiek stilistiškai tobulindamas tekstą ir galiausiai sakydamas kalbą, oratorius privalo paisyti, kas kur tinka ir pridera.

Cicerono mokyme *decorum* turi daug platesnę prasmę, nes yra pamatinė etikos sąvoka jo filosofijoje: „⟨...⟩ ne be pagrindo mes sujungiame visa, kas garbinga (*honestum*), kas teisinga (*rectum*), kas pridera (*decorum*), ką kartais vadiname bendru 'dorybės' vardu ⟨...⟩" (*Tusc.* II. 30). Pasak Cicerono, moralumas, arba garbingumas (*honestum*), kyla iš keturių šaltinių (*Off.* I. 15), kitaip sakant, susideda iš keturių svarbiausių dorybių: tiesos pažinimo (*cognitio*), teisingumo ir geradarystės (*iustitia*

et beneficentia), dvasios didybės (*magnitudo animi*) ir priderėjimo suvokimo (*decorum*). Pastarasis savo ruožtu suponuoja padorumą (*verecundia*), savitvardą (*temperantia*), kuklumą (*modestia*), saiką (*modus*) ir visų dvasinių trikdžių nuramdymą (*sedatio perturbationum animi*) (*Off.* I. 93). Jei žmogus visur paiso to, kas pridera, vadinasi jis elgiasi moraliai, taigi *decorum* iš esmės sutampa su garbingumu, moraliniu grožiu (*honestas, honestum*). „Šis skirsnis apima tai, ką lotyniškai galime pavadinti 'priderėjimu'" (*decorum*), o graikiškai sakoma *prepon*. Jo svarba pasireiškia tuo, kad jis neatsiejamas nuo garbingumo, juk visa, kas pridera, yra garbinga, o kas garbinga, tai ir pridera (*Off.* I. 93–94).

§ 71

kiekvienai vietai. Kalbos vieta – ar ji sakoma teisme, ar senato kurijoje, ar nuo rostrų tautos sueigoje – iš esmės lemia iškalbos rūšį (teisminę ar deliberatyvinę). Be to, Cicerono kalbose matome pavyzdžių, kaip kalbos sakymo vieta ir aplinkybės veikia kalbos turinį ir atlikimą. Pavyzdžiui, gindamas karalių Dejotarą, kai byla vyko Cezario namuose, jam vienam esant teisėju, Ciceronas skundžiasi: „Mane gąsdina pats vietos neįprastumas: kalbu tarp namo sienų, kalbu nesant Romos piliečių susirinkimui ir miniai žmonių, į kurią oratoriaus pastangos yra pratusios atsiremti: tavo akyse, tavo akivaizdoje ir veide randu paguodą, įdėmiai žvelgiu į tave vieną, į tave vieną visa kalba yra nukreipta ⟨...⟩ Juk jei šią bylą ginčiau Forume, Gajau Cezari, ⟨...⟩ kokį užsidegimą man suteiktų romėnų tautos sambūris! ⟨...⟩ Nukreipčiau žvilgsnį į kuriją, atidžiai apžiūrėčiau Forumą, pagaliau ir patį dangų kviesčiau liudyti. ⟨...⟩ jokiu būdu negalėčiau pristigti medžiagos savo kalbai" (Cic. *Deiot.* 5–6, Jomantės Čičirkaitės vert.). Kita vertus, pats oratorius kartais tyčia parinkdavo neįprastą vietą senato posėdžiui ir pasinaudodavo aplinka, sustiprindamas klausytojų sąmonėje slypinčias kultūrines tos vietos asociacijas. Ryškiausias pavyzdys – „Pirmoji Katilinarija", pasakyta Jupiterio Statoro šventykloje (Vasaly 1993, 40–75; Kučinskienė 2002) ir „Ketvirtoji Katilinarija",

pasakyta Santarvės šventykloje, turėjusioje perteikti luomų santarvės idėją.

ir nuo aptariamo dalyko, ir nuo asmenybės – tiek kalbančiojo, tiek klausančiųjų. Aristotelis „Retorikoje“ išskyrė tris įtikinimų būdus: remiantis kalbančiojo charakteriu (*ēthos*), apeliuojant į klausytojų jausmus (*pathos*) ir pačiu kalbos turiniu (*logos*) (Arist. *Rhet.* I. 2, 1356a). Be to, užsimena, kad kalba turi atitikti ne tik kalbančiojo *ēthos*, bet ir atsižvelgti į klausytojų *ēthos* (*Rhet.* II. 13. 16, 1378a). Kaip tik šis gebėjimas įsijausti į kalbančiojo charakterį yra išskirtinis Lisijo retorikos bruožas: rašydamas kalbas savo klientams, daugiausia paprastiems menko išsilavinimo žmonėms, jis turi priderinti kalbos stilių ir argumentus taip, kad jie skambėtų įtikinamai eilinio žmogaus lūpose (Dion. Hal. *Lys.* 7). Romos teismų specifika – tiksliau, iš tradicinių patrono ir kliento santykių išsivysčiusi gynėjo (*patronus*) institucija – sudarė sąlygas išplėtoti tą įtikinimo būdą, kurį Aristotelis sieja su *ēthos*, ir atsirasti vadinamajai „gynėjo retorikai“ (*rhetoric of advocacy*, Kennedy 1968, May 1981). T. y. oratorius gali kurti ne tik savo ginamojo, bet ir savo paties, ir kitų byloje dalyvaujančių asmenų charakterius (May 1988; Kučinskienė 2008, 79–80).

§ 72

Filosofai… apie priedermes. Veikalą „Apie pareigas“ (*Peri tou kathēkontos*) parašė II a. pr. Kr. stoikas Panaitijas; šis veikalas tapo pagrindu Cicerono to paties pavadinimo traktatui *De officiis*, sukurtam netrukus po „Oratoriaus“, 44 m. pr. Kr.

ne apie tą tobuląją. Remdamasis stoikų mokymu, Ciceronas daro skirtį tarp tobulos pareigos, kurią jis vadina „tiesiąja“ (*officium rectum*), taip išversdamas gr. *katorthōma*, ir „vidutiniąją“, „paprastą“ pareigą (*officium medium*, *commune*, gr. *kathēkon*), kuriai ir skiria savo veikalą *De officiis*. Pirmoji suprantama labiau kaip teorinė tobulybė, pats principas, antroji – to principo ąpraiškos praktikoje (*Off.* I. 8; III. 14; *Fin.* III. 3. 24).

gramatikai... apie poetus. Iš Aleksandrijos mokyklos perimtas terminas *grammatici* reiškė mokslininkus plačiąją prasme, filologus, poezijos tyrėjus ir kritikus. Jis išstūmė lotynišką terminą *litterati* (Suet. *Gram. et rhet.* 4. 2).

iškalbingieji – apie... rūšį ir dalį. Ciceronas pavartoja žodį *eloquentes* vietoje labiau tikėtino *rhetores*, šitaip ignoruodamas pastaruosius ir iškart pereidamas prie savo ieškomo objekto.

kalbant apie lietaus latakus prieš vienintelį teisėją. *Stillicidia* – lietaus vamzdžiai, nutekėjimo latakai. Lietaus vandens tinkamas nuvedimas buvo viena iš miesto valdų savininkų prievolių (*servitutes*; Iust. *Dig.* VIII. 2. 2. 2). Taigi čia kalbama apie ieškinį dėl žalos, padarytos nuo kaimyno stogo tekančio lietaus vandens, o bendresne prasme – apie smulkius privačius ginčus, kuriuos sprendė ne teisėjų kolegija (*iudicium publicum*) teisme, bet magistrato paskirtas vienas teisėjas (*iudex privatus*). „Jei kažkas mano, kad nepaisant daugybės ginkluotų karių, užėmusių Forumą bei jį supančias šventyklas, kalbą už Miloną derėjo sakyti taip, tarsi būčiau kalbėjęs apie asmeninį reikalą prieš vieną teisėją, tokie žmonės iškalbos jėgą matuoja savo pačių ribotais gebėjimais, o ne tikrąja josios prigimtimi“ (*Opt. gen.* 10). „Juk ir įtikinėjant reikia daugiau pakilumo, kai kalbama senate, tautos susirinkime – daugiau įkarščio, o viešuose teismuose ir baudžiamosiose bylose – daugiau tikslumo. O štai privačiose bylose ir menkaverčiuose, kaip dažnai pasitaiko, sandėriuose labiausiai tinka paprasta, pastangų nereikalaujanti kalba. Argi nebūtų gėda darniais periodais reikalauti skolos arba sujaudintai kalbėti apie lietvamzdžius, arba prakaituoti dėl vergo grąžinimo pardavėjui?“ (Quint. *Inst.* VIII. 3. 14). Apie aplinkos poveikį kalbos turiniui dar žr. *comm. ad* § 71.

žodžiai be turinio – bejėgiai. Cicerono pastaba primena garsųjį Katono Vyresniojo posakį *rem tene verba sequentur* („žinok dalyko esmę, žodžiai

patys seks“), kurį IV a. retorius Julijus Viktoras vadina „kone dieviška taisykle“ (*praeceptum paene divinum*, *RL*, Halm 1863, 374. 17).

§ 73

Apèlis sakydavo. Vienas garsiausių graikų tapytojų, Aleksandro Didžiojo amžininkas (IV a. pr. Kr.). Plinijus Vyresnysis pasakoja, kaip Apelis, apžiūrėjęs kito garsaus savo amžininko Protogeno didžiulį paveikslą, nutapytą skausmingai kruopščiai, pasakęs, kad jis, Apelis, visu kuo prilygsta ar kai kuo nusileidžia Protogenui, bet vienu dalyku jį pranoksta – moka laiku „ranką nuo paveikslo atitraukti“ (*manum de tabula scire tollere*), ir nuolat atmindamas taisyklę: per didelis kruopštumas kenkia (Plin. *N.H.* XXXV. 80).

tema… didelės knygos reikalaujanti. Toliau einantis sakinys, apimantis kone du paragrafus (iki „ką, mūsų manymu, turi daryti oratorius?“; vertime dėl aiškumo jis suskaidytas į kelis sakinius), savo neįprastu ilgumu ir sudėtingumu tarsi patvirtina autoriaus teiginį, kad ši tema reikalauja visos knygos.

§ 74

„privalu“ reiškia pareigą… „dera“ – tarsi tinkamumą ir atitikimą. *Oportere* („privalu“) atitinka „tikrąją pareigą“ (*rectum officium*, § 72), kuri prieinama tik išminčiams ir tobulos moralės žmonėms, *decere* („dera“) priklauso paprastos, visiems prieinamos ir kasdienybėje įgyvendinamos pareigos sričiai. Plg. Cic. *Off.* III. 14.

dailininkas suprato… Agamemnono galvą reikia pridengti. Kalbama apie Timanto iš Kitno (dirbusio apie 400 m. pr. Kr.) paveikslą „Ifigenėjos aukojimas“. Plinijus „Gamtos istorijoje“ sako jį esant „oratorių pagyromis išgarsintą“, Kvintilijanas priduria, kad šiuo paveikslu jis įveikė varžybose Kolotą iš Tėjo, bet visi autoriai pabrėžia, kad dailininkas pavaizdavęs Agamemnoną uždengta galva, nes jo skausmo buvę neįmanoma

perteikti (Plin. XXXV. 73; Quint. *Inst.* II. 13. 13; Val. Max. VIII. 11. ext. 6). Paveiksle buvo pavaizduota scena, kaip vyriausiojo graikų vado Agamemnono duktė Ifigenėja Aulidėje paaukojama deivei Artemidei, kad graikų pajėgos galėtų išplaukti Trojon. Pasak mito, paskutinę akimirką deivė atsisakiusi žmogaus aukos ir nuo aukuro pagrobusi merginą nugabeno ją Tauridėn, o jos vietoje buvo paaukotas elnias. Išliko daug šio mito atvaizdų graikų vazų tapyboje, reljefuose, Pompėjų freskose, Emporijose (dab. Empurjesas, Ispanija) rastoje romėniškoje mozaikoje ir kt. Labiausiai paplitusi hipotezė garsiąją Pompėjų freską iš Poeto tragiko namo laiko artimiausia Timanto paveikslo kopija. Tačiau Plinijus pateikia vieną svarbią detalę: kad Ifigenėja buvusi pavaizduota stovinti prie aukuro (*qua stante ad aras*), o minėtoje freskoje – du vyrai, kaip manoma, Odisėjas ir Diomedas, nešte neša merginą. Todėl artimesne originalui laikoma kita mažiau žinoma Pompėjų freska ir vadinamojo Kleomeno aukuro, saugomo Uffizi galerijoje Florencijoje, reljefas, kur stovinčiai merginai žynys Kalchantas nukerpa plaukų sruogą (Taronian 1994, 218–519). Galimas daiktas, jog Timantui turėjo įtakos Euripido tragedija, kurioje Ifigenėja laisva valia sutinka būti paaukota (Eur. *I.A.* 1552–1556; Sandys 1885, 84).

net aktorius paiso to, kas tinka. Plg. Cic. *Off.* I. 114: „⟨...⟩ kad neatrodytų, jog scenos meistrai turi daugiau nuovokos už mus. Juk jie pasirenka ne geriausias, bet jiems labiausiai tinkamas tragedijas ⟨...⟩“.

§ 75–90 Žemasis stilius.

§ 75

oratorių, kurį vienintelį kai kas vadina atikiniu. Nėra abejonių, kad toliau apibūdindamas žemąjį stilių Ciceronas turi omenyje Lisiją, nes būtent juo labiausiai žavėjosi ir sekė naujieji Romos atikistai, plg. § 29. Čia jis neminimas vardu, nes Cicerono tikslas – teoriškai apibūdinti stilių kaip vieną sudedamųjų idealaus oratoriaus gebėjimų (Sandys 1885, 85).

Antikos kritikai vienbalsiai pripažino Lisiją žemojo stiliaus meistru (Blass 1962, I, 407). Galimas daiktas, kad Ciceronas jau turėjo ankstesnių šaltinių apie Lisijo stilių, pvz., tikėtina, kad apie jį rašė Teofrastas traktate „Apie stilių“ (*Peri lexeōs*). Jau po Cicerono atskirą studiją „Apie Lisiją“ (*De Lysia*) parašys Dionisijas Halikarnasietis.

§ 76

paprastumas atrodo lengvas pamėgdžioti. *Subtilitas* – Lisijo charakteringas bruožas, plg. Cic. *De or.* III. 28: *suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias*; Cic. *Brut.* 35: *Lysias ⟨...⟩ egregie subtilis scriptor atque elegans*; Quint. *Inst.* X. 1. 78: *Lysias subtilis atque elegans*. Apie tai, kaip sunku pamėgdžioti tai, kas iš pažiūros atrodo paprasta, Horacijus moko poetus „Poezijos mene“:

⟨...⟩ lai mano
Kad kiekvienas taip gali ir lai prakaituoja. –
Veltui jo pastangos: mat jungtyje dermingoje žodžių
Slypi didi galia, ji paprasta daro žavingu.
(Hor. *Ars* 240–242, Eugenijos Ulčinaitės vert.)

nepulsuoja gyvybingu krauju. „Kraujas“ (*sanguis*) vartojamas metaforiškai, kai, lyginant su žmogaus kūnu, norima perteikti kalbos jėgą, pilnatvę, gyvybingumą (plg. sveika odos spalva, kaip sveikatos požymis, § 42). „Vis dėlto kalba, kaip ir žmogaus kūnas, yra dailus ne tada, kai matosi iššokusios gyslos ir galima suskaičiuoti kaulus, bet tada, kai sodrus ir geras kraujas pripildo sąnarius, raumenis ir net nervus užlieja raudoniu, suteikdamas žavesio“ (Tac. *Dial.* 21. 8, Živilės Pukštienės vert.). „Jie (*sc.* atikistai) tarsi tie atletai, kurie taip išlavino savo kūną, kad atrodytų sveiki ir tvirti: nors gali vaikštinėti tarp gimnasijo kolonadų, tenedrįsta siekti olimpinio vainiko. Mat jo siekiantieji, net ir neturėdami kūno trūkumų, nesitenkina vien gera sveikata, bet nuolat mankštinasi, kad augtų jėgos, tvirtėtų raumenys, priplūstų kraujo (*sanguinem quaerunt*), net oda įgytų

gražų atspalvį“ (Cic. *Opt. gen.* 8). Apie atikistus, Lisijo sekėjus, Ciceronas sako: „O kad mėgdžiotų ne tik kaulus, bet ir kraują!“ (*utinam imitarentur nec ossa solum, sed etiam sanguinem!*, *Brut.* 68); apibūdindamas Licinijų Kalvą pastebi, kad pernelyg skrupulingai kontroliuodamas savo stilių prarado kalbos sodrumą (*verum sanguinem deperdebat*, *Brut.* 283). Plg. Quint. *Inst.* VIII. 3. 6: *sanguine et uiribus niteat*; X. 1. 60: *(in Antilocho) plurimum sanguinis atque nervorum etc.*

turėti pakankamai syvų. Artima anksčiau aptartajai metaforai, plg. *Brut.* 36: *sucus ille et sanguis incorruptus* („nesugadinti syvai ir kraujas“). IV a. komentatorius Elijus Donatas, komentuodamas Terencijaus eilutę *color veru', corpu' solidum et suci plenum* (Ter. *Eun.* 318), paaiškina: „*sucus* – tai kūno drėgmė, kurios nestinga sveikiesiems“ (*sucus – humor in corpore, quo abundant bene valentes*). Viename laiške Atikui Ciceronas tomis pačiomis metaforomis nusako nesveiką valstybės būklę: „Praradome, mano Pomponijau, ne tik mūsų valstybės syvus ir kraują (*sucum ac sanguinem*), bet ir buvusią sveiką spalvą bei išvaizdą“ (*Att.* IV. 18. 2).

§ 77

netrukus pakalbėsime. Apie kalbos ritmą bus kalbama nuo § 168.

nesulieja žodžio su žodžiu – *verba verbis quasi coagmentare.* Metafora paimta iš dailidės ar statybininko amato ir reiškia glaudžiai sujungti kaip, pvz., akmens blokus arba medžio sijas, nepaliekant nė mažiausio tarpelio. „Taigi vienus (*sc.* žodžius) reikia užlaikyti, kitus – atkelti į priekį, kaip statant iš netašytų akmenų, kiekvienas dedamas ten, kur labiausiai tinka. Juk negalime jų aptašyti nei nugludinti, kad prisišliedami (*coagmentata*) glaudžiai susijungtų, tad reikia naudoti tokius, kokie yra, tik parinkti tinkamą vietą“ (Quint. *Inst.* VIII. 6. 63). „Žodžių derinimas reikalauja dėlioti ir derinti žodžius taip, kad jų susidūrimas nebūtų nei šiurkštus (*sc.* dėl priebalsių sankaupos), nei išsižiojęs (*sc.* dėl balsių sankaupos),

bet tarsi sulietas (*coagmentatus*) ir lygus“. Teiginys iliustruojamas Lucilijaus eilutėmis, kuriose žodžių jungimas lyginamas su kubelių dėliojimu smulkiausioje *opus vermiculatum* mozaikoje (*De or.* III. 171).

žiojėjimas, atsirandantis iš balsių sandūros. *Hiatus* – pirminė reikšmė „plyšys, kiaurymė, žiotys“. Sandyso (1885, 88) teigimu, tai vienintelė vieta, kur Ciceronas metaforiškai pavartoja žodį *hiatus* (*quasi hiatus* „tarsi koks žiojėjimas“), vėliau tapusį įprastu prozodijos terminu, reiškiančiu balsių sandūrą, kai vienas žodis baigiasi, o kitas prasideda balsiu. „Retorikos Herenijui“ autorius pateikia tokį hiato pavyzdį: *Bacae aeneae amoenissime inpendebant* (*Rhet Her.* IV. 18). Kvintilijanas sako, kad ryškiausias žiojėjimas randasi kalboje, kai susiduria tie balsiai, kurie tariami pražiota atvira burna, t. y. užpakalinės eilės balsiai a, o, u. Poezijoje hiato atveju paskutinis pirmiau einančio žodžio balsis netariamas, ir žodžiai suliejami (žr. ankstesnį paaišk.). Tačiau prozai, ypač žemajam stiliui, pasak Cicerono hiatas suteikia atsainaus grakštumo. Tarp graikų oratorių Isokratas itin kruopščiai vengdavo balsių sandūrų, tačiau Lisijo kalbose jų pasitaiko (Blass 1962, II. 141–143).

§ 78

periodo kūrime. Pirmą kartą šiame veikale Ciceronas pavartoja žodį *circuitus* [*verborum*] „apėjimas, apkeliavimas“ – vieną iš gr. *periodos* lotyniškų atitikmenų. Žr. § 38 ir *comm. ad loc.*, 187, 204 ir *comm. ad loc.*, 206.

itin rūpestingai… nerūpestingumas reikalauja rūpesčio. Vertime pasistengta perteikti žodžių žaismą (*paronomasia*) *non neglegenter… neglegentia est diligens*. Pasikartojantys tos pačios šaknies žodžiai originale ne tik sukuria žaismingą skambesį, bet ir sujungia dviejų pastarųjų sakinių mintį. Ciceronas ką tik sakė, kad atikiniam oratoriui leidžiama rodyti tam tikrą atsainumą, nerūpestingumą (*neglegentia*) žodžių išdėstyme, paliekant balsių sandūras, o dabar jis teigia, kad lygiai tokį rūpestingą nerūpestingumą (*diligens neglegentia*) jis rodys ir sakinio konstravime. Mat

kalbėjimas trumpais kapotais sakiniais reikalauja ne mažesnio kruopštumo nei periodiška kalbėsena.

§ 79

kalbos privalumo, kurį Teofrastas įvardija ketvirtuoju. Mokymas apie 4 kalbos „dorybes“ (gr. *aretai*, *virtutes*): i) taisyklinga, švari kalba (*hellēnismos*, *Latinitas*); ii) aiškumas (*saphēneia*, *perspicuitas*); iii) deramumas (*to prepon*, *decorum*) ir iv) puošnumas (*kataskeuē*, *ornatus*). Plg.: „kad taisyklingai lotyniškai, kad aiškiai, kad puošniai, kad tinkamai ir deramai kalbėtume“ (*ut Latine, ut plane, ut ornate, ut… apte congruenterque dicamus*, *De or.* III. 37). Visos šios stiliaus savybės buvo apčiuoptos jau Aristotelio „Retorikoje“, tik aiškiai neišskirtos ir nesilaikyta eiliškumo. Ciceronas, be abejo, remiasi neišlikusiu Teofrasto veikalu „Apie stilių“. Ciceronas *ornatus* aptaria prieš *decorum* (*De or.* III. 210–212), bet jis turbūt sukeitė Teofrasto seką, nes čia *ornatus* vadina ketvirtuoju Teofrasto įvardytu privalumu. Pažymėtina, kad Teofrastas paskyrė atskirą skyrių kalbos figūroms, kurios lig tol buvo aptariamos nesistemingai. Nuo šiol jos turės vis svarbesnę vietą stiliaus teorijoje.

svaidys taiklius posakius. Tokia kalbos maniera, kai trumpi sakiniai formuluojami kaip glaustos išbaigtos mintys (sentencijos, gnomos), būdinga „naujajam stiliui“, I a. išstūmusiam periodišką Cicerono kalbėseną. Šio stiliaus meistras – Seneka Jaunesnysis. Kvintilijanas sentencijoms paskyrė visą savo veikalo „Oratoriaus ugdymas“ skirsnį (*Inst.* VIII. 5).

tarsi iškalbos įnagiai. *Supellex* – „namų apyvokos daiktai, rakandai“. Iškalbos įnagiais ar rakandais čia metaforiškai pavadinamos retorinės figūros.

§ 80

iš nekasdienių renkamės arba… arba… arba… Plg.: „Tris rūšis pagražinimų teikia atskiri žodžiai, kuriuos oratorius pasitelkia kalbai padailinti

ir išpuošti: arba retai vartojami žodžiai, arba naujadarai, arba perkeltiniai“ (*aut inusitatum verbum aut novatum aut translatum*, *De or.* III. 152).

§ 81

išgaunama tam tikra darna. Čia žodis *concinnitas* vartojamas kiek kitokia reikšme nei § 38: kalbama ne tik apie sakinio dalių paralelizmą, kurį sukuria vadinamosios Gorgijo figūros (*isokōlon*, *antithesis* ir *homoioteleuton*), bet apie įvairius sąskambius ir derinius, kuriuos sakiniui suteikia žodžių figūros, pvz., anafora, epifora, simploka, gradacija, polisindetas, paronomasija ir pan. *Idem* § 83, 84. Apie žodžių figūras žr. § 135.

minties papuošimų… yra daugybė. Apie minties figūras žr. § 137–138.

Perkėlimą. Apie žodžio „metafora“ ir kitų graikiškų terminų vartojimą žr. *comm. ad* § 92.

ne tik miestiečių, bet ir kaimiečių. Žodžiai „miestiškas“ ir „kaimiškas“ (*urbanus et rusticus*) lotynų kalboje turi labai ryškią papildomą reikšmę „išlavintas, subtilus“ ir „grubus, nemokšiškas“.

§ 82

suprasti iš derėjimo apibūdinimo. T. y. *indecorum* yra priešingybė to, kas buvo pasakyta apie deramumą (*decorum*) § 70–74.

§ 83

nušviečiančią… šviesuliais. Metafora paaiškinama *De or.* III. 170: „⟨…⟩ reikšmės perkėlimas, kuris ypač, tarsi kokiomis žvaigždėmis, paženklina ir nušviečia kalbą“ (*translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et illuminat orationem*). *Brut.* 275: „Buvo ir žodžių bei minčių šviesulių (*lumina*), graikų vadinamų σχήματα, kuriais jo kalba buvo nusagstyta tarsi brangakmeniais drabužis“ (*erat autem et verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci* σχήματα, *quibus tamquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio*).

tarsi kokius kalbos mostus vadina *schēmata*. Retorinėms figūroms apibūdinti Ciceronas pasitelkia graikišką žodį *schēmata*, kuriam ieško lotyniškų atitikmenų: *lumina* „šviesuliai, žiburiai, puošmenos“ (*Brut.* 275), *ornamenta* „papuošimai, pagražinimai“ (§ 81, 83, 136; *ornamenta dicendi* § 92), *formae, figurae (formis, quae vocant schēmata*, Brut. 69; *quasi formae et lumina, quae Graeci vocant schēmata*, § 181; *formis tamquam et figuris, Opt. gen.* 14*)*. Visus šiuos žodžius Ciceronas dar vartoja metaforiškai, nuolat pridurdamas *tamquam*, *quasi* „tarsi“ ir stengdamas juos paaiškinti per palyginimus (*quasi aliquos gestus orationis* „tarsi kokius kalbos mostus“), žr. ankstesnį paaišk. Vėlesniuose retorikos veikaluose įsigali terminas *figurae*, kurį, pasak Sandyso (1885, 94), Kvintilijanas šia prasme pavartoja daugiau nei šimtą kartų ir be jokio „tarsi“, be to, ir graikišką žodį vartoja transkribuotą lotyniškai, pvz., *schemata id est figuras* (Quint. *Inst.* I. 8. 16).

§ 84

lygių dėmenų derinimo… ir panašiai užsklęstų bei vienodai užsibaigiančių frazių… ir… vienos raidės pakeitimu. Dar kartą primenamos dvi iš trijų Gorgijo figūrų – lygianaris (*isokōlon*) ir lygiagalis (*homoioteleuton*), plg. 38 ir *comm. ad loc.* Pastaroji nusakyta dviem apibūdinimais (*similiter conclusa eodemque pacto cadentia*), galbūt diferencijuojant *homoioteleuton* ir *homoioptōton* (žr. *comm. ad* § 135, fig. 9–10). Vietoj trečiosios, antitezės, šįkart paminėta paronomasija – panašiai skambančių, bet skirtingą reikšmę turinčių žodžių žaismas. Traktate „Apie oratorių“ (II. 256) aptardamas šią retorinę figūrą, kurią pavadina graikiškai *paronomasia*, Ciceronas pateikia keletą pavyzdžių iš Katono Vyresniojo kalbų, tačiau neabejotina, kad pats Ciceronas buvo puikus paronomasijos meistras ir naudojosi įvairiomis jos atmainomis, pvz., *orator – clamator – declamator* (žr. *comm. ad* § 47), *armatus – togatus* (*Arch.* 27), *praetor – praedo* (*Verr.* I. 2 *et passim*), *extra tectum – extra lectum* (*Verr.* II. 5. 27),

exul – consul (*Cat.* I. 27), *mentum mentemque* (*Phil.* XIII. 24) *etc.* Apie vardo prasmėmis pagrįstą žodžių žaismą žr. Kučinskienė 2018.

§ 85

suskaidys vientisą žodžių tėkmę. T. y. atsisakys periodo. *Continuatio verborum* – vienas iš būdų lotyniškai įvardyti gr. *periodos*. Žr. § 204 ir *comm. ad loc.*

metaforas – pačias švelniausias. T. y. sušvelnintas tokiais žodžiais kaip „lyg, tarsi, tarytum, taip sakant“, kaip dažnai elgiasi pats Ciceronas, plg. § 83 ir *comm. ad loc.* Plg.: „Jei bijai, kad perkeltinis posakis pasirodys pernelyg drąsus, jį reikia sušvelninti įterptu žodžiu: antai jei kadaise, mirus Katonui, kas nors būtų pasakęs, jog senatas ‘liko našlaičiu’, būtų buvę per drąsu, bet jei – ‘galima sakyti, liko našlaičiu’, – tai gerokai švelniau“ (*De or.* III. 165).

nevers kalbėti tėvynės, neprikels mirusiųjų. Prosopopėja (*fictio personae*) – tai tiesioginė kalba, įdėta į mirusio žmogaus arba personifikuotos būtybės lūpas. Ciceronas kalbose yra sukūręs keletą įspūdingų prosopopėjų: „Divinacijoje prieš Cecilijų“ jis priverčia prabilti Sicilijos provinciją: „Visa Sicilija, jei vienu balsu prabiltų, štai ką pasakytų: *etc.*“ (*Div. Caec.* 19), „Pirmojoje Katilinarijoje“ net du kartus prabyla Tėvynė, vieną kartą kreipiasi į Katiliną: „Į tave, Katilina, ji (*sc. patria*) taip kreipiasi ir tylėdama tarsi su tavimi kalba: *etc.*“ (*Cat.* I. 18), kitą kartą – į patį Ciceroną: „Jei su manimi šitaip kalbėtų tėvynė ⟨...⟩: ‘Markai Tulijau, ką darai?’“ *etc.* (*Cat.* I. 27–28, Eugenijos Ulčinaitės vert.). Kalboje „Už Marką Celijų“ tarsi prisikėlęs iš numirusiųjų Apijus Klaudijus Cekas rūsčiai prabylą į savo vaikaitę Klodiją Pulchrą: „⟨...⟩ garsusis Aklasis, ⟨...⟩ jei prisikels, šitaip prabils ir šitaip kalbės: ‘Moterie, kas bendra tau su Celijumi, su šituo jaunikliu, su svetimu?’ *etc.*“ (*Cael.* 33–34). Ši retorinė figūra, kaip ypač patetiška, tinka tik aukštajam stiliui, pasak Cicerono, stipresnių plaučių oratoriui. Būtent „Katilinarijos“ ir „Prieš Celijų“ pavyzdžiai

tampa chrestomatiniais, juos kelis kartus primena ir pats Ciceronas (*Or.* 85; *Brut.* 322; *Top.* 45), o vėliau – Kvintilijanas: „Šis oratorius ir prikels mirusiuosius, kaip kad Apijų Ceką, jo kalboje prabils net pati Tėvynė“ (Quint. *Inst.* XII. 10. 61).

nesuims vienu apkabinimu. *Complexio* čia pavartota artima reikšme kaip prieš tai *continuatio verborum*. Tai ne tiek periodas, kaip darni sintaksinė struktūra, kiek sakinys, pasakomas vienu įkvėpimu, plg. *De or.* III. 182: „Taigi ilgiausia žodžių aprėptis (*complexio*) yra tokia, kuri gali būti ištarta vienu įkvėpimu.“

krūvos pasikartojančių dalykų. Kaip vieną amplifikacijos atmainų Kvintilijanas (*Inst.* VIII. 4. 26–27) mini *congeries* (pirminė reikšmė „krūva, sankaupa“) – tą patį reiškiančių žodžių ir minčių *sankaupą* – ir kaip pavyzdį pateikia Cicerono *Lig.* 9: „O ką gi tavasis, Tuberonai, apnuogintas kardas, veikė Farsalo rikiuotėje? Kieno krūtinėn kėsinosi jo ašmenys? Kaip nusiteikęs buvo tavasis ginklas? Kaip tavo protas, akys, ranka, sielos įkarštis? Ko troškai, ko geidei?“ Panaši retorinė figūra, pasak Kvintilijano, yra *synathroismos* (pirminė reikšmė „surinkimas“), tik pirmuoju atveju sukaupiama daug panašių dalykų, antruoju – padauginamas vienas ir tas pats, kaip antai Cic. *Verr.* II. 5. 118: „Buvo ten ir kalėjimo sargas, pretoriaus budelis, sąjungininkų ir Romos piliečių mirtis ir siaubas liktorius Sekstijus.“

§ 87

stilius bus pagardintas sąmojais. *Sal* – pirminė reikšmė „druska“, metaforiškai – „sąmojis“. Aptaręs įvairias druskos rūšis, Plinijus Vyresnysis priduria, jog ši medžiaga esanti tokia svarbi žmonių gyvenimui, kad tuo žodžiu (*sales*) net imti vadinti protinės veiklos malonumai, „ir gyvenimo žavesys, ir didžiausias smagumas, ir poilsis nuo darbų jokiu kitu žodžiu geriau negali būti išreikštas“ (Plin. *N.H.* XXXI, 88). „Taigi sąmojinga (*salsum*) bus tai, kas neliks nepasūdyta (*insulsum*), – tarsi

koks paprastas kalbos pagardinimas, kurį pajuntame slaptu pojūčiu kaip skonį gomuriu ir kuris pakursto bei saugo kalbą nuo nuobodumo. Juk kaip druska, jei tik su saiku pabarstyta ant maisto, suteikia jam savito malonumo, taip ir sąmojai kalboje turi kažką, kas mums sukelia troškulį klausytis“ (Quint. *Inst.* VI. 3. 19). Apie posakį *sal Atticus* žr. § 89 ir *comm. ad loc.*

Sąmojai esti dviejų rūšių: šmaikštumas ir kandumas. Lotynų kalboje yra daug žodžių, reiškiančių juoką, pajuokavimą, sąmojį: *sal*, *sales* (būdv. *salsus*), *facetiae* (*facetus*), *iocum* (*iocosus*), *dicacitas* (*dicax*), *risus*, *ridiculum* (*ridiculus*), *lepor*, *cavillatio*, *urbanitas* (*urbanus*), *venustas* (*venustus*). Taigi vertėjui kyla nemenkas iššūkis tiek išlaikyti deramą žodingumą, tiek perteikti skirtingus juoko niuansus – juo labiau kad Ciceronas, kaip paprastai, nesilaiko vieningos terminologijos.

Šioje „Oratoriaus“ vietoje bendras sąmojo, kaip rūšies, terminas yra *sales*, jo porūšiai – *facetiae* ir *dicacitas*; traktate „Apie oratorių“, kur išsamiai aptariama juoko teorija (*De or.* II. 217–290), rūšinis terminas yra *facetiae*, porūšiai – *cavillatio* ir *dicacitas*. Abiem atvejais pirmąjį porūšį apibūdina tai, kad toks juokas pasklinda po visą kalbą (*aequabiliter in omni sermone fusum*, *De or.* II. 218) ir pasakojimą daro žavingą (*in narrando aliquid venuste*, *Or.* 87). Antrasis (*dicacitas*) įmetamas kur ne kur ir pasižymi aštrumu (*in iaciundo mittendoque ridiculo*, *Or.* 87; *alterum peracutum et breve*, *De or.* II. 218). *Facetiae* – rafinuotas humoras, gero skonio ir išsilavinimo dalykas, reikalaujantis daugiau meistriškumo (*hoc maioris artis*, *Or.* 90), *dicacitas* – prigimtinis bruožas, kuriam reikia įgimto proto miklumo (*illud acrioris ingenii*, *Or.* 90). *Facetiae* kartais vartojama kaip *sales* sinonimas (*sale et facetiis*, § 89) ir yra artimas tokioms sąvokoms kaip *urbanitas*, *venustas*, *lepor*. *Urbanitas* pirminė reikšmė – „miestiškumas“, t. y. išsiauklėjimas, geras skonis, kultūringumas, suponuojantis gerą humoro jausmą (plg. Demosteno apibūdinimą § 90). Galima sakyti, kad *facetiae* yra būtina *urbanitas* dalis ir suteikia kalbai *venustas*

(žavesio) bei *lepor* (smagumo), plg. Quint. *Inst.* VI. 3. 18: „žavinga tai, kas pasakoma su tam tikru lengvumu ir žavesiu“ (*venustum esse quod cum gratia quadam et uenere dicatur*).

§ 89

vengs… iš namų atsineštų pokštų, nes… būna atšalę. Kitoje vietoje Ciceronas panašiai sako, kad iš anksto sugalvoti sąmojai nejuokingi (*De or.* II. 246), o Kvintilijanas namuose išmoktas ir nuolat kartojamas ištraukas lygina su atšalusiu ir vėl pašildytu maistu (*frigidi et repositi cibi*, Quint. *Inst.* II. 4. 29).

Tausos draugystę… vengs… įžeidimų. Pačiam Ciceronui yra tekę laviruoti tarp pajuokos ir draugystės, 63 m. pr. Kr. ginant teisme Lucijų Mureną, kurį kaltino Cicerono bičiuliai Markas Katonas ir Sulpicijus Rufas. Negalėdamas tiesiogiai kritikuoti kaltintojų charakterio, menkinti jų autoriteto ar abejoti jų dorumu, Ciceronas subtiliai išjuokia juristo Sulpicijaus profesiją ir stoiko Katono filosofines pažiūras (*Mur.* 26, 62, 65). Cicerono kalbose sutinkame įvairiausių juoko rūšių nuo subtilaus žodžių žaismo iki piktoko sarkazmo ir užgaulių įžeidimų. Plutarchas teigia, kad jis „dažnai išjuokdavo priešą tik dėl juoko ir per tai užsitraukdavo neapykantą“ (Plut. *Cic.* 27, Anastazijos Kašinskaitės vert.).

šitų naujųjų atikistų. Kalbėdamas apie atikiniam stiliui būdingą sąmojį, Ciceronas subtiliai įpina pašaipą, pavadindamas atikistus „naujaisiais“, kurie jau ne tik nemoka naudotis sąmojais, bet ir apskritai pamiršę, kas yra tikrasis atikizmas, ir Ciceronui tenka jiems tai priminti. Plg. § 28 „šitie mūsiškiai“ kaip priešprieša seniesiems atikistams.

ši savybė yra labiausiai atikiška. Įvairūs Antikos autoriai sąmojį sutartinai laiko išskirtine atėniečių savybe (*De or.* II. 217: *praeter ceteros Attici excellunt*; *Fam.* VII. 31. 2, *Fam.* IX. 15. 2; Plaut. *Pers.* 394–395; Quint. *Inst.* VI. 3. 18; Ps.-Long. *Subl.* 34. 2; Mart. IV. 23. 6: *Qui si Cecropio*

satur lepore – „Jei nuo šmaikštumo kekropiškojo sotus“; Mart. III. 20. 9: *Lepore tinctos Attico sales narrat* – „Jis, atiška druska pasūdęs, dėsto kalbą“, Aleksandros T. Veličkienės vert.; Otto 1890, 44, *s. v. Atticus*). Posakis *sal Atticus* „atikiška druska“ tapo priežodžiu, atėjusiu ir į naująsias kalbas (ang. *Attic salt*). Jis atsirado apibūdinant Senosios Atėnų komedijos ypač kandų ir aštrų sąmojį. Mat jokiame kitame graikų polyje nebūta tokios žodžio laisvės, leidusios nevaržomai pašiepti valstybės vyrus, karvedžius, netgi dievus. Nevengta užsipulti žymiausius žmones, net atvirai minint jų vardus. O kadangi Atikoje, kaip ir daugelyje kitų polių, turėjusių priėjimą prie jūros, buvo išgaunama ir druska, šis ypatingas atikiškas juokas ir buvo susietas su kartoku druskos prieskoniu. Pasakojama, kad poetas Eupolidas komedijoje išplūdęs Alkibijadą, tas keršydamas jį išmaudęs, o gal ir paskandinęs jūros vandenyse, sakydamas: „Tu velėjai mane teatre, aš tave išvelėsiu dar labiau geliančiuose (*sc.* sūresniuose) vandenyse“ (Storey 2003, 379; už nuorodą dėkoju Ramunei Markevičiūtei).

§ 90

šmaikštūs: Lisijas ir Hipereidas… Demadas… Demostenas. Ciceronas išplečia ką tik aptarto žemojo stiliaus ribas, įtraukdamas į jo lauką ir Demosteną. Šitaip jis nori parodyti, kad tai, kas vadinama *Atticum*, nėra vien žemasis stilius – tai ir yra pagrindinė traktate teigiama mintis. Lisijas ir Hipereidas paminėti pirmieji, nes kaip tik jais labiausia žavėjosi Romos neoatikistai. Hipereidas, šlove varžęsis su garsiuoju savo amžininku Demostenu, taip apibūdinamas Pseudo-Longino traktate „Apie pakylėtumą“: „Hipereidas, greta to, kad mėgdžiojo visus vykusius Demosteno atradimus, išskyrus sakinio sandarą, su kaupu yra paėmęs ir Lisijo išmonių bei gudrybių. ⟨…⟩ neapsakomi jo pašmaikštavimai, sarkazmas viešai kalbant, prakilnumas, išmiklintas gebėjimas ironizuoti, skoningi ir mokslingi kaip tų, kurie laikomi atėniečiais, pokštai, bet neatlyžtantys,

gudri pašaipa ir smagus juokas, geluonis su pakutenimu, vienu žodžiu, nepakartojamas visų šių priemonių žavumas“ (Ps.-Long. *Subl.* 34. 2, čia ir toliau Henriko Zabulio vert.). Demadas, garsėjęs gebėjimu įspūdingai kalbėti nepasiruošus, buvo vienas iš rimčiausių Demosteno priešininkų. Ciceronas sako, kad jo kūrinių neišlikę (*cuius nulla scripta manent*, *Brut.* 36), tad apie jį sprendžia turbūt iš antrinių šaltinių, todėl priduria „sakoma“ (*fertur*). Tačiau Demado sąmojai buvo pasklidę kitų autorių citatose. Vieną jų, pacituotą Sempronijaus Grakcho, mums perdavė Aulas Gelijus: „⟨...⟩ taip ir Graikijos žemėje, kai sykį poetas tragikas gyrėsi uždirbęs visą talentą už vieną pjesę, Demadas, iškalbingiausias to miesto žmogus, atsakęs: ‘Tau atrodo nuostabu, kad už kalbėjimą gavai talentą? O aš antai gavau iš karaliaus visus dešimt, kad patylėčiau’“ (Gell. *N.A.* XI. 10). Apie Demosteno sąmojį veikalo „Apie pakylėtumą autorius“ kalba daug kritiškiau už Ciceroną: „O Demostenas ⟨...⟩ kur jis būna priverstas rodytis juokingas ir šmaikštuolis, ten ne tiek juoką sukelia, kiek pats apsijuokia ⟨...⟩ (Ps.-Long. *Subl.* 34. 3). Vis dėlto jo kalbose esama rafinuotų ir žaismingų pajuokavimų (Blass 1962, III^2. 272–277).

humoro jausmu... ne tiek kandus, kiek šmaikštus. Apie sąvokas *urbanitas, dicax, facetus* žr. *comm. ad* § 87.

§ 91–96 Vidurinysis stilius.

§ 91

išgrynintą. Kalbos stiliams apibūdinti Ciceronas vartoja daugybę epitetų, pasitelkdamas metaforas iš įvairių sričių. Šiuo atveju *enucleatus* – pirminė reikšmė „išgvildentas, išlukštentas“.

§ 92

Demetrijas Falerietis... pranoko visus. Demetrijas (*c.* 350 – *c.* 280), kilęs iš Atikos demo Falero (iš čia Falerietis), pasak Kvintilijano, „paskutinysis iš atėniečių, tikrai vertas oratoriaus vardo“ (Quint. *Inst.* X. 1. 80).

Jis gyveno viena karta vėliau už garsiuosius Atėnų oratorius – Demosteną, Aischiną, Likurgą, Hipereidą, Atėnams jau atsidūrus Filipo Makedono valdžioje, todėl jo iškalba, anot Cicerono, išugdyta ne politinių kovų, bet filosofinės mokyklos. „Šiems pasenus, juos pakeitė jaunasis Falerietis, labiausiai išsilavinęs iš jų visų, bet ne tiek ginklų, kiek palaistros išugdytas. Todėl jis labiau džiugino atėniečius nei uždegdavo. Juk įžengė į saulės šviesą ir dulkes ne iš kario palapinės, bet iš Teofrasto, mokyčiausio žmogaus, pavėsingos pastogės“ (*Brut.* 37). Demetriją Ciceronas išskiria kaip geriausią viduriniojo stiliaus atstovą ir kituose traktatuose (*De or.* II. 94; *Brut.* 37–38; *Off.* I. 3) ir visur pabrėžia tą pačią stiliaus savybę – malonumą, patrauklumą (*suavitas*), kuris ypač atitinka antrąją kalbos funkciją – džiuginti, pamaloninti klausytoją (*delectare*). Būtent šią kalbos funkciją geriausiai atlieka vidurinysis stilius (plg. § 69 ir *comm. ad loc.*).

kalba liejasi… palengva, bet… blyksteli… perkeltiniais bei pakeistaisiais žodžiais. Pirmasis bruožas – lygi ir rami kalbos tėkmė – būdingas žemajam stiliui, ryškios retorinės figūros (tropai) – aukštajam stiliui.

Ciceronas, kiek įmanoma, vengia graikiškų žodžių ir stengiasi jiems sukurti lotyniškus atitikmenis, bet griežtai nesilaiko vieno termino: gr. *metaphora* jis pažodžiui verčia *translata* „perkeltiniai [*sc.* žodžiai]“ arba kitame paragrafe – *translatio* „perkėlimas“, gr. *metōnymia* – *mutata* „pakeistieji“ arba *immutatio* „pakeitimas“. Tais atvejais, kai nepavyksta išvengti graikiško žodžio, jis vis tiek paaiškinamas lotyniškai, žr. toliau § 93–94 ir *comm. ad loc.* Laikydamiesi Cicerono nuostatos, lietuviškame vertime šiuos lotyniškus atitikmenis irgi stengiamės išversti, užuot vartoję įprastus graikiškus retorikos terminus: metafora, metonimija, alegorija ir kt.

ar dėl patrauklumo, ar iš žodžių stygiaus. Plg. § 211.

pasiskolintas iš… artimos srities. *De or.* III. 167 Ciceronas pateikia tokius

metonimijos pavyzdžius: Marsas = karas, Cerera = javai, Liberas = vynas, Neptūnas = jūra, kurija = senatas, (Marso) laukas = rinkimai, toga = taika, ginklai ir ietys = karas.

„Be miesto ir tvirtovės aš našlė“. Andromachės žodžiai iš to paties pavadinimo Enijaus tragedijos (*v.* 77 Jocelyn). Tvirtove vadinamas žuvęs Andromachės vyras Hektoras (reikšmės perkėlimas pagal panašumą – metafora), bet ne tėvynė Troja (tai būtų žodžio pakeitimas kitu – metonimija). Ta pati eilutė didesnėje atkarpoje cituojama „Tuskulo pašnekesiuose“ (*Tusc.* III. 44).

„Afrika dreba pašiurpus nuo sąmyšio tokio baisingo“. Enn. *Ann.* IX. 309 Skutsch. Ta pati eilutė kaip metonimijos pavyzdys pateikiama ir *De or.* III. 167.

hypallagē… metōnymia. Pavartojęs graikiškus terminus, Ciceronas čia pat juos paaiškina: *hyp-allagē* (*allassō* „(pa)keisti“) – „pakeitimas“, nes žodžiai pakeičiami (*sum-mutantur*); *met-ōnymia* (*onoma* / *onyma* „vardas, pavadinimas“) – „pervadinimas“, nes vardai pernešami (*nomina transferuntur*).

§ 94

Aristotelis ir šiuos visus priskiria perkėlimui. Ciceronas, kiek įmanoma, vengia graikiškų žodžių ir stengiasi jiems sukurti lotyniškus atitikmenis: gr. *metaphora* jis verčia į *translatio*, gr. *allēgoria* – *alia oratio*, gr. *metōnymia* – *immutatio*.

Turbūt čia turima galvoje „Poetika“ (21, 1457b), kur Aristotelis metaforai priskiria ir sinekdochą, ir analogiją. Beje, visais atvejais, kur remiamasi Aristoteliu, reikia turėti galvoje, kad, pasak A. A. Longo, Ciceronas turbūt nepažinojo to Aristotelio, kokį pažįstame mes. Mat mums išlikę Aristotelio veikalai ėmė rastis romėnų asmeninėse bibliotekose tik Cicerono gyvenimo pabaigoje. Aristotelis tikriausiai buvo pažįstamas

Ciceronui daugiausia iš komentarų (plg. jis mini, jog norėtų pasiskolinti iš Lukulo bibliotekos *commentarios quosdam Aristotelios*, *Fin.* III. 10), mums neišlikusių dialogų ir Aristotelio retorikos tradicijos helėnistiniuose vadovėliuose (Long 2002, 55).

neįprastą vartoseną, vadinamą *katachrēsis*. Išlikusiuose Aristotelio raštuose nėra tokios figūros apibūdinimo. Matyt, Ciceronas naudojosi antriniais šaltiniais arba mūsų nepasiekusiais tekstais. Lotyniškai ši figūra vadinama *abusio* (*Rhet. Her.* IV. 33; Quint. *Inst.* VIII. 6. 35). Plg. *De or.* III. 169: „Dažnai žodį neįprastai pavartojame (*abutimur*) ne taip grakščiai kaip perkėlime (*sc.* metaforoje), bet laisviau, vis dėlto neperžengdami ribų, pavyzdžiui, sakome ne 'ilga kalba', bet 'išplėtota', ne 'menkos dvasios', bet 'smulkios dvasios'."

kalba tampa netiesioginė. Ciceronas pažodžiui verčia graikišką terminą *allēgoria – alia oratio* „kitakalbė, kita sakanti".

§ 95

Iš filosofų mokyklų ateina tokie oratoriai. Demetrijas Falerietis buvo peripatetikas, Teofrasto mokinys (*Brut.* 37). Žr. *comm. ad* § 92.

§ 96

Sofistai buvo tasai šaltinis. Kaip pažymi G. L. Hendricksonas (1905, 286), puošnus ir turtingas vidurinysis stilius savo esme nėra tarpinis tarp kitų dviejų, nes savo stilistiniu išgražinimu yra visiškai tolimas žemajam stiliui. Vidurinysis stilius – tai Gorgijo retorika, išplėtota Isokrato ir jo mokyklos. Plg. § 65.

§ 97–99 Aukštasis stilius.

§ 97

kuriai niekas nesitiki prilygti. Kaip matėme § 76, žemojo stiliaus oratoriaus klausytojams atrodo, nors ir klaidingai, kad jie ir patys sugebėtų

taip kalbėti, tačiau klausantis aukštojo stiliaus iš pat pradžių akivaizdu, kad jo neįmanoma pamėgdžioti. Būtent šiomis dviem ištraukomis remiasi Kvintilijanas sakydamas: „Nes Ciceronas kažkurioje vietoje rašo, jog tobula yra tai, ką tikiesi lengvai pamėgdžiosiąs, bet anaiptol nepajėgi; o kitoje vietoje – kad siekęs kalbėti ne taip, kaip kiekvienas patikėtų panašiai galįs, bet kad niekam nė nekiltų tokia mintis. Gali pasirodyti, jog čia esama prieštaravimo, tačiau abu teiginiai verti pagyrimo, skiriasi tik bylų pobūdis: mat paprastumas ir tarsi natūraliai nerūpestinga kalba stebėtinai tinka mažareikšmėms byloms, o svarbesnėms labiau dera tasai didingasis stilius. Ciceronas pasižymi abiejuose: nemokšos mano galį pamėgdžioti vieną iš jų, išmanantys supranta, jog nė vieno“ (Quint. *Inst.* XI. 1. 92).

§ 98

kartą tvirtai atstojęs, jis niekad neparkris. Metafora paimta iš imtynių leksikos. Plg. § 129, 228 ir *comm. ad loc.*

neteks iš aukštai kristi. Panašiai Horacijus sako apie atsargų poetą: „šliaužia žeme pernelyg apdairus ir pabūgęs negandų“ (Hor. *Ars* 28, Eugenijos Ulčinaitės vert.), o Plinijus Jaunesnysis – apie oratorius: „Juk oratorius kai kada privalo sužadinti dvasią, sujaudinti, kai kada – kunkuliuoti, veržtis aukštyn ir priartėti prie bedugnės: dažnai prie iškilių aukštumų žioji prarajos. Bėgantieji dažniau griūva nei tie, kurie šliaužioja, betgi tie, kurie negriūva, nesulaukia šlovės, o anie, nors ir parkritę, šlovės sulaukia!“ (Plin. *Ep.* IX. 26, Aleksandros T. Veličkienės vert.).

§ 99

jei turi gabumų… arba jį… lavino, arba… stengėsi perprasti. Įvardijamos trys geram oratoriui būtinos savybės: įgimti gabumai (*ingenium*), praktiniai kalbėjimo įgūdžiai (*exercitatio*) ir teorinis pasirengimas, išsilavinimas (*doctrina*). Plg.: „Jei aš, teisėjai, turiu bent kiek įgimtų gabumų (kad ir suprantu jų menkumą) ar kalbėjimo įgūdžių (neneigiu esąs šiek

tiek įgudęs), arba jei išmanau kaip tik šį dalyką (to pasiekiau mokydamasis bei studijuodamas geriausius menus ir prisipažįstu nesiliovęs jokiame savo gyvenimo tarpsnyje) ⟨...⟩“ (Cic. *Arch.* 1).

jei negeba sutramdyti savo žodingumo. Kaip pastebi Karlas W. Pideritas (1865, 85), Ciceronas turėjo rimto pagrindo pasisakyti prieš piktnaudžiavimą aukštuoju stiliumi, nes pats sulaukdavęs dėl to priekaištų, nors ir nepelnytai. „Yra žinoma, kad tikrai buvo Cicerono priešininkų, kuriems jis atrodė pasipūtęs, išpuikęs, nepakankamai saikingas, pernelyg daugiažodžiaujantis ir per mažai ‘atikiškas’“ (Tac. *Dial.* 18. 4, Živilės Pukštienės vert.).

kalbėti ramiai ir švelniai, anei nuosekliai, konkrečiai, tiksliai, sąmojingai. Pirmosios dvi savybės būdingos viduriniajam, likusios – žemajam stiliui.

pamišėlis tarp sveikų ar girtuoklis, šėliojantis tarp blaivių. Ciceronas tokiu oratoriumi laiko Gajų Fimbriją, kuris pakeltu balsu išrėkdavo žodžius tokiu nesuvaldomu srautu ir taip šėlo, kad liaudis jį laikė bepročiu (*Brut.* 233). Platono „Faidre“ Sokratas kiek ironiškai pavadina save „nimfų apsėstu“ (*nympholēptos*) dėl pernelyg patetiškos kalbėsenos (Plat. *Phaedr.* 238d).

§ 100–101 Susumuojama tai, kas buvo pasakyta, ir atsakoma į klausimą, koks turi būti idealus oratorius: tas, kuris tobulai valdo visus tris stilius.

§ 100

jei galėčiau sučiupti jį rankomis. Sandysas (1885, 108) čia įžvelgia galimą aliuziją į Odisėjo kovą su Protėju (Hom. *Od.* IV. 416–419). Lygiai kaip jūros dievas keičia pavidalus ir yra nesučiumpamas, taip ir kalba, pasak Cicerono, yra „minkšta, lanksti ir tokia paslanki, kad links, kur tik pakreipsi“ (*Or.* 52).

kurio niekad nebuvo matęs Antonijus. Plg. § 18.

§ 101

grįžtu prie anksčiau minėto platoniško pavidalo ar vaizdinio. Apie platonišką idėją buvo kalbama § 10.

§ 102–110 Įvairių stilių pavyzdžiai iš Cicerono kalbų. Šios nuorodos ir citatos turi ne tik parodyti jo paties gebėjimą valdyti visus stilius, t. y. pakylėti jį į tobulo oratoriaus statusą, bet ir paskatinti Brutą bei kitus skaityti jo publikuotas kalbas, tikintis jose užčiuopti gyvai sakomos kalbos įkarštį ir jėgą, panašiai kaip Dionisijas Halikarnasietis manėsi skaitydamas pajutęs Demosteno kalbų „dvasią“ (*pneuma*, Dion. Hal. *Dem.* 22). Dugan 2005, 284–288; Bishop 2015–2016, 187–188.

§ 102

kalba už Ceciną buvo apie pretoriaus įsako žodžius. Kalba buvo pasakyta 69 ar 68 m. pr. Kr. Aulas Cecina reiškė savo teisę į nuosavybę, valdomą Seksto Ebucijaus. Kai Cecina pabandė įsiveržti į dvarą, Ebucijus pasipriešino ginkluota jėga. Tada Cecina gavo pretoriaus potvarkį (*interdictum*), skelbiantį: *unde tu, Sex. Aebuti, A. Caecinam vi hominibus coactis armatisve deiecisti, restituas* („Sekstai Ebucijau, grąžink Aulą Ceciną ten, iš kur jį jėga išvijai, surinkęs ginkluotus vyrus“), ir patraukė Ebucijų į teismą už įsako nesilaikymą. Tačiau įsakas buvo taikomas žmogui, išvytam iš savo nuosavybės, o Cecina nevaldė tos nuosavybės, tik reiškė į ją teises. Todėl Ebucijaus gynėjas tvirtino, kad jis ne išvijo Ceciną, bet neprileido Ebucijaus prie valdos (*non deiecit, sed obstitit*, *Caec.* 31), taigi nepažeidė įsako. Ciceronas visą dėmesį sutelkė į įsako žodžių aiškinimą: *unde* (iš kur) galėjo reikšti *e quo loco* („iš kurios vietos“), lygiai kaip *a quo loco* („nuo kurios vietos, nuo kur“), o tai atitiko Cecinos atvejį.

Kaip pastebi Hendricksonas (1905, 274), kalbos „Už Ceciną“ stiliaus anaiptol nepavadintum paprastu, greičiau pragmatišku, bet painiu ir

sunkiu. Tacitas I–II a. riboje stebisi: „Kas sugebėtų išklausyti tuos didžiulės apimties kūrinius apie teismo formules ir taisykles, apie kurias mes skaitome knygose 'Už Marką Tulijų' ir 'Už Aulą Ceciną'?" (*Dial.* 20, Živilės Pukštienės vert.). Akivaizdu, kad parinkdamas pavyzdžius Ciceronas siekia parodyti ne tiek žemojo stiliaus paprastumą, kiek jo tinkamumą *docere* – įrodyti, išaiškinti.

Dėl Manilijaus įstatymo... išgirti Pompėjų. 66 m. pr. Kr. Ciceronas pasakė kalbą tautos susirinkime, paremdamas Manilijaus įstatymą, kuriuo buvo siūloma suteikti Pompėjui aukščiausius karvedžio įgaliojimus kare su Ponto karaliumi Mitridatu. Išlikusi kalba vadinama „Už Manilijaus įstatymą" (*Pro lege Manilia*) arba „Apie Gnėjaus Pompėjaus karinę valdžią" (*De imperio Cn. Pompei*). Svarbiausią kalbos dalį sudaro Pompėjaus pašlovinimas (*Man.* 27–50), parodant, kad jis turįs visas idealiam karvedžiui būtinas savybes (*virtutes imperatoriae*). Ši kalba iliustruoja vidurinįjį stilių, geriausiai atliekantį antrąją funkciją – suteikti publikai malonumo (*delectare*) ir pelnyti jos palankumą (*conciliare*).

Rabirijaus bylos esmė... romėnų tautos didybės išsaugojimas. 63 m. pr. Kr. Ciceronas gynė senatorių Gajų Rabirijų, kurį Julijus Cezaris apkaltino plebėjų tribūno Saturnino nužudymu prieš 36 metus (100 m. pr. Kr.). Iš esmės ši byla buvo populiarų išpuolis prieš senatorius. *Maiestas* yra apibrėžiama kaip „valstybės didingumas ir orumas" (*amplitudo et dignitas civitatis, De or.* II. 164) arba „romėnų tautos didybė" (*maiestas populi Romani, Inv.* II. 53), kurios sumenkinimas prilygsta valstybės išdavystei (*perduellio*). Taigi bylos tema pakankamai rimta aukštajam stiliui.

§ 103

septyniose Kaltinimo knygose. Garsioji Gajaus Verio byla (70 m. pr. Kr.) – vienintelė, kurioje Ciceronas atliko kaltintojo vaidmenį, čia ir toliau (§ 131, 167, 210) vadinama Kaltinimu (*accusatio*), nenurodant kaltinamojo vardo. Vadinamųjų „Verinių" rinkinį sudaro „Divinacija prieš

Kvintą Cecilijų“ – įžanginė kalbą, siekiant įrodyti savo pranašumą prieš kitą pretendentą į kaltintojo poziciją byloje, „Pirmojo teismo posėdžio kalba prieš Gajų Verį“ ir „Antrojo posėdžio kalbos“ penkios knygos – iš viso – „septynios Kaltinimo kalbos“. „Verinėse“ atsiskleidžia Cicerono talentas derinti visus stilius ir retorines priemones, šios kalbos tampa pavyzdžiu vėlesniems oratoriams, jos ypač dažnai cituojamos Kvintilijano.

ko Habito, ko Kornelijaus, ko daugelyje mūsų ginamųjų kalbų. Aulą Kluencijų Habitą, kaltintą patėvio nunuodijimu (plg. § 107 ir *comm. ad loc.*), Ciceronas gynė 66 m. pr. Kr. Kvintilijanas (*Inst.* VI. 5. 9) išskiria šią kalbą kaip meistriško painios bylos nagrinėjimo pavyzdį. Gajus Kornelijus – Pompėjaus Didžiojo karininkas, 67 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, – buvo apkaltintas įtakingiausių senatorių romėnų tautos didybės įžeidimu. Ciceronas jį gynė teisme 65 m. pr. Kr., pasiekė išteisinimo ir publikavo bylos medžiagą dviem knygomis, iš kurių išliko tik fragmentai. Ją Ciceronas cituoja § 225. Kalbėdamas apie stiliaus privalumus, Kvintilijanas pažymi ne tik šios kalbos stiliaus švarumą ir aiškumą, bet ir didingą bei pakylėtą kalbėseną, pelniusią publikos šūksnius ir aplodismentus (Quint. *Inst.* VIII. 3. 3). Tarp daugelio kitų garsių ginamųjų kalbų galėtume paminėti „Už Mureną“, „Už Sulą“, „Už poetą Archiją“, „Už Cecilijų“, „Už Miloną“ ir kt.

§ 104

manęs nebetenkina nė pats Demostenas. Žr. įvad. str., p. 37.

§ 105

su… jo sekėju Pamenu. Bruto mokytojas Atėnuose, kaip matyti iš kito jo paminėjimo: „Kam tave lavino Pamenas, iškalbingiausiasis iš graikų, kam mokė Senoji akademija ir jos įpėdinis Aristas, mano vaišintojas ir bičiulis, jei galop tapsime panašūs į didžiąją dalį oratorių?“ (*Brut.* 322).

mano raštus nuolat skaitai. Daugkartinį veiksmą reiškiantis veiksmažodis *lectitas* leidžia įsivaizduoti Brutą vėl ir vėl skaitantį Cicerono minėtas kalbas, lygiai kaip Demosteno raštus. Šitaip, pasak Caroline Bishop, Ciceronas nurodo, kaip pasikeitusiomis politinėmis (diktatūros) sąlygomis jis išsaugos savo retorinę galią: jis taps kanoniniu autoriumi, kokiu tapo Demostenas (Bishop 2015–2016, 188).

didžių oratorių įpėdinis ir didžiųjų amžininkas. Kaip pastebi Pideritas (1865, 87), Demosteno, kaip oratoriaus, išskirtinumas remiasi turtinga Atėnų oratorystės tradicija. O štai Cicerono pirmtakai galėjo jam būti geriausiu atveju netobuli pavyzdžiai, ir jam teko, taip sakant, tuščioje vietoje savo jėgomis pasiekti iškalbos aukštumų.

§ 106

Antonijui nei Krasas neatrodė iškalbingas. Plg. § 19 ir *comm. ad loc.*

Kotos ar Sulpicijaus, ar Hortenzijaus. Trys žymiausi tarp Antonijaus ir Cicerono gyvenusios kartos oratoriai. § 132 Ciceronas dar kartą priešina šiuos skirtingų kartų oratorius: Krasas, Antonijus *vs.* Kota, Sulpicijus ir Hortenzijus. Gajus Aurelijus Kota (g. apie 120 m. pr. Kr.) – žemojo stiliaus (*Brut.* 202), jo bendraamžis Publijus Sulpicijus Rufas – aukštojo stiliaus („iš visų mano girdėtų oratorių pats didingiausias, sakyčiau, net tragiškas“ – *maxime grandis et tragicus*, *Brut.* 203), Kvintas Hortenzijus Hortalas (114–50) – viduriniojo stiliaus oratorius (*Brut.* 301–304). Kota sau pavyzdžiu laikė Antonijų, o Sulpicijus – Krasą (*Brut.* 203). Kota yra vienas iš Cicerono dialogo „Apie dievų prigimtį“ pašnekovų, o juodu abu su Sulpicijumi – dialogo „Apie oratorių“ dalyviai.

§ 107

kalbėjau apie bausmę tėvažudžiams. 80 m. pr. Kr. Ciceronas, būdamas 26 metų, vienoje iš pirmųjų savo bylų gynė Sekstą Roscijų iš Amerijos,

apkaltintą tėvažudyste. Laimėta byla jam atnešė pirmąją šlovę ir pripažinimą. Ištraukoje kalbama apie ypatingą bausmę tėvažudžiams: pagal senovinį paprotį nusikaltėlį nuplakdavo, paskui užsiūdavo maiše kartu su šuniu, gaidžiu ir gyvate ir įmesdavo jūron (Iust. *Dig.* XLVIII. 9. 9).

įkarštį buvus nepakankamai atvėsintą. Pasak Sandyso (1885, 107), metafora susijusi su jauno vyno fermentacija. „Brute“ Ciceronas lygina oratoriaus kalbą su vynu: tikras žinovas nesirinks nei pernelyg įsisenėjusio, nei jauno neišsivaikščiojusio vyno tiesiai iš statinės (*Brut.* 287–288). Po Roscijaus bylos Ciceronas išvyko į Graikiją ir dvejus metus tobulino savo iškalbą Atėnuose bei Rodo saloje pas Moloną, kuris pasistengė suvaldyti jo jaunatvišką veržlumą (*Brut.* 316).

ir taip toliau. Visas kalbõs „Už Sekstą Roscijų iš Amerijos“ lietuviškas A. Kučinskienės vertimas – in: Ciceronas, *Kalbos*, Vilnius: Pradai, 1997, 35–88.

žmona žentui, pamotė sūnui, varžovė dukrai. *Clu.* 199. 60 m. pr. Kr. Ciceronas, jau būdamas 40 metų, gynė Kluencijų Habitą. Jo motina Sasija suviliojo savo žentą ir, išardžiusi dukters santuoką, pati už jo ištekėjo, taip tapdama „žmona žentui, varžove dukrai“, o vėliau patraukė sūnų į teismą, apkaltinusi savo trečiojo vyro Opijaniko nunuodijimu, taigi elgėsi su sūnumi labiau kaip pamotė nei motina.

§ 108

jaunatviškame… perviršyje. Ta pati metafora panaudota, kalbant apie Molono pamokas: per kraštus besiliejančius ir tvinstančius (*nimis redundantis et supra fluentis*) savo mokinio žodžių srautus, kurie randasi iš jaunatviškos savivalės ir laisvės pojūčio (*iuvenili impunitate et licentia*), Molonas stengėsi sutramdyti ir nukreipti tvarkinga vaga (*Brut.* 316).

buvo prislopintų vietų, o kartais ir smagesnių. Prislopintų (*attenuata*), t. y. žemojo stiliaus, smagesnių (*hilariora*), t. y. su pajuokavimais,

būdingais viduriniajam stiliui, suteikiančiais klausytojams malonumo ir pelnančiais jų palankumą (*ipsa hilaritas benevolentiam conciliat*, *De or.* II. 236).

„Už Habitą“, „Už Kornelijų“. Žr. *comm. ad* § 103.

laisvalaikio pertekę graikai. Priežodžiu tapęs graikų filosofų ir retorių laisvalaikis (*otium*), t. y. atotrūkis nuo valstybės reikalų, kaip priešprieša romėnų valstybės vyro užimtumui (*negotium*). Plg. *De or.* I. 22, 102; III. 57, 131.

§ 109

komiškas aktorius tragedijose, o tragiškas – komedijose. Antikoje buvo įprasta aktoriui laikytis vieno žanro: tragedijos arba komedijos. Plg.: „Juk netgi tais atvejais, kai, atrodytų, pamėgdžiojimo rūšys yra artimos viena kitai, tiems patiems asmenims šitai nepavyksta – pavyzdžiui, tiems, kurie kuria ir komedijas, ir tragedijas“ (Plat. *Rep.* 395a, Jono Dumčiaus vert.). Ciceronas tikriausiai turi omenyje du garsiausius savo laiko aktorius: komedijų aktorių Roscijų, sėkmingai vaidinusį ir tragedijose (*De or.* III. 102), ir tragedijų aktorių Aisopą, apie kurio pasirodymus komiškuose vaidmenyse neturime žinių, išskyrus šią Cicerono vietą.

§ 110

Demostenas, kurio bronzinį atvaizdą. Išlikę apie 50 Demosteno atvaizdų (biustų ir statulų, daugiausia marmurinių), kurie patikimai identifikuojami pagal Herkulanėjuje, Papirusų viloje, 1753 m. rastą bronzinį biustą su užrašytu vardu ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, dabar saugomą Neapolio nacionaliniame muziejuje. Visuose juose vaizduojamas 50–60 metų vyras ovaliu, ties smakru smailėjančiu veidu, garbanotais plaukais, trumpai pakirpta barzda, tankiais surauktais antakiais, aukšta raukšlėta kakta. Rūstoka veido išraiška sutampa su Plutarcho liudijimu apie atžarų ir piktą Demosteno būdą (Plut. *Demosth.* 4. 8). Visi išlikę atvaizdai yra

romėniškos kopijos, kaip manoma, tos pačiõs Polijeukto sukurtos bronzinės statulos, kuri 280 m. pr. Kr. Demosteno sūnėno rūpesčiu buvo pastatyta Atėnų agoroje (Plut. *Demosth.* 30. 5; Paus. I. 8. 2–4; Ps.-Plut. *Vit. X Or.* 847a). Plutarchas pasakoja, kad sykį vienas kareivis įdėjęs į statulos rankas aukso, o vėliau sugrįžęs rado jį nepaliestą, nes gretimai augęs platanas jį pridengė lapais. Tai paskleidė gandą apie Demosteno nepaperkamumą (Plut. *Demosth.* 31. 1). Iš pasakojimo matyti, kad statulos pirštai buvo sunerti, kaip Kopenhagos Gliptotekoje saugomos kopijos, o ne kitõs, kur Demostenas vaizduojamas su ritinėliu rankose. Įdomu pastebėti, kad beveik visi Demosteno atvaizdai rasti Italijoje, tai rodo oratoriaus populiarumą Romos laikais (Richter 1984, 108–113).

lankydamasis tavo Tuskulo sodyboje. Ciceronas turėjo vilas Kumose ir Tuskule, galime spėti, kad ten pat ar kažkur kaimynystėje vilas turėjęs ir Brutas („⟨...⟩ gal kuriądien, jei proga pasitaikys, Kumų ar Tuskulo sodyboje: juk abiejose esame kaimynai“, *Brut.* 300). Puošti savo namus ir vilas skulptūromis jau buvo įsigalėjęs paprotys. Pats Ciceronas laiškuose nuolat prašo savo bičiulio Pomponijaus Atiko atsiųsti jam kaip galima daugiau statulų iš Graikijos Tuskulo ir kitoms viloms papuošti (Cic. *Att.* I. 1–11; *Fam.* VII. 23. 2; išsamiau Kučinskienė 2006).

tarpe tavųjų ir tavo protėvių atvaizdų. Turbūt tai provincijos miestų ir municipijų pareigūnų užsakyti ir pagarbos ženklan dovanoti biustai.

§ 111

„Prieš Leptiną“... „Filipikos“... „Apie melagingą pasiuntinybę“... „Už Ktesifontą“. Kalboje „Prieš Leptiną“ (356 m. pr. Kr.) Demostenas pasisakė prieš Leptino pasiūlytą įstatymą, draudžiantį bet kokį atleidimą nuo viešųjų prievolių; Dionisijas Halikarnasietis (*Amm.* 4) šią kalbą vadina grakščiausia ir vaizdingiausia. Dvylika Demosteno kalbų prieš Makedonijos karalių Filipą, pavadintų „Filipikomis“ (351–350), tapo pavyzdžiu Ciceronui, taip pat pavadinusiam savo garsiąsias kalbas prieš

Marką Antonijų. „Apie melagingą pasiuntinybę“ (343) – viena iš kalbų, kurios radosi iš Demosteno ir Aischino politinių kovų. Apie Ktesifonto bylą žr. *comm. ad* § 26.

§ 112

nepamirškime, ką esame sakę. Plg. § 43: „Nepateiksime taisyklių – ne toks mūsų sumanymas, – bet nupiešime pavyzdinės iškalbos vaizdinį ir pavidalą“; dar žr. § 117, 144 ir *comm. ad loc.*

§ 113–120 Oratorius privalo būti visapusiškai išsilavinęs ir išmanyti filosofiją, tiksliau, dialektiką (§ 113–117), etiką (§ 118) ir gamtos filosofiją (§ 119), taip pat teisę ir istoriją (§ 120), ir, žinoma, retorikos teoriją (§ 121–139).

§ 113

ne tas pats yra įrodinėti ir sakyti kalbą. Vienoje antitezės pusėje stovi ištisinė oratoriaus kalba (*oratio sc. perpetua*) – tai būdas kalbėti kaip oratoriui (*dicere sc. rhetorice*), kitoje pusėje – disputas, klausimų pertraukiama kalba (*disputatio, oratio concisa*), arba būdas kalbėti dialektiškai, t. y. diskutuoti (*loqui dialectice*) (plg. Cic. *Fin.* II. 17; Quint. *Inst.* II. 20. 7). Abu juos jungia gebėjimas svarstyti, samprotauti (*disserere*).

Zenonas, iš kurio kilo stoikų mokymas. Zenonas iš Kitijo miesto Kipre (335–263), stoikų mokyklos įkūrėjas.

rankos judesiu rodydavo skirtumą tarp šių menų. Tą patį pakartoja Kvintilijanas (*Inst.* II. 20. 7). Tačiau Ciceronas „Akademikų mokyme“ pasakoja, kad plaštakos mostais Zenonas vaizduodavo įvairias filosofines sąvokas: delnas ištiestais pirštais reiškęs įsivaizdavimą (*visus*), pusiau sulenkti pirštai – pritarimą (*adsensus*), kietas suspaustas kumštis – suvokimas (*comprensio*, gr. *katalēpsis*), o kairiąja ranka kietai suspaustas dešiniosios kumštis reiškiantis žinojimą (*scientia*).

§ 114

Aristotelis „Retorikos“ pradžioje teigė. Aristotelio „Retorika“ prasideda žodžiais: „Iškalbos menas yra atvirkštinis (*antistrophos*) pokalbių menui“ (Arist. *Rhet.* I. 1, 1354a), bet toliau ši mintis nevystoma. Strelnikova (1972, 447–448) mano, kad Ciceronas Aristotelį perteikia iš antrų lūpų, nors toks teiginys menkai pagrįstas.

yra dvi mokymo kryptys. Viena – peripatetikų, einanti nuo Aristotelio, kita – stoikų, išplėtota Chrisipo ir jo sekėjų. Toliau glaustai apžvelgiami svarbiausi stoikų logikos punktai. *De or.* I. 49–50 Ciceronas kalba apie peripatetikų pranašumą iškalboje prieš stoikus.

§ 115

Chrisipo mokymo išlavintas. Chrisipas iš Solų Kilikijoje (280–207) pakeitė Kleantą kaip stoikų mokyklos vadovas ir, kaip vaizdžiai sako Ciceronas, „parėmė stoikų portiką“ (*Luc.* 75). Ciceronas giria Chrisipo protą, bet peikia jo skurdžią ir sausą iškalbą (*De or.* I. 50). O apie Kleanto ir Chrisipo parašytas „Retorikas“ Ciceronas pašaipiai pastebi: „jei kas norėtų tapti nebyliu, nieko kito neturėtų skaityti“ (*Fin.* IV. 7).

§ 116

apibrėžimais atskleisti užslėptas reikšmes. Plg. § 16, 112 ir *comm. ad loc.*

§ 117

tuose mokslinguose svarstymuose. Turimi galvoje stoikai. Panašiu metu kaip „Oratorių“ (apie 46 m. pr. Kr.) Ciceronas parašė nedidelį traktatą „Stoikų paradoksai“, kurį dedikavo tam pačiam Markui Brutui. Įžangoje jis gyrė stoiką Katoną Jaunesnįjį, Bruto dėdę, už jo gebėjimą kalbant senate paliesti filosofines temas ir pateikti jas suprantamai net paprastiems žmonėms (plg. „prisitaikydamas prie… visuotinio supratimo“). Ciceronas žengia dar vieną žingsnį ir pusiau juokais (*ludens*)

aprašo šešis kertinius stoikų teiginius, vadinamus *paradoxa*, kaip bendrąsias vietas (*loci communes*) retorikos pratyboms, tuo parodydamas, jog net ir stoikų mokymas, neigiantis bet kokią iškalbos vertę, gali būti pateiktas patraukliai (*Parad.* pr. 3–4). Maždaug po metų jis parašo dar vieną veikalą, „Apie gėrio ir blogio ribas“, kurio II–IV knygose su jam būdinga iškalba nuosekliai išdėsto stoikų etiką, taip pat ir paradoksus, ir juos paneigia (Mehl 2002, 39–46). Verta paminėti, kad 63 m. pr. Kr. gindamas teisme Lucijų Mureną, kurio vienas iš kaltintojų buvo minėtasis Katonas, Ciceronas griebiasi savitos taktikos: negalėdamas kritikuoti griežtomis pažiūromis ir morale pagarsėjusio priešininko, jis pašiepia jo filosofines pažiūras, tarp jų ir stoikų paradoksus, pvz., „Visi nusižengimai yra lygūs“ (*Mur.* 62, 65).

kaip sakiau, noriu būti vertintoju, o ne mokytoju. Plg. § 43, 112, 144 ir *comm. ad loc.*

§ 118

apie mirtį. Kita teksto redakcija – *de more* „apie paprotį“. Westmano redakciją *de morte* pagrindžia analogiška „Apie oratorių“ ištrauka: „Jei pasitaikys proga pakalbėti apie prigimtį, apie žmonių ydas, apie geidulius, apie saiką, apie susilaikymą, apie skausmą, apie mirtį (*de morte*) ⟨...⟩“ (*De or.* I. 67); taip pat anksčiau minėta „Stoikų paradoksų“ įžanga, kur vardijama, kokias temas paliečia Katonas kalbėdamas senate: „apie sielos didybę, apie susilaikymą, apie mirtį (*de morte*), apie visokeriopus dorybės privalumus, apie nemirtinguosius dievus, apie tėvynės meilę ⟨...⟩“ (*Parad.* pr. 3). Jei skaitytume *de more*, pirma, labiau tikėtina būtų daugiskaita *de moribus*, antra, tai reiktų suprasti kaip protėvių papročius (*mores maiorum*), kurie priklausė labiau teisės nei filosofijos sričiai (Cic. *Top.* 28: *ius civile* ⟨...⟩ *id esse quod in legibus,* ⟨...⟩ *more consistat*).

apie sielos sąmyšius. T. y. aistras. Pirmine reikšme *perturbatio* – „sutrikimas, neramumas, sąmišis“. Plg.: „Ką graikai vadina *pathē*, mums labiau

patinka vadinti sumišimais nei ligomis“ (*Tusc.* IV. 10: *quae Graeci* πάθη *vocant, nobis perturbationes appellari magis placet quam morbos*).

§ 119

kaip esu sakęs apie Periklį. Plg. § 15 ir *comm. ad loc.*

§ 120

Tegul gerai išmano pilietinę teisę. Ciceronas ne kartą pabrėžia teisės svarbą oratoriaus išsilavinimui (*Brut.* 150; *Part.* 100), o veikale „Apie oratorių“ Kraso lūpomis išsamiai tai aptaria, pateikdamas pavyzdžių (*De or.* I. 166–184). Pats Ciceronas jaunystėje mokėsi pas du garsiausius to meto juristus: Kvintą Mucijų Scevolą Augurą ir jo bendravardį Scevolą Pontifiką, „iš teisės žinovų iškalbingiausią“ (*iurisperitorum eloquentissimus, De or.* I. 180). Be to, iš Kvintilijano liudijimo (*Inst.* XII. 3. 10: „kažką pradėjo apie tai kurti“ – *componere aliqua de eo coeperat*) galime suprasti, kad Ciceronas buvo pradėjęs rašyti veikalą šia tema.

Tepažįsta... įvykių seką. T. y. tebūnie susipažinęs su istorija. Kitoje vietoje apie istoriją Ciceronas byloja daug iškalbingiau: „Juk istorija – laiko liudytoja, teisybės šviesa, atminties gyvastis, gyvenimo mokytoja, senovės žinianešė. Kieno balsas, jei ne oratoriaus, gali ją perduoti amžinybei?“ (*De or.* II. 36).

kitų valdingų tautų. Čia pavartotas žodis *imperiosus* – labai retas Cicerono raštuose, turbūt pasiskolintas iš poeto Enijaus (plg.: *‘urbes magnas atque imperiosas’, ut appellat Ennius, Rep.* I. 3). Čia jis reiškia galingas, didelių karinių ir politinių ambicijų turinčias, mūsų laikų terminais, imperialistines tautas.

mūsų Atiko triūsas. Titas Pomponijus Atikas – geriausias Cicerono draugas (iš čia familiarus *nostri Attici*), jo knygų leidėjas ir ne vieno jo veikalo pokalbių dalyvis. Čia turimas galvoje Ciceronui dedikuotas Atiko veikalas „Metraštis“ (*Liber annalis*, kaip galima spėti iš *Att.* XII. 23. 2), apie kurį

ne kartą užsimenama „Brute“ ir kitur (*Brut.* 14, 15, 19; *Fin.* II. 67). Jame Atikas glaustai pamečiui surašė svarbiausius Romos istorijos įvykius nuo Miesto įkūrimo 753 m. pr. Kr. iki 53 m. pr. Kr. („septynių šimtų metų atmintį“). Išsamiausiai apie šį veikalą liudija Kornelijus Nepotas Atiko biografijoje: „Būdamas protėvių papročių didis sekėjas ir senovės mylėtojas, jis taip kruopščiai buvo ją išstudijavęs, kad visą išdėstė toje knygoje, kurioje magistratus išrikiavo. Nėra nė vieno įstatymo, nė vienos taikos ar karo, nė vieno ženklaus romėnų tautos darbo, kuris nebūtų ten savu laiku pažymėtas; be to, – o tai buvo visų sunkiausia – jis taip įpynė šeimų ištakas, kad iš šios knygos galime atsekti žymiausių vyrų palikuonis“ (Nep. *Att.* 18. 2–4). Ciceronas pasinaudojo kruopščiai archyvuose Atiko surinkta medžiaga, rašydamas „Apie valstybę“ ir „Brutą“ (*Brut.* 15).

visada likti vaiku. Vadovėliuose ir sentencijų žodynuose nuolat kartojama sentencija *homines historiarum ignari semper sunt pueri* („Žmonės, neišmanantys istorijos, visada lieka vaikais“) dažnai siejama su Ciceronu. Galbūt ji yra perfrazuota iš šios Cicerono vietos. Bet pats Ciceronas tikriausiai ją pasiskolino iš Platono „Timajo“, kuriame Egipto žynys sako Solonui: „‘Jūs, helėnai, amžinai esate vaikai, ir nėra tarp helėnų senolio!’ Tai išgirdęs, Solonas paklausė: ‘Ką tu turi galvoje?’ – ‘Jūs visi jauni savo siela, – atsakė žynys, – nes jose neįstengiate išsaugoti jokio pasakojimo, pagrįsto senu padavimu, nei jokio mokymo, pražilusio nuo laiko’“ (Plat. *Tim.* 22b, Naglio Kardelio vert.). Ciceronas, be abejo, buvo gerai susipažinęs su „Timaju“, kurio didelę dalį išvertė į lotynų k. netrukus po „Oratoriaus“ (45 m. pr. Kr.).

§ 121–139 Paskutinė būtinoji oratoriaus išsilavinimo dalis – retorikos menas, kurio svarbiausius punktus Ciceronas paliečia itin glaustai: § 121 būsenų teorija, § 122–124 kalbos dalys ir jų funkcijos, § 125–133 *thesis* ir *auxēsis*, *ēthos* ir *pathos*, § 134–136 minties figūros, § 137–138 žodžių figūros, § 139 kiti stiliaus privalumai (*virtutes*).

§ 121

susipažinti su pačiomis bylų rūšimis. *Genera causarum*, kaip ir daugelį terminų, Ciceronas vartoja įvairiomis prasmėmis (Fantham 1979, 443, išn. 8). Šiuo atveju kalbama apie Hermagoro *staseis* teoriją, plg. § 45 ir *comm. ad loc.*

Iš pradžių apibrėžiama, ar nesutariama dėl faktų (*res – genus rationale*), ar dėl žodinės formuluotės (*verba – genus legale*) (Yon 1964, XLVIII). Kiekvienas jų suponuoja kelias galimybes: 1) jei kalbama apie veiksmus, gali būti keliamas klausimas: i) „arba dėl jų tikrumo“: *de vero – status coniecturalis – an sit?* – ar įvyko?, ii) „arba teisėtumo“: *de recto – status qualitatis – quale sit?* – koks tai veiksmas?, iii) „arba apibrėžimo“: *de nomine – status definitivus – quid sit?* – kas įvyko, kaip tai įvardyti? Plg.: „Taigi iš viso būna trys rūšys klausimų, galinčių tapti nagrinėjimo ir nesutarimo pagrindu: ‘kas padaryta, daroma ar bus padaryta?’ arba ‘koks tai veiksmas?’, arba ‘kaip vadinamas?’ Kai kurie graikai dar prideda ‘ar teisėtai padaryta?’, bet jis visas telpa klausime ‘koks tai veiksmas?’“ (*De or.* II. 117).

Nustačius antrąją būseną (*quale sit*), neretai iškyla nesutarimų dėl žodžių, t. y. įstatymo formuluočių. Čia skiriamos dvi rūšys: i) „ar jie yra dviprasmiški“ (*aut de ambiguo*), ii) „ar prieštaringi“ (*aut de contrario*). Abu šie atvejai nagrinėjami ir veikale „Apie oratorių“ (*De or.* II. 110), bet traktate „Topika“, parašytame pora metų vėliau už „Oratorių“, Ciceronas pereina prie trigubo skirstymo: „Štai tokios yra trys rūšys, kuriomis remiantis galima ginčytis dėl kiekvieno teksto: dviprasmybė (*ambiguum*), neatitikimas tarp to, kas parašyta, ir to, kas turėta galvoje (*discrepantia scripti et voluntatis*), prieštaringi tekstai (*scripta contraria*)“ (*Top.* 96).

§ 122

vieni įrodymai slypi pačioje byloje, kiti paimami iš šalies. Retorikos teorijoje skiriami „meniški“ įrodymai (*probationes artificiales*, gr. *entechnoi pisteis*), t. y. tikėtini, kuriuos išvysto ir atskleidžia oratoriaus iškalba,

ir „nemeniški“ (*probationes inartificiales*, gr. *atechnoi pisteis*) – „paimami iš šalies“ dokumentai ir liudytojų parodymai (Arist. *Rhet.* I. 2, 1355–1356a; Quint. *Inst.* V. 1. 1).

perprasti pačius faktus visai nesunku. Ne pati faktinė medžiaga, bet jos pateikimas (*tractatio*) atskleidžia tikrąjį oratoriaus talentą, sukelia publikos pasigėrėjimą ir pelno jam šlovę (plg. *Verr.* I. 33). Lygiai taip ne vadovėliuose surašytos retorikos taisyklės, kurias nesunku išmokti, bet kūrybingas jų pritaikymas yra tikrasis retorikos menas (*ars*, gr. *technē*).

Pradėti kalbą… užbaigti kalbą. Vienu sakiniu apžvelgiamos tradicinės kalbos dalys (*principium*, *narratio*, *confirmatio*, *refutatio*, *conclusio*) ir jų funkcijos kalboje. Plg. § 124.

§ 123

ieškau… kurį pripažinčiau vertu. Ciceronas vėl ir vėl primena, kad jo tikslas nėra mokyti, bet kritiškai įvertinti, plg. § 43 ir *comm. ad loc.*, 112, 117.

§ 125

valdys ir kreips žmonių sielas. Vergilijus „Enėjidoje“ panašiais žodžiais nurimstančią jūrą lygina su oratoriaus valdoma minia:

> Bet pasirodys žymus dorybe ir nuopelnais vyras –
> Žmonės nutyla kaipmat ir ausis pastatę suklūsta;
> Tas nuramina žodžiu jų širdis ir pyktį suvaldo.
>
> (Verg. *Aen.* I. 151–153; Antano Dambrausko vert.)

plačiau išsilies oratorius… kaip reikalaus bylos… aplinkybės. Pagal dėstymo seką čia turėtų būti kalbama apie paskutiniąją kalbos dalį – epilogą (*conclusio*, *peroratio*), kurio tikslas – paveikti klausytojus ir sukelti tokius jausmus, kokių reikalauja byla (*commiseratio*). Bet Ciceronas tarsi nukrypsta į šalį ir ima kalbėti apie bendrąsias temas (*thesis*) ir amplifikaciją

(*auxēsis*), *pathos* ir *ēthos* – kalbos pabaigai būdingas priemones, kaip taikytinas visoms kalboms dalims. Plg. § 127: „Tai daryti reikia ir argumentacijoje ⟨...⟩, ir kone nevaržomai – užbaigiant kalbą (*in perorando*).“

kaip jau sakiau, graikai vadina *thesis*. Žr. § 46 ir *comm. ad loc.*

išplėtojime... graikų pavadintame *auxēsis*. *Amplificatio* (gr. *auxēsis*) – „išplėtimas, padidinimas, padauginimas“ – tai išraiškos priemonių gausa emocionalumui sustiprinti, plg. Koženiauskienė 1999, 290–291. „Išplėtojimas (*amplificatio*) yra tokia kalba, kuri arba pakursto pyktį, arba sukelia užuojautą klausančiųjų širdyse“ (*Rhet. Her.* III. 23). Pasak „Retorikos Herenijui“, amplifikacija – viena iš trijų epilogo sudedamųjų dalių šalia išvardijimo (*enumeratio*) ir sujaudinimo (*commiseratio*): „Išplėtojimas – tai priemonė, pasitelkiama, siekiant per bendrąsias vietas pakurstyti klausytoją“ (*Rhet. Her.* II. 47). Kitaip nei tradiciniai vadovėliai, Ciceronas išplečia jos vartojimo ribas: „Bet išplėtojimas, nors turi jam būdingą vietą (dažnai kalbos pradžią, pabaigą – kone visada), tačiau yra taikytina visoje kalbos eigoje, ypač po to, kai kas nors buvo įrodyta ar paneigta“ (Cic. *Part.* 27), plg. *Part.* 52.

§ 126

bendrosiose vietose. Žr. § 47 ir *comm. ad loc.*

§ 127

ne peripatetikų maniera... dar iš Aristotelio. Ciceronas jau aptarė Aristotelio nuopelnus retorikai: jis mokydavęs jaunuolius kalbėti *in utramque partem* ir išvystęs mokymą apie bendrąsias vietas (§ 46), vis dėlto tikras oratorius turi pakilti aukščiau už mokslingus filosofų svarstymus ir labiau prisitaikyti prie klausytojų (§ 117).

§ 128

Yra du būdai. Kalbama apie *ēthos* ir *pathos* – dvi svarbiausias amplifikacijos kūrimo priemones. Aristotelis (*Rhet.* I. 2, 1356a) išskyrė tris

įtikinimo būdus: remiantis kalbančiojo charakteriu (*ēthos*), apeliuojant į klausytojų jausmus (*pathos*) ir pačiu kalbos turiniu, iš įrodymų išplaukiančia tikra ar tikėtina tiesa (*logos*). Romėnų retorikoje labiau nei graikų dominuoja emocinis ir etinis, o ne logikos faktorius. Galbūt pernelyg išryškinti *pathos* ir *ēthos* graikų teisėjams būtų atrodę įtartini ar įžeidžiantys (Kennedy 1968, 426). Apie emocionalumo ribojimą graikų teisme žr. Arist. *Rhet.* I. 1, 1354a. Apie skirtumą tarp *ēthos* ir *pathos* funkcijų Aristotelio ir Cicerono retorikos teorijoje žr. Solmsen 1968, Fortenbauch 1988, Fantham 1973.

Pirmasis… klausytojų palankumui pelnyti. Būtent šis Aristotelio apibrėžtas įtikinimo būdas Cicerono retorikos teorijoje pritaikomas antrajam kalbos tikslui – *delectare* ir *benevolentiam conciliare* įgyvendinti (*De or.* II. 182–184). Jei Aristoteliui įtikinimas per charakterį siejamas tik su paties kalbančiojo charakteriu, tai Cicerono retorikoje juntama skirtis tarp oratoriaus ir jo kliento (*orator* ir *ille pro quo*, *De or.* II. 182) charakteristikų. Oratorius kuria ne tik savo ginamojo teigiamą paveikslą, kad pelnytų jam teisėjų palankumą, arba stengiasi neigiamai pavaizduoti priešininkus, kad nuteiktų publiką prieš juos (*benevolentiam abalienare*), bet ir pats prisiima tam tikrą vaidmenį ir kuria savo paties *ēthos*, labiausiai derantį konkrečios kalbos situacijai. Ryškūs veikėjų charakteriai bei jų panaudojimas argumentavimo strategijoje yra toji retorikos sritis, kurioje romėniškoji iškalba pranoko graikiškąją (Kennedy 1968, 436). Charakterių (*ēthos*) kūrimas ir panaudojimas argumentacijos strategijoje laikomas vienu iš Cicerono retorikos ypatumų (May 1988).

pergalė plėšte išplėšiama. Plg. *De or.* II. 202: „⟨…⟩ ‘Taigi ne tiek įrodydamas, kiek sujaudindamas sielas, Sulpicijau, tąsyk įveikiau tavo kaltinimą.’ ‘Vardan Herkulio, – sušuko Sulpicijus, – tikrą tiesą sakai, Antonijau: niekad nemačiau, kad kas nors taip išslystų iš rankų, kaip tąsyk man išslydo byla’.“ Apie emocijų svarbą ir jų sukėlimo būdus žr. *De or.* II. 185–216.

§ 129

aš, vidutinis oratorius. Perdėtas apsimestinis kuklumas ne kartą nuskamba Cicerono veikaluose, plg. *Arch.* 1; *Phil. II.* 2. Dar žr. § 12 ir *comm. ad loc.*, 130.

išmušęs priešininką iš pusiausvyros. Imtynių leksika (plg. § 98): *de statu deiicere (deducere, convellere, declinare). Status* – tas pats terminas, kuriuo įvardijamos bylos būsenos (§ 45), reiškia kovai pasirengusio imtynininko ar gladiatoriaus stovėseną. Plg. *Top.* 93: „Kadangi kaltinimo atrėmimas, kuriuo paneigiama kaltė, graikiškai vadinamas *stasis*, lotyniškai pavadinkime 'stovėsena' (*status*), nes šitaip atsistoja (*insistit*) gynyba, tarsi pasirengusi atremti puolimą."

Hortenzijus... gindamas savo bičiulį... nesiryžo man atsakyti. Turima galvoje Gajaus Verio byla (70 m. pr. Kr.), kai per pirmąjį teismo posėdį, verčiamas aplinkybių, Ciceronas atsisakė retoriškai išplėtotos, „meniškais" įrodymais (žr. *comm. ad* § 122) grįstos kaltinimo kalbos, pasakė trumpą kalbą ir iškart perėjo prie liudytojų apklausos (Kučinskienė 2019, 37). To nesitikėjęs Verio gynėjas Kvintas Hortenzijus Hortalas nesugebėjo deramai atsakyti, ir byla buvo pralaimėta. Išsamiau apie Hortenzijaus kalbą žr. Alexander 1976. Užuomina apie Hortenzijaus draugystę su ginamuoju (plg.: „didysis jo gynėjas ir bičiulis" – *magnus ille defensor et amicus, Div. Caec.* 23) yra dviprasmiška: viena vertus Ciceronas sustiprina mintį – net gindamas savo draugą, Hortenzijus nesiryžo atsakyti kaltintojui, kita vertus užsimena apie nešvarius gynėjo ryšius su kaltinamuoju: jo gautą kyšį (*Verr.* I. 20) ir bandymus papirkti teisėjus (*Div. Caec.* 24).

Katilina, apkaltintas senate, neteko žado. Kalbama apie „Pirmąją Katilinariją", 63 m. pr. Kr. pasakytą senate dalyvaujant pačiam Katilinai. Tų pačių metų gale gindamas teisme Lucijų Mureną, Ciceronas kiek kitaip prisimena tą epizodą: „Kitą dieną, susirinkus visam senatui, kreipiausi į

Katiliną ir liepiau jam pasisakyti, jei nori, apie mano praneštus dalykus. Jis, kaip visada, buvo kuo atviriausias ir nesigynė, bet kaltino ir kurstė“ (*Mur.* 51, Jolantos Gelumbeckaitės vert.).

Kurijonas... atsisėdo pareiškęs. Apie itin prastą Gajaus Skribonijaus Kurijono, 76 m. pr. Kr. konsulo, atmintį Ciceronas kalba ir „Brute“ (217–218): jis dažnai pamiršdavęs numatytą kalbos planą ir tai praleisdavo, tai pridėdavo kokią dalį. Ten pat kiek išsamiau papasakotas ir čia minimas epizodas: „⟨...⟩ privačiame, bet labai svarbiame teisme, kai aš baigiau kalbą už Kotos globotinę Titiniją, o jis, kaip mano priešininkas, turėjo ginti Servijų Nevijų, staiga pamiršo visą bylą ir teištarė, jog tai esanti Titinijos burtų ir užkalbėjimų pasekmė“ (*Brut.* 217).

§ 130

būdavo keli gynėjai, man... baigiamąją kalbą. Cicerono laikais tapo įprasta, kad bylą gindavo ne vienas, bet keli gynėjai. Šią naujovę Ciceronas griežtai kritikuoja (*Brut.* 207–208). Teoriškai, esant kolektyvinei gynybai, kiekvienas sutelkdavo dėmesį į vieną iš kalbos dalių. Taigi paskutiniajam tekdavo peroracija ir užduotis sujaudinti klausytojus.

man pačiam apmaudu dėl jų menkumo. Vienas iš atvejų, kai rankraščiai pateikia dvi kardinaliai priešingą reikšmę turinčias tradicijas: *me ipsum non paenitet* – „man pačiam negaila“ *vs. me ipsum paenitet* – „man pačiam gaila, apmaudu“. Absoliuti dauguma mūsų turėtų tekstų renkasi variantą be neiginio, todėl ir mes nukrypome nuo Westmano redakcijos ir pasirinkome *me ipsum paenitet*. Bene svariausias argumentas tokiam skaitymui – panaši veikalo „Apie oratorių“ vieta, kur Krasas, paprastai atstovaujantis paties Cicerono balsui, panašiai kalba: „Jis (*sc.* Antonijus) – toks oratorius, už kurį šaunesnio negali būti, o aš, nors nuolat savimi nepatenkintas (*memet mei paenitet*), dažniausiai esu su juo gretinamas“ (*De or.* III. 32). Apie kitus perdėto kuklumo pavyzdžius žr. § 12 ir *comm. ad loc.*, 129.

§ 131

laikydami ant rankų kūdikį. Apie tokią Cicerono bylą nėra žinoma. Tačiau kitoje vietoje skaitome apie panašų gynėjo triuką: „Priekaištavo Rutilijus Galbai už tai, kad šis savo giminaičio Gajaus Sulpicijaus Galo našlaitį sūnų kone ant pečių užsikėlė, kad šiuo gyvu tėvo paveikslu ir priminimu sukeltų tautos ašaras ⟨...⟩“ (*De or.* I. 228).

iškelti mažylį sūnų. Galbūt kalbama apie 59 m. pr. Kr. bylą, kurioje Ciceronas gynė buvusį Azijos provincijos propretorių Lucijų Flaką. Kalbos pabaigoje ginamojo sūnaus vardu apeliuojama į teisėjų užuojautą (*Flac.* 106). Panašūs teatrališki triukai – teisiamajam vilkėti gedulo rūbais, atsivesti raudančius vaikus ir kitaip apeliuoti į teisėjų jausmus – buvo įprasti Romos teisme. Tačiau Kvintilijanas pateikia ir komiškų pavyzdžių: atsivedus į teismą vaiką ir reikiamoje kalbos vietoje patetiškai paklausus, ko jis verkia, tasai atsakęs, kad mokytojas jam įžnybęs (Quint. *Inst.* VI. 1. 41).

mano Kaltinime. T. y. kalboje prieš Gajų Verį. Plg. § 103 ir *comm. ad loc.*

§ 132

nepavyks uždegti klausytojo. Plg. *De or.* II. 189: „Juk negali nutikti taip, kad klausantysis imtų sielotis ar neapkęsti, ar pavydėti, ar ko nors bijoti, kad apsipiltų ašarom ar persiimtų užuojauta, jei visi šie jausmai, kuriuos kalbėtojas nori įteigti teisėjui, neatsispindės ir nebus tarsi įdiegti pačiame oratoriuje.“ Ši mintis turės įtakos vėlesniems autoriams. Pvz., Horacijus to paties moko poetus:

> Na, o svarbiausia – pagaut klausytojo sielą ir jaudint,
> Nes juk žmonių veidai į juoką juoku atsiliepia
> Ir į verksmą verksmu. Jei nori, kad imčiau raudoti,
> Pats pirmiausia kentėk.
> (Hor. *Ars* 100–103, Eugenijos Ulčinaitės vert.).

Plg. Quint. *Inst.* VI. 2. 25. 28.

jei tai pritiktų. Romėnų plačiajai publikai skirtame veikale, kuriame ieškoma romėniškos iškalbos idealo, nedera cituoti graikų autorius.

§ 133

iš tos Demosteno vietos. Demosth. *Cor.* 294–305. Veikalo „Apie pakylėtumą" autorius šią Demosteno vietą cituoja kaip metaforų gausos pavyzdį (Ps.-Long. *Subl.* 32. 2).

§ **134–139** Žodžių ir minties figūros. Ciceronas niekur nevartoja termino *figurae*, vėliau įeisiančio į vartoseną. Jas vadina *ornamenta* arba *lumina verborum et sententiarum*, kartais – *lepores sententiae* (§ 96), *conformatio sententiae* (§ 136), *formae orationis* (§ 220). Vertime irgi vengiame mums įprasto termino „figūra", keisdami jį „papuošimais", „puošmenomis", „grožybėmis" ir kt. Kvintilijanas jau nuosekliai vartoja *figurae*, bet pripažįsta terminų įvairovę: „Daugelis, kiek žinau, sutaria, kad yra du figūrų skirsniai: διανοίας, t. y. minties figūros, arba suvokimo, arba sakinių (*mentis uel sensus uel sententiarum*), mat sakoma visokiais būdais, ir λέξεως, t. y. žodžių, arba posakių, arba stiliaus, arba šnekos, arba kalbos (*uerborum uel dictionis uel elocutionis uel sermonis uel orationis*): vardai įvairuoja, bet esmė nesikeičia" (Quint. *Inst.* IX. 1. 17).

§ 134

kalbos pavidalą… *charaktēr*. Grįžtama prie to, kas buvo kalbėta § 36. Plg. § 46 ir *comm. ad loc.*

Buvome užsiminę apie… puošmenas. Plg. § 80.

§ **135** Žodžių, arba kalbos, figūros. Ciceronas nuosekliai laikosi pažado – nemokyti retorikos ir nerašyti vadovėlinių taisyklių (plg. § 43, 112). Žodžių figūroms aptarti jis skiria vos vieną paragrafą, jame pamini 17 figūrų. Kalba deskriptyviai, nevartodamas terminų, nepateikdamas

apibrėžimų ir pavyzdžių, – tarsi skaitytojas gerai išmanytų, apie ką kalbama. Vis dėlto dabartiniams skaitytojams išvardytosios figūros (tiek žodžių, tiek toliau minties, § 137–139) anaiptol nėra akivaizdžios, nes suprasti jas padeda ne terminas, bet reikšminis veiksmažodis. Štai kodėl vertėjai ar komentatoriai kai kuriuose apibūdinimuose įžvelgia skirtingas figūras. Panašiai žodžių figūros lakoniškai pristatomos ir veikale „Apie oratorių“: vos dviejuose paragrafuose išvardytos 35 figūros (*De or.* III. 206–207), kai kurios kartojasi arba priskiriamos abiem (žodžių ir minties) grupėms. Pasak komentatorių, šitaip pabrėžtinai probėgšmais išvardydamas figūras, Ciceronas demonstruoja nepasitikėjimą pernelyg skrupulingomis, bet dažnai painiomis klasifikacijomis (May, Wisse 2001, 287). Tikslesni apibrėžimai ir iliustruojantys pavyzdžiai pateikiami „Retorikoje Herenijui“ (IV. 19–41), Kvintilijano „Oratoriaus ugdyme“ (IX. 3) ir vėlesnių gramatikų veikaluose: Publijaus Rutilijaus Lupo (*RL*, Halm 1863, 5–21), Julijaus Rufinijano (*RL*, Halm 1863, 48–58).

§ 135

žodžiai sudvejinami ir pakartojami. Fig. 1. Sudvejinimas (*conduplicatio*, *geminatio*, gr. *anadiplōsis*) – to paties žodžio pakartojimas vieno sakino ar kolo pabaigoje ir kito pradžioje, pvz., „Jūs šias trumpas eiles reikšmingom paverskite Galui, / Galui, kuriam mūs meilė kas valandą daros didesnė“ (Verg. *Ecl.* X. 72–73, Antano Dambrausko vert.). Iš „Retorikoje Herenijui“ pateiktų pavyzdžių matyti, kad autorius *conduplicatio* vadina bet kokį pakartojimą, nebūtinai frazių sandūroje (*Rhet. Her.* IV. 38: *Conduplicatio est* ⟨...⟩ *eiusdem unius aut plur⟨iu⟩m verborum iteratio*). Atrodo, kad ir Ciceronas nedaro aiškios skirties tarp sudvejinimo ir pakartojimo – greta pavartoti abu terminą suponuojantys veiksmažodžiai: *duplicantur iteranturque – i. e. (con)duplicatio, iteratio*). Vis dėlto toliau minimas prijungimas (*adiunctio*) gali būti suprantamas kaip anaforiška pakartojimo atmaina.

šiek tiek pakeisti žodžiai. Fig. 2. Paronomasija (*adnominatio*, *immutatio*, gr. *paronomasia*) – žodžių žaismas, paremtas panašiai skambančių žodžių prasmėmis ir sąskambiais: *amantes amentes*; *urbi et orbi etc.* Reikšminis žodis, leidžiantis nustatyti figūrą – *leviter commutata verba* (*De or.* III. 206: *paulum immutatum verbum atque deflexum*), plg. *immutatio litterae*, § 84 ir *comm. ad loc.*

tuo pačiu žodžiu pradedamos kelios atkarpos. Fig. 3. Anafora (*repetitio*, gr. *(ep)anaphora*, *epibolē*) – to paties žodžio kartojimas kelių sakinių ar kolų pradžioje, pvz.: „Nejaugi tavęs nesujaudino nei naktinė Palacijaus apsauga, nei budinčios miesto sargybos, nei tautos išgąstis, nei visų dorųjų susibūrimas, nei ši labiausiai saugoma senato posėdžio vieta, nei susirinkusiųjų veidai ir žvilgsniai?“ (Eugenijos Ulčinaitės vert.; *Cat.* I. 1: *Nihilne te… nihil… nihil… nihil… nihil… nihil… moverunt?*).

vienodai užbaigiamos. Fig. 4. Epifora (*conversio*, gr. *epiphora*) – žodžio pakartojimas kolo pabaigoje. „Retorikos Herenijui“ autorius ją vadina konversija (plg. *De or.* III. 206: *tum in extremum conversio*) ir pateikia tokį pavyzdį: „Pūnus romėnų tauta teisingumu nugalėjo, ginklais nugalėjo, kilnumu nugalėjo“ (*Rhet Her.* IV. 19).

viena ir kita. Fig. 5. Simploka (*complexio*, gr. *symplokē*) – „supynimas“, anaforos ir epiforos derinys, pvz., „Kas pasiūlė įstatymą? Rulas. Kas didesnę dalį tautos atbaidė nuo balsavimo? Rulas. Kas vadovavo rinkimams, kas iškvietė kokias panorėjęs tribas, burtais neištraukus jokio prižiūrėtojo, kas išrinko kokius panorėjęs decemvirus? Tas pats Rulas“ (Cic. *Agr.* II. 22).

Visos trys figūros – anafora, epifora ir simploka – paminimos drauge ir itin deskriptyviai, nevartojant nei terminų, nei juos suponuojančių reikšminių veiksmažodžių (*aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut in idem conicitur aut utrumque*). Plg. *De or.* III. 206: *tum a primo* repetitio, *tum in extremum* conversio *et in eadem verba impetus et* concursio *in idem conicitur.*

arba prijungiamas pakartojimas pradžioje ar nukeliamas į galą. Fig. 6–7. Apibūdinimas neaiškus, gali būti suprastas dvejopai. Veiksmažodis *adiungitur* suponuoja „prijungimą“ (*adiunctio*; gr. *epizeuxis*), o jungtukai *aut… aut* skiria dvi figūras arba jos atmainas (plg. *De or.* III. 206: *et adiunctio et progressio*). „Retorika Herenijui“ adjunkcija vadina figūrą, „kai sakinį valdantis veiksmažodis neįterpiamas į vidurį, bet stovi pradžioje arba gale. Kai pradžioje, šitaip: ‘Nuvysta kūno grožis ar dėl ligos, ar dėl senatvės’; kai gale, taip: ‘Ar dėl ligos, ar dėl senatvės kūno grožis nuvysta’“ (*Rhet. Her.* IV. 38). Tai atitinka Kvintilijano *epezeugmenon*, kai nuo vieno veiksmažodžio priklauso keli sakinio dėmenys, ir tas veiksmažodis stovi pradžioje arba gale, pvz.: „Nugalėjo aistra gėdą, įžūlumas baimę, pamišimas sveiką protą“ (*Clu.* 15), arba: „Ne toks esi, Katilina, kad tave ar gėda nuo begėdystės, ar baimė nuo pavojaus, ar sveikas protas nuo šėlo bent sykį sulaikytų“ (*Cat.* I. 22). Kita vertus, Cicerono apibūdinime žodžiai *idem iteratum* („tas pats (*sc.* žodis) pakartotas“) leidžia manyti, jog kalbama apie tam tikrą pakartojimo (*iteratio*, *repetitio*, *geminatio*) rūšį, kai žodis pakartojamas sakinio pradžioje arba gale, pvz., „Prikelkite, prikelkite, jei galite, jį iš numirusiųjų“ (*Mil.* 91) arba „Pasigailėk, meldžiu, meldžiu!“ (*Parce, precor, precor*, Hor. *Carm.* IV. 1. 2). Plg. toliau tuo pačiu veiksmažodžiu *iteret* apibūdinama minties figūra pakartojimas (*iteratio*, § 137).

tas pats žodis… skirtingomis reikšmėmis. Fig. 8. Perkėlimas (*traductio*) – to paties žodžio pavartojimas keliskart pagrečiui kiek skirtingomis reikšmėmis (plg. *De or.* III. 206: *et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio*). Iš „Retorikoje Herenijui“ pateiktų pavyzdžių matyti, kad vienais atvejais ši figūra panaši į daugialinksnį (*polyptōton*), kai tas pats žodis keliskart pavartojamas įvairiais linksniais, pvz., „Kam gyvenime nėra nieko mielesnio už gyvenimą, tas negali dorai nugyventi gyvenimo“ (*Rhet. Her.* IV. 20). Kitais atvejais – į paronomasiją, kai žaidžiama homonimiškais žodžiais, pvz., *‘Cur eam rem tam studiose curas,*

quae tibi multas dabit curas?' Item: 'Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.' (*Rhet. Her.* IV. 21); *his de causis ego huic causae patronus exstiti* (Cic. *Rosc. Am.* 5). Pastaroji figūra neišverčiama, bet puikus jos pavyzdys – Vlado Šimkaus „Tobulas eilėraštis": „Vosilką rankoje laikai / visai kitaip negu po karo. / Atėjo nuostabūs laikai. / Miške rasos žemčiūgai karo." *etc.*

atkarpos užbaigiamos vienodais linksniais ar veiksmažodžių galūnėmis. Fig. 9–10. „Lygialinksnis" (*homoioptōton*) – kai kelios frazės pagrečiui baigiasi tuo pačiu linksniu, ir „lygiagalis" (*homoioteleuton*) – kai kelios frazės pagrečiui baigiasi ta pačia veiksmažodžio galūne. *Homoioptōton*: „dieviškąjį Cereros palankumą, apeigų senumą, šventovės neliečiamumą šio didžiausio ir įžūliausio nusikaltėlio bausme norėjo atpirkti" (*Verr.* II. 4. 111); „iždo grobstytoją, Azijos ir Pamfilijos niokotoją, Miesto teisės galvažudį, Sicilijos provincijos pragaištį ir prakeiksmą" (*Verr.* I. 2). *Homoioteleuton*: „Jų skausmas buvo toks didelis, kad Veris atrodė tarsi antrasis Orkas, atėjęs Henon ne Prozerpinos išsivežti, bet pačios Cereros pasigrobti" (*Verr.* II. 4. 111); „nėra tokios šventovės, kurios negalėtų išniekinti, tokios tvirtovės, kurios pinigai negalėtų įveikti" (*Verr.* I. 4); „ieškojo žmogaus ne nusikaltimui tirti, bet man skirtam teismo laikui užimti" (*Verr.* I. 6). „Retorika Herenijui" abi šias figūras vadina „panašiai užsibaigiančiu" (*similiter cadens*, *Rhet. Her.* IV. 28), nors pažymi dvi jos atmainas. Cicerono formuluotėje irgi galime įžvelgti skirtį, nors nėra aiškių terminų (*similiter vel cadunt verba vel desinunt*, plg. *De or.* III. 206: *quae similiter desinunt aut quae cadunt similiter*). Vėlesni gramatikai aiškiai skiria šias figūras, nes homojoteleutas pasižymi ryškesniu metriniu ritmu (Rutilius Lupus II. 14, *RL*, Halm 1863).

gretinami priešingi dalykai. Fig. 11. Antitezė (*contrarium*, *contentio*, *contrapositum*, gr. *antitheton*, *antithesis*): „patikėjo ne tik tavo galiai, bet ir globai" (*Verr.* II. 4. 14); „pats paminklas primins ir savųjų žiaurumą, ir mūsų prielankumą" (*Verr.* II. 4. 73), dar žr. § 166. Kvintilijanas

ją vadina *contrapositum* ir skiria kelias rūšis: „žodis priešinamas su žodžiu (Cic. *Clu.*15), junginys su junginiu, sakinys su sakiniu“ (Quint. *Inst.* II. 8. 21).

palaipsniui kopiama aukštyn. Fig. 12. Laipsniavimas (*gradatio, ascensus*, gr. *klimax*) – kai kiekvienos frazės paskutinis žodis pakartojamas kitos frazės pradžioje ir tarsi laiptais kopiama aukštyn (...x / x...y / y...z): „Mieste sukuriama prabanga, iš prabangos neišvengiamai kyla godumas, iš godumo prasiveržia įžūlumas, iš čia gimsta visi nusikaltimai ir piktadarystės“ (*Rosc. Am.* 75). Pažymėtina, kad dabartinės retorikos gradacija (laipsniavimu) vadina kitą figūrą, Antikos retorių vadintą augimu (*incrementum*, gr. *auxēsis*): „žodžių, frazių, pasakymų išvardijimas stiprėjančia arba silpnėjančia tvarka“ (Koženiauskienė 1999, 285), bet nebūtinai atsiremiant į ankstesnės frazės žodį.

atsisakius jungtukų dėmenys vardijami kapotai. Fig. 13. Bejungtukis jungimas (*dissolutum*, gr. *asyndeton*): „Atiduok pagarbą gimdytojui, nusileisk giminaičiams, atsiduok draugams, paklusk įstatymams“ (*Rhet. Her.* IV. 41).

kažką praleidžiant paaiškinama, kodėl. Fig. 14. „Praėjimas pro šalį“ (*praeteritio, occultatio*, gr. *paraleipsis*) – Cicerono mėgstama retorinė figūra, kai oratorius sako neminėsiąs tam tikrų dalykų, kuriuos čia pat glaustai nurodo. Taigi būtent tuo „neminėjimu“ atkreipia į juos dėmesį (Kučinskienė 2019, 397). Būdingi žodžiai, kuriais įvedama ši figūra, yra „praeinu pro šalį, praleidžiu, palieku nuošaly ir pan.“ (*praetereo, praetermitto, omitto*). Pvz.: „Nekalbėsiu apie prievartą laisviesiems, išniekintas šeimų motinas – tai, ko anuomet paimtame mieste nei priešų neapykanta, nei karių savivalė, nei karo papročiai, nei nugalėtojo teisė neprileido; kartoju, palieku visa tai nuošaly, kas šito per trejus metus įvykdyta“ (*Verr.* II. 4. 116). Kvintilijanas *occultatio* laiko minties figūra (Quint. *Inst.* IX. 3. 98), ir Cicerono ji dar kartą paminėta prie minties figūrų § 137.

pataisome patys save tarsi priekaištaudami. Fig. 15. Pataisymas (*correctio, reprehensio*, gr. *epitimēsis, epanorthōsis etc.*) – kai atmetama, kas buvo pasakyta, ir pataisoma tinkamesniu žodžiu, pvz., „Jei jis būtų paprašęs savo vaišintojų, na, bent jau užsiminęs, lengvai to būtų pasiekęs“ (*Rhet. Her.* IV. 36); „O romėnų tautos atlaidùme ar, tiksliau sakant, stebėtinas ir nesibaigiantis pakantùme!“ (*Verr.* II. 5. 74); „Prieš mane išstato kilmingųjų, tiksliau sakant, pasipūtusių žmonių tuščius vardus“ (*Verr.* I. 15).

sušukimu perteikiama nuostaba ar klausimas. Fig. 16. Sušukimas (*exclamatio*, gr. *ekphōnēsis*), pvz., „Kas per laikai, kas per papročiai!“ (*Cat.* I. 1); „O amžino atminimo verti teismai! O ypatingas mūsų luomo įvertinimas! Romėnų tautos sąjungininkai nebenori teismų dėl turto prievartavimo, kuriuos mūsų protėviai įsteigė pačių sąjungininkų labui!“ (*Verr.* I. 42). Kvintilijanas kritikuoja Ciceroną už tai, kad *exclamatio* priskyrė prie kalbos figūrų; pasak jo, tai minties figūra, nes perteikia jausmus – pasipiktinimą, nustebimą, skausmą ir pan.

tas pats daiktavardis... skirtingais linksniais. Fig. 17. Daugialinksnis (gr. *polyptōton*) – to paties žodžio kartojimas skirtingais linksniais (*De or.* III. 206: *quod in multis casibus ponitur*), pvz.: „Taip, teisėjai, jis tikrai buvo Azijoje ir savo tėvui, narsiam vyrui, buvo pagalba pavojuose, parama vargstant, džiaugsmas nugalėjus. O jeigu jau pati Azija įtariama palaidumu, pagyros vertas ne tas, kuris niekada nėra regėjęs Azijos, o tas, kuris Azijoje kukliai gyveno. Tad reikėjo priekaištauti ne dėl pačios Azijos, kurioje jo šeima įgijo šlovę, ⟨...⟩ o dėl kokios nors niekšybės ar gėdingo elgesio, kurio arba Azijoje išmoko, arba iš Azijos į namus parsinešė“ (*Mur.* 12, Jolantos Gelumbeckaitės vert.). „Retorika Herenijui“ šią figūrą laiko paronomasijos atmaina (*Rhet. Her.* IV. 30–31).

§ 136

minties pakreipimo. *Conformatio sententiae* – „minties suformavimas“, artimiausias terminas „minties figūrai“. Figūros (*figurae*, gr. *schēmata*) –

kūno padėtys judant, pozos, nutolusios nuo stabilaus nejudrumo, retorikoje – visi posakiai, nutolę nuo šnekamosios kalbos normos. „Figūra, kaip aiškėja iš paties vardo, – tai tam tikras kalbos suformavimas (*conformatio orationis*), nutolęs nuo įprastos ⟨...⟩ vartosenos“ (Quint. *Inst.* IX. 1. 4).

§ 137–139 Trijuose paragrafuose Ciceronas pamini 45 minties figūras. Kai kurios jų kartojasi arba skiriasi mažais niuansais. Stephenas Usheris teigia, kad sudarant šį sąrašą Ciceronui turėjusi įtakos Demosteno kalba „Už Ktesifontą apie vainiką“, nes joje yra visos čia išvardytos minties figūros (Usher 2008). Į Demosteną aiškiai referuoja ir įžanginis paragrafas § 136, be to, žinome, kad rašydamas „Oratorių“ Ciceronas panašiu metu vertė Demosteno ir Aischino kalbas, žr. *comm. ad* § 28. Vis dėlto tos pačios figūros maždaug ta pačia seka išvardytos jau prieš dešimtmetį parašytame traktate „Apie oratorių“ (III. 202–204), tik ten jų per 50. Abiejuose traktatuose daugeliu atveju Ciceronas nepasako termino, bet jis numanomas iš veiksmažodžio, kuriuo apibūdinamas veiksmas. Išsamiau apie minties figūras su daugiau pavyzdžių žr. *Rhet. Her.* IV. 47–69; Quint. *Inst.* IX. 2; Aquila Romanus (*RL*, Halm 1863, 22–37); Iulius Rufinianus (*RL*, Halm 1863, 38–47), taip pat Lausberg 1998, § 755–910.

§ 137

uždelsdamas prie vienos minties. Fig. 1. *Commoretur – commoratio* (*De or.* III. 202, gr. *epimonē*) – „uždelsimas, sugaišimas“. „Retorika Herenijui“ pateikia tokį apibrėžimą: „Uždelsimas būna tada, kai uždelsiama ilgiau ir nuolat grįžtama prie stipriausios temos, kurioje slypi visa bylos esmė“, ir pažymi, kad tinkamas šios figūros panaudojimas – oratoriaus talento ženklas. Be to, nepateikia jokio pavyzdžio, nes komoracija negalinti būti išskirta kaip atskiras narys, bet tarsi kraujas pasklidusi po visą kalbos kūną (*Rhet. Her.* IV. 58).

kažką sumenkins. Fig. 2. *Extenuet – extenuatio* (*De or.* III. 202, *deminutio*, gr. *exouthenismos, meiōsis*) – savo paties ar savo ginamojo privalumų sumenkinimas, siekiant išvengti priešiškumo (*Rhet. Her.* IV. 50). Kartais, ypač jei nukreipta į priešininkus, ši figūra artima pašaipai (*huic adiuncta illusio*, *De or.* III. 202). Julijus Rufinijanas pateikia pavyzdį iš Katono Vyresniojo kalbos: „Antijochas laiškais karui vadovauja, rašikliu ir rašalu kariauja“ (*RL*, Halm 1863, 40. 7–9).

pašieps. Fig. 3. *Irrideat – irrisio* (*illusio – De or.* III. 202, gr. *diasyrmos, chleuasmos*) – pajuokavimas, pašaipa. Anksčiau minėtajai artima figūra. Pajuokavimų rūšis Ciceronas išsamiai aptaria *De or.* II. 217–290. Akvila Romanas kaip *irrisio* pavyzdžius pateikia Cicerono „Už Mureną“, kur jis pašiepia savo oponento juristo Sulpicijaus profesiją (*Mur.* 25 *sqq*). Kvintilijanas (VIII. 6. 54) *illusio* vartoja kita prasme, kaip ironijos sinonimą.

atsitrauks nuo temos ir pakeis mintį. Fig. 4. Digresija (*digressio, egressus, egressio, excursus*, gr. *parekbasis*): „atsitraukimas nuo temos (*digressio*), kuris, viena vertus, maloniai išblaško, kita vertus, reikalauja tinkamo ir sklandaus sugrįžimo prie temos“ (*De or.* III. 203). Kvintilijanas Homerą laiko digresijos meistru (Quint. *Inst.* X. 1. 49–50), bet retorikoje išskiria Cicerono „Verines“ kaip šios rūšies pavyzdžių šaltinį: „Jų esama daugybės ir per visą kalbą pasireiškia įvairiais nukrypimais, kaip antai žmonių ir vietų pašlovinimas, kraštų aprašymas, kažkokių tikrų ir pasakiškų žygių pristatymas. Šios rūšies yra Sicilijos pašlovinimas ir Prozerpinos pagrobimas ‘Verinėse’“ (Quint. *Inst.* IV. 3. 12). Be šių dar paminėtume pasakojimą apie Henos Cererą (*Verr.* II. 4. 105–115), Sirakūzų miesto aprašymą (II. 4. 117–119), pasakojimą apie Verio – imperatoriaus – nederamą gyvenimo būdą (II. 5. 25–39) *etc.* Plg. *declinatio* § 138, fig. 36.

paskelbs, apie ką ketina kalbėti. Fig. 5. *Proponat – propositio* (*De or.* III. 203, gr. *pro(ek)thesis*) – „padėjimas į priekį“, paskelbimas, apie ką

toliau ketinama kalbėti. Tai ne tiek minties figūra, kiek medžiagos dėstymo būdas. Pvz.: „Kadangi apie karo pobūdį jau pasakiau, dabar trumpai pakalbėsiu apie jo sunkumą“ (*Man.* 20).

užbaigęs dalį, ją apibendrins. Fig. 6. Dėl šios figūros tyrėjų nuomonės išsiskiria. Veiksmažodis *definiat* suponuoja *definitio* (gr. *horismos*) – apibrėžimą, kai trumpai ir aiškiai apibūdinamos būdingos savybės (*Rhet. Her.* IV. 35). Tokios nuomonės laikosi Haraldas Merklinas. Bet „Apie oratorių“ šioje vietoje paminėta *seiunctio* – atskyrimas, apibendrinimas to, kas buvo pasakyta (*De or.* III. 203: *ab eo, quod est dictum, seiunctio*). Atrodo, jog veikiau kalbama apie apibendrinimą, pabaigus kažkurią kalbos dalį (Sandys, Piderit). Juo labiau kad ši figūra paminėta iškart po propozicijos: oratorius paaiškins, ką ketina kalbėti, o užbaigęs kiekvieną iš nurodytų dalių, trumpai apibendrins. Taigi, Cicerono apibūdinta figūra artimiausia *complexio* – „sujungimas, kuris trumpai apibendrina, surišdamas kalbos dalis“ (*Rhet. Her.* II. 28: *quae concludit breviter colligens partes orationis*). Paprasčiausi pavyzdžiai – tokios frazės kaip „bet apie tai pakaks“, „kam daug kalbėti?“) ir pan.

pats save sugrąžins prie temos. Fig. 7. *Reditus ad propositum* (*De or.* III. 203, *reversio*, *regressio*, gr. *epanodos*, *aphodos*) – sugrįžimas prie pagrindinės temos po digresijos ar tiesiog per daug nukrypus minčiai.

pakartos ką pasakęs. Fig. 8. *Iteret – iteratio* (*De or.* III. 203, gr. *epanalēpsis*) – svarbios minties pakartojimas. Nepainioti su kalbos figūra *geminatio*, *anadiplōsis* – žodžių pakartojimu (§ 135).

padarys logiškas išvadas. Fig. 9. *Concludat – conclusio* (*De or.* III. 203, gr. *syllogismos*) – išvada, logiškas argumento užbaigimas. Pvz.: „Jei danajams buvo išpranašauta, kad negalės paimti Trojos be Filokteto strėlių, o šios niekam kitam nebuvo skirtos, kaip tik pražudyti Aleksandrui, vadinasi sunaikinti Aleksandrą ir buvo tolygu paimti Trojį“ (*Rhet. Her.* IV. 41). Iš tiesų tai yra silogizmas ir priklauso ne tiek retorikos, kiek

logikos (filosofijos) sričiai, galbūt todėl Kvintilijanas *conclusio* nelaiko minties figūra (Quint. *Inst.* IX. 3. 98).

spaus priešininką klausimais. Fig. 10. *Interrogando – interrogatio* (*rogatio – De or.* III. 203, gr. *erōtēma, erōtēsis*) – dažniausia retorinio klausimo rūšis, kai mintis perteikiama klausimu, nereikalaujančiu atsakymo. Klausiamasis sakinys formuluojamas taip, kad kalbančiajam palankus atsakymas yra aiškus iš pačios situacijos. „Kaip? Tie tavo gyrėjai argi nėra mano liudytojai?“ (*Quid? isti laudatores tui nonne testes mei sunt?, Verr.* II. 4. 19); „Jei konsulas tebėra Antonijus, Brutas – priešas: jei Brutas respublikos sergėtojas, Antonijus – priešas. Ar galime abejoti, kas yra kas?“ (*Si consul Antonius, Brutus hostis: si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius. Num igitur utrum horum sit dubitare possumus?, Phil.* IV. 8). Įdomu tai, kad sakoma „spaus klausimais“ (*interrogando urgeat*), tarsi tų klausimų būtų daug vienoje vietoje (pasyvusis tariamas dialogas, žr. Kučinskienė 2008, 36, pvz., *Cat.* I. 1; *Man.* 31–33; *Div. Caec.* 20–22).

tarsi klausiamas atsakinės pats sau. Fig. 11. Subjekcija (*subiectio – Rhet. Her.* IV. 33, *quasi percontatio expositioque sententiae suae – De or.* III. 203, gr. *hypophora*) – kai kalbantysis tarsi tardamasis pats su savimi ar su priešininkais užduoda klausimus ir čia pat pateikia galimus variantus (išsamiau žr. Kučinskienė 2008, 50–55). Veikale „Apie oratorių“ Ciceronas pateikia tokį pavyzdį iš Gajaus Grakcho kalbos: „Kur aš vargšas dėsiuos? Kur sugrįšiu? Gal į Kapitolijų? Bet jis sudrėkęs brolio krauju. Gal namo? Ar kad išvysčiau vargšę motiną, aimanuojančią ir prislėgtą?“ (*De or.* III. 214). „Retorikos Herenijui“ autorius rekomenduoja subjekciją kaip ypač veiksmingą, pasižyminčią įtaiga ir svarumu (*Rhet. Her.* IV. 34).

viena sakys, bet norės būti suprastas priešingai. Fig. 12. Ironija (*dissimulatio, illusio, ironia, inversio verborum*, gr. *eirōneia*). „Apie oratorių“ ši figūra apibūdinta išsamiau: „Tai, kas ypač įsirėžia į žmonių protus, –

apsimetimas (*dissimulatio*), kai sakoma viena, o turima galvoje kita“ (*De or.* III. 203). Pvz.: „Negi leisi, kad Silanijono kūrinį ⟨...⟩ turėtų kažkas kitas ⟨...⟩ o ne Veris – subtiliausio skonio didysis meno žinovas?!“ (*Verr.* II. 4. 126).

abejos, ką ir kaip jam kalbėti. Fig. 13. *Addubitet – dubitatio* (*De or.* III. 203, gr. *diaporēsis*). „Abejojimas (*dubitatio*) sukuriamas tada, kai kalbėtojas, rodos, klausia, kurį iš dviejų ar daugiau žodžių turėtų pavartoti, kaip antai: ‘Labiausiai tuo metu respublikai kenkė konsulų – ar, derėtų sakyti, kvailumas, ar piktybiškumas, ar viena ir kita’“ (*Rhet. Her.* IV. 40). Plg.: „Kuo man pirmiausia skųstis, teisėjai, nuo ko geriausia pradėti, kokios kieno pagalbos prašyti? Ar nemirtingųjų dievų, ar romėnų tautos, ar jūsų, šiuo metu turinčių didžiausią galią, maldauti apginti?“ (*Rosc. Am.* 29).

suskirstys į dalis. Fig. 14. *Dividat – divisio* (gr. *merismos*) – suskirstymas, „kuris suskirsto klausimą dalimis ir kiekvieną atmeta pagrįstu samprotavimu, štai taip: ‘Kodėl turėčiau kažką tau prikaišioti? Jei esi doras, tu to nenusipelnei, jei nedoras, tavęs tai nesujaudins’“ (*Rhet. Her.* IV. 52). Panašiai *divisio* apibūdina Kvintilijanas: „Priešininkui suteikiama galimybė rinktis iš dviejų [atsakymų], kurių vienas būtinai yra teisingas, ir pasiekiama, kad bet kuris jam būtų žalingas“ (Quint. *Inst.* V. 10. 69). Ši figūra, įvairiai vadinama romėnų retorikoje (*complexio, comprehensio, duplex conclusio*), atitinka gr. *dilēmma(ton)*, kurią pats Ciceronas meistriškai vartoja kalbose (Craig 1993). „Apie oratorių“ šioje vietoje paminėta *distributio*, kuri labiau atitinka padalijimą § 138.

kai ką praleis ir nekreips dėmesio. Fig. 15. Figūra, kurios atitikmens nėra tarp traktate „Apie oratorių“ išvardytų minties figūrų, – praėjimas pro šalį (*praeteritio, occultatio*, gr. *paraleipsis*; plg. Quint. *Inst.* IX. 2. 4: *quae reliquenda, quae contemnenda sint iudicare*). Ji jau buvo minėta § 135 prie kalbos figūrų: *aliquid praetereuntes cur id faciamus*

ostendimus. Nors šįkart jos apibūdinime nėra terminą suponuojančio raktinio veiksmažodžio (plg. § 135 *praetereuntes – praeteritio*), atrodo, kad abu kartus kalbama apie tą pačią figūrą ar, kaip mano Sandysas (1885, 143–144), jos atmainas. Kadangi čia figūra paminėta iškart po *divisio*, galima manyti, kad kalbama apie tokius atvejus, kai suskaidžius klausimą į dalis kažkurios atsisakoma, ir tai bus ne apsimetinėjimas, o greičiau nutylėjimas (plg. toliau *reticentia*). Pvz.: „Nesielgsiu su tavimi, kaip teisėtai galėčiau, nesakysiu, ką turbūt privalėčiau, nes teismas vyksta pagal tam tikrą įstatymą: ne kokią narsą parodei karo reikaluose turi mums paaiškinti, bet kaip savo rankas nuo svetimo turto suturėjai. Kartoju, taip nesielgsiu, bet paklausiu, ko pats, kaip suprantu, labiausiai nori: ką tu nuveikei, kokius žygdarbius atlikai kare?“ (*Verr.* II. 5. 4).

apsidraus iš anksto. Fig. 16. *Praemuniat – praemunitio* (*De or.* III. 204, gr. *proparaskeuē, prokatalēpsis*) – apsidraudimas. Albertas Yonas čia įžvelgia toliau minimą *anteoccupatio* / *prolēpsis* (Yon 1964, cii), bet raktinis veiksmažodis (*praemuniat*) ir palyginimas su figūrų eiliškumu veikale „Apie oratorių“ greičiau nurodo į *praemunitio*, nors skirtis tarp šių dviejų figūrų sunkiai apčiuopiama. Kvintilijanas, aptardamas įvairius prezumpcijos (*praesumptio, prolēpsis*) atvejus, kaip pavyzdį pateikia Ciceronо „Divinacijos prieš Cecilijų“ pradžią, kur oratorius iš anksto pasiaiškina, kodėl jis, lig šiol visada buvęs gynėju, ėmėsi kaltintojo vaidmens (Quint. *Inst.* IX. 2. 17). Manytume, kad tai labiausiai primena „išankstinį apsidraudimą“.

permes kaltę priešininkui… pats yra kaltinamas. Fig. 17. Trajekcija (*traiectio in alium – De or.* III. 204, gr. *metastasis* – kaltės nukreipimas nuo savęs ir permetimas kitam (Quint. *Inst.* IX. 2. 4). Pvz.: „tai ne mano kaltė, tik aplinkybių sutapimas“ (*Cat.* II. 3: *non est mea culpa, sed temporum*).

§ 138

neva tarsis su klausytojais... su priešininku. Fig. 18. *Communicatio* (gr. *anakoinōsis*) – „pasikalbėjimas, kai tu neva tariesi su savo klausytojais“ (*De or.* III. 204). Nuo dubitacijos ji skiriasi tuo, kad oratorius tariasi su publika ne dėl kalbos turinio, bet dėl to, kaip jam derėjo ar dera elgtis. Pvz.: „Dabar aš klausiu jūsų, teisėjai, ką, jūsų manymu, turėčiau daryti“ (*Verr.* I. 32).

pavaizduos žmonių kalbas ir papročius. Fig. 19. Toks apibūdinimas (*sermones moresque describat*) talpina dvi tos pačios retorinės figūros atmainas. Raktinis veiksmažodis *describat* suponuoja *descriptio morum* – papročių pavaizdavimą, kuris turi atskleisti žmogaus charakterį. Veikale „Apie oratorių“ tai vadinama „papročių ir gyvenimo mėgdžiojimu“ (*morum ac vitae imitatio*) ir pripažįstama, kad tai „itin svarbus kalbos papuošimas, bene tinkamiausias, norint patraukti ar net sujaudinti klausytojus“ (*De or.* III. 204). Geriausiai ši figūra žinoma etopėjos pavadinimu. Plg. Quint. *Inst.* IX. 2. 58: *Imitatio morum alienorum, quae* ἠθοποιία *uel, ut alii malunt,* μίμησις *dicitur.* Tokių pavyzdžių randame ne vieną Cicerono kalbose, pvz., spalvinga Katilinos bendrų charakteristika: „Juos matote glotniai susišukavusius, spindinčius nuo tepalų, bebarzdžius arba nuostabiai barzdotus, plačiomis ir ilgomis tunikomis, įsisupusius į bures, o ne į togas“ (*Cat.* II. 22, Eugenijos Ulčinaitės vert.); išsamus Chrisogono gyvenimo būdo ir išvaizdos aprašymas (*Rosc. Am.* 133–135) ir kt. Kita vertus, pasakymas „pavaizduos kalbas“ veda į kitą etopėjos rūšį – charakteristiką per kalbą (*sermocinatio, ēthopoiia*). Tai pramanyta kito realaus žmogaus kalba, įvesta į oratoriaus kalbą, pvz., *Mil.* 93–94. Kad būtų įtikinama, svetima kalba turi būti tikroviška, t. y. atitikti kalbančiojo charakterį ir kalbos aplinkybes, todėl sermocinacija yra svarbi charakterizavimo priemonė. Kurdamas veikėjo kalbą, oratorius tuo pačiu kuria jo charakterį – *ēthos*, – iš čia terminas *ēthopoiia* (Kučinskienė 2008, 42).

nebyliuosius privers prabilti. Fig. 20. Prosopopėja (*personarum ficta inductio* – *De or.* III. 205, *fictio personae*, *conformatio*, gr. *prosōpopoiia*) – ne realaus asmens, bet personifikuotos būtybės arba mirusio žmogaus pramanyta kalba, įvesta į oratoriaus kalbą. Žr. § 85 ir *comm. ad loc.*

nukreips dėmesį nuo to, kas vyksta. Fig. 21. Dar viena figūra, dėl kurios nesutaria komentatoriai. Raktinis veiksmažodis *avertat* [*animos*] suponuoja *aversio*, geriau žinomą graikišku apostrofos (*apostrophē*) pavadinimu. Tai netikėtas kalbos adresato pakeitimas, kai oratorius „nusigręžia" nuo tiesioginio adresato – teisėjo – ir staiga „atsigręžia" ir kreipiasi į kurį nors kitą teismo dalyvį. (Apie apostrofos svarbą „Verinių" komponavimo strategijoje žr. Kučinskienė 2019, 48–49, 429, 441 *et passim*). Tačiau atrodo, kad čia pateiktas apibūdinimas reiškia ką kita, o analogiškoje „Apie oratorių" vietoje paminėtas „suklaidinimas" – *erroris inductio* (*De or.* III. 205). Nesusipratimas kyla iš dvejopo apostrofos pobūdžio, kurį atskleidžia Kvintilijanas: „Nuo teisėjo nugręžta (*aversus*) kalba, vadinama apostrofa, nuostabiai veikia klausytojus, kai arba užsipuolame priešininkus: 'O ką gi tavasis, Tuberonai, apnuogintas kardas veikė Farsalo rikiuotėje?' (Cic. *Lig.* 9), arba ko nors šaukiamės: 'Jus, Albos kalvos ir giraitės meldžiu ir šaukiuosi liudytojais' (*Mil.* 85), arba maldaujame, kad sukeltume neapykantą: 'O Porcijaus, o Sempronijaus įstatymai!' (*Verr.* II. 5. 163). Tačiau nusigręžimu (*aversio*) vadinama ir tokia kalba, kuri nukreipia klausytoją nuo svarstomo klausimo" (Quint. *Inst.* IX. 2. 38). Taigi apostrofa gali reikšti ne tik *nusigręžimą* nuo klausytojo, bet ir *nusigręžimą* nuo nagrinėjamos temos (Lausberg 1998, § 848). Akivaizdu, kad Ciceronas čia turi galvoje pastarąjį variantą.

sužadins linksmumą ir juoką. Fig. 22. Linksmumo sukėlimą (*in hilaritatem convertat*, plg. *ad hilaritatem impulsio*, *De or.* III. 205, gr. *charientismos*) šioje vietoje Ciceronas pateikia kaip minties figūrą, kurią skiria nuo pašaipos (fig. 3: *irrisio*, § 137) ir ironijos (fig. 12: *dissimulatio, ironia*,

§ 137), bet toliau linksmumą (*hilaritas*) dar mini prie kitų kalbos privalumų (*alias virtutes dicendi*, § 139). Skirtis nėra labai aiški. Galima manyti, jog linksmumą sukelia ir prajuokina nepikti pajuokavimai (*sales*), būtent tasai porūšis, kuris § 87 buvo pavadintas *facetiae*, kaip priešprieša kandžiai pašaipai *dicacitas* (žr. *comm. ad* § 87). Tokie pajuokavimai lygiai pasklinda po visą kalbą (*aequabiliter in omni sermone fusum*, *De or.* II. 218) ir padaro ją žavingą ir maloniai linksmą. Smagi, linksma (*hilaris*) kalba yra priešinga rimtai, rūsčiai (*tristis* – Quint. *Inst.* VIII. 3. 49).

jis iš anksto atsakys į... priekaištą. Fig. 23. *Ante occupet – anteoccupatio* (*De or.* III. 205, *anticipatio*, gr. *pro(kata)lēpsis*) – užbėgimas už akių. Artima figūra anksčiau minėtam apsidraudimui (fig. 16: *praemunitio*). Kvintilijanas jas abi laiko prezumpcijos variacijomis. Užbėgimas už akių sukuriamas tada, kai oratorius, numatydamas galimus prieštaravimus bei klausimus, iš anksto įkomponuoja juos į kalbą ir į juos atsako, užbėgdamas už akių. Svetima numanoma frazė dažniausiai įvedami į kalbą žodžiais „kas nors pasakys“ (*dicet aliquis*, *dixerit quispiam*), „kas nors paklaus“ (*quaeret quispiam*), „galbūt pasakysi“ (*fortasse dices*) ir pan. arba tiesiog prieštaravimą perteikiančiu *at* (*enim*), pvz., § 143–145, 215. Išsamiau Kučinskienė 2008, 70–72.

įves palyginimus. Fig. 24. *Similitudo* (*conlatio*, gr. *parabolē*) – palyginimas drauge su toliau minimu pavyzdžiu (*exemplum*) traktate „Apie oratorių“ pateikiami poroje kaip „dvi ypač paveikios priemonės“ (*duo illa, quae maxime movent*, *De or.* III. 205). „Retorikoje Herenijui“ nurodoma, kad palyginimas kuriamas per priešingybę, per neigimą, per sugretinimą, per glaustumą ir pateikiama visų rūšių pavyzdžių (*Rhet. Her.* IV. 59–61).

naudosis pavyzdžiais. Fig. 25. Pavyzdys (*exemplum*, gr. *paradeigma*) – tai „kokio nors veiksmo ar posakio iš praeities pateikimas drauge su tikru autoriaus vardu. Jis naudojamas tais pačiais sumetimais kaip ir palyginimas“ (*Rhet. Her.* IV. 62).

išdalys veiksmą. Fig. 26. Tiek veiksmažodžiai (*tribuens dispertiat*), tiek pats apibūdinimas („skirstydamas išdalys vienam viena, kitam kita“ – *aliud alii tribuens dispertiat*) leidžia čia suprasti padalijimą (*distributio*, gr. *diairesis*) taip, kaip jis paaiškintas „Retorikoje Herenijui“ (IV. 47): „Padalijimas (*distributio*) sukuriamas tada, kai keliems dalykams ar asmenims paskirstomos (*dispertiuntur*) tam tikros užduotys.“ Tačiau traktate „Apie oratorių“ terminu *distributio* įvardijama kita figūra – § 137 minėtas suskirstymas (fig. 14: *divisio*, *dilēmma*). Šioje vietoje *distributio* – kaip kalboje „Už Miloną“, kur svarbiausia mintis „bendruomenė liūdi“ išskaidyta į 6 dalis, tarsi išdalijant vaidmenis: „Liūdi senatas, rauda raiteliai, visi piliečiai prislėgti širdgėlos, gedi municipijai, sielojasi kolonijos, net patys laukai pasigenda tokio geradario, tokio naudingo, tokio prielankaus piliečio“ (*Mil.* 20).

atsikirs bandančiajam pertraukti. Fig. 27. *Interpellatio* (*De or.* III. 205, gr. *parenochlēsis*) – pertraukimas, interpeliacija turi dvejopą prasmę: staigus klausytojo įsiterpimas, priešiška replika iš šalies priverčia oratorių stabtelti ir atsikirsti į ją. Ir viena, ir kita pertraukia vientisą kalbos tėkmę (Koženiauskienė 1999, 341–342). Šiuo atveju Ciceronas akcentuoja būtent antrąją pusę, t. y. oratoriaus atkirtį, sutramdantį pertraukėją (*interpellatorem coerceat – interpellatoris coercitio*; Quint. *Inst.* IX. 2. 2). Pavyzdžiu gali būti teismo situacija, kurią Ciceronas pateikia aptardamas sąmojo rūšis (*De or.* II. 262): garsiajam Markui Krasui ginant Akuleoną, jo priešininką gynė Lucijus Emilijus Lamija, bjaurios išvaizdos žmogus (*deformis*). „Kai jis piktybiškai pertraukinėjo (*interpellaret odiose*) Krasą, šis tarė: ‘Nagi, paklausykime šio gražuoliuko.’ Nuskambėjus juokui, Lamija tarė: ‘Išvaizdos negaliu pakeisti, bet gebėjimus lavinti galiu,’ į tai Krasas atšovė: ‘Tad paklausykime iškalbingojo.’ Dar garsiau nugriaudėjo juokas.“

sakys kai ką nutylįs. Fig. 28. Strelnikova (1972, 448) mano, jog čia turima galvoje anksčiau aptarta kalbos figūra *praeteritio* (fig. 14, § 135), kuri iš tiesų atitinka šį apibūdinimą: oratorius sakosi nutylėsiąs ir neminėsiąs

to, ką iš tiesų pamini. Tačiau raktinis veiksmažodis (*reticere*) ir palyginimas su figūrų eiliškumu traktate „Apie oratorių“ kalba už nutylìmą (*reticentia*, *De or.* III. 205, gr. *aposiōpēsis*). Plg.: „ἀποσιώπησις, kurią Ciceronas vadina nutylimu (*reticentiam*), o Celsas – užtylimu (*obticentiam*), dar kai kas – nutraukimu (*interruptionem*)“ (Quint. *Inst.* IX. 2. 54). Tai minties nutraukimas, reiškiantis didelį susijaudinimą, minčių sumišimą ar paliekant klausytojui suprasti nebaigtą mintį. Klasikinis reticencijos pavyzdys, kurią šioje vietoje pateikia ir Kvintilijanas – Vergilijaus „Enėjidos“ vieta, kur pamatęs įsisiautėjusius vėjus, Neptūnas ima plūstis, tačiau sakinio viduryje susijaudinęs stabteli ir pakeičia minties kryptį („Aš jus, palaukit!.. Tik reikia pirmiau bangas nuraminti“ (Verg. *Aen.* I. 135, Antano Dambrausko vert.).

įspės, ko reikia saugotis. Fig. 29. Figūra, kurios nėra traktato „Apie oratorių“ sąraše (nebent ten esančią *commendatio* laikysime *comminatio* (Sandys 1885, 146), bet tai paneigia Kvintilijano liudijimas (Wisse, Winterbottom, Fantham 2008, 319). Čia kalbama apie retorinę figūrą, kurią Rufinijanas vadina *criminatio* – „įspėjimu, pagrasinimu“. Plg. Rufin. 17 (*RL*, Halm 1863, 43): „pagrasinimas (*criminatio*) yra tarsi paskelbimas (*denuntiatio*, plg. Cic. *Or.* 138: *denuntiet quid caveant*) to, kas nutiks“. Pvz.: „⟨...⟩ saugokitės, teisėjai, kad nepasirodytų, jog jūs davėte pradžią naujoms, daug žiauresnėms proskripcijoms“ (*Rosc. Am.* 153).

išdrįs prabilti laisviau. Fig. 30. *Oratio libera* (*licentia*, gr. *parrhēsia*) – laisva kalba, kai kalbantysis atvirai išsako publikai ar konkrečiam adresatui nemalonią tiesą. Plg. *De or.* 205: „vienas kitas drąsus ar net įžūlus žodis dėl stiprumo“. Pvz.: „Bus tvirtai pasiryžęs ne tik pasakyti viską, kas, mano manymu, susiję su šia byla, bet ir kalbėti noriai, drąsiai, nevaržomai“ (*Rosc. Am.* 31). Kvintilijanas jos nelaiko retorine figūra: „kas mažiau panašu į figūrą (*minus figuratum*) nei tikra laisvė?“ (Quint. *Inst.* IX. 2. 27), tačiau pripažįsta jos emocinį poveikį. Kaip pavyzdį Kvintilija-

nas pateikia Cicerono „Už Ligarijų“, kur oratorius Cezario akivaizdoje atvirai kalba apie savo paties ir savo priešininko dalyvavimą pilietiniame kare Pompėjaus pusėje: „O ką gi tavasis, Tuberonai, apnuogintas kardas, veikė Farsalo rikiuotėje? Kieno krūtinėn kėsinosi jo ašmenys? Kaip nusiteikęs buvo tavasis ginklas? Kaip tavo protas, akys, ranka, sielos įkarštis? Ko troškai, ko geidei? Pernelyg spaudžiu, jaunuolis atrodo sunerimęs“ (*Lig.* 9).

užsiplieks pykčiu. Fig. 31. *Irascatur – iracundia* (*De or.* III. 205, *indignatio*, gr. *aganaktēsis*) – pasipiktinimas, kaip ir trys toliau išvardytos figūros, labiausiai tinka kalbos pabaigai.

ims barti priešininką. Fig. 32. *Obiurget – obiurgatio* (*De or.* III. 205, gr. *epitimēsis*) – papeikimas, pvz., neigiama Katilinos charakteristika (*Cat.* I. 13–18).

prašys pasigailėjimo. Fig. 33. *Deprecetur – deprecatio* (*De or.* III. 205, gr. *paraitēsis*) – prašymas, viena iš retorinio kreipinio rūšių, ypač tinkama peroracijai, pvz.: „Kalbėdamas apie šį kaltintoją, teisėjai, pirmiausia prašysiu (*deprecabor*) ⟨...⟩“ (*Mur.* 58, Jolantos Gelumbeckaitės vert.).

nusižeminęs maldaus. Fig. 34. *Supplicet – obsecratio* (*De or.* III. 205, *obtestatio*, gr. *deēsis*, *hikesia*) – maldavimas, kai oratorius prašo, maldauja dievų ir žmonių užtarimo: „vardan šios tavo dešiniosios aš maldauju“ (*Deiot.* 8); „prašo ir maldauja tavęs, Chrisogonai“ (*Rosc. Am.* 144); „tave, Gajau Flavai, meldžiu ir šaukiuosi liudytoju“ (*Planc.* 104). Koženiauskienė (1999, 333) obsekraciją laiko paveikesne deprekacijos atmaina.

švelnins kaltę. Fig. 35. *Medeatur – purgatio* (*De or.* III. 205, *remotio criminis – Inv.* II. 94). Veiksmažodis *mederi* reiškia „gydyti“, tad įdomus Sandyso (1885, 147) pastebėjimas apie oratoriaus ir gydytojo paraleles (*De or.* I. 186): oratorius kaip gydytojas kalbà nuramina ir gydo sielas bei užglaisto žaizdas (*Part.* 67). Vis dėlto palyginimas su traktate „Apie

oratorių“ išvardytų figūrų sąrašu leidžia čia įžvelgti *purgatio* – „apvalymą“, pateisinimą, kai „kaltinamasis neigia tyčia įvykdęs nusikaltimą“ (*Rhet. Her.* I. 24).

šiek tiek nukryps nuo temos. Fig. 36. *Declinet – declinatio* – nukrypimas. Nuo anksčiau minėtos digresijos (§ 137, fig. 4) šią figūrą skiria tik apibūdinimas „šiek tiek“: *a proposito declinet* aliquantum, plg. fig. 4: *declinet a proposito deflectatque sententiam.* Tai patvirtina ir *De or.* III. 205: „trumpas nukrypimas nuo temos, kitaip nei anksčiau minėtas pasitraukimas“ (*declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio*). Kitose retorikose neturime išsamesnio deklinacijos apibūdinimo nei pavyzdžių, tad jos prasmė nėra aiški. Antai Strelnikova (1972, 448) ją tapatina su digresija, o Yonas (1964, cviii) gretina su kalbos figūra intarpu (*quod interpositionem uel interclusionem dicimus, Graeci* παρένθεσιν ⟨*siue*⟩ παρέμπτωσιν *uocant*, Quint. *Inst.* IX. 3. 23). Ciceronas jos nelaiko tapačia (*De or.* III. 205), bet funkciškai artima digresijai, plg.: „⟨...⟩ kalbos eigoje, kažką įrodžius ar paneigus, randasi pastiprinančių nukrypimų“ (*declinationes ad amplificandum dantur, Part.* 52).

pageidaus. Fig. 37. *Optet – optatio* (*De or.* III. 205, *precatio*, gr. *euchē*) – pageidavimas. Rufinijanas (28, *RL*, Halm 1863, 45) ją vadina *precatio* („maldavimas“) ir kaip pavyzdį pateikia „Pirmosios Katilinarijos“ pabaigą, „O tu, Jupiteri, ⟨...⟩ tu visus dorųjų žmonių nedraugus ⟨...⟩ gyvus ar mirusius, amžinomis bausmėmis nubausi“ (*Cat.* I. 33).

prakeiks. Fig. 38. *Exsecretur – exsecratio* (*De or.* III. 205, gr. *ara*) – prakeiksmas, maldavimas prakeikiant. Pateikta greta optacijos, eksekracija suprantama kaip jos priešprieša. Rufinijanas (15, *RL*, Halm 1863, 42–43) pavyzdį pateikia iš Cicerono „Verinių“: „Koks išsigimėliškas nusikaltimas, kurį reikia tremti į tolimiausius žemės pakraščius!“ (*Verr.* II. 1. 40).

stengsis pasirodyti artimas klausytojams. Fig. 39. *Fiet... familiaris – conciliatio* (*De or.* III. 205, gr. *synoikeiōsis*) – pirminė reikšmė „suartėjimas, susigyvenimas“, t. y. palankumo įsigijimas, iš esmės nėra retorinė figūra, greičiau kalbos įžangai keliamas tikslas.

§ 139

taip sakant, stiliaus dorybių. Kaip atskira grupė išvardijamos šešios figūros, pavadintos „tarsi kalbos dorybėmis“ (*dicendi quasi virtutes*): 1) glaustumas, 2) akivaizdumas, 3) hiperbolė, 4) emfazė, arba nuoroda, 5) linksmumas, 6) etopėja. Nelabai aišku, kuo jos skiriasi nuo minties figūrų, juo labiau kad dvi paskutiniosios kartojasi, be to, veikale „Apie oratorių“ kai kurios jų paminėtos kaip tik prie *figurae sententiarum.*

glaustumo. Fig. 40. Glaustumas (*brevitas*, gr. *brachylogia*) yra kalbos, ypač naracijos, privalumas (*De or.* II. 326), bet juo piktnaudžiaujant kyla pavojus įpulti į neaiškumą (Quint. *Inst.* VIII. 3. 82). Kita vertus, Kvintilijanas mini *brachylogia* ir tarp figūrų – kaip bejungtukį jungimą (gr. *asyndeton*), priešingybę daugiajungtukiam jungimui (*polysyndeton*, Quint. *Inst.* IX. 3. 50).

pasakojamą dalyką jis tarsi padės prieš akis. Fig. 41. Retorikos teorijoje ši pasakojimo technika apibūdinama įvairiai: „Retorikos Herenijui“ autorius ją vadina parodymu (*demonstratio*; IV. 68): kai praeities įvykis taip perteikiamas žodžiais, jog atrodo, kad veiksmas vyksta prieš tavo akis (*res ante oculos esse videatur*). Ciceronas ją vadina *sub oculos subiectio* (*De or.* III. 202) ir daugsyk akcentuoja oratoriaus gebėjimą vaizduojamus įvykius „prieš akis padėti“, kad klausytojui atrodytų, jog jis ne tik juos girdi, bet mato ir pats juose dalyvauja (pvz., *Inv.* I. 104, 107). Kvintilijanas šią figūrą įvardija graikišku terminu *enargeia* (*Inst.* VIII. 3. 61 *sqq*), be to, mini keletą panašių figūrų: *sub oculos subiectio, evidentia, hypotypōsis* (IX. 2. 40), kurias vienija akivaizdumo, gyvo aprašymo prin-

cipas, ir, kaip dažnu kartu, pavyzdžiu ima Ciceroną: „Šioje srityje, kaip ir kitose, labiausiai pasižymi Ciceronas. Ar kas nors gali taip neturėti vaizduotės, kad, skaitydamas šią 'Prieš Verį' vietą: 'Stovėjo pakrantėje romėnų tautos pretorius su sandalais, raudonu apsiaustu ir tunika iki kulnų, į kažkokią moterėlę atsirėmęs.' (*Verr.* II. 5. 86), neįsivaizduotų patys matą ir veiksmo vietą, ir Verio išvaizdą, be to, iš nutylėtų dalykų mintyse neatkurtų trūkstamų detalių. Bent jau aš, rodos, iš tiesų matau ir veidą, ir akis, ir abiejų iškrypusius meilikavimus, ir ten buvusiųjų tylų priešiškumą bei drovų varžymąsi" (Quint. *Inst.* VIII. 3. 64). Apie vaizdingo aprašymo svarbą „Verinėse" žr. Vasaly 1993, 104–130, Kučinskienė 2019, 47–48.

išdidins iki neįmanomo. Fig. 42. Hiperbolė (*supralatio atque traiectio*, *De or.* III. 203, *superlatio*, *superiectio*, gr. *hyperbolē*) – perdėjimas. Tai „kalba, prasilenkianti su tiesa, siekiant išdidinti ar sumenkinti" (*Rhet. Her.* IV. 44).

prasmės bus daugiau numanoma nei pasakyta. Fig. 43. *Significatio* (*De or.* III. 202, gr. *emphasis*) – nuoroda: kai žodis ar frazė reiškia daugiau, nei pasakyta, arba kai po nutylėjimu slypi prasmė. Pvz., kai Homeras sako, kad graikai *nusileido* į medinį arklį (*Od.* XI. 523), tuo žodžiu nurodo į arklio didumą. Arba Cicerono užuomina Cezariui kalboje „Už Ligarijų": „Jei turėdamas šitokią laimę, neturėtum tokio atlaidumo, kokio tu pats, kartoju, tu pats savo noru laikaisi – žinau, ką kalbu ⟨...⟩" (Quint. *Inst.* VIII. 3. 83).

kartais rinksis linksmumą. Fig. 44. Turbūt nereikėtų laikyti autoriaus neapdairumu to, kad ta pati figūra (*hilaritas*) pakartota du kartus, plg. fig. 22, § 138 (Yon 1964, cx). Pirmuoju atveju kalbama apie konkretų pajuokavimą, publikos pralinksminimą, antruoju – bendrai apie smagų ir žaismingumą kalbos toną (*perpetua festivitas*, *De or.* II. 219), žavintį klausytojus, bet nesukeliantį juoko.

gyvenimo ir prigimties pamėgdžiojimą. Fig. 45. Dar vienas pasikartojimas, plg. § **138**, fig. 19: *descriptio morum*, *ēthopoiia*. Arba Ciceronas nerūpestingai kartojasi, arba jis turi galvoje kokias nors skirtingas tos pačios figūros atmainas (Yon 1964, cxi, Sandys 1885, 149).

§ **140–148** Prieš imdamas kalbėti apie žodžių jungimą ir sakinio sandarą, autorius dar kartą pasiteisina dėl to, kad ėmėsi „nesvarbaus“, jo statuso neatitinkančio darbo.

§ **140**

anksčiau išsakyti būgštavimai. Dėl temos sunkumo § 1–2, 33, 36, 75.

nuopelnus… senatas įvertino kaip niekieno kito. Už Katilinos sąmokslo atskleidimą 63 m. pr. Kr. senato nutarimu Ciceronui buvo suteiktas Tėvynės tėvo (*pater patriae*) vardas ir jo vardu paskelbtos padėkos maldos dievams. Ciceronas pabrėžia šio pagerbimo išskirtinumą, nes paprastai padėkos maldos buvo skelbiamos pasižymėjusio karvedžio, o ne magistrato vardu („⟨…⟩ pirmą kartą nuo Miesto įkūrimo tai teko padaryti man, togą dėvinčiam žmogui“, *Cat.* III. 15; „⟨…⟩ tokia garbė jokiam togą dėvinčiam pareigūnui iki manęs nebuvo suteikta“, *Cat.* IV. 5; „Nes visus kitus jūs apdovanojote dėkodami už atliktus žygius, ir tik mane vieną – už išgelbėtą valstybę, *Cat.* IV. 20; Eugenijos Ulčinaitės vert.). 57 m. pr. Kr. senatas specialiais nutarimais pavedė provincijų valdytojams pasirūpinti Cicerono saugumu tremtyje, išreikšti padėką jį priglaudusioms miestų bendruomenėms, ir „visiems, kuriems rūpi valstybės gerovė“, iš visos Italijos susirinkti Romon palaikyti įstatymo, grąžinančio jį iš tremties (Cic. *Sest.* 128). Ši formulė (*omnes qui rem publicam salvam vellent*), kaip pabrėžia Ciceronas, iki jo buvo panaudota tik tris kartus (Kaster 2006, 362–363).

išpildyti… bičiulio… pageidavimą. Plg. § 1.

§ 141

kai Mieste vyravo taika. Užuomina į tai, kad, atėjus į valdžią Cezariui, padėtis valstybėje pasikeitė. Plg.: „žvangant ginklams, įstatymai tyli“ (*Mil.* 10: *silent enim leges inter arma*).

pirmą vietą turėjo iškalba, antrą – teisės mokslas. „Kalbama, jog Graikijoje auloidais būti tenka menininkams, nesugebėjusiems tapti kitaroidais. Tą patį ir mes matome: kai kas, nesugebėjęs tapti oratoriumi, griebiasi teisės mokslo“ (*Mur.* 29, Jolantos Gelumbeckaitės vert.).

§ 142

namai puikavosi daugybe mokinių. Plg.: „Juk išties teisės žinovo namai visai bendruomenei yra ištarmių vieta; tai liudija štai mūsų Kvinto Mucijaus namų slenkstis ir prieangis, kurį ⟨...⟩ kasdien mynė gausybė piliečių ir iškiliausių žmonių žiedas“ (*De or.* I. 200). Pats Ciceronas jaunystėje mokėsi pas žymiausią to meto juristą Kvintą Mucijų Scevolą Augurą.

§ 143

Bet. Trys paragrafai iš eilės pradedami jungtuku *at*, suponuojančiu numanomo pašnekovo frazę. Tai pirmiau aptartos „užbėgimo už akių“ figūros pavyzdys (žr. *comm. ad* § 138, fig. 23: *prolēpsis*).

§ 144

mokymas nedera su orumu... jei mokai kaip mokykloje. Plg. § 140: „⟨...⟩ tokiam vyrui ⟨...⟩ nedera tiek daug dėmesio skirti rašiniams apie iškalbos meistrystę“. Dėl žemo mokytojo statuso romėnų visuomenėje Ciceronui tenka teisintis dėl savo prisiimto vaidmens ir atsiriboti nuo įprastų retorikos mokytojų bei jų mokymo metodų. Dar žr. § 43, 112, 117.

kokiais žodžiais atsižadama šventųjų teisių. *Sacrorum alienatio* – priklausymo giminės kultui atsižadėjimas. Romos aukštuomenėje buvo gana įprastas suaugusių vyrų įsūnijimas, tuo pačiu ir perėjimas iš vienos

giminės (*gens*) į kitą. Įsūnijamas asmuo turėjo viešai tautos susirinkime ištarti formulę, kuria atsižadėdavo savo, kaip piliečio, teisės priklausyti giminės, kurioje jis buvo gimęs, kultui (*sacra gentilica*). Apie šį paprotį juristas Servijus Sulpicijus Rufas, Cicerono bičiulis, buvo parašęs knygą. Ginti šią teisę tekdavo tuomet, kai žmogui už tam tikrus nusikaltimui grėsė tremtis ir pilietinių teisių praradimas.

§ 145

miklus liežuvis – įtartinas. Plg. § 170 ir *comm. ad loc.*

ką ji bando pridengti, likti nepastebėta. Užuomina į garsųjį oratorių Marką Antonijų, bandžiusį nuslėpti savo išsilavinimą. „Antonijus manė, kad jo kalba būsianti tautai priimtinesnė, jei bus manoma, kad jis niekuomet nesimokė“ (*De or.* II. 4). Kvintilijanas jį vadina „meno dangstytoju“ (*dissimulator artis*, *Inst.* II. 17. 6).

§ 146

visada atvirai sakiau, kad uoliai mokiausi. Pvz.: „⟨...⟩ įgudau studijuodamas ir mokydamasis geriausius menus, kurių, prisipažįstu, nesibodėjau jokiu savo gyvenimo tarpsniu ⟨...⟩“ (*Arch.* 1), ypač *Arch.* 12–14.

dar visai jaunuolis palikau namus ir dėl šių mokslų perplaukiau jūras. Cicerono gimtinė – Arpinas, nedidelis miestelis apie 100 km į pietryčius nuo Romos. Kad suteiktų sūnums tinkamą išsilavinimą, tėvas juos dar paauglius atvežė ir įkurdino Romoje. 79–77 m. pr. Kr. Ciceronas Atėnuose klausėsi žymiausių to meto filosofų ir tobulino iškalbą pas Moloną Rodo saloje.

mano namai visad buvo pilni mokyčiausių vyrų. Pvz., Cicerono namuose iki pat mirties 59 m. pr. Kr. gyveno stoikas Diodotas, „kurio klausiausi nuo pat vaikystės, kuris tiek metų buvo su manimi, gyveno pas mane, kurį taip vertinu ir myliu“ (*Luc.* 115).

mūsų raštai visuotinai skaitomi. Apie Cicerono raštų platinimą žr. Murphy 1998. Apie „Oratoriaus“ publikavimą ir siuntimą adresatams žr. įvad. str., p. 21–22.

Ko man rausti. Išversta pagal Krollio redakciją *cur ruberem*.

§ 147

apie žodžių jungimą – § 149–162, **apie skiemenų skaičiavimą bei seikėjimą** – aptariant kalbos ritmą, ypač § 191–198, 215–218.

gerai žinoma eilutė. Nežinomo autoriaus ir kūrinio citata, bet jambinis metras leidžia spėti, kad tai komedijos eilutė.

§ 148

žlugus mano Forumo bei visuomeninėms veikloms. Aliuzija į politinę situaciją Cezario diktatūros sąlygomis. Apie literatūrinius darbus kaip paguodą ne kartą užsimenama laiškuose (žr. įvad. str., p. 26–27). Plutarchas taip aprašo Cicerono gyvenimą po Farsalo mūšio: „Respublikai virtus monarchija, Ciceronas, pasitraukęs iš valstybinės veiklos, ⟨...⟩ daugiausia rašė ir vertė filosofinius dialogus ⟨...⟩“ (Plut. *Cic.* 40, Anastazijos Kašinskaitės vert.).

lydėjo į teismus ir kuriją. „Lydėjo“ (*deducebant*), kaip lydėdavo iš namų į Forumą valstybės vyrą jo klientai ir draugai.

guodžia namie. Dar 62 m. pr. Kr., būdamas savo šlovės ir politinės galios viršūnėje, Ciceronas kalboje „Už poetą Archiją“ kalbėjo apie literatūrinius užsiėmimus kaip paguodą ir priebėgą visose gyvenimo situacijose: „⟨...⟩ o šie užsiėmimai teikia peno jaunystėje, guodžia senatvėje, laimėje žmogų puošia, nelaimėje teikia prieglobstį ir paguodą, džiugina namie, neapsunkina svetur, budi kartu su mumis per naktis, kartu keliauja, kartu gyvena kaime“ (*Arch.* 16).

dalykus, kuriems skirta ši knygelė. T. y. retorikai, kuriai skirtas „Oratorius“ ir kiek anksčiau parašytas „Brutas“.

daug rimtesnius ir svarbesnius. Panašu, kad rašydamas „Oratorių“ 46 m. pr. Kr. rudenį Ciceronas jau turėjo idėjų, o gal ir apmatus filosofinių veikalų, pasipylusių kaip iš gausybės rago per neįtikėtinai trumpą laiką – nuo 45 m. pavasario (po to, kai Ciceronas susitaikė su vasarį ištikusia dukters Tulijos netektimi) iki 44 m. lapkričio. Be neišlikusios „Paguodos sau pačiam“ dėl dukters mirties, šiuo tarpsniu parašytos dvi versijos „Akademikų mokymo“ (*Academica*, iš viso šešios knygos, iš kurių išlikusi tik pirmoji ir „Lukulu“ vadinama antrosios redakcijos dalis), „Apie gėrio ir blogio ribas“ (*De finibus bonorum et malorum*, 5 kn.), „Tuskulo pašnekesiai“ (*Tusculanae disputationes*, 5 kn.), „Apie dievų prigimtį“ (*De natura deorum*, 3 kn.), „Apie pranašavimą“ (*De divinatione*, 2 kn.), „Apie lemtį“ (*De fato*, išlikusi tik dalis), „Apie draugystę“ (*De amicitia*), „Apie senatvę“ (*De senectute*), „Apie šlovę“ (*De gloria*, neišlikęs) ir „Apie pareigas“ (*De officiis*, 3 kn.).

§ 149–236 Svarbiausią vietą stilistinio kalbos išdailinimo (*elocutio*) aptarime Ciceronas skiria sakinio struktūrai ir skambesiui. Pirmajame sakinyje jis nubrėžia tolesnio nagrinėjimo planą: apie žodžių jungimą ir derinimą laikantis eufonijos dėsnių § 149–164, apie figūras, sukuriančias ritmišką skambesį § 164–167, apie periodo ritmą § 168–236.

§ 149

darnus žodžių pavidalas. *forma ipsa concinnitasque verborum.* Apie *concinnitas* prasmę žr. *comm. ad* § 38.

tarsi kokį statinį. *Structura* iš *struo* „statyti“: metafora paimta iš statybų: sakinys sudaromas iš žodžių tarsi iš pavienių dalių sustatomas statinys. Metafora artima toliau einančiam kalbos palyginimui su mozaika.

***Frazės* dailiai taip sudėliotos... į piešinį smulkų.** Tas pačias II a. pr. Kr. poeto Lucilijaus eilutes (*fr.* 84–85) Ciceronas cituoja veikale „Apie oratorių“ (III. 171) ir panaudoja kaip palyginimą „Brute“, šįkart jau be pašaipos, apibūdindamas Marko Kalidijaus stilių (*Brut.* 274). Tikriausiai satyroje buvo kalbama apie 91 m. pr. Kr. teismą, kuriame Titas Albucijus kaltino Kvintą Mucijų Scevolą turto prievartavimu Azijos provincijoje. Albucijus garsėjo savo graikišku išsilavinimu („graikų mokslais persiėmęs Titas Albucijus, pats kone graikas“, *Brut.* 131), taigi Scevola subtiliai pasišaipo iš jo įmantrios teisminės kalbos, palygindamas ją su grindų mozaika ir dar įterpdamas graikišką žodį (*lexeis*), kurį verčiame svetimžodžiu „frazės“:

> *quam lepide* λέξεις *compostae! tesserulae omnes*
> *arte pavimento atque emblemate vermiculato*

Juo labiau, mūsų nuomone, motyvuota yra Reiso ir kitų siūloma rašyba graikiškais rašmenimis (λέξεις), o ne Westmano transkripcija *lexis*. Tai ankstyviausias mums žinomas termino *pavimentum vermiculatum* pavartojimas. Cicerono laikais dar nevartotas terminas „mozaika“, dažniausiai ji vadinta *pavimentum tessellatum* arba *opus tessellatum*. *Pavimentum* – grindų danga, grindinys, *vermiculatum* (iš *vermiculus* „kirmėlaitė“) – „kirmėlinis“, vaizdingai perteikia iš plonyčių lanksčių linijų sukurtą piešinį, tarsi kirvarpų išgraužtą medį. Dabar *opus vermiculatum* vadinama mozaikos technika buvo kuriama iš itin smulkių įvairiaspalvių akmens kubelių (*tesserae* arba *tessellae*, čia pavartota mažybinė forma *tesserulae* pabrėžia jų smulkumą). Paprastai ja buvo dengiamos ne visos kambario grindys, o tik *emblema* vadinamas paveikslėlis, įkomponuojamas į stambesnių kubelių mozaiką.

§ 150

išlavinta plunksna – *stilus exercitatus*. Plg. *De or.* III. 190: „Štai pagal šį (*sc.* ritmo) ⟨...⟩ dėsnį turime formuoti savo kalbą, lavindami tiek balsą,

tiek plunksną (*cum exercitatione tum stilo*), kuri ir kitką, ir šitai labiausiai išpuošia ir išdailina." Kitoje vietoje rašiklį (*stilum*) Ciceronas vadina „iškalbos meistru" (*dicendi opifex*, *Fam.* VII. 25. 2), o § 200 teigia, kad rašymo įgūdžiai padeda nepasiruošus pasakyti kalbą kaip iš rašto. Šitaip oratoriaus balsą keičia rašiklis, gyvą kalbos atlikimą – rašytinis tekstas, kalbos sakymas susilieja su jos rašymu. *A skilled pen allows a written speech to enjoy an autonomous, animate existence that transcends its textual form* (Dugan 2005, 287). Paradoksalu, bet „išlavinta plunksna" pasirodo esanti reikalinga oratoriui tam, kad šis išgautų reikiamą skambesį ir suteiktų ausims malonumo.

nei žiojėjančio, nei šiurkštaus skambesio. Žiojėjimas (*hiatus*) – dviejų balsių susidūrimas, kai jie ištariami nesuliejant, t. y. nesudarant dvibalsio, ir nekontrahuojant, pvz., kaip liet. žodžiuose „neegzistuoja", „aerodinamika"; apie hiatą – toliau § 151–152 ir Quint. *Inst.* IV. 4. 33; šiurkštų skambesį sukuria dusliųjų priebalsių sankaupa, § 158.

sulieti balsių. „Sulieti" (*coniungere*) – priešingybė „atskirti" (*distrahere*, § 152), balsių suliejimas (*synaloipha*) čia priešinamas su „žiojėjimu" (*hiatus*), žr. ankstesnį komentarą. Ši Cicerono pastaba yra vienas ankstyviausių paliudijimų apie lotynų kalbos tarimą (Sandys 1885, 160). Pasak jo, hiatas iš esmės nebūdingas lotynų kalbai: net neišsilavinęs kaimietis (*rusticus*), natūraliai sulieja balsius, užuot ištaręs juos atskirai.

§ 151

Teopompui prikaišiojo, kad... vengęs... balsių sandūros. Teopompas iš Chijo (IV a. pr. Kr.) – vienas svarbiausių istorikų, išėjusių Isokrato mokyklą. Jis parašė du stambius veikalus – *Hellēnika* (12 kn.), pratęsusią Tukidido istoriją, ir *Philippika* (15 kn.), – abu sukurti retoriniu Isokrato stiliumi, kurį Ciceronas vadina pernelyg pakylėtu ir išpūstu (*Brut.* 66). Apie Teopompo perdėtą hiato vengimą liudija ir kiti autoriai (Dion. Hal. *Pomp.* 6. 9; Quint. *Inst.* IX. 4. 35). Iš fragmentų matyti, kad autorius,

vengdamas balsių sandūros, kartais net renkasi neįprastą žodžių tvarką (Sandys 1885, 161; Blass 1962, II, 419).

Pašnekesiuose… taip daryti reikėjo sąmoningai. Hiato vengimas būtų palaikytas dirbtiniu, netinkančiu šnekamajai kalbai, į kurią orientavosi dialogo žanras.

kalboje, kuria… pašlovinami žuvusieji mūšyje. Paprotys karo metu kasmet tautos susirinkime sakyti giriamąją kalbą žuvusiesiems turbūt atsirado per graikų–persų karus, nors Diogenas Laertijas jo įvedimą priskiria Atėnų įstatymų kūrėjui Solonui (Diog. Laert. I. 55; Sandys 1885, 162). Didžiąją dalį Platono „Menekseno“ (236d–249c) sudaro laidotuvių kalba, parodijuojanti Lisijo kalbą apie Korinto kare kritusius atėniečius. Kai kas spėja, kad kalbą parašiusi Periklio meilužė Aspasiją (Kaster 2020, 214).

kasmet tą dieną perskaitoma iš naujo. Tai mažai tikėtina, nebent Platonas ją kasmet skaitydavęs savo mokiniams (Strelnikova 1972, 449). Kai kurie mokslininkai šį sakinį apskritai laiko interpoliacija.

kaip ydos visur vengė Demostenas. Kvintilijanas, išsamiau aptaręs hiato reiškinį, teigia priešingai: „Vis dėlto tai nedidelis nusikaltimas, nė nežinau, kas šiuo atveju blogiau – aplaidumas ar per didelis kruopštumas. ⟨…⟩ ne veltui manoma, kad visi Isokrato sekėjai, ypač Teopompas pernelyg tuo buvo susirūpinę. O štai Demostenas ir Ciceronas žiūrėjo į tai nuosaikiai. Juk susiliejančios raidės, vadinamos συναλιφαί, kalbą daro sklandesnę nei visa galūne užsibaigiantys visi žodžiai, o kartais tinka ir žiojėjantys balsiai ir suteikia kalbai didingumo ⟨…⟩“ (Quint. *Inst.* IX. 4. 35–36).

§ 152

atskirti balsių. T. y. nesulieti balsių (*synaloipha*), bet palikti žiojėjimą (*hiatus*), plg. § 150.

palieka balsių samplaiką… kaip Nevijus. Gnėjus Nevijus (III a. pr. Kr.), vienas pirmųjų autorių romėnų literatūros istorijoje, pagarsėjo ne tik graikiškų tragedijų ir komedijų perdirbimais, bet labiausiai – saturniniu metru sukurta poema „Pūnų karas“. Čia cituojamos nežinomos tragedijos eilutės (Naev. *inc.* 62 ir 61 Ribbeck). Pirmoje eilutėje net dvi balsių samplaikos: *qui **a**ccolitis* ir *atque **a**lgidam*, antroje – *Gra**i** **a**tque*. Žvarbia turbūt vadinama Skitija arba Trakija.

Enijus – tik kartą. § 36 Enijus buvo paminėtas kaip tragikas, bet didžiausią šlovę jam atnešė pirmasis lotyniškai hegzametru sukurtas epas „Analai“, kuriam galbūt ir priklauso ši trumpa citata (*inc.* 5, Skutsch). Hiatas: *Scipi**o** **i**nvicte*. Tai anaiptol ne vienintelis hiato atvejis išlikusiuose Enijaus fragmentuose, todėl kai kurie redaktoriai žodį „kartą“ (*semel*) siūlo keisti į „dažnai“ (*saepe*) (Sandys 1885, 164), o *semel* priskirti toliau cituojamai paties Cicerono eilutei.

kaip ir aš pats. Eilutė iš Cicerono išverstos Arato poemos apie dangaus kūnus „Reiškiniai“ (Cic. *Arat. fr.* 23 Soubiran). Plg.:

> Vos tiktai Saulė įžengia į Liūto žvaigždyną. Plačiojoj
> Jūroj tada vasariniai garsiai švilpiantys vėjai,
> Telkias ir pradeda šėlt – nebetinkamas metas irkluoti.
> (Arat. 152–154, Audronės Kudulytės-Kairienės vert.)

Hiatas: *etesiae in. Etesiae* – šiaurės rytų vėjai, pradėdavę pūsti Graikijoje vasarą, Saulei stojus Liūto žvaigždyne.

§ 153

ką graikai pratę girti. Homero epuose dažnai pasitaikančius hiatus Antikos filologai mėgdžiojo, nežinodami, kad Homero laikais ten buvo tariamas priebalsis – vėliau išnykusi digama.

multi'… fractis. Pateikiama pavyzdžių, kai kalboje nukandamos žodžių galūnės. Ciceronas greičiausiai turi galvoje pavyzdžius iš tragedijų:

multi' modis = *multis modis* „daugeliu būdų“, pvz.: *Ó multimodis uárium, et dubium et prósperum copém diem!* (Pac. *Periboea*, 307 Ribbeck), *multimodis* kaip vienas žodis dažnai pasitaiko Plauto, Terencijaus komedijose, Lukrecijaus poemoje „Apie daiktų prigimtį“; *in vas' argenteis* = *in vasis argenteis* „sidabriniuose induose“; *palm' et crinibus* = *palmis et crinibus* „delnais ir plaukais“, tikriausiai iš Enijaus „Hekubos“, plg.: „Jei man balsu prabiltų pirštai ir delnai (*chersi kai komaisi*), / Plaukai viršugalvy ir žengianti pėda, ⟨...⟩ / Visi sutartinai prie kojų pultų tau ⟨...⟩“ (Eur. *Hec.* 836–838, Henriko Zabulio vert.); *tecti' fractis* = *tectis fractis* „įlūžus stogui“, galbūt iš Akcijaus „Bakchančių“, plg. Eur. *Bac.* 588 arba 633, kur kalbama, kaip griūva Pentėjo rūmai (Sandys 1885, 165).

***duellum* pakeitėm į *bellum*.** Antikos autoriai archajiškesnę žodžio „karas“ formą *duellum* siejo su žodžiu „du“, nes dvi kariaujančios pusės siekia pergalės (Fest. *Paul.* 66), tam pritaria dabartiniai etimologai (plg. sanskr. *dva*, *dvi*, *dus*; vok. *zwei*; ang. *two*, *twice*). Senoji šaknis *duell-* išliko žodyje *perduellis* („priešas“) ir jo dariniuose. Ciceronas irgi vartoja formą *duellum* veikale „Apie įstatymus“, archaizuodamas kalbą (*Leg.* II. 45, III. 9).

Duelijų... praminėm Belijum. 260 m. pr. Kr. konsulo, prie Milų (dab. Milacas) pirmą kartą nugalėjusio kartaginiečių laivyną ir šventusio pirmąjį jūrų triumfą, dažniau sutinkama vardo forma yra Gajus Dujilijus (*Duillius*). Cicerono minima forma Belijus (*Bellius*) išlikusiose raštuose neužfiksuota.

jūsiškis Aksila tapo Ala. Įprasta šio vardo forma yra Ahala. Bruto motina Servilija savo protėviu laikė garsųjį Gajų Servilijų Ahalą, 439 m. pr. Kr. nužudžiusį Spurijų Melijų, įtartą perversmo rengimu (Plut. *Brut.* 1). Liaudies etimologija šį vardą siejo su žodžiu *axilla* „pažastis“, nes Servilijus laikęs durklą paslėpęs po pažastimi. Dabartinės etimologijos patvirtina žodžių *ala* „sparnas“ ir *axilla* „sparnelis, pažastis“ giminystę (de Vaan 2008; Walde, Hofmann 1938).

šiurkščiai skambančios raidės. Priebalsius *x* ir *s* Kvintilijanas laiko šiurkštokais (*asperiora*), ypač kai jie atsiduria greta (Quint. *Inst.* IX. 4. 37).

§ 154

maxillae, taxillae, vexillum, pauxillum. „Žandikaulis“, „lošimo kauleliai“, „vėliava“, „truputėlis“ – mažybinės žodžių *mala* „žandas“, *talus* „kulnas“, *velum* „burė“, *paulum* „truputis“ formos. Ciceronas klaidingai jas laiko pirminėmis, iš kurių, atsisakius neskambios raidės, atsiradę trumpesni žodžiai; veikiau atvirkščiai.

***capsis* yra trys žodžiai.** *capsis* = *cape si vis* („imk, jei nori“). Prieš tai minėti *sodes* vietoj *si audes* „jei drįsti“, *sis* vietoj *si vis* „jei nori“.

***ain* vietoj *aisne*.** *Šnekamoji forma ain* („ar sakai“, dažniausiai kaip klausimas „sakai?“), neretai sutinkama Cicerono raštuose.

nequire… exinde. *Nequire* < *non quire* „negalėti“, *malle* < *magis velle* „labiau norėti“, *nolle* < *non velle* „nenorėti“; *dein* < *de* + *inde* „nuo čia“, ir *exin* < *ex* + *inde* „iš čia“.

***cum* su *nobis*… susiliejus raidėms nuskambėtų nepadoriai.** Įvykus asimiliacijai, išeitų žodis *cunnobis*, kuris asocijuotųsi su *cunnus* „moteriškos genitalijos“. Apie tai, kaip netikėti žodžių sąskambiai atsitiktinai įgyja nešvankų atspalvį arba kontekstas suteikia žodžiui nepageidaujamą perkeltinę reikšmę, išsamiai kalbama 45 m. pr. Kr. rašytame laiške Lucijui Papirijui Petui (Cic. *Fam.* IX. 22).

§ 155–162 Analogistų teorijos kritika.

§ 155

kai kas peikia tokius netaisyklingumus. „Kai kas“ – tai analogistai. Kalbama apie Cicerono laikais vykusį gramatikų ginčą, apie kurį daugiausiai žinių suteikia Varonas (*L.L.* VIII–X). Vadinamieji analogistai svarbiausiu principu laikė analogiją (gr. *analogia*, lot. *ratio*) ir siekė suformuluoti

taisykles bei pašalinti iš kalbos nukrypimus nuo normos; anomalistai teigė, kad taisyklių pagrindas turi būti natūrali kalbos vartosena (gr. *anōmalia*, lot. *consuetudo*). Vienas pirmųjų veikalų šia tema buvo Ciceronui dedikuotas Julijaus Cezario traktatas „Apie analogiją“ (Suet. *Iul.* 56). Plg.: „Net ir būdamas be galo užsiėmęs, jis tau, – tarė Atikas į mane žiūrėdamas, – paskyrė kuo išsamiausią veikalą apie lotynų kalbos taisyklingumą“ (Cic. *Brut.* 253, Aliaus Jaskelevičiaus vert.). Ciceronas kritikuoja puristus, linkusius į perdėtą analogistinį požiūrį (plg. pastabas apie Sizeną, *Brut.* 259–260) ir siūliusius perdėm normatyvinę gramatiką. Pats Ciceronas (panašiai kaip Cezaris, vėliau Kvintilijanas) laikosi nuosaikaus vidurio: *consuetudo*, kitaip tariant, kasdienybėje vartojama kalba, yra fenomenas, iš kuriuo turi būti išvedami kalbos vartojimo principai; bet jeigu dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių kalba yra sugadinta išorinių įtakų, būtina pasitelkti *ratio* (plg. *Brut.* 258, Varr. *L.L.* IX. 17). Tai, kad „Oratoriuje“ ir „Brute“ (253–261) Ciceronas įveda analogistų kritiką, patvirtina, jog mokymas apie analogiją buvo glaudžiai susijęs su romėniškuoju atikizmu (Kennedy 1972, 256).

vietoj *deum*... jie sako *deorum*. Formulė *pro deum atque hominum fidem* – „vardan dievų ir žmonių ištikimybės“ – dažna Plauto ir Terencijaus komedijose. Galūnė *-um* < **-ōm*, gimininga graikų *-ōn*, buvo originali italikų kalboms būdinga daugiskaitos kilmininko forma, kol ją išstūmė lot. *-ōrum*, kuri jau dominuoja II a. pr. Kr. įrašuose (Sandys 1885, 170). Šią formulę vartoja ir Ciceronas, bet kitais atvejais dažniau rašo *deorum*.

mūsų protėviai tokios formos nežinojo. Neaiški vieta ir dėl skirtingų teksto redakcijų, ir dėl įvairių interpretacijų. Šiame vertime laikomės Westmano redakcijos ir punktuacijos: *ita credo hoc illi nesciebant; an dabat hanc licentiam consuetudo?* Žodis *credo* „tikiu, manau“ Cicerono vartosenoje dažnai suponuoja ironiją (fig. 12, § 137). Norint vertime ją išryškinti, tenka rinktis išraiškingesnį žodį ar posakį. Šiuo atveju „gali-

ma pamanyti“ kontrastuoja su toliau pateiktais pavyzdžiais, rodančiais, kad tas pats poetas vartoja skirtingas dgs. kilm. formas, vadinasi *illi* (*sc.* senieji vartotojai, mūsų protėviai) žinojo abi formas, bet čia galioja *consuetudo* – svarbiausias anomalistų principas.

tas pats poetas. Kvintas Enijus (239–169). Pateikti pavyzdžiai rodo, kad tas pats poetas pramaišiui vartoja sinkopuotą ir nesinkopuotą daugiskaitos kilmininko formą. Beje, paties Cicerono raštuose irgi sutinkame dvejopų formų, pvz., dgs. kilm. *liberorum* ir sinkopuotą *liberum*.

patris mei meum factum pudet… exitium examen rapit. Dvi citatos iš Enijaus tragedijos „Aleksandras“ (*v.* 37 ir 44 Jocelyn), kur apoloniško šėlo apimta Kasandra ima pranašauti. Kontekstas žinomas iš ilgesnės citatos Cicerono traktate „Apie pranašavimą“:

> Hekuba:
> Šėlstanti kodėl tu pasirodai degančiom akim?
> Kur buvęs ką tik išmintingas tavo drovis mergiškas?
> Kasandra:
> Motina, pati puikiausia iš puikiausių moterų!
> Apimta esu spėjimų pranašingų, verčia juk
> Apolonas beprotybėje byloti likimus.
> Prieš bendraamžės drovu man, dėlei poelgių savų
> Gėda prieš geriausią tėvą. Motina, tavęs gailiuos.
> Tu vaikus puikius Prijamui pagimdei, bet ne mane.
> Kaip skaudu! Kliudau, jie padeda, aš prieš, anie gi už?
> (*Div.* I. 66, Jovitos Dikmonienės vert.)
>
> Jūroje jau plačioje laivai greiti
> Statomi, jie pražūties pulkus gabens.
> Tuoj prisiartins burėmis skriejantis
> Ir žiaurusis būrys krantus užplūs.
> (*Div.* I. 67)

kaip pageidauja šitie ponai – *ut isti volunt*. Įvardį *iste* „tas, šitas“ Ciceronas neretai vartoja, siekdamas nubrėžti ribą ir sukurti tam tikrą priešpriešą tarp savęs ir oponento bei perteikdamas ironišką ar niekinantį santykį. Tai ypač būdinga „Kalboms prieš Verį“ (Kučinskienė, Čitavičiūtė 2021). „Oratoriuje“ *isti* dažniausiai taikoma neoatikistams (§ 89 *ex istis novis Atticis*; § 29 *istorum*; §170, 171, 235 *isti*; §172 *istos*), su kuriais polemizuojama šiame veikale, ir šį vienintelį kartą, bet aiškiai su pašaipa – analogistams.

Neque tuom unquam in gremium extollas liberorum ex te genus. Eilutė priskiriama Enijaus tragedijai „Foinikas“ (*v.* 321 Jocelyn); tai žodžiai, kuriais tėvas prakeikė Foiniką, plg. Hom. *Il.* IX. 455: „Kad niekados jam ant kelių aš kūdikio nepasodinčiau / Mylimo savo sūnaus“ (Antano Dambrausko vert.).

Namque Aesculapi liberorum. Ištrauka iš Enijaus tragedijos „Achilas“ (*v.* 326 Jocelyn). Kontekstas žinomas iš ilgesnės citatos „Tuskulo pašnekesiuose“ (*Tusc.* II. 38): sužeistas mūšyje prie laivų Euripilas kreipiasi pagalbos į Patroklą, nes Eskulapijaus sūnūs, t. y. graikų gydytojai Trojos kare Mochaonas ir Podalirijas, užimti kitais sužeistaisiais.

kitas poetas. Markas Pakuvijus (*c.* 220–130). Trys eilutės iš tragedijos „Chrisas“ (Pac. *Chryses* 80–82 Ribbeck) pagal to paties pavadinimo neišlikusią Sofoklio tragediją.

įprastą trumpinį. „Įprastas trumpinys“ – dgs. kilm. *meum* = *meorum*.

gerokai šiurkštesnį. Dgs. kilm. formos: *consilium* = *consiliorum*, *augurium* = *auguriorum*, *extum* = *extorum*, toliau *portentum* = *portentorum*, *prodigium horriferum* = *prodigiorum horriferorum*.

Nihilne ad te de iudicio armum accidit? Eilutė iš Pakuvijaus tragedijos „Ginčas dėl ginklų“ arba „Teukras“ (Pac. *Teucer* 34 Ribbeck / 41 Warmingtom). Kalbama apie ginčą tarp Odisėjo ir Ajanto, kuriam turi ati-

tekti žuvusio Achilo ginklai. Pakuvijus tikriausiai rėmėsi Sofoklio tragedija „Ajantas“. *Armum* = *armorum*.

§ 156

pasinaudodamas cenzorių sąrašais. Pasak tradicijos, šeštasis Romos karalius Servijus Tulijus pagal turto cenzą suskirstė romėnų tautą į šimtines (centurijas). Pirmąją klasę (*prima classis*) sudarė 80 šimtinių turtingiausiųjų piliečių, vadinamų *proci*. Jiems buvo priskirtos dvi amatininkų centurijos (*centuriae fabrum*), kad karo metu statytų apgulties mašinas (Liv. I. 43. 1–3).

niekad – *duorum virorum iudicium*. Teisiniuose terminuose, kur įprotis ypač gajus, Ciceronas teikia pirmenybę tradicinėms dgs. kilm. formoms: *duumvirum* (= *duorum virorum*) *iudicium* – dviejų vyrų teismas, *triumviri capitales* (dgs. kilm. *triumvirum*) – kasmet renkami žemesnieji pareigūnai, prižiūrėję kalėjimus ir baudžiamųjų bylų nuosprendžių vykdymą, *decemviri stlitibus iudicandis* (dgs. kilm. *decemvirum*) – žemesniųjų pareigūnų kolegija, sprendusi, ar žmogus yra vergas, ar laisvasis.

Akcijus. Lucijus Akcijus (170 – *c.* 86) – tragedijų kūrėjas, kurį Ciceronas dar pažinojo asmeniškai (*Brut.* 107), juo žavėjosi ir dažnai citavo savo retoriniuose ir filosofiniuose traktatuose.

Video sepulcra dua duorum corporum. Nežinomos Akcijaus tragedijos eilutė (Acc. *inc.* 655 Ribbeck). *Duorum* „dviejų“ – dgs. kilm. Šios eilutės reminiscenciją galbūt galima įžvelgti Cic. *Verr.* II. 5. 94: „dviejų nedorų pretorių du kapai būtų radęsi dviejose provincijose“.

Mulier una duom virum. Nežinomos Akcijaus tragedijos eilutė (Acc. *inc.* 656 Ribbeck). *Duom* = *duorum* „dviejų“ – dgs. kilm. Abu pavyzdžiai rodo, kad Akcijus pramaišiui vartoja sinkopuotą ir nesinkopuotą dgs. kilm. formą.

tokių variantų nėra vartosenoje. Ciceronas supaprastina: jis pats vartoja abi kilmininko formas: *nummum* ir *nummorum*.

§ 157

pilna forma yra taisyklinga, o sutrumpinta – įprasta. Trumposios (sinkopuotos) perfekto bendraties formos buvo pradėjusios išstumti ilgąsias jau Cicerono laikais ir visai išstūmė imperijos laikotarpiu. Cicerono raštuose randame abejų, bet dominuoja trumposios.

Terencijus vartoja abi. Dvi eilutės iš Terencijaus (*c.* 195/185 – *c.* 159) tragedijos „Formijonas“ (eil. 384 ir 390, Jono Dumčiaus vert.). Jose pavartota sinkopuota ir pilna to paties veiksmažodžio *noscere* „pažinti“ pluskvamperfekto forma: *noras* ir *noveras*. Pirmoji citata netiksli: Terencijaus tekste *sobrinum*, Cicerono – *cognatum*.

***Sient… sint…* vartok abi.** Dviskiemenė veiksmažodžio *esse* „būti“ konjunktyvo forma *sient* vyravo vartosenoje II a. pr. Kr., išskyrus tuos atvejus, kai metras reikalavo vienskiemenio žodžio *sint*, kuri vėliau tapo norma.

štai abi toje pačioje vietoje. „Toje pačioje vietoje“ nereiškia anksčiau cituotos Terencijaus tragedijos, bet abi formos vienoje vietoje. Cituojamos nežinomo autoriaus eilutės, spėjama, iš tragedijos (*Inc. trag.* 194–195 Ribbeck).

scripsere alii rem. Enn. *Ann.* 206 Skutsch. Kontekstas aiškėja iš tos pačios vietos citavimo *Brut.* 76: Enijus, „Analuose“ pasakodamas Romos istoriją nuo Miesto įkūrimo iki savo laikų, praleido Pirmąjį pūnų karą, nes jį jau buvo aprašęs Nevijus, nors jo eilės ir ne tokios dailios (plg. § 171 ir *comm. ad loc.*).

Čia aptariama forma yra perfekto dgs. 3, kuriai lotynų kalboje yra dvejopa galūnė: *-ēre* ir *-ērunt*. Nors Ciceronas neprieštarauja archajiškesnei *-ēre*, jo paties raštuose formos *scripsēre* nėra. Apskritai ši galūnė

gana reta Cicerono, Cezario raštuose, bet dažnai pasitaiko Plauto, Terencijaus komedijose, taip pat daktiliniais metrais (hegzametru, pentametru) rašiusių Vergilijaus ir Ovidijaus kūriniuose.

Idem campus habet. Visa Enijaus eilutė žinoma iš Servijaus komentaro: *Idem campus habet textrinum nauibus longis* – „Tas pats laukas turi aptvarą ilgiesiems laivams statyti“ (*Ann. inc.* 504 Skutsch). IDEM PROBAVIT – magistrato, priimančio statybų darbus, patvirtinantis įrašas.

taisyklingesnė forma – *isdem*. Aptariamas įvardis „tas pats“ sudarytas iš *is* „tas“ ir dalelytės *-dem*, taigi *isdem* etimologiškai yra taisyklingas, bet nesutinkamas lotyniškuose raštuose kaip dgs. vard., išskyrus Plaut. *Amph.* 945. Įprasta forma īdem yra atsiradusi įvykus dėsningam pokyčiui: iškritus *s* ir pailgėjus balsiui (Kaster 2020, 218); *eisdem* pasitaiko įrašuose (pvz., įrašas grindų mozaikoje Teracinoje: [*Ser. Sulpic*]*ius Ser. f. Galba cos. pavimentum* [*faciundum locavi*]*t eisdemque probavit*; Warmington 1940, 146), bet tai turbūt ortografinis variantas.

posmeridianae quadrigae. T. y. popiet cirke rengiamos keturkinkių vežimų (kvadrigų) lenktynės. Etimologiškai logišką *post-meridianus* („po-vidudieninis“) Ciceronas linkęs keisti į *pos-meridianus*, kad išvengtų priebalsių samplaikos. Jo korpuse sutinkamos abi formos, dažnesnė pirmoji. Lygiai taip jam sklandesnė atrodo trumpesnė forma *quadriga* < *quattuor* + *iugum* „ketur-kinkė“ (daiktavardis). Pilnesnė šaknis išlaikyta būdvardyje *quadri-iugus*, kuris dažniausiai sutinkamas poezijoje.

mehercule… mehercules yra sutrumpinta maldos *ita me Hercules adiuvet* – „taip tepadeda man Herkulis“ – formulė. Cicerono raštuose sutrumpinta forma *mehercule* kur kas dažnesnė nei *mehercules*, išlaikanti pilną vardą.

***non scire…* barbariškai, *nescire* – daug jaukiau.** Abi formas „nežinoti“ skiria tik neiginys, lygiai *nequire* ir *non quire* „negalėti“, § 154.

***meridies*, kodėl ne *medidies*.** *Medidies* yra ta forma, kurios galima tikėtis iš junginio *medius* + *dies*. Pasak Varono, šitaip tarę „senieji“ (*antiqui*), ir tokią rašybą jis matęs įraše ant saulės laikrodžio Preneste (Varr. *L.L.* VI. 4). Įprasta forma *meridies* radosi dėl dėsningo kalbos pokyčio, vadinamo disimiliacija, kai susidūrus dviem vienodiems priebalsiams viename žodyje pirmasis pakinta arba išnyksta dėl patogumo tarti.

§ 158

priešdėlis *af-*... išlikęs tik sąskaitų knygose. II a. gramatikas Velijus Longas, remdamasis šia Cicerono vieta, pateikia senovinės vartosenos pavyzdį: „Mat kai įrašydavo [į sąskaitas], kiek kartų gauta pinigų, nesakydavo *a Longo*, bet *af Longo* (iš Longo)“ (Vel. Long. *GL*, Keil VII, p. 60. 12–13). Prielinksnis *af* paliudytas ir respublikos laikotarpio įrašuose, paprastai prieš priebalsį, pvz., ant mylakmenio iš Lukanijos – *af Capua* (*CIL* I. 551), įraše iš Prenesto – *af muro* (*CIL* I. 1143) *etc.* (Lindsay 1894, 577).

nebežinai, kuris čia teisingas – *a* ar *ab*, ar *abs*. *A* ir *ab*, vartojami kaip priešdėliai su veiksmažodžiais ir kaip prielinksniai su daiktavardžiais, reiškia atsiskyrimą („nuo, iš“). Priešdėlis *ab-* patiria tam tikrus fonetinius pokyčius, priklausomai nuo pirmosios veiksmažodžio šaknies raidės: *a-* prieš priebalsį, *ab-* prieš balsį, *abs-* prieš *t*, *au-* prieš *f*. Tai iliustruoja Cicerono pateikti pavyzdžiai: *amovit* „atstūmė, pašalino“, *abegit* „nuvarė“, ir *abstulit* „išnešė“, *aufugit* „išbėgo“, *aufer* „išnešk“.

ne taip, kaip taisyklė reikalavo. Čia Ciceronas klysta: būdvardžiai *noti* „žinomi“, *navi* „veiklūs“, *nari* „išmanantys“ radosi iš senesnių formų *gnoti*, *gnavi*, *gnari*. Dvi iš jų sutinkamos net paties Cicerono raštuose (*gnavus*: *Verr.* II. 3. 53; *Man.* 18; *gnarus*: *Brut.* 228; *Or.* 15, 36), tad galbūt nebuvo visai išėję iš vartosenos, kaip teigia Otto Jahnas (1869, 114). Taigi antonimuose *ignoti* „nežinomi“, *ignavi* „neveiklūs“, *ignari* „neišmanantys“ raidė *g* nebuvo įterpta dėl malonesnio skambesio, bet radosi „kaip reikalavo taisyklė“ iš *in-* + *gn-*.

***ex usu*, bet *e re publica… exegit* ir *edixit*.** Prielinksnis *ex*, *e* „iš“ funkcionuoja panašiai kaip *ab*, *a*: prieš balsį paprastai *ex* / *ab*, prieš priebalsį *e* / *a*. Bet esama išimčių: *e re publica* vartojama tik prasme „respublikos labui“, bet kitais atvejais pasitaiko ir *ex re publica* (pvz., Cic. *Rab. Post.* 23).

pirmoji šaknies raidė pakeitė priešdėlį… *subegit, summutavit, sustulit*. Pasak Cicerono, abiejose pavyzdžių trijulėse pirmasis žodis turi tikrąjį priešdėlį (*re-*, *sub-*), o kituose dviejuose jie pakitę dėl šaknies balsio. Tai iš esmės teisinga *sub-* atveju, bet netinka priešdėliui *re-*, nes originalus priešdėlis turbūt buvo *red-*, plg. *red-ire* „pareiti“, o formos *rettulit* ir *reddit* atsirado iškritus šaknies balsiui: *rettulit* < **retetulit*, *reddit* < **redidit*.

§ 159

***insipiens…* vietoj *insapiens, inicus… inaecus, tricipites… tricapites, concisus… concaesus*.** Lotynų kalboje pirmojo šaknies skiemens trumpas balsis ă, atsidūręs sudurtiniame žodyje arba po priešdėlio, virsta ĭ (*sapiens* „išmintingas“ > *insipiens* „neišmintingas“, *caput* „galva > *tricipites* „trigalviai“), o dvibalsis *ae* virsta ī (*aequus* „lygus; teisingas“ > *inīquus* „nelygus; neteisingas“, *caesus* „kapotas“ > *concīsus* „sukapotas, susmulkintas“). Šis fonetinis reiškinys vadinamas balsių redukcija.

kai kas nori sakyti ir *pertisum*. *Pertaesum* „atgrasu, koktu“ sudaro išimtį anksčiau minėtai taisyklei: pagal bendrą dėsnį *taesum* „tai, kas įgrįsta“ turėtų virsti *pertīsum*. „Kai kas“ – turbūt analogistai, bet *pertisum* vietoj *pertaesum* bandė sakyti dar Scipijonas Jaunesnysis, sulaukęs už tai Lucilijaus patyčių (Lucil. *fr.* 964 Marx).

priešdėlio balsis pailgėja. Balsio ilgumą prieš *ns* ir *nf* aiškiausiai rodo graikiškai užrašyti lotyniški vardai ar bendriniai žodžiai, kai ilgi *ē* ir *ō* užrašomos atitinkamomis graikiškomis raidėmis: η ir ω: *Consus* – Κῶνσος, *Consualia* – Κωνσουάλια, *consules* – κωνσούλας (Dion. Hal.),

Constantinus – Κωνσταντῖνος (Dio Cass.), *Constantius* – Κωνστάντιος (Ael. Herod.), *Rhamnenses* – Ῥαμνήνσης, *potens* – πότηνς, *sapiens* – σαπίηνς (Plut.) *etc.*

§ 160

nenaudojo aspiracijos, išskyrus su balsiais. *Aspiratio* „kvėptelėjimas“, rašte žymimas *h.* „Su balsiais“, t. y. žodžio pradžioje prieš balsį, pvz., *homo*, arba žodžio viduryje tarp balsių, pvz., *nihil.* Senovėje priebalsių *c*, *p*, *t* aspiracija rašyboje nebuvo žymima. Vėliau gramatikai įvedė žymėjimą *ch*, *ph*, *rh*, *th*. Tokie priebalsiai daugiausia būdingi graikiškiems vardams ir skoliniams (pvz., *theatrum*, *chorus*, *philosophia*), kuriems tokia rašyba prigijo apie 150 m. pr. Kr. Lotyniškuose žodžiuose priebalsių aspiracija nebuvo žymima, tai rodo ir Cicerono pateikti pavyzdžiai (*pulc(h)ros* „gražius“, *Cet(h)egos* „Cetegus“, *triump(h)os* „triumfus“, *Cart(h)aginem* „Kartaginą“). Apie 100 m. pr. Kr. imta rašyti *Graccus* > *Gracchus* galbūt pagal analogiją su *Bacchus*, *pulcer* > *pulcher* galbūt dėl panašumo į gr. *polychrous*, *triumpus* > *triumphus* lyg graikiškame skolinyje ir kt. (Leumann 1977, 162–163). Be to, kaip rodo Katulo 84 epigrama, veikiama mados aspiracija imta taikyti net tikriems lotyniškiems žodžiams. Plg.: „Senieji autoriai itin taupiai naudojo [aspiraciją] net ir balsiuose, sakydami *aedos*, *ircos*. Ilgai buvo saugoma, kad priebalsiai nebūtų aspiruojami, kaip žodžiuose *Gracci* ir *triumpi*. Tada per trumpą laiką tai prasiveržė besaikiu vartojimu: tokie žodžiai kaip *choronae*, *chenturiones*, *praechones* lig šiol išlieka kai kuriuose įrašuose – apie tai ir gerai žinoma Katulo epigrama“ (Quint. *Inst.* I. 5. 20). Kaip rodo aptariama „Oratoriaus“ vieta, net Ciceronas, ilgą laiką laikęsis tradicinio tarimo, į gyvenimo pabaigą pasidavė paplitusiai vartosenai. Aspiruotų ir neaspiruotų priebalsių rašyba lotyniškuose žodžiuose gerokai įvairuoja: I a. pr. Kr. vidurio įrašuose Klodijų šeimos prievardis rašomas *Pulcri* ir *Pulchri* (išsamiau Sandys 1885, 180). Pažymėtina, kad kaip ir kitais orto-

grafijos atvejais, mūsų žinias sunkina tai, jog Viduramžiais raštininkai taikydavo jiems įprastą rašybą (Kaster 2020, 220).

vis tiek sakome… *lacrimae.* Net ir šios grupės daiktavardžių rašyba įvairuoja: *sepulchrum*, atsiradęs galbūt pagal analogiją su *pulchrum*, dažnesnis rašytiniuose tekstuose bet pasitaiko ir įrašuose: *HEIC EST SEPULCRUM HEU PULCHRUM PULCRAI FEMINAE*, *CIL* 1007, bet *SEPULCHR*, *CIL* 1107; aspiruota *chorona* pasitaiko itin retai, bet jos vartojimą pažymi ir Kvintilijanas anksčiau cituotoje vietoje; *Matho* – įprasta prievardžio Matonas forma Livijaus, Juvenalio, Marcijalio raštuose; *Otho* – įprasta imperatoriaus Otono vardo forma; aspiruota *lachrimae* sutinkama antkapiniuose įrašuose (Orelli 1828, 4774, 4804, 4833).

Enijus… rašo *Burrus*, niekada *Pyrrhus*… „jėga prasiveržė brigai“, o ne frigai. Epiro karaliaus Piro (*Pyrrhus*) vardo forma *Burrus* dukart sutinkama Enijaus „Analų“ fragmentuose (*inc.* 166, 475 Skutsch). Be to, *burrus* = *rufus* „raudonas, raudonplaukis“, bendrašaknis su gr. *pyrrhos* (Walde, Hofmann 1938, 124, *s. v. burrus*), egzistavo lotynų kalboje kaip archaizmas ir kaip tikrinis vardas: *Afranius Burrus* – Nerono auklėtojas.

Vi patefecerunt Bruges – nežinomos Enijaus tragedijos puseilis (*Trag.* 334 Jocelyn). Pasak Herodoto, frigai (*Phryges*), kol gyveno Europoje makedonų kaimynystėje, vadinosi brigais (*Bryges* arba *Briges*), o persikėlę į Aziją, pakeitė ir krašto, ir savo pavadinimą (Hdt. VII. 73).

graikiškų raidžių… net dvi. Kvintilijanas sako, kad lotynų kalba nusileidžia graikų kalbai skambesiu, nes „neturime dviejų maloniausiai skambančių graikiškų raidžių, vienos balsės, kitos priebalsės, ⟨…⟩“ (*iucundissimas ex Graecis litteras non habemus (vocalem alteram, alteram consonantem)* ⟨…⟩, Quint. *Inst.* XII. 10. 27). Kai kurie Cicerono komentatoriai (Piderit, Jahn *etc.*) manė, kad čia kalbama apie šias graikiškas raides lotyniškoje abėcėlėje: υ > *y* ir φ > *ph*; kiti (Kroll,

Kaster *et al.*) – υ > *y* ir ζ > *z*. Pastaroji nuomonė nusveria pirmąją. Išsamiau žr. Nixon 1876.

nesusipratimas… ar išlaikyti graikišką formą tik tiesioginiame linksnyje. Tiesioginiame linksnyje, t. y. dgs. vardininke, nesiskyrė barbariško, t. y. lotyniško, ir graikiško linksnio galūnė *-es*, o kituose linksniuose skyrėsi, todėl graikiškai transkribuota šaknis *Phryg-* nederėjo su lotyniška galūne *-ibus*. Vis dėlto pasirinkta visoje paradigmoje išlaikyti graikišką *y*. Vadinti lotynų kalbą barbarų kalba, priešinant ją su graikų, nėra neįprasta (plg.: *Philemo scripsit, Plautus vortit barbare* – „Filėmonas parašė, Plautas išvertė / Barbariškai“ (Plaut. *Trin.* 19); *Demophilus scripsit, Maccus vortit barbare* – „Rašė Dėmofilas. Išvertė / Ją Makkas barbarų kalbon“ (Plaut. *Asin.* 11, Jono Dumčiaus vert.)), nors kiek netikėta Cicerono lūpose.

§ 161

naujieji poetai to vengia. *Poetae novi* – „naujieji poetai“ – grupė I a. pr. Kr. jaunų poetų, sąmoningai nusigręžusių nuo tradicinės lotynų poezijos, sekusių graikų aleksandrine tradicija ir įnešusių į Romos literatūrą naujų žanrų, formų ir temų. Žymiausias iš jų ir vienintelis, kurio poezija išliko, – Gajus Valerijus Katulas (*c.* 84 – *c.* 54). Ciceronas niekinančiai vadino juos „naujesniaisiais, naujoviškais“ (*neōterōn*, *Att.* VII. 2. 1), iš čia prigijęs terminas – neoterikai.

Aptariamas reiškinys – priebalsio *s* numetimas žodžio gale, – dažnas senųjų poetų kūryboje, kaip parodo toliau pateikti Cicerono pavyzdžiai, Katulo poezijoje sutinkamas vienintelį kartą: *tu dabi' supplicium* (Catull. 116, 8). Pats Ciceronas irgi to nevengia savo poezijoje.

Qui est omnibu' princeps. Enn. *Ann. inc.* 63 Skutsch.

Vita illa dignu' locoque. Lucil. IV. 150.

§ 163

kaip jau sakėme. § 149.

eilutė, išsiskirianti puikiais vietovardžiais. Nežinomos tragedijos eilutė (*Inc. trag.* 163 Ribbeck). „Puikūs vietovardžiai“: Helės jūra (*pontus Helles*) – Helespontas, dab. Dardanelų sąsiauris, *Tmolus* – kalnas Lidijoje, *Taurica* – taurų kraštas.

užteršta nemaloniausios raidės pakartojimu. Nežinomos tragedijos eilutė (*Inc. trag.* 164 Ribbeck). Nemaloni raidė – *f*, plg. § 158.

§ 164

kažkam gėda kalbėti štai šitaip. Kandi užuomina neoterikams, atsisakiusiems pakylėto senosios tragedijos stiliaus ir pirmenybę teikusiems įmantriam helėnistinės poezijos žavesiui.

„Kai Helenę Paris vedė“. Nežinomos tragedijos citata. Ciceronas pasitenkina puseiliu ir priduria „ir kas toliau seka“, nes tą pačią ištrauką citavo ir *De or.* III. 219:

> *Quá tempestate Hélenam Paris innúptis iunxit núptiis,*
> *Égo tum grauida explétis iam fere ád pariendum ménsibus,*
> *Pér idem tempus Pólydorum Hecuba pártu postremó parit.*
> (*Inc. trag.* 80–82 Ribbeck)

> Kai Helenę Paris vedė santuokon be santuokos,
> Man nėščiai devintas mėnuo rengė laiką jau gimdyt,
> Tąsyk gimė Polidoras gimdymu paskutiniu.

Jei, kaip spėjama, tai citata iš Pakuvijaus „Ilijonės“, tada čia kalba pagrindinė tragedijos herojė, vyriausioji Prijamo ir Hekubos duktė (May, Wisse 2001, 293). Pasak mito, ji sumainė savo jaunėlį brolį Polidorą su bendraamžiu sūnumi Dejipilu ir pasiuntė juos abu prižiūrėti savo vyrui Polimestorui, o šis, norėdamas įsitekti graikams, per nežinojimą nužudė savo

tikrą sūnų, manydamas, jog tai Prijamo ir Hekubos sūnus (Wisse, Winterbottom, Fantham 2008, 362).

vengsime šiurkščių žodžių. Dvi nežinomų tragedijų citatos (*Inc. trag.* 142 ir 114 Ribbeck). Pirmoji galbūt iš Enijaus „Alkmajono“, antroji – iš Akcijaus „Ginčo dėl ginklų“ (May, Wisse 2001, 269). Antrasis pavyzdys cituojamas visa eilute veikale „Apie oratorių“, kalbant apie sudurtinius naujadarus (*De or.* III. 154, aptariant retą žodį *expectorat* ir didesnėje citatoje III. 218).

„Šiurkštūs žodžiai“ – sudėtingi ir neįprasti sudurtiniai žodžiai, sukurti pagal graikų kalbos pavyzdį. Nemažai naujadarų sukūrė tragikai, ypač Enijus (Hor. *Ars* 56–58): *bellipotens* „pajėgus karui, stipriakaris“, *altivolans* „aukštaskraidis“, *suaviloquens* „saldžiakalbis“ ir kt.). Pats Ciceronas išlikusioje savo poemos ištraukoje vartoja epitetus *altitonans*, *altisonus* („aukštagriaudis“, „aukštaskambis“, *sc.* Jupiteris), taip pat minėtą *altivolans* (*Div.* I. 18, 106). Vis dėlto, kaip pastebi Kasteris (2020, 222), graikų kalbai sudurtiniai žodžiai kur kas labiau būdingi nei lotynų. Citatose pateikti: *perterricrepus* < *perterreo* + *crepo* „gąsdinančiai bildąs“ dar pavartotas Lukrecijaus (*Lucr.* VI. 129) kaip griaustinio sukeliamo garso apibūdinimas; *versutiloquus* „suktakalbis“ < *versutus* + *loqui* išlikusiuose lotyniškuose raštuose daugiau nepasitaiko.

§ 164–167 Kalbos figūros, sukuriančios kalbos ritmą.

§ 164

vidinę darną. Apie *concinnitas* prasmę žr. *comm. ad* § 38.

Ar… vienodas linksnių galūnes, ar lygūs derinami su lygiais, ar priešinami priešingi. Apie Gorgijo figūras (*homoioteleuton*, *isokōlon* ir *antitheton*) žr. 38 ir *comm. ad loc.*

§ 165

sakinys iš mūsų „Už Miloną“. 52 m. pr. Kr. Ciceronas gynė teisme Titą Anijų Miloną, nužudžiusį seną jo priešą Klodijų Pulchrą. Cituojamame sakinyje (*Mil.* 10) jis tvirtino esant prigimtinį nerašytą įstatymą, pateisinantį savigyną pavojaus gyvybei atveju. Mus pasiekusioje kalbos versijoje šis sakinys prasideda truputį kitaip nei citatoje: *Est igitur haec, iudices* ⟨...⟩. Sakinyje panaudotos visos Gorgijo figūros, kurias pasistengta perteikti ir vertime: lygianariai (*isokōla*) – *scripta vs. nata, docti vs. facti*, lygiagaliai (*homoioteleuta*) – *didicimus accepimus legimus vs. arripuimus hausimus expressimus*, trys antitezės (*antitheta*).

§ 166

ne tik ritminė kalba, bet ir eiliuota. Dvi trochajinio septinarijaus, kitaip vadinamo „kvadratine eilute“ (*versus quadratus*) eilutės. Šis metras paliudytas tiek draminiuose kūriniuose, tiek populiariuose eilėraštukuose, tokiuose kaip vaikiškos dainelės, mįslės, pasišaipymai. Pavyzdžiui, Svetonijaus užrašytos pašiepiančios dainelės, kurias kariai dainavo per Cezario triumfą (Suet. *Iul.* 49. 4) arba vardų reikšmėmis pagrįstas kalambūras, turbūt atsiradęs po Lucijaus Kraso kremavimo 91 m. pr. Kr.: *póstquam Crássus / cárbo fáctus, // Cárbo crássus / fáctus ést* – „Kai Krasas tapo anglimi, Karbonas, tapo storuliu. Cicerono cituojamos eilutės gula į tokį metrinį junginį:

– – | – – | – – | – – | ⏑ ⏑ – | ⏑ ⏑ – | – – | –

Eam quam ni(hi)l accusas damnas: bene quam merit(am) ess(e) autumas,

⏑ ⏑ | – – | – – | – – | – – | – – | – – | –

Male merer(e) id quod scis prodest ni(hi)l; id quod nescis obest?

Vertime pasistengta išsaugoti metrą, bet teko padidinti eilučių skaičių.

Pasmerki, nė nemėginęs ją apkaltinti kuo nors,
Tą sakai nevertą esant, kurios vertę pažinai?
Ką žinai, naudos neteikia, kenkia tai, ko nežinai.

Sakinyje slypinčios antitezės, lygianariai ir lygiagaliai (*bene meritam – male merere, accusas – damnas, id quod scis – id quod nescis, prodest – obest*) jau savaime sukuria kalbos ritmą, pažodžiui: „Tą, kurios (*quam*) niekuo nekaltini (*accusas*), pasmerki (*damnas*), kurią (*quam*) pripažįsti gerai nusipelnius (*bene meritam*), sakai blogai nusikaltus (*male merere*)? Tai, ką žinai (*id quod scis*), niekuo nepadeda (*prodest*), tai, ko nežinai, kenkia (*obest*)." Bet drauge sakinys turi ir metrinį eiliavimą, kurį suardytų vienas pakeistas žodis. Ta pati ištrauka dar kartą cituojama netrukus po „Oratoriaus" parašytame veikale *Topica*, kalbant apie entimemą (*enthymēma*) – įrodymą ar išvadą, gaunamą iš priešingo argumento (*ex contrariis conclusa*, *Top.* 55).

§ 167

ketvirtojoje Kaltinimo knygoje. *Verr.* II. 4. 115. „Kaltinimo knygos" – tai „Verinės" (plg. § 103 ir *comm. ad loc.*); šioje vietoje Sicilijos pretorius Gajus Veris priešinamas Sirakūzų užkariautojui Markui Klaudijui Marcelui.

§ 168–236 Aptariant sakinio struktūrą, daugiausia dėmesio skiriama prozos ritmui – temai, kuria buvo aršiausiai diskutuojama su atikistais. Šis išsamus tyrimas „žymi ryškų estetinį posūkį Cicerono iškalbos traktuotėje: nuo iškalbos, kaip politinio instrumento ar istorinio vystymosi rezultato (plg. „Brutą"), prie jos, kaip autonomiško meno kūrinio, statuso" (Dugan 2005, 256). Dėstymą sudaro tokios dalys: įžanga į ritmo analizę (§ 168–173), ritmo kilmė ir atsiradimo priežastis (§ 174–178), prigimtis (§ 179–203), praktinis ritmo pritaikymas (§ 204–236).

§ 168

trečioji ritmiškos… kalbos rūšis. Plg. § 149: „(1) arba kuo rišliau susijungtų pabaigos su pradžiomis ir kuo maloniau skambėtų, (2) arba pats darnus žodžių pavidalas sudarytų užbaigtą ratą, (3) arba kad periodas

ritmiškai ir tinkamai baigtųsi“. Trečioji rūšis – sąmoningai kuriamas kalbos ritmas, priešingas anksčiau aptartam, kuris randasi savaime, be ypatingų pastangų.

šūksniu palydėdavo tinkamai užbaigtą sakinį. Plg. § 173, 214 ir *comm. ad loc.*

„Bet senieji to neturėjo“. Numanoma priešininko frazė. Čia ir toliau Ciceronas kuria įsivaizduojamą dialogą su atikinės iškalbos šalininkais, nepripažįstančiais ritminės prozos. Fig. 23: *prolēpsis*, § 138.

§ 169

senovinė tapyba su mažai spalvų labiau patinka už dabartinę. Senieji graikų tapytojai naudojo tik keturias spalvas: raudoną, geltoną, juodą, baltą ir įvairius jų derinius (Plin. *N.H.* XXXV. 50, Plut. *De def. or.* 463). Ciceronas ne kartą lygina iškalbą su vaizduojamaisiais menais: „Kuris gi vertintojas, skyręs dėmesio šiems žemesniems menams, nesupranta, jog Kanacho statulos regisi per daug sustingusios, kad atrodytų tikroviškos? Kalamido statulos dar sunkiasvorės, bet jau švelnesnės nei Kanacho; net Mirono dar nepakankamai perteikia tikrovę, bet jas jau nedvejodamas pavadintum puikiomis; o dar puikesnės, mano nuomone, jau kone tobulos – Polikleito statulos. Panašiai ir tapyboje: Dzeuksido, Polignoto, Timanto ir kitų, naudojusių tik keturias spalvas, paveiksluose mes giriame tik piešinį ir linijų dailumą; bet Ajetijono, Nikomacho, Protogeno, Apelio paveiksluose jau viskas tobula“ (*Brut.* 70). Kitame palyginime, priešingai, pirmenybė teikiama senovei: „Kaip daug spalvų gražumu bei įvairove nauji paveikslai turtingesni už senuosius! Vis dėlto, iš pirmo žvilgsnio mus patraukę, neilgai težavi, o senuosiuose mus prikausto pats jų paprastumas ir senamadiškumas“ (*De or.* III. 98).

ritmiškas sakinio užsklendimas. *Conclusio*. Ritminei sakinio užbaigai įvardyti Ciceronas, kaip paprastai, neapsiriboja vienu terminu. Iš pradžių dažnesnis *conclusio*, traktato pabaigoje ima dominuoti *clausula*

(§ 213 *comm. ad loc.*, 215–216, 226). Vengdami svetimžodžio „klauzulė“, vertime bendrašaknius *conclusio* (*conclusa*) ir *clausula* (*claudo*, *clausa*) vertėme „užsklendimas, sklandus“, „užsklanda, užsklęsti, užsklęstas“ ir pan. Be šių, Ciceronas dar pasitelkia kitus veiksmažodžius ir jų vedinius: *termino* (*terminata*), *completa*, *cado* (*cadentia*), *circumscriptus* ir kt.

§ 170

teismo ar Forumo kalboje. Dar kartą primenama, kad epideiktinė iškalba čia neaptariama, plg. § 36–37.

taktas – lotyniškai, arba graikiškai *rhythmos*. Apie terminų vartojimą žr. § 67 ir *comm. ad loc.*

rezgamos pinklės jų klausai pavergti. Mintis, jog pernelyg akivaizdi iškalba atrodo šiek tiek įtartina, nuolat nuskamba Cicerono raštuose. Plg. § *145*: „miklus liežuvis – įtartinas“, § 208: „meistriškos kalbos gudrybėmis siekiama suvilioti jo pasitikėjimą“. Apie garsųjį oratorių Antonijų Ciceronas sako: „atrodė, kad visada ateina į teismą nepasiruošęs, bet būdavo taip pasiruošęs, kad jam kalbant kartais patys teisėjai atrodydavo nepakankamai pasiruošę išsaugoti budrumą“ (*non satis parati ad cavendum*, *Brut.* 139). Tik kalbos pabaigoje, kai oratorius būna pelnęs klausytojo palankumą ir užvaldęs jo dėmesį, klausytojas liaujasi ieškojęs priekabių (§ *210*).

šitie kritikai. Apie įvardžio *isti* vartojimą žr. *comm. ad* § 155. Vertime dėl aiškumo tenka pridurti daiktavardį.

§ 171

kone keturi šimtai metų. Nuo Trasimacho ir Gorgijo laikų. Kaip pastebi Sandysas (1885, 192), nuo Gorgijo atvykimo į Atėnus (427 m. pr. Kr.) iki Cicerono „Oratoriaus“ parašymo – 381 metai.

Metrais, kuriais kitados giedojo Faunai ir dainiai. Enn. *Ann.* VII. 207 Skutsch. Kalbama apie saturninį metrą, kuriuo Gnėjus Nevijus parašė

poemą apie Pirmąjį pūnų karą. Ta pati vieta cituojama § 157 (žr. *comm. ad loc.*), taip pat ir *Div.* I. 114.

scripsere alii rem
Vorsibus quos olim Faunei uatesque canebant
[cum] neque Musarum scopulos [quisquam superarat]
Nec dicti studiosus [quisquam erat] ante hunc
Nos ausi reserare ⟨...⟩ (Enn. *Ann.* VII. 206–210)

kiti šį dalyką aprašė
Metrais, kuriais kitados giedojo Faunai ir dainiai,
Kai dar niekas Mūzų kalnan nebuvo įkopęs,
Nei iki mano laikų pažinęs meną eiliuoti.
Mes išdrįsom atverti...

§ 172

Isokrato ir jo mokinių Eforo bei Naukrato. Eforas iš Kumų (c. 405–330) buvo pirmasis, parašęs visuotinę istoriją (30 knygų), apimančią tiek Graikijos, tiek kitų šalių įvykius nuo mitinių Herakleidų grįžimo į Peloponesą iki 340 m. Nors veikalas neišliko, jis turėjo didelės įtakos Cicerono amžininkui Diodorui Siciliečiui. IV a. pr. Kr. retorius Naukratas iš Eritrų (Jonijoje) labiausiai ir žinomas dėl to, kad buvo Isokrato mokinys (*De or.* II. 94). Rašė epideiktinius veikalus Isokrato stiliumi, galbūt ir retorikos technikos vadovėlį.

Aristotelis... metrą... smerkia, bet ritmo reikalauja. „Neritminė stiliaus forma – begalinė; ji turi būti apribota, bet ne metru, mat begalybė nemaloni ir nesuvokiama. Viskas apribojama skaičiumi, o stiliaus formos skaičius yra ritmas, kurio skiltys – metrai. Dėl to reikia, kad oratoriaus kalba turėtų ritmą, bet ne metrą, nes bus eilėraštis, o ritmą – ne tikslų (o šitaip bus, jeigu bus tikslus tik iki tam tikro laipsnio)“ (Arist. *Rhet.* III. 8, 1408b, Tomo Veteikio vert.).

Jo klausytojas Teodektas. Teodektas iš Faselidės (Lidijoje), įsikūręs Atėnuose, tapo garsiu tragedijų kūrėju, pelniusiu ne vieną pergalę Didžiosiose Dionisijose (Gell. *N.A.* X. 18. 7), taip pat retorikos teoretiku ir praktiku. Nors kiti šaltiniai, kaip ir Ciceronas, laiko jį Aristotelio mokiniu (Dion. Hal. *Is.* 19; Athen. X. 75; Suda 1854, 494 *s. v.* Θεοδέκτης), jis buvo vyresnis už Aristotelį ir darė jam įtaką (*OCD*, *s. v. Theodectes*).

Teofrastas… aptaria dar skrupulingiau. Turbūt veikale „Apie stilių“. Apie Teofrastą žr. § 39 ir *comm. ad loc.*

§ 173

teatras ima šaukti. Kitaip nei § 168 ir 214, kur *clamor* yra pritarimo ir susižavėjimo šūksnis, čia *exclamare* reiškia nepatenkintai šaukti, nušvilpti. Būtent šis įgimtas gebėjimas girdėti ilgumus bei trumpumus ir jausti metrą, pasak Cicerono, paaiškina, kodėl „tauta“ visada vertina oratorių taip pat, kaip ir „mokyti žmonės“: pastarieji tik gali paaiškinti, kas ir kodėl buvo gerai ar blogai, bet netobulumą jaučia visi (*Brut.* 183–189).

§ 174–176 Ritmo kilmė.

§ 174

rašytojai, perdavę… pamokymus. Aristotelis ir Teofrastas.

tavo… laiške įžvelgiau. Žr. § 3 ir *comm. ad loc.*

Isokrato gerbėjai… nuopelnu laiko. Kaip aiškėja iš kitos vietos, turimas galvoje pirmiausia Naukratas (*De or.* III. 173). Kitoje vietoje Ciceronas pats ritmo išradimo nuopelną priskiria Isokratui (*Brut.* 32–34).

§ 175

pasižymi… ryškiu ritmiškumu. Plg. § 40: „smulkiais ritmais bėgantis Trasimachas“.

kaip jau sakiau. § 165.

kaip buvo sakyta. § 149 ir 164.

§ 176

Abu jie buvo vyresni už Isokratą. Gorgijas gimė apie 485 m. pr. Kr., Trasimachas – apie 455 m., Isokratas – 436 m.

nugyveno jis kone šimtą metų. Isokratas mirė netrukus po Chaironėjos mūšio 338 m. pr. Kr., sulaukęs 98 metų.

knygoje, parašytoje jau gilioje senatvėje. Kalbama apie Makedonijos karaliui Filipui dedikuotą veikalą „Filipas“, parašytą 346 m. pr. Kr., kai Isokratui buvo 90 metų. Joje autorius sakosi neišpuošęs savo kalbos darniais ritmais (*eurythmiais*) ir margumynais (*poikiliais*), kuriais naudojęsis jaunystėje (Isoc. *Phil.* 27).

§177–178 Ritmo atsiradimo priežastis.

§ 178

apkapota, tarsi suluošinta… įžeidžia. Sandysas (1885, 199) įsitikinęs, kad Ciceronas čia turi galvoje Aristotelio „Retorikos“ vietą: „Reikia, kad ir periodo nariai, ir patys periodai nebūtų nei per trumpi, nei ilgi. Mat periodo nario trumpumas verčia klausytoją daug sykių suklupti (juk neišvengiamai tada, kai dar tebesiveržiamas į priekį ir iki to saiko, kurį turi savyje, ribos būna sulaikytas, vyksta tarsi sustojusiojo suklupimas dėl patiriamo priešpriešinio smūgio); o periodo narių ilgumas verčia jį atsilikti – taip, kaip atsilieka bėgikai, posūkio gairę apriečiantieji platesniu lanku. Mat ir šitie atsilieka nuo kartu su jais ratu bėgančių“ (Arist. *Rhet.* III. 9 1409b, Tomo Veteikio vert.).

perviršis žeidžia dar labiau nei trūkumas. Plg. § 73.

§ 179

galima būtų klausti. Ciceronas išvardija klausimus, kurie turėtų būti išnagrinėti veikale, skirtame specialiai prozos ritmui. Bet kituose dviejuose paragrafuose formuluoja konkrečius klausimus, kurie aptariami toliau: ar egzistuoja prozos ritmas (§ 183–187), koks santykis tarp prozos ritmo ir poetinio metro (§ 188–190), kurie ritmai tinkamiausi prozai (§ 191–196), ar tam tikros iškalbos rūšys turi savus ritmus (§ 196–198), ar prozos ritmas išgaunamas vien metru, ar drauge ir tam tikru žodžių jungimu (§ 199–203). Kai kurie atsakymai apibendrinant pateikiami § 203.

§ 181

Toliau. Ciceronas čia kelia kelis susijusius klausimus: 1) ar tai, kas vadinama ritmine proza (*oratio numerosa*), kuria tik ritmas (*numerus*), ar prisideda kiti veiksniai: a) žodžių jungimas (*compositio*) arba b) žodžių parinkimas (*genus verborum*) (jungtukai *vel... vel* „arba... arba“ suponuoja vieną arba kitą); antruoju atveju 2) ar šie trys veiksniai turi savarankišką veikimo sritį: *numerus* – intervalais (*intervallis*), kurie skiria tam tikras laiko atkarpas ir suteikia takto pojūtį, *compositio* – garsais (*vocibus*), *genus verborum* – kalbos figūromis.

Sunkumų kelia sąvokų *compositio* ir *genus verborum* supratimas. *Genus verborum* „žodžių rūšis“ (Merklin: *Charakter der Wörter*, Kytzler: *Ausdruck*, Hubbell: *character of the words*) – tai tam tikros rūšies žodžių parinkimas, siekiant išgauti norimas žodžių figūras (*schēmata*, žr. *comm. ad* § 83) (Yon 1964, cxl). Tačiau Sandysas ir Jahnas tai supranta ne kaip žodžių figūras apskritai, bet Gorgijo figūrų (*isokōlon*, *antitheton*, *homoioteleuton*) kuriamą simetrišką sakinio sąskambį (*concinnitas*, žr. *comm. ad* § 38). Šitai tarsi patvirtina ir kitos veikalo vietos: plg. § 164: „O užbaigtumo pasiekiama arba pačiu žodžių jungimu (*compositione* = *compositio*, § 181), tarsi savaime, arba tam tikros rūšies žodžiais, turinčiais vidinę darną (*concinnitas* = *genus verborum*, § 181).“ § 149: „Taigi

žodžiai sakinyje bus dėliojami taip, kad arba kuo rišliau susijungtų pabaigos su pradžiomis ir kuo maloniau skambėtų (= *compositio*, § 181), arba pats darnus žodžių pavidalas sudarytų užbaigtą ratą (= *genus verborum*, § 181).“ § 219: „Ne vien dėl ritmo kalba tampa ritmiška, bet ir dėl žodžių jungimo (*compositione* = *compositio*, § 181), ir, kaip minėta, dėl jų tam tikros darnos (*genere concinnitatis* = *genus verborum*, § 181).“ Apie termino *compositio* reikšmę žr. toliau.

tam tikros rūšies žodžiais. Čia posakis *genere verborum* („žodžių rūšimi“) keičia terminą *concinnitas*. Plg. § 164: *genere verborum in quibus ipsis concinnitas inest.*

rišliu žodžių jungimu… visų jų šaltinis yra išdėstymas. Žodis *compositio* šiame paragrafe vartojamas dvejopa reikšme. Iš pradžių, kai vardijami prozos ritmiškumą kuriantys veiksniai, *compositio* yra ne „išdėstymas“ apskritai, bet darnus žodžių jungimas, išgaunant darnų skambesį (Sandys: *euphony*; Hubbell: *harmonious arrangement in sounds*; Merklin: *eine gewisse Fügung*; Kytzler: *Anordnung*). Plg. § 150: „kad žodžių pãbaigos, susidurdamos su kitų pradžiomis, nesudarytų nei žiojėjančio, nei šiurkštaus skambesio“. Šia prasme jis pavartotas ir anksčiau pateiktose citatose § 149, 164. Bet toliau *compositio* – visų anksčiau minėtų veiksnių šaltinis (*omnium fons compositio*) – jau bendras terminas, apimantis ir ritmą (*numerus*), ir *euphony* (*compositio*), ir *symmetry of expression* (*genus verborum*). Kitaip sakant, *compositio* šioje vietoje yra ir rūšies terminas, ir vieną porūšį įvardijantis terminas (Sandys 1885, 200–201). Bendrąja prasme („išdėstymas“) *compositio* vartojamas kaip *collocatio* sinonimas ir kartais sunku nustatyti skirtį tarp šių sąvokų.

§183–187 Ar egzistuoja ritmas ir kokia jo prigimtis?

§ 183

graikai vadina *lyrikoi*. Graikų lyrikai – tai chorinės ir monodinės lyri-

kos kūrėjai: Pindaras, Simonidas, Stesichoras, Sapfo, Alkajas ir kt. Bendras terminas – *poetae melici* (*Opt. gen.* 1), gr. *lyrikoi* – pažodžiui, tie, kurie kuria eiles, atliekamas pritariant lyrai, bet ne kokiam nors kitam instrumentui. Kadangi toliau Ciceronas cituoja tragedijos eilutę ir užsimena apie fleitininko pritarimą, galima spėti, kad jis turi galvoje visas dainuojamosios poezijos rūšis.

lieka tik apnuoginta proza. Pasak Sandyso (1885, 202), romėnai mažai teišmanė kai kurių lyrikų, kaip antai Pindaro, itin sudėtingą eilėdarą. Net Horacijui, įvaldžiusiam ir pritaikiusiam lotynų kalbai nemažai lyrikai būdingų metrų, taip pat Sapfo ir Alkajo, Pindaro eilės atrodė panašios į kalnų upę, nevaržomos jokių metrų („[Pindaras] nešamas metrų, nepaisančių dėsnio“ – *numerisque fertur / lege solutis*, Hor. *Carm.* IV. 2. 11).

§ 184

„Kaip pavadint tave, kurį lėta senatvė“. Enijaus tragedijos „Tijestas“ eilutė (*Trag.* 300 Jocelyn) parašyta bakchijumi – metru, neturėjusiu analogų pas graikus. Metras vargiai būtų buvęs juntamas, jei fleitininkas nebūtų palaikęs takto.

Jei nepritartų fleitininkas. Antikinėse dramose, be dialoginių dalių ir choro partijų, dar buvo rečitatyvų, atliekamų pritariant aului, fleitai (*tibia*) – pučiamajam instrumentui su vienu ar dviem vamzdžiais. Tai liudija ir tekstų šaltiniai, ir atvaizdai mene. Plg. kitoje vietoje Ciceronas sako, kad garsusis aktorius Roscijus sendamas ėmęs tyliau dainuoti ir lėtinti fleitininko melodiją (*De or.* I. 254; *Leg.* I. 4. 11).

komedijų šešiapėdžiai jambai… tokie prasti. Romėnų komedijose dialoginės dalys buvo rašomos jambiniais senarijais (šešių jambų eilutėmis). Bet pirmos penkios pėdos gali būti pakeistos bet kuria kita pėda, todėl ritmas dažnai sunkiai apčiuopiamas. „Prasti“ (*abiecti*), nes neturėjo aiškios metrinės formos, be to, buvo labai artimi šnekamajai kalbai. Šis būdvardis vartojamas ypač niekinančia prasme § 230 ir 235.

§ 186

Herodotas... nenaudojo ritmų. „Bėgantis, ištisinis stilius“ (*eiromenē lexis*), kaip priešprieša „ritmiškai užbaigtam, periodiškam“ (*katestrammenē lexis*), laikomas Herodoto ir jo pirmtakų logografų bruožu (Arist. *Rhet.* III. 9. 2, 1409a). Kvintilijanas šioje vietoje drįsta pagarbiai paprieštarauti Ciceronui, kurį paprastai laiko neginčijamu autoritetu: „Net ir Ciceronas, kad ir koks didis rašytojas, manęs neįtikins, kad Lisijas, Herodotas, Tukididas buvo nepakankamai uolūs šioje srityje. ⟨...⟩ O Herodoto kalboje, kaip aš tai suprantu, nors viskas liejasi palengva, pats dialektas yra toks malonus, kad, atrodo, turi savyje paslėptų ritmų“ (Quint. *Inst.* IX. 4. 16–18).

iš kišenės neištrauksi. *Non domo depromebatur* – pažod. „iš namų nepaimamas“.

sportinę formą ir baigiamuosius potėpius. Dvi skirtingų sričių metaforas sakinyje valdo tas pats veiksmažodis: *attulit palaestram* – pažod. „suteikė palaistrą“, palyginimus su sporto aikšte dar žr. § 14 ir 228–229; *attulit liniamenta*, kaip pastebi Otto Jahnas (1869, 128), ne itin vykusiai parinktas posakis, nes *liniamenta* – tai „kontūrai, eskizas“ (plg. *Verr.* II. 4. 98), t. y. piešinio apmatai. Ir nors Plinijus rašo, kad Parasijas buvo pripažintas kaip eskizų meistras (*confessione artificum in liniis extremis palmam adeptus*, Plin. *N.H.* XXXV. 67), tai, pasak Sandyso (1885, 205), vargu ar liudija apie aukščiausią dailininko meistriškumą. Ir juo labiau ne tai, kas buvo išrasta galiausiai, kaip reikalauja Cicerono mintis. Greičiausiai *liniamenta* čia pavartota vietoj posakių, reiškiančių „pridėti paskutinę ranką“ (*ultimam manum*, *extremam manum*, *summam manum*), t. y. reiškia paskutinius dailininko potėpius, suteikiančius paveikslui išbaigtumo.

§ 187

minties lankas. T. y. periodas.

§ **188–190** Koks santykis tarp prozos ir poezijos ritmo?

§ **188**

daktilio… jambo… pajano. Daktilio abi dalys lygios, nes ilgas skiemuo pagal ištarimo laiką lygus dviem trumpiems, kaip muzikoje ketvirtinė nata lygi dviem aštuntinėms: – ⏑ ⏑ ; jambą sudaro trumpas ir ilgas skiemenys, taigi antrasis dvigubai ilgesnis: ⏑ – ; pajaną sudaro ilgas ir trys trumpi, taigi antroji pėdos pusė pusantro karto ilgesnė už pirmą ją: – ⏑ ⏑ ⏑ . Tiesa, pajane ilgasis gali atsidurti bet kurioje pėdos vietoje: – ⏑ ⏑ ⏑ , ⏑ – ⏑ ⏑ , ⏑ ⏑ – ⏑ , ⏑ ⏑ ⏑ – , tačiau dažniausi yra pirmasis ir ketvirtasis, kurie atitinka Cicerono čia minimą pusantrinį santykį.

Kaipgi gali… nepatekti į prozos kalbą? Turint galvoje, kad daug žodžių natūraliai turi kaip tik tokius ilgumus.

§ **189**

netyčia kai ką sueiliuojame. Bene ryškiausias pavyzdys – Tito Livijaus įžangos pirmieji keturi žodžiai *Facturusn(e) operae pretium sim* „Ar nuveiksiu ką verta darbo“, sudarantys, kaip pastebėjo dar Kvintilijanas (*Inst.* IX. 4. 74), pusę hegzametro eilutės.

mūsų kalba… sudaryta iš jambų. Apie tai, kad jambas – „artimiausias šnekamajai kalbai“, rašė dar Aristotelis: „Tai matyti iš to, kad per savo kasdienius pokalbius mes pasakome daug jambinių trimetrų, o hegzametrų – retai ir tik tada, kai nutolstame nuo intonacijos, būdingos šnekamajai kalbai“ (*Poet.* 4, 1429a 24, Marcelino Ročkos vert.). *Versus senarius* – šešiapėdis jambas, žr. *comm. ad* § 184. *Versus Hipponacteus* – metrinė eilutė, pavadinta pagal VI a. pr. Kr. poetą Hiponaktą, pradėjusį kurti šiuo metru. Tai šešiapėdis jambas (senarijus), kurio paskutinė pėda pakeista spondėju ar trochaju, todėl dar vadinamas ir cholijambu „raišuoju jambu“. Kaip liudija vienas fragmentas, tokia eilutė pasitaikė net ir Eforo (žr. § 172 ir *comm. ad loc.*) veikale „Apie stilių“ (*Peri lexeōs*),

kuriame jis kaip tik peikė metrų naudojimą, akivaizdų prozoje (Spengel 1894, vol. II, 71).

§ 190

Hijeronimas, vienas žymiausių peripatetikų. Hijeronimas Rodietis (*c.* 290–230) gyveno Atėnuose ir buvo Aristotelio mokinys, todėl čia pavadintas *Peripateticus*, bet kitoje vietoje pats Ciceronas nėra tikras, ar tinka jį tokiu vardu vadinti (*quem iam cur Peripateticum appellem nescio, Fin.* V. 14), nes jis paliko Aristotelio mokyklą ir, kaip Epikūras, didžiausiu gėriu laikė gyvenimą be skausmo (*summum enim bonum exposuit vacuitatem doloris, ibid.*). Kai kurios jo kritinės pastabos Isokratui randamos Dionisijo Halikarnasiečio *Isoc.* 13 ir Filodemo *Rhet.* I. 198.

šitaip gaudavo anapaistą, vadinamą aristofaniškuoju. Anapaistas – daktiliui priešinga pėda ⏑ ⏑ – . Aristofaniškuoju pavadintas anapaistinis tetrametras su trūkstamu skiemeniu – Aristofano mėgstama ilgoji komedijų eilutė, pvz., „Tad atvykit čionai, jūs šventai gerbiami debesai, kad šisai pamatytų!“ (Aristoph. *Nub.* 269, Jono Dumčiaus vert.).

§ 191–196 Kokie ritmai tinkamiausi prozai?

§ 191

Eforas, pats lengvasvoris oratorius, bet išėjęs geriausią mokyklą. Dar viena veikalo vieta, kur menki rankraštinės tradicijos skirtumai kardinaliai keičia sakinio mintį (plg. § 9, 202). Eforas apibūdintas kaip *levis*, bet mes nežinome, ar turėta galvoje *lēvis* „lygus, nugludintas, t. y. išdailintas“, ar *lĕvis* „lengvas, t. y. nereikšmingas, menkas“. Pasirinkimą ir sakinio prasmę iš esmės lemia jungtukas *sed* arba *et*: 1) *Ephorus autem, lēvis ipse orator et profectus ex optuma disciplina* – „tačiau Eforas, ir pats subtilus oratorius, ir išėjęs puikią mokyklą“, 2) *Ephorus autem, lĕvis ipse orator sed profectus ex optuma disciplina* – „tačiau Eforas, pats menkavertis oratorius, bet išėjęs puikią mokyklą“. Dauguma

mūsų naudotų vertimų ir komentarų priima antrąjį skaitymą. Mūsų manymu, tokį pasirinkimą pagrindžia ir kiti Eforo paminėjimai Ciceronо korpuse. Ciceronas net tris kartus (*De or.* III. 36; *Brut.* 204; *Att.* VI. 1. 12) pamini tokį anekdotą: Isokratas taip sakęs apie du savo gabiausius mokinius: Teopompui reikia apynasrio, Eforui pentinų, t. y. Teopompą reikia pristabdyti, o Eforą – nuolat raginti. Eforas apibūdinamas kaip *lenissimus* „romusis, lėtasis", *cunctans et quasi verecundans* „delsiantis ir tarsi besidrovintis", *mitis* „švelnus, ramus" (Cic. *Hort. fr.* 15). Manytume, kad šie apibūdinimai labiau dera su *lĕvis* „lengvas, silpnas" nei su *lēvis*. Kita vertus, Eforas su Teopompu laikomi gabiausiais Isokrato mokiniais (*praestantes ingenio, De or.* II. 57; plg. *comm. ad* § 37), be to, § 172 Eforas paminėtas tarp mokyčiausių vyrų (*doctissimorum virorum*), kurie ir patys turėjo būti puikūs oratoriai (*summi ipsi oratores esse debebant*). Tai neabejotinai patvirtina antrąją nagrinėjamo sakinio dalį „išėjęs puikią mokyklą".

spondėju ir trochaju... pirmasis susideda tik iš ilgų, antrasis – trumpų skiemenų. Kiek komplikuotas yra termino *trochaeus* vartojimas. § 193 ir 217 lygina trochają su chorėju, nors paprastai šiedu terminai įvardija tą pačią pėdą (plg. § 217: „skirtingi autoriai tas pačias pėdas skirtingai vadina"). Iš to matyti, kad Ciceronas trochaju vadina tribrachą – trijų trumpų skiemenų ⏑ ⏑ ⏑ pėdą (§ 217: *qui habet tris brevis trochaeus*), o – ⏑ chorėju. Tokius terminus vartoja ir Kvintilijanas: *huic (sc. iambo) contrarium e longa et breui choreum, non ut alii trochaeum nominemus* – „⟨...⟩ šiam priešingą, susidedantį iš ilgo ir trumpo skiemens, vadinkime chorėju, ne trochaju kaip kiti" (*Inst.* IX. 4. 80); *Tres breues trochaeum, quem tribrachyn dici uolunt qui choreo trochaei nomen imponunt* – „trys trumpi sudaro trochają, kurį vadina tribrachu tie, kurie chorėjui taiko trochajo vardą" (*Inst.* IX. 4. 82). Šiame vertime laikomės Cicerono terminų. Kitos Cicerono čia minimos pėdos: spondėjas – – , daktilis, pajanas – žr. *comm. ad* § 188.

§ 192

kitokiõs nuomonės yra Aristotelis. Ciceronas gana tiksliai perteikia Aristotelio apibūdinimus (*Rhet.* III. 8, 1408b), vėliau Ciceronu seks Kvintilijanas (*Inst.* IX. 4. 87–88).

herojiškas metras – hegzametras, nes juo sukurti herojiniai epai.

§ 193

Trochają... pravardžiuoja kordaku. Dvigubas netikslumas: Aristotelis (*Rhet.* III. 8, 1408b) taip sako apie trochają, ir Ciceronas tarsi pamiršta, kad šiuo terminu jis vadina tribrachą (žr. *comm. ad* § 191). Be to, Aristotelis nevadina trochajo kordaku, bet sako *kordakikōteros* – „labiau primenantis kordaką", t. y. perteikia šio ritmo lengvumą, šoklumą. Kordakas – gundantis ir nepadorus šokis senojoje atikinėje komedijoje (Aristoph. *Nub.* 540), žinomas ir romėnų kultūroje: Petronijaus „Satyrikone" (Petron. 42. 8) Trimalchijonas giriasi, kad niekas geriau nešoka kordako nei jo žmona Fortūnata.

arba pusantrinis... arba lygus dalių santykis. Arist. *ibid.* Pajano (žr. § 188 ir *comm. ad loc.*) santykis visada būna 3:2 arba 2:3 ir jis yra tarpinis tarp jambo 2:1 ir daktilio 1:1.

§ 194

Spondėjas... prilygsta daktiliui. Spondėjo du ilgi skiemenys – – sudaro keturias moras, lygiai kaip daktilio ilgas ir du trumpi – ⏑ ⏑ .

§ 196

kaip jau sakiau. § 195, 187.

§ 196–198 Ar prozos stiliai turi jiems būdingus ritmus?

§ 196

tarsi purpuro atspalvius. Purpuras buvo gaminamas iš dviejų moliuskų

rūšių, maišant jų išskiriamus syvus ir kitus elementus (Plin. *N.H.* IX. 125–141). Vitruvijus teigia, kad spalva priklauso nuo purpuro sraigių augimvietės: vienų pakrančių moliuskų ekstraktas dažo šviesiau, kitų – tamsiau (Vitr. VII. 13). Nuo mišinio proporcijų priklausė gaunamo dažo atspalvis – nuo violetinio iki skaisčiai raudono.

§ 197

įvairuojančioje vientisoje kalboje. „Ištisinė kalba" (*perpetua oratio*), t. y. išplėtota ištisinė kalba, kurią oratorius sako nepertraukiamas klausimų ar intarpų, kaip priešprieša klausimo–atsakymo forma vykstančiai liudytojų apklausai teisme arba senate vykstantiems debatams (*altercatio*, *in altercando*). Paprastai tokia kalba būna gana ilga, turinti atitinkamas dalis, reikalaujančias įvairaus stiliaus derinimo, todėl ji – „įvairuojanti" (*varia*).

malonaus skambesio vaikymasis. *Aucupium delectationis*, plg. § 84.

gludinant kalbos kampus. *Quadrare* – daryti keturkampį, t. y. iškirsti stačiakampį medžio ar akmens bloką taip tiksliai, kad jis glaudžiai gultų prie kitų į mūrą. Plg.: *in quadrum redigere*, § 208, 233.

§ 198

fleitininko mušamas taktas. Kad išlaikytų ritmą, fleitininkai koja mušdavo taktą, naudodami tam specialų įrankį, vadinamą *scabellum*, gr. *kroupezion*. Tai sandalas dvigubu storu padu – dviem medinėmis lentelėmis, sujungtomis ties kulnu, o tarp jų įtaisytos apvalios metalinės plokštelės. Tokio instrumento pavyzdžių matome romėniškų kopijų grupėje, vaizduojančioje grojantį satyrą (pvz., Corsini rūmai Romoje, Florencijos Uffizi galerija ir kt.).

§ **199–202** Ritmo pasiskirstymas sakinyje.

§ 200

dėstė tarsi iš rašto. Plg. *De or.* I. 152: „Kas tampa oratoriumi, įpratęs daug rašyti, atsineša gebėjimą net be pasirengimo kalbėti taip, tarsi būtų užrašyta.“

§ 201

kaip sakiau. Plg. § 149: „Taigi žodžiai sakinyje bus dėliojami taip, kad arba kuo rišliau susijungtų pabaigos su pradžiomis ir kuo maloniau skambėtų, arba kad pats darnus žodžių pavidalas sudarytų užbaigtą ratą, arba kad periodas ritmiškai ir tinkamai baigtųsi.“

žodžių jungimas, darna ir ritmas. Plg. § 149. Apie *concinnitas* prasmę žr. *comm. ad* § 38.

§ 203

jei klausiama… atsakysime. Apibendrinamas atsakymas į klausimą, iškeltą § 179.

§ 204–206 Ritmo pritaikymas: įžanginės pastabos.

§ 204

graikai jį vadina *periodos*, o mes… Gr. *periodos* (< *peri* „aplink“ + *hodos* „kelias“) Aristotelio apibrėžiamas kaip „frazė, turinti pradžią ir pabaigą, kurios visuma lengvai aprėpiama“ (*Rhet.* III. 9, 1409b). Jam antrindamas, Demetrijas lygina periodą su bėgimu ratu, taip perteikdamas žodžio prasmę: „Mat, sakydamas ‘periodas’, jis [*sc.* Aristotelis] iškart nurodo, kad sakinys kažkur prasidėjo ir kažkur pasibaigs, ir skuba link tam tikro tikslo, kaip ženklą gavę bėgikai: juk bėgimo pradžioje jie jau numato pabaigą. Iš čia ir periodo pavadinimas, perteikiantis besisukantį ir ratu einantį kelią. Apskritai periodas yra ne kas kita kaip tam tikras žodžių jungimas. Šiaip ar taip, jeigu jo ‘ėjimas ratu’ būtų sunaikintas ir pakeistas, prasmė nepasikeistų, tačiau periodo neliks“ (Demetr. *Eloc.* 11, Aliaus Jaskelevičiaus vert.).

Cicerono korpuse žodį *periodos* sutinkame tik tris kartus, visada graikiškais rašmenimis (*Or.* 204; *Brut.* 167; *Att.* I. 14. 4). Kaip ir daugeliu atvejų, Ciceronas nesiskolina graikiško termino ir nesistengia jo sulotyninti, bet ieško lotyniškų atitikmenų. Pažodiškiausi atitikmenys yra *ambitus* „apėjimas“ (§ 38, 168, 199, 204, 207– 208, 212, 214, 221–222) ir *circumitus* arba *circuitus* „apėjimas ratu, lankstas, aplinkkelis“ (§ 78, 187, 204, 206), be to, dar vartojamas *comprehensio* „suėmimas, aprėptis“ (§ 149, 198–199, 204, 208, 212, 221–226), *continuatio* „tęsimasis be pertraukos, nenutraukiamumas“ (§ 85, 203, 204, 208, 222), *circumscriptio* „rato apibrėžimas, apskritimas“ (§ 38, 204, 207–208). Šiuos penkis nurodo ir Kvintilijanas, pirmasis pradėjęs vartoti sulotynintą formą *perihodus*: „Daugybę vardų suteikia periodui Ciceronas *etc.*“ *(Perihodo plurima nomina dat Cicero: ambitum, circumitum, comprensionem, continuationem, circumscriptionem*, Quint. *Inst.* IX. 4. 124). Be šių svarbiausių, dar pasitaiko artima reikšme *complexio* „apglėbimas“ (§ 85) ir *orbis* „ratas“ (§ 149). Nė vienas iš Cicerono naujadarų neprigijo, Kvintilijanas verčiau pritaiko graikišką terminą *peri(h)odos*, kurį pavartoja bent 11 kartų.

Šiame vertime neišlaikome nuoseklumo, nes kartais dėl aiškumo tenka vartoti mums įprastą sąvoką „periodas“. Kita vertus, kur įmanoma, siekiame perteikti ciceronišką žodingumą ir pasitelkiame lietuviškus termino atitikmenis.

§ 205

sukapoti sakinį į… daleles. Smulkesniems periodo nariams įvardyti Ciceronas irgi turi kelis terminus. § 211 standartinius graikiškus terminus jis susieja su lotyniškais pažodiniais atitikmenimis: ilgesnė periodo atkarpa – gr. *kōlon* (dgs. *kōla*) = lot. *membrum* „(są)narys, galūnė“, trumpesnė – gr. *komma* (dgs. *kommata*) = lot. *incisum* „įpjova, atkarpa“. Čia jis kalba apie *particula* „dalelė“ = gr. *kōlon*, § 206 *incisio* „įpjova“ = gr. *komma*.

§ 206

žodžių darna. T. y. simetriška forma, arba *concinnitas*, § 220.

§ 207–211 Iškalbos rūšys ir kalbos dalys, kurioms tinka ritmas.

§ 207

bylose ir Forume. Viena vertus, posakis *in causis foroque* reiškia teismo ir deliberatyvinę iškalbą, kaip priešpriešą epideiktinei (§ 69 ir *comm. ad loc.*), kita vertus, Ciceronas čia ir toliau kalba apie vieną rūšį (*unum*) – teisminę iškalbą, – taigi posakį *in causis foroque* galima suprasti kaip hendijadį „Forumo bylose".

Isokrato bei Teopompo būdu. Apie Isokratą žr. § 40–42 ir *comm. ad loc.* Apie Teopompą žr. § 151 ir *comm ad loc.*

§ 208

minties apibrėžimas… ar apėjimas. T. y. periodas, žr. § 204 ir *comm. ad loc.* Įterpinys „jei galima taip pavadinti" (*si ita licet dicere*) rodo, kad terminai dar vartojami metaforiškai, nors § 204 buvo sakyta „mes sakome" (*dicimus*).

kalbos gudrybėmis… suvilioti… pasitikėjimą. Plg. § 170 ir *comm. ad loc.*

§ 209

atima iš kalbėtojo žmogišką šilumą. Išversta pagal Westmano redakciją *aufert humanum sensum actoris.* Iš mūsų turimų leidimų pusė renkasi Ferdinando Heerdegeno pasiūlytą redakciją: *aufert humanum sensum auditoris* – „atima iš klausytojo žmogišką užuojautą". Likome prie rankraštinės tradicijos, kurios laikosi Westmanas, nes toks skaitymas, mūsų nuomone, visus tris išvardytus komponentus sutelkia į kalbėtoją.

§ 210

Kaltinimo… knygoje.. apie Siciliją. *Verr.* II. 2. 2, žr. *comm. ad* § 103.

senate – apie savo konsulavimą. Tai neišlikusi Cicerono kalba, pasakyta 61 m. pr. Kr. pradžioje. Jos sėkme bei retorinėmis grožybėmis Ciceronas giriasi Atikui laiške, parašytame vasario 13 d. (*Att.* I. 14. 4).

ketvirtojoje Kaltinimo knygoje… kalbėjome. Apie Henos Cererą – *Verr.* IV. 106–108, apie Segestos Dianą – *Verr.* IV. 72–79, apie Sirakūzų vietovę – *Verr.* IV. 117–119. Ketvirtoji „Verinių" knyga skirta meno vertybių grobstymams Sicilijoje, taip pat ir iš čia paminėtų šventovių.

raiškiau plėtojant temą. *In amplificanda re* – amplifikacijoje, žr. § 125 ir *comm. ad loc.*

nebeieško priekabių. Plg. § 170 ir *comm. ad loc.*

§ 211

graikai vadina *kommata* ir *kōla*, o mes… atkarpomis ar nariais. Tikslūs graikiškų terminų lotyniški vertiniai: kōlon „narys, galūnė" pirmą kartą retorine prasme pavartojo Aristotelis (*Rhet.* III. 9. 5, 1409b), *komma* „atkarpa" – Dionisijas Halikarnasietis (*Dem.* 39). *Membrum*, kaip *kōlon* atitikmuo, jau buvo pavartotas *Rhet. Her.* IV. 26, o *incisum* „įpjova, atkarpa", kaip *komma* atitikmuo, čia pavartotas pirmą kartą. Atkarpa (*incisum*), pasak Kvintilijano, yra išreikšta mintis, neturinti ritminio išbaigtumo, dažniausiai tai nario (*membrum*) dalis, kartais gali būti ir vienas žodis. Narys (*membrum*) – ritmiškai užbaigta periodo dalis, netenkanti prasmės, jei išplėšta iš sakinio, kaip ranka ar koja, atskirta nuo kūno (Quint. *Inst.* IX. 4. 122–123). Kaip dažnu kartu, Ciceronas įveda lotyniškus naujadarus su tam tikra išlyga, tarsi atsiprašydamas („nežinau, kodėl negalėtume").

§ 212–220 Klauzulių panaudojimas.

§ 212

tuojau pamatysime. Žr. § 221.

autoriai… pėdas skirtingai vadina. Žr. *comm. ad* § 191.

§ 213

dichorėjas nėra blogas užsklandose. Pirmą kartą tekste pasirodo žodis *clausula*, pakeičiantis anksčiau vartotą giminišką *conclusio* (žr. *comm. ad* § 169). Nors vengdami svetimžodžio vertime *clausula* keičiame „užsklanda“ (plg. *clausula* < *claudo* „užrakinti, užsklęsti“), komentaruose „klauzulė“ vartojama kaip retorikos terminas. Išsamiausiai Cicerono klauzules ištyrė Tadeuszas Zielinskis (1904).

plebėjų tribūnas Gajus Karbonas… šitaip kalbėjo. Šį 90 m. pr. Kr. plebėjų tribūną Ciceronas apibūdina taip: „⟨…⟩ Gajus Karbonas, iškalbingiausio vyro sūnus. Oratorius ne itin sumanus, vis dėlto šioks toks oratorius“ (*Brut.* 221). Markas Livijus Druzas – 91 m. pr. Kr. plebėjų tribūnas, pasiūlęs įstatymą, suteikiantį pilietybę visiems Italijos sąjunginių miestų piliečiams. Jo žūtis nuo nežinomo žudiko rankos ir reformų žlugimas tapo Sąjungininkų karo priežastimi (Vell. Pat. II. 13–15). Kalboje, kurios fragmentas pacituotas Cicerono, Karbonas, kalbėdamas apie Marko Druzo mirtį, patetiškai kreipiasi į jo mirusį tėvą, irgi reformų siekusį Gajaus Grakcho šalininką: „O Markai Druzai, – kreipiuosi į tėvą! Dažnai sakydavai, jog respublika šventa, kad ir kas į ją kėsintųsi, sulaukia visuotinės bausmės. Išmintingą tėvo posakį patvirtino sūnaus neapdairumas“ (Malcovati 1953, *fr.* 4).

dvi atkarpos po dvi pėdas. (O) *Mārcĕ* | *Drūsĕ,* || *pātr(em) āp*|*pēllō.*

nariai… po tris pėdas kiekvienas. *tū* | *dīcĕrĕ sŏ*|*lēbās* || *sācr(am) ēs*|*sĕ rēm* | *pūblĭcăm.*

§ 214

periodas… baigiasi dichorėju. Nors *pērsŏ|lūtās* nėra taisyklingas dichorėjas (– ⏑ | – ⏑), metrinėje analizėje paskutinio skiemens ilgumas ar trumpumas nėra svarbus.

dichorėjas sukėlė… susirinkusiųjų šūksnį. Dichorėjas – *cōmprŏ|bāvĭt*. Ciceronas ne kartą pažymi, kad ritminga kalba – tiek prozinė, tiek eiliuota – sukelia pritarimo ir susižavėjimo šūksnius (*clamor*) ir aplodismentus (*plausus*), plg. § 168 ir *comm. ad loc.*, *De or.* I. 152, III. 136. Tai įdomus liudijimas, leidžiantis manyti, kad net ir paprastų, neišsilavinusių romėnų klausa buvo įgudusi girdėti ritminius vienetus (klauzules), kurias mes dabar vargiai juntame lotynų kalboje. Juo labiau – metrinius netikslumus eiliuotame tekste (§ 173 ir *comm. ad loc.*). Kita vertus, Hubbellas (1988, 486) teisingai pastebi, kad šioje vietoje Ciceronas turbūt sąmoningai pervertina ritmo poveikį: nesena Marko Druzo mirtis, be abejo, suteikė posakiui emocinio krūvio, sukėlusio publikos reakciją.

Aristotelis šią pėdą laikė geriausia. Žodį *tĕmĕrĭtās* sudaro vieną iš pajano atmainų (žr. § 188). Pasak Aristotelio, jis ypač tinkamas prozai, nes nesukuria poetinio metro, tad jo panaudojimas mažiau pastebimas (Arist. *Rhet.* III. 8, 1409a). Apie Aristotelio pritarimą pajanui dar žr. Cic. *De or.* III. 183.

§ 215

„Bet… mintis ta pati.“ Apie retorinę figūrą *prolēpsis* žr. *comm. ad* § 138, fig. 23.

pajanas… būna dvejopas. Pajanas būna keturių atmainų, žr. *comm. ad* § 188, bet Ciceronas čia kalba apie dvi populiariausias (I ir IV).

teikiu pirmenybę kitiems. Ciceronas retsykiais vartoja šią klauzulę ⏑ ⏑ ⏑ – ankstyvosiose kalbose, vėliau visai jos atsisako (Wüst 1881, 96; Zielinski 1904, 90).

§ 218

pritrūko akylumo tam, kuris teigė… juk paskutiniojo ilgumas nesvarbus. „Tam, kuris teigė“ – t. y. Aristoteliui. Čia Ciceronas prieštarauja sau pačiam: § 194: „nes užbaigti geriau ilgu skiemeniu“. Poezijoje iš tiesų paskutiniojo skiemens ilgumas nesvarbus, nes eilutės ritmas yra ryškus per visą eilutę. Tačiau prozoje ritmas sutelkiamas tik sakinio pabaigoje, kartais tik paskutinėje pėdoje, todėl pakeitus paskutiniojo skiemens kiekybę, keičiasi visa kadencija. Aristotelis siūlė išlaikyti paskutinį skiemenį ilgą. Pasak Kvintilijano, nors paskutinis trumpas skiemuo paprastai laikomas ilgojo pakaitalu, vis dėlto „pasitelkęs savo ausis kaip patarėjas, suprantu, kad gerokai skiriasi, ar paskutinysis balsis iš tiesų yra ilgas, ar trumpas vietoj ilgo“ (Quint. *Inst.* IX. 4. 93).

pajano… kai kas nė nelaiko pėda. Plg. Quint. *Inst.* IX. 4. 79: „Aš seksiu Ciceronu (nes jis sekė žymiausiais graikais), išskyrus tai, kad pėdos, man regis, nebūna ilgesnės nei triskiemenės, nors jis pats naudoja pajaną ir dochmiją, kurių vienas išsiplečia per keturias, kitas per penkias pėdas.“

pabaigai… kretikas… atrodo tinkamesnis. Pasak Kvintilijano, kretikas labiausiai tinkamas pradžioms ir pabaigoms (Quint. *Inst.* IX. 4. 107). Kretiko deriniai su trochaju arba spondėju (– ⏑ – | – ⏑ arba – ⏑ – | – –) ypač būdingi Ciceronui. Pvz., kalboje „Už Miloną“ kretiko klauzulių priskaičiuojama apie 14 proc. (Sandys 1885, 228).

penkiaskiemenis dochmijas… sukuria… pastebimą ritmą. ămīcōs *tĕnēs*. Dochmijas ⏑ – – ⏑ – iš tiesų gali būti traktuojamas kaip jambas + kretikas: (– ⏑ | – ⏑ – . Kalboje „Už Miloną“ tokių klauzulių priskaičiuojami 3 proc., „Už Ligarijų“ – 6 proc., „Už karalių Dejotarą“ – 9 proc. (Sandys 1885, 228).

§ 219

kaip minėta. § 202.

kaip Kraso sakinyje: „Mat… menkas prieglobstis“. Turbūt kalbama apie 106 m. pr. Kr. pasakytą kalbą, palaikančią Kvinto Servilijaus Cepijono įstatymą, kuriuo teismas, sprendęs turto prievartavimo provincijose bylas (*quaestio de repetundis*), buvo perduotas senatorių luomo teisėjams (*Brut.* 161). Ciceronas sakosi vaikystėje mokęsis iš šios kalbos (*Brut.* 164) ir cituoja ją ne kartą (*De or.* I. 225, II. 240, II. 267). Čia cituojamą sakinį „Mat kur viešpatauja savivalė, nekaltumui menkas prieglobstis“ Kvintilijanas (*Inst.* IV. 9. 109) kritikuoja kaip prasto ritmo pavyzdį, nes paskutiniai žodžiai turėjo būti ištarti su elizija *lěvě praēsīdĭūm(e)st* ir sudaryti du anapaistus pagrečiui (⏑ ⏑ – | ⏑ ⏑ –), o tai peikia pats Ciceronas § 190.

§ 220

figūrų, kuriose slypinti darna. Apie Gorgijo figūras ir *concinnitas* prasmę žr. *comm. ad* § 38.

anksčiau aptarėme su pavyzdžiais. § 165–167.

§ 221–226 Atkarpų (*incisa*) ir narių (*membra*) teisingas panaudojimas kaip ritmo kūrimo priemonės.

§ 221

tikrose bylose arba Forume. Kai kurie redaktoriai šioje vietoje labai aiškiai pabrėžia, kad „tikros bylos“ yra tiek teisminės, tiek deliberatyvinės, plg. Otto Jahnas siūlo intarpą *in veris causis* aut civilibus aut *forensibus*, Pideritas – *in veris causis ac forensibus* discreptationibus. Kiti supranta kaip vieną – teisminę – iškalbos rūšį, plg. Kaster: *real court cases*, Hubbell: *in actual practice in court*. Mes nuosekliai laikomės supratimo, kad šiame traktate Ciceronas savo retorikos teoriją taiko abiem iškalbos rūšims, kaip priešpriešą epideiktinei, plg. § 37, 69 ir *comm. ad loc.*, 170, 207.

minėtosios atkarpos ir kas tie nariai. *Incisa* ir *membra*, žr. § 211.

iš keturių… dalių. Reisas šioje vietoje *senariis versibus* keičia į *partibus*.

Matyt, remiasi Kvintilijanu, kuris cituodamas šią vietą sako, kad Ciceronо nustatytas matas yra keturios senarijų eilutės (*quattuor senariis versibus*, *Inst.* IX. 4. 125). Kasteris (2020, 241) mano, kad Kvintilijanas čia apsirikęs arba neteisingai interpretavęs Ciceroną. Beje, paklaida nėra didelė, nes jambinis senarijus (šešiapėdis jambas) yra panašaus ilgumo kaip hegzametras. Dėl periodo ilgumo sutaria ir Demetrijas (*De eloc.* 16), ir Kvintilijanas (*ibid.*): trumpiausias periodas iš dviejų kolų, vidutinio ilgio – iš keturių.

§ 222

Narių… lygių hegzametro eilutei. Demetrijas (*De eloc.* 4) kolą irgi prilygina hegzametro eilutei. Priklausomai nuo daktilių ir spondėjų santykio, hegzametro eilutė susideda iš 12–17 skiemenų. Panašiai tiek pat skiemenų turi ir jambinis senarijus. Kasteris (2020, 241) pastebi, kad Vergilijaus „Enėjidoje“ vidutinis žodžių skaičius eilutėje yra 6,4, taigi per keturias eilutes susidaro 25,6; Cicerono „Oratoriuje“ vidutinis sakinių ilgumas – 25,7 žodžio.

tarsi jungiamieji mazgai. Metafora turbūt paimta iš vainikų ar girliandų pynimo.

Kraso sakinys. Ši ir kita citata – iš nežinomos Kraso kalbos (Malcovati 1953, *fr.* 51, 52). Paskutinius du žodžius *īpsī prōdēānt* sukeitus vietomis, būtų kretiko ir spondėjo derinys – mėgstamiausia Cicerono klauzulė: *prōdēānt īpsī*: – ⏑ – | – – .

§ 223

Ankstesni du dėmenys… trečiasis… toliau eina… periodas. Pirmieji du – tai ankstesnio sakinio atkarpos (*kommata*): *missos faciant patronos* ir *ipsi prodeant*. Trečiasis, kurį vadina kolu, – *Cur clandestinis consiliis nos oppugnant?* Paskutinis sakinys – periodas, nors nelabai aiški skirtis tarp jį sudarančių kolų, galbūt *cur de perfugis nostris* | *copias comparant*

contra nos. Pasak Strelnikovos (1972, 452), Cicerono čia apsirikta, nes paskutinis sakinys – toks pats kolas, kaip ir ankstesnysis.

užsibaigia spondėjais. *comparānt cōntrā nōs*: – – | – – .

užsibaigti ypač sklandžiai, kaip… mano paties. Čia ir toliau citatos iš fragmentiškai išlikusios Cicerono kalbos „Už Skaurą“, pasakytos 54 m. pr. Kr. Pirmieji keturi kolai užsibaigia ne tik pakaitom vienodomis galūnėmis (*homoioteleuton*), bet ir vienodomis klauzulėmis: *āt hăbēbās, āt ĕgēbās*: – ⏑ – – .

§ 224

baigiasi dichorėju, o ankstesnis – spondėjais. Dichorėjas – *aēstī|māstī*, spondėjai – *īnsā|nīstī*.

lyg durkleliu baksnoti. Mažybinę žodžio *pugio* „durklas“ formą *pugiunculum* vartoja tik Ciceronas, iš viso du kartus (čia ir kalboje *In toga candida*, *fr.* 27; dar Askonijus Pedijanas, komentuodamas Cicerono tekstą, Asc. *Tog.* 83).

§ 225

mūsų antrojoje kalboje už Kornelijų. Apie šią fragmentiškai išlikusią kalbą žr. *comm. ad* § 103.

§ 226

irgi nori pamėgdžioti Lisiją. Kaip ir Romos neoatikistai.

Hegesijas… į smulkias daleles. Iš Magnesijos (Mažojoje Azijoje) kilęs oratorius, istorikas, Aleksandro Didžiojo biografas (III a. pr. Kr. vid.), azijinės iškalbos pradininkas, Cicerono ir kitų autorių vieningai peikiamas dėl kapoto ir įmantraus stiliaus (Dion. Hal. *Comp.* 4; Ps.-Long. *Subl.* 3. 2). Vieną iš laiškų Pomponijui Atikui, parašytą maždaug tuo laiku, kai šis skaitė jau užbaigtą „Oratorių“, Ciceronas pradeda parodijuodamas Hegesijo stilių (*Att.* XII. 6. 1). Hegesijo pretenziją lygintis

su garsiaisiais Atikos oratoriais Ciceronas pažymi ir kitoje vietoje: „O Hegesijas nori būti panašus į Charisiją ir laiko save tokiu atikišku, kad tikrieji Atikos oratoriai palyginti su juo esą beveik kaimiečiai“ (*Brut.* 286).

§ 227–233 Ritminės prozos privalumai ir galimi trūkumai.

§ 228

pasak Aristotelio bei Teofrasto. Arist. *Rhet.* III. 8, 1408b. Aristotelis kalba apie *paragraphē* (*Rhet.* III. 8, 1409a), kurį Ciceronas išverčia *interductus* („skyryba“), bet jo tekste nėra palyginimo su upe ir neužsimenama apie „kalbėtojo atokvėpį“, tad manoma, kad tai paimta iš Teofrasto „Apie stilių“.

Panašiai ir atletai, taip pat ir gladiatoriai. Oratoriaus palyginimai su gladiatoriais ir atletais gana dažni Cicerono raštuose, plg. § 98, 129; *De or.* III. 200; *Top.* 93; *Opt. gen.* 17.

§ 229

graikai vadina *apalaistroi*. Gr. *apalaistroi* – nepripratę prie palaistros – sporto aikštės, neištreniruoti, „neišmokyklinti“. Graikų raštijoje šis žodis itin retas ir vėlyvas: jis sutinkamas vienoje „Palatino antologijos“ epigramoje kiek kitokia reikšme: prieštaraujantis palaistros taisyklėms (*A.P.* V. 214. 4), krikščionių autoriaus Eirenajo (*c.* 130–202) veikale „Prieš erezijas“ (*fr.* 13) ir Hesichijo Aleksandriečio (V ar VI a.) leksikone (*kappa* 4648). Lotyniškoje raštijoje po Cicerono jį pakartoja Kvintilijanas (*Inst.* IX. 4. 56).

§ 230

Lucijus Celijus Antipatras. Vardo tradicija įvairuoja: *Caelius* arba *Coelius*. II a. pr. Kr. teisės žinovas, oratoriaus Kraso mokytojas (*Brut.* 102), septynių knygų veikalo apie Antrąjį pūnų karą autorius. Ciceronas

pabrėžia, kad jis pranokęs ankstesnius istorikus, mat kiti buvę „tik įvykių pasakotojai, bet ne puošėjai“ (*non exornatores rerum, sed tantum modo narratores*, *De or.* II. 54), plg. *Leg.* I. 6.

Lucijaus Elijaus, kuriam skyrė veikalą. Skirtingos rankraštinės vardo tradicijos: *L. Aelio* Kroll: *Laelio*. Celijus Antipatras dedikavo savo veikalą Lucijui Elijui Stilonui (*c.* 150–85) – eruditui, kalbos, literatūros, istorijos žinovui, iš kurio sėmėsi žinių Varonas ir pats Ciceronas (Cic. *Brut.* 205–207; Varr. *L.l.* VII. 2).

ydai, pradžią imančiai… iš Hegesijo. Žr. § 226 ir *comm. ad loc.*

§ 231

broliams Hijerokliui ir Menekliui. Iš Alabandos (Karijoje) kilusių brolių kalbų Ciceronas sakosi pats girdėjęs (*De or.* II. 95), tikriausiai studijuodamas Rodo saloje pas Moloną, kuris laikomas anųjų mokiniu. Jų azijinę iškalbą išsamiau apibūdina „Brute“ (325–326).

nutolę nuo tikrovės. T. y. atsidėję epideiktinei iškalbai, neturinčiai praktinės paskirties. Plg. *De or.* II. 94.

§ 232

sukeisdamas vietomis žodžius. Čia naudojamas būdas – sukeisti žodžių tvarką, parodant, kad taip sugriaunama sakinio struktūra – buvo vadinamas „perstatymu“ (*transpositio*, gr. *metathesis*) ir buvo mėgstama teksto kritikų, pvz., Demetrijas tą patį padaro su Demosteno sakiniu iš kalbos „Apie vainiką“, parodydamas, kad suardžius kompoziciją prarandama retorinė figūra *klimax*, nors mintis lieka ta pati (Demetr. *Eloc.* 270 apie Demosth. *Cor.* 179). Skirtumas tas, kad Dionisijas ir kiti paprastai nagrinėdavo prieš šimtmečius parašytus tekstus, o Ciceronas, imdamas pavyzdžius iš savo paties kalbų, tampa savo paties teksto kritiku. „Ciceronas – literatūros kritikas – duoda nuorodas skaitančiai Romos publikai, kaip skaityti ir interpretuoti Ciceroną – oratorių“ (Bishop

2015–2016, 189). Dar svarbiau, jis tuo parodo, kad jo kalbos ne mažiau vertos detalaus tyrinėjimo nei Demosteno.

mūsų žodžiai „Už Kornelijų“. Citatos iš neišlikusios kalbos, pasakytos 65 m. pr. Kr., kai Ciceronas gynė buvusį plebėjų tribūną Gajų Kornelijų.

truputėlį pakeitus… viskas nueis perniek. Toks pakeitimas suardo mėgstamiausią Cicerono klauzulę (*esse videatur* tipo): pajanas I + spondėjas – ⏑ ⏑ ⏑ | – – : (*mercato*)*rēsquĕ sŭpĕrārūnt* virsta spondėju + daktiliu + trochaju – – | – ⏑ ⏑ | – ⏑ : (*mercator*)*ēs vēnālĭcĭīquĕ*. Toks derinys primena daktilinio hegzametro pabaigą, to Ciceronas ypač vengia (plg. § 217).

„Nei audiniai… pralenkė.“ Sukeitus vietomis žodžius, vietoj Cicerono mėgstamos klauzulės kretikas + spondėjas – ⏑ – | – – : (*Aegyp*)*tōquĕ vīcērūnt*, kaip ir prieš tai, išeina hegzametrą primenantis derinys daktilis + spondėjas + trochajas – ⏑ ⏑ | – – | – ⏑ : *ē Sўrĭ(a) Aēgў̄ptōquĕ*.

„Nei tos dvarų grožybės… galėjo pranokti.“ Sukeitus vietomis, pajanas I + spondėjas – ⏑ ⏑ ⏑ | – – : (*potu*)*īssĕ sŭpĕrārī* virsta nepageidaujamu deriniu jambas + cholijambas ⏑ – | – ⏑ ⏑ – : *Sўr(o) aūt Dēlĭăcō*.

§ 233

iš Grakcho kalbos prieš cenzorius. „Tai neišvengiama, kad žmogus, pritariantis nedorėliams, nepritaria doriesiems“ (Malcovati 1953, *fr.* 24). Gajus Grakchas šią kalbą pasakė 124 m. pr. Kr., gindamas savo teisę dar nepasibaigus jo, kaip prokvestoriaus, pareigoms grįžti Romon iš Sardinijos, kad galėtų siekti plebėjų tribūno pareigų. Grakcho sakinys baigiasi trochaju ir daktiliu – ⏑ | – ⏑ ⏑ : *īmprŏbōs prŏbĕt*, Cicerono variantas – kretiku ir dichorėju: – ⏑ – | – ⏑ – ⏑ : (*pro*)*bēt prŏbōs īmprŏbārĕ*.

§ 234–236 Grįžtama prie atikistų kritikos: baigiamosios pastabos.

§ 234

tralėjiškis. Tralėjos – miestas Mažojoje Azijoje prie Majandro upės, dviejų azijinės iškalbos oratorių Dionisoklio ir Damaso (ar Damasto) tėvynė (Strab. XIV. 1. 42).

jo žaibai... ritmų įsiūbuoti. Plg.: „Jei prisiminsi *Demosteno* žaibus (Δημοσθένους *fulmina*), suprasi, kad galima kalbėti ir kuo *atikiškiausiai* (Ἀττικώτατα), ir kuo svariausiai“ (*Att.* XV. 1a. 2). Apie žaibų metaforą, taikomą Periklio iškalbai, žr. § 29 ir *comm. ad loc.*

Šį „Oratoriaus“ sakinį cituoja Kvintilijanas (*Inst.* IX. 4. 55) kaip vieną iš kritikos sulaukusių teiginių. Cicerono priešininkai priekaištavę, kad šis reikalaująs suvaržyti prozą ritmais tarsi poeziją. Palaikydamas Cicerono mokymą, Kvintilijanas siūlo skirti terminus: *numerus* taikyti poetiniams metrams, o *numerus oratorius* – ritminei prozai (*Inst.* IX. 4. 53–57).

jei kas išardys Feidijo skydą. T. y. Feidijo sukurtos chrisoelefantinės Atėnės Partenos, kultinės Partenono statulos, skydą. Vidinė skydo pusė buvo puošta gigantomachiją vaizduojančiu reljefu, išorinė – amazonomachiją (Paus. I. 17. 2; Plin. *N.H.* XXXVI. 18), ir net deivės sandalus puošė kentauromachijos vaizdai. Be to, deivė buvo taip „aprengta“ auksu, kad prireikus buvo galima jį nuimti ir pasverti (Thuc. II. 13; Plut. *Per.* 31), bet ir išardžius kiekviena dalis buvo išbaigtas meno kūrinys. Cicerono palyginime galima įžvelgti dar vieną aliuziją. Pasak liudijimų, amazonomachijos reljefe menininkas pavaizdavo Periklio ir savo paties portretą (Cic. *Tusc.* I. 34; Plut. *Per.* 31), kurį išplėšus, suirdavo visa skydo sąranga (Arist. *Mund.* 399b; Val. Max. VIII. 14. 6). Britų muziejuje Londone saugomas didelis fragmentas marmurinio disko, laikomo Feidijo skydo romėniška kopija (vadinamasis Strangfordo skydas). Dviejų besikaunančių graikų figūros tarsi atitinka Plutarcho aprašymą ir identifikuojamos kaip Feidijas ir Periklis (Harrison 1966, 113; Richter 1967, 218).

§ 235

šluotražį… atriša. T. y. jis tampa visai nefunkcionalus, nes pavienės vytelės bevertės. Taip sakoma apie niekam tikusį, „išsibarsčiusį“ žmogų: „Lucijų Cezarį mačiau Minturnose ⟨…⟩, – ne žmogų, bet palaidą šluotražį“ (*scopas solutas*, *Att.* VII. 13a. 2).

netruksiu surasti žmogų. Ciceronas taip ironiškai kalba apie save: jis pats priimsiąs atikistų sąlygas, mat pakalbėti beritmiu stiliumi esą vieni niekai.

§ 236

beprotystė… bekalbystė. Antitezę *insania* – *infantia* aiškiai pabrėžia žodžių sąskambis.

§ **237–238** Epilogas. Kaip kalbos pradžioje, vėl kreipiamasi į Brutą, kuriam adresuotas šis traktatas, ir primenama apie apsiimtos užduoties sunkumą.

§ 237

didžiuosiuose moksluose… panašiausia į tiesą. Skeptiškoji Naujosios akademijos filosofija, kuria sekė ir Brutas, ir pats Ciceronas, teigė, kad neįmanoma pasiekti tiesos (*verum*), bet tik tai, kas panašu į tiesą (*veri simile*), plg. *Tusc.* V. 11; *Acad.* I. 44.

SANTRUMPOS

Acc.	L. Accius	Lucijus Akcijus
Aesch. *Ctes.*	Aeschines, *In Ctesiphontem de corona*	Aischinas, *Prieš Ktesifontą apie vainiką*
Ambros. *in Luc.*	Ambrosius, *Expositio Evangelii secundum Lucam*	šv. Ambraziejus, *Evengelijos pagal Luką išdėstymas*
Amm. Marc.	Ammianus Marcellinus, *Res gestae*	Amijanas Marcelinas, *Istorija*
A.P.	*Anthologia Palatina*	*Palatino antologija*
Arat.	Aratus, *Phaenomena*	Aratas, *Reiškiniai*
Arist.	Aristoteles	Aristotelis
Met.	*Metaphisica*	*Metafizika*
Mund.	*De mundo*	*Apie pasaulį*
Poet.	*Poetica*	*Poetika*
Rhet.	*Rhetorica*	*Retorika*
Aristoph.	Aristophanes	Aristofanas
Ach.	*Acharnenses*	*Acharniečiai*
Nub.	*Nubes*	*Debesys*
Asc.	Asconius Pedianus	Askonijus Pedijanas
Pis.	*In Pisonem*	*Komentarai Cicerono kalbai* Prieš Pizoną
Tog.	*In toga candida*	*Komentarai Cicerono kalbai* Su balta toga
Athen.	Athenaeus, *Deipnosophistae*	Atėnajas, *Puotaujantys sofistai*
August.	Augustinus	šv. Augustinas
Civ. Dei	*De civitate Dei*	*Apie Dievo valstybę*
Cresc.	*Contra Cresconium grammaticum Donatistam*	*Prieš gramatiką donatininką Kreskonijų*
Caes. *B.G.*	C. Iulius Caesar, *De bello Gallico*	Gajus Julijus Cezaris, *Apie Galų karą (Galų karo užrašai)*
Catull.	C. Valerius Catullus	Gajus Valerijus Katulas
Cic.	M. Tullius Cicero	Markas Tulijus Ciceronas
Acad.	*Academica*	*Akademikų mokymas*
Arch.	*Pro Archia poeta*	*Už poetą Archiją*
Att.	*Epistulae ad Atticum*	*Laiškai Atikui*
Brut.	*Brutus*	*Brutas*
Caec.	*Pro A. Caecina*	*Už Aulą Ceciną*
Cael.	*Pro M. Caelio*	*Už Marką Celijų*
Cat.	*In L. Catilinam*	*Keturios kalbos prieš Lucijų Katiliną*
Clu.	*Pro A. Cluentio*	*Už Aulą Kluencijų*
De or.	*De oratore*	*Apie oratorių*
Div.	*De divinatione*	*Apie numatymą*
Div. Caec.	*Divinatio in Q. Caecilium*	*Divinacija prieš Kvintą Cecilijų*

Fam.	*Epistulae ad familiares*	*Laiškai artimiesiems*
Fin.	*De finibus bonorum et malorum*	*Apie gėrio ir blogio ribas*
Flac.	*Pro L. Flacco*	*Už Lucijų Flaką*
Hort.	*Hortensius*	*Hortenzijus*
Inv.	*De inventione*	*Apie medžiagos suradimą*
Lael.	*Laelius (sive) de amicitia*	*Lelijus, arba Apie draugystę*
Leg.	*De legibus*	*Apie įstatymus*
Luc.	*Lucullus*	*Lukulas*
Man.	*De imperio Cn. Pompei (Pro lege Manilia)*	*Apie Gnėjaus Pompėjaus karinę valdžią (Už Manilijaus įstatymą)*
Mil.	*Pro T. Milone*	*Už Titą Miloną*
Mur.	*Pro L. Murena*	*Už Lucijų Mureną*
N.D.	*De natura deorum*	*Apie dievų prigimtį*
Off.	*De officiis*	*Apie pareigas*
Opt. gen.	*De optimo genere oratorum*	*Apie geriausią oratorių*
Or.	*Orator*	*Oratorius*
Parad.	*Paradoxa Stoicorum*	*Stoikų paradoksai*
Part.	*Partitiones oratoriae*	*Retorikos dalys*
Phil.	*In M. Antonium (Philippicae)*	*Prieš Marką Antonijų (Filipikos)*
Planc.	*Pro Cn. Plancio*	*Už Gnėjų Plancijų*
Rab. Post.	*Pro C. Rabirio Postumo*	*Už Gajų Rabirijų Postumą*
Rep.	*De republica*	*Apie valstybę*
Rosc. Am.	*Pro Sex. Roscio Amerino*	*Už Seksą Roscijų iš Amerijos*
Sen.	*Cato Maior (sive) de senecture*	*Katonas Vyresnysis, arba Apie senatvę*
Sest.	*Pro P. Sestio*	*Už Publijų Sestijų*
Tim.	*Timaeus*	*Timajas*
Tusc.	*Tusculanae disputationes*	*Tuskulo pašnekesiai*
Verr.	*In C. Verrem (Verrines)*	*Prieš Gajų Verį (Verinės)*
CIL	*Corpus inscriptionum Latinarum*	*Lotyniškų įrašų korpusas*
Colum. *R. r.*	L. Iunius Moderatus Columella, *Res rusticae*	Lucijus Junijus Moderatas Kolumela, *Kaimo reikalai*
Demetr. *Eloc.*	Demetrius, *De elocutione*	Demetrijas, *Apie stilių*
Demosth.	Demosthenes	Demostenas
Cor.	*De corona*	*Apie vainiką*
Ep.	*Epistulae*	*Laiškai*
Fals. leg.	*De falsa legatione*	*Apie melagingą pasiuntinybę*
Diog. Laert.	Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum*	Diogenas Laertijas, *Filosofų gyvenimai*
Diom.	Diomedes Grammaticus, *Ars Grammatica*	Diomedas Gramatikas, *Gramatikos menas* (*GL*)
Dion. Hal.	Dionysius Halicarnassensis	Dionisijas Halikarnasietis
Amm.	*Ad Ammaeum*	*Amajui*

Comp.	*De compositione verborum*	*Apie žodžių jungimą*
Dem.	*De Demosthenis dictione*	*Apie Demosteno stilių*
Din.	*De Dinarcho*	*Apie Dinarchą*
Is.	*De Iseo*	*Apie Isėją*
Isoc.	*De Isocrate*	*Apie Isokratą*
Lys.	*De Lysia*	*Apie Lisiją*
Pomp.	*Epistula ad Pompeium Geminum*	*Laiškas Pompėjui Geminui*
Thuc.	*De Thucydide*	*Apie Tukididą*
Donat. *Ars*	Donatus, *Ars grammatica*	Donatas, *Gramatikos menas*
Don. *Ter. Eun.*	Aelius Donatus, *Commentum Terenti Eunuchum*	Elijus Donatas, *Komentaras Terencijaus* Eunuchui
Enn.	Q. Ennius	Kvintas Enijus
Ann.	*Annales*	*Metraščiai*
Eur.	Euripides	Euripidas
Bacch.	*Bacchae*	*Bakchantės*
Hec.	*Hecuba*	*Hekabė*
I.A.	*Iphigenia Aulidensis*	*Ifigenėja Aulidėje*
Fest.	Sex. Pompeius Festus, *De verborum significatione*	Sekstas Pompėjus Festas, *Apie žodžių reikšmę*
Flav. *Vit. Soph.*	L. Flavius Philostratus, *Vitae Sophistarum*	Lucijus Flavijus Filostratas, *Sofistų gyvenimai*
Gell. *N.A.*	Aulus Gellius, *Noctes Atticae*	Aulas Gelijus, *Atikos naktys*
GL	*Grammatici Latini*	*Lotynų gramatikai* (Keil)
Hieron.	Hieronymus	*šv. Jeronimas*
Comm. in Ezech.	*Commentarii in Ezechielem*	*Komentarai Ezechielio knygai*
Ep.	*Epistulae*	*Laiškai*
Hom. Hymn.	*Hymni Homerici*	*Homeriniai himnai*
Hom.	Homerus	Homeras
Il.	*Ilias*	*Ilijada*
Od.	*Odyssea*	*Odisėja*
Hdt.	Herodotus, *Historiae*	Herodotas, *Istorija*
Hor.	Q. Horatijus, Flaccus	Kvintas Horacijus Flakas
Ars	*Ars poetica*	*Poezijos menas*
Ep.	*Epistulae*	*Laiškai*
Serm.	*Sermones*	*Satyros*
Isoc.	Isocrates	Isokratas
Panath.	*Panathenaicus*	*Panatėnajų kalba*
Paneg.	*Panegiricus*	*Panegirikas*
Phil.	*Philippus*	*Filipas*
Iul. Vict.	C. Iulius Victor, *Ars Rhetorica*	Gajus Julijus Viktoras, *Retorikos menas* (*RL*)
Iust. *Dig.*	*Imperatoris Iustiniani Digesta*	Imperatoriaus Justinijano *Digestai*
Iuv.	D. Iunius Iuvenalis, *Saturae*	Decimas Junijus Juvenalis, *Satyros*

Liv.	T. Livius, *Ab urbe condita*	Titas Livijus, *Nuo miesto įkūrimo*
Lucian. *Hist.*	Lucianus, *Quomodo historia conscribenda sit*	Lukijanas, *Kaip rašyti istoriją*
Lucil.	G. Lucilius, *Saturae*	Gajus Lucilijus, *Satyros*
Lucr.	T. Lucretius Carus, *De rerum natura*	Titas Lukrecijus Karas, *Apie daiktų prigimtį*
Macr.	Macrobii *Excerpta Parisina*	Makrobijus (*GL*)
Marcellin.	Marcellinus, *Vita Thucydidis*	Marcelinas, *Tukidido gyvenimas*
Marc.	M. Valerius Martialis, *Epigrammata*	Markas Valerijus Marcijalis, *Epigramos*
Marc. Cap.	Martianus Capella, *De Rhetorica*	Marcijanas Kapela, *Apie Retoriką* (*GL*)
Mar. Vic.	C. Marius Victorinus	Gajus Marijus Viktorinas (*GL*)
Naev.	Cn. Naevius	Gnėjus Nevijus
Nep. *Att.*	Cornelius Nepos, *Atticus*	Kornelijus Nepotas, *Atiko biografija*
Ov.	P. Ovidius Naso	Publijus Ovidijus Nazonas
Met.	*Metamorphoses*	*Metamorfozės*
Trist.	*Tristia*	*Liūdesio elegijos*
Pac.	M. Pacuvius	Markas Pakuvijus
Paus.	Pausanias, *Graeciae descriptio*	Pausanijas, *Heladės aprašymas*
Petron.	C. Petronius Arbiter, *Satyrica*	Gajus Petronijus, *Satyrikonas*
Pind. *Ol.*	Pindarus, *Olympia*	Pindaras, *Olimpinės odės*
Phld.	Philodemus	Filodemas
Poem.	*Peri poiēmatōn*	*Apie poeziją*
Rhet.	*Peri rhētorikēs*	*Apie retoriką*
Plat.	Plato	Platonas
Cratyl.	*Cratylus*	*Kratilas*
Menex.	*Menexenus*	*Meneksenas*
Phaedr.	*Phaedrus*	*Faidras*
Protag.	*Protagoras*	*Protagoras*
Rep.	*Respublica*	*Valstybė*
Symp.	*Symposium*	*Puota*
Tim.	*Timaeus*	*Timajas*
Plaut.	T. Maccius Plautus	Titas Makcijus Plautas
Amph.	*Amphitruo*	*Amfitrijonas*
Asin.	*Asinaria*	*Asilinė*
Pers.	*Persa*	*Persas*
Trin.	*Trinummus*	*Tripinigė*
Plin. *N.H.*	C. Plinius Secundus (Maior), *Naturalis Historia*	Gajus Plinijus (Vyresnysis), *Gamtos istorija*
Plin. *Ep.*	C. Plinius Caecilius Secundus (Minor), *Epistulae*	Gajus Plinijus (Jaunesnysis), *Laiškai*
Plot. *Enn.*	Plotinus, *Enneades*	Plotinas, *Eneados*
Plut.	Plutarchus	Plutarchas
Brut.	*Brutus*	*Brutas*
Cic.	*Cicero*	*Ciceronas*

De def. or.	*De defectu oraculorum*	*Apie orakulų nuosmukį*
Demetr.	*Demetrius*	*Demetrijas*
Demosth.	*Demosthenes*	*Demostenas*
Per.	*Pericles*	*Periklis*
Quaest. conv.	*Quaestiones convivales*	*Užstalės pašnekesiai*
Prisc.	Priscianus, *Opera minora*	Priscijanas, *Mažieji veikalai* (*GL*)
Ps.-Asc. *ad. Cic. Div.*	Pseudo-Asconius Pedianus, *Commentarii in divinationem in Q. Caecilium*	Pseudo-Askonijus Pedijanas, *Komentarai* Divinacijai prieš Cecilijų
Ps.-Caes.	[Caesii Bassi], *De metris Horatii*	Pseudo-Cezijus, *Apie Horacijaus metrus* (*GL*)
Ps.-Long. *Subl.*	[Longinus], *De sublimitate*	Pseudo-Longinas, *Apie pakylėtumą*
Ps.-Plut. *Vit. X or.*	Pseudo-Plutarchus, *Vitae decem oratorum*	Pseudo-Plutarchas *Dešimties oratorių gyvenimai*
Quint. *Inst.*	M. Fabius Quintilianus, *Institutio oratoria*	Markas Fabijus Kvintilijanas *Oratoriaus ugdymas*
Rhet. Alex.	*Rhetorica ad Alexandrum*	*Retorika Aleksandrui*
Rhet. Her.	*Rhetorica ad Herennium*	*Retorika Herenijui*
RL	*Rhetores Latini Minores*	*Mažesnieji lotynų retoriai* (Halm)
Ruf.	Rufinus Antiochensis, *Commentarium in metra Terentiana*	Rufinas Antijochietis *Komentarai apie Terencijaus metrus* (*GL*)
Rufin.	Iulius Rufinianus, *De schematis lexeos*	Julijus Rufinijanas, *Apie kalbos figūras* (*RL*)
Sall. *Iug.*	C. Sallustius Crispus, *Bellum Iugurthinum*	Gajus Salustijus Krispas, *Jugurtos karas*
Schol. Bob. Cic.	*Scholia Bobiensia in Ciceronis*	*Scholijai Cicerono kalbai* Už
Planc.	*Pro Plancio*	Plancijų
Sen.	L. Annaeus Seneca Iunior	Lucijus Anėjus Seneka
Dial.	*Dialogi*	*Diatribės*
Ep.	*Epistulae morales ad Lucilium*	*Laiškai Lucilijui*
N.Q.	*Quaestiones naturalae*	*Gamtos klausimai*
Sen. *Contr.*	L. Annaeus Seneka Senior, *Controversiae*	Lucijus Anėjus Seneka Vyresnysis, *Kontroversijos*
Serv.	Servius Honoratus	Servijus
in Aen.	*In Vergilii Aeneidos libros*	*Komentarai Vergilijaus* Enėjidai
in Buc.	*In Vergilii Bucolicon librum*	*Komentarai Vergilijaus* Bukolikoms
Strab.	Strabo, *Geographica*	Strabonas, *Geografija*
Suet.	C. Suetonius Tranquillus	Gajus Svetonijus Trankvilas
Aug.	*Divus Augustus*	*Dieviškasis Augustas*
Calig.	*Caius Caligula*	*Gajus Kaligula*
Iul.	*Divus Iulius*	*Dieviškasis Julijus*
Gram. et rhet.	*De grammaticis et rhetoribus*	*Apie gramatikus ir retorius*

Sulp. Vict.	Sulpicius Victor, *Institutiones oratoriae*	Sulpicijus Viktoras, *Retorikos pamokymai*
Tac.	P. Cornelius Tacitus	Publijus Kornelijus Tacitas
Ann.	*Annales*	*Analai*
Dial.	*Dialogus de oratoribus*	*Dialogas apie oratorius*
Theophr. *Piet.*	Theophrastus, *De pietate*	Teofrastas, *Apie pamaldumą*
Ter. *Eun.*	P. Terentius Afer, *Eunuchus*	Publijus Terencijus Afras, *Eunuchas*
Thuc.	Thucydides, *Historiae*	Tukididas, *Istorija*
Val. Max.	Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia*	Valerijus Maksimas, Įsimintini *poelgiai ir posakiai*
Varr. *L.L.*	M. Terentius Varro, *De lingua Latina*	Markas Terencijus Varonas, *Apie lotynų kalbą*
Vel. Long.	Velius Longus, *De orthographia*	Velijus Longas, *Apie rašybą* (*GL*)
Vell. Pat.	M. Velleius Paterculus, *Historia Romana*	Markas Velėjus Paterkulas, *Romos istorija*
Verg.	P. Vergilius Maro	Publijus Vergilijus Maronas
Aen.	*Aeneis*	*Enėjida*
Ecl.	*Eclogae*	*Bukolikos (Eklogos)*
G.	*Georgica*	*Georgikos*
Vitr.	Vitruvius, *De architectura*	Vitruvijus, *Apie architektūrą*

BIBLIOGRAFIJA

„ORATORIAUS“ LEIDIMAI, VERTIMAI IR KOMENTARAI:

Bassi (ed.) 1906: *M. Tulli Ciceronis Ad M. Brutum Orator*, con introduzione e commento di Ignazio Bassi, Torino–Roma–Milano–Firenze–Napoli: G. B. Paravia e comp.

Bornecque (ed., trad.) 1921: Cicéron, *L'orateur. Du meilleur genre d'orateurs*, texte établi et traduit par Henri Bornecque, Paris: Les Belles Lettres.

D'Arbela (ed., trad.) 1958: M. Tullio Cicerone, *L'Oratore*, edizione critica con traduzione e note italiane a cura di Edmondo V. D'Arbela, Milano: Instituto Editoriale Italiano.

Goeller (ed.) 1838: *M. Tulli Ciceronis ad Marcum Brutum Orator*, recensuit et illustravit Franciscus Goeller, accessit discrepantia scripturae in editone Romana principe et tribus Mss. Guelferbytanis, Lipsiae: In Libraria Caroli Gnobloch, 1838.

Hubbell (ed., trad.) 1988: Cicero, *Brutus*, with English translation by G. L. Hendrickson; *Orator*, with English translation by H. M. Hubbell, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann LTD (*Loeb Classical Library* 342).

Yon (ed., trad.) 1964: Cicéron, *L'orateur. Du meilleur genre d'orateurs*, texte établi et traduit par Albert Yon, Paris: Les Belles Lettres.

Jahn (ed.) 1859: *Ciceros Orator*, erklaert von Otto Jahn, zweite Auflage, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Jones (trad.) 1776: *Cicero's Brutus or History of Famous Orators; also His Orator, or Accomplished Speaker*, now first translated into English, by E. Jones, London: printed for B. White, at Horace's Head, in Fleet-Street.

Kaster (trad.) 2020: Cicero, *Brutus and Orator*, Translated with Introduction and Notes, by Robert A. Kaster, Oxford: University Press.

Kytzler (ed., trad.) 1980: *Marcus Tullius Cicero, Orator*, lateinisch-deutsch, ed. Bernhard Kytzler, 2. Auflage, München: Heimeran Verlag.

Kroll (ed.) 1958: *M. Tulli Ciceronis Orator*, als Ersatz der Ausgabe von Otto Jahn erklärt von Wilhelm Kroll, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Meyer (ed.) 1827: *M. Tulli Ciceronis Ad M. Brutum Orator*, recensuit Henricus Meyerus, Lipsiae: Sumtibus C. H. F. Hartmanni.

Merklin (ed., trad.) 2015: Cicero, *Orator. Der Redner*, übersetzt und herausgegeben von Harald Merklin, Stuttgart: Reclam.

Piderit (ed.) 1865: *Ciceros Orator ad M. Brutum*, für den Schulgebrauch erklärt von Karl Wilhelm Piderit, Leipzig: Teubner.

Reis (ed.) 1963: *M. Tulli Ciceronis Scripta quae manserunt omnia.* Fasc. 5: *Orator*, recognovit P. Reis, Stuttgart: B. G. Teubner.

Sandys (ed.) 1885: *M. Tulli Ciceronis Ad M. Brutum Orator*, a revised text with introductory essays and critical and explanatory notes by John Edwin Sandys, Cambridge University Press.

Seel (ed.) 1952: M. Tullius Cicero, *Orator*, Textbearbeitung, Einleitung, kritischer Apparat, erklärendes Verzeichnis der Eigennamen und terminologische Übersicht von Otto Seel, Heidelberg: F. H. Kerle Verlag.

Strelnikova (trad.) 1972: Марк Туллий Цицерон, *Три трактата об ораторском искусстве*, под редакцией М. Л. Гаспарова, перевод и комментарии И. П. Стрельниковой, Москва: Наука.

Westman (ed.) 2002: M. Tullius Cicero, *Scripta quae manserunt omnia.* Fasc. 5: *Orator*, edidit Rolf Westman, editio stereotypa editionis prioris (MCMLXXX: 1980), Monachii et Lipsiae: K. G. Saur.

LITERATŪRA:

Adkin 1997: Neil Adkin, „Cicero's *Orator* and Jerome", *Vigiliae Christianae*, 51(1), 25–39.

Alexander 1976: Michael C. Alexander, „Hortensius' Speech in Defense of Verres", *Phoenix*, 30(1), 46–53.

Ališauskas 1996: Vytautas Ališauskas, „Baigiamasis žodis", in: Platonas, *Faidras*, iš graikų k. vertė ir paaiškinimus parengė Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai.

Ax 2011: Wolfram Ax, *Quintilians Grammatik* (*Inst. orat.* 1, 4-8): Text, Übersetzung und Kommentar, Berlin–Boston: Walter de Gruyter.

Balbo 2013: Andrea Balbo, „Marcus Junius Brutus the Orator: Between Philosophy and Rhetoric", in: C. Steel and H. van der Blom (eds.), *Community and Communication: Oratory and Politics in Republican Rome*, Oxford: Oxford University Press, 315–328.

Becker 1938: Ernst Becker, *Technik und Szenerie des ciceronischen Dialogs*, Diss. dr., Osnabrück: Buchdruckerei und Verlag Friedrich Obermeyer.

Bishop 2015–2016: Caroline Bishop, „How to Make a Roman Demosthenes: Self-Fashioning in Cicero's *Brutus* and *Orator*", *The Classical Journal*, 111(2), 167–192.

Blass 1962: Friedrich Blass, *Die attische Beredsamkeit*, 3 vol., 3. Aufl., Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.

Bottari, Ticozzi 1822: Giovanni Gaetano Bottari, Stefano Ticozzi, *Raccolta di lettere sulla pittura, scultura ed architettura scritte da' più celebri personaggi dei secoli XV, XVI, e XVII*, vol. II, Milano: per Giovanni Silvestri.

Caplan (ed., trad.) 1954: *[Cicero] Rhetorica ad Herennium*, with an English translation by Harry Caplan, Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press (*Loeb Classical Library* 403).

CIL: *Corpus inscriptionum Latinarum*, Vol. I: *Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem*, consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Berolinensis et Branderburgensis ed. Theodorus Mommsen, Berolini: apud Georgium Reimerum, 1863.

Craig 1993: Christopher P. Craig, *Form as Argument in Cicero's Speeches: A Study of Dilemma*, Atlanta: Scholar Press.

De Vaan 2008: Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden–Boston: Brill (*Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series* 7).

DeWitt (trads.) 1949: Demosthenes, *Funeral Speeches, Erotic Essay LX, LXI, Exordia and Letters*, with an English translation by Norman W. DeWitt and Norman J. DeWitt, London: William Heinemann Ltd.; Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (*Loeb Classical Library* 374).

Dominik 1997: William J. Dominik (ed.), *Roman Eloquence: Rhetoric in Society and Literature*, London–New York: Routledge.

Dominik, Hall (eds.) 2010: William Dominik, Jon Hall, *A Companion to Roman Rhetoric*, Oxford–Malden–Carlton: Wiley-Blackwell.

Douglas (ed.) 1966: *M. Tulli Ciceronis Brutus*, ed. by A. E. Douglas, Oxford: Clarendon Press.

Douglas 1957: A. E. Douglas, „A Ciceronian contribution to the theory of style", *Eranos*, 55, 18–26.

Dugan 2005: John Dugan, *Making a New Man: Ciceronian Self-Fashioning in the Rhetorical Works*, Oxford: Oxford University Press.

Fantham 1973: Elaine Fantham, „Ciceronian *Conciliare* and Aristotelian *Ethos*", *Phoenix*, 27, 262–275.

Fantham 1979: Elaine Fantham, „On the Use of Genus-Terminology in Cicero's Rhetorical Works", *Hermes*, 107(4), 441–459.

Fortenbauch 1988: William W. Fortenbauch, „*Benevolentiam conciliare* and *animos permovere*: Some Remarks on Cicero's *De oratore* 2.178–216", *Rhetorica*, 6(3), 259–273.

Gasparov 1972: М. Л. Гаспаров, Цицерон и античная риторика, in: Цицерон, *Три трактата об ораторском искусстве*, Москва: Наука, 7–73.

Goldstein 1968: J. A. Goldstein, *The Letters of Demosthenes*, New York–London: Columbia University Press.

Grant, Fiske 1924: Mary A. Grant, George Converse Fiske, „Cicero's 'Orator' and Horace's 'Ars Poetica'", *Harvard Studies in Classical Philology*, 35, 1–74.

Halm (ed.) 1863: *Rhetores Latini minores*, ed. Carolus Halm, Lipsiae: in aedibus Teubneri.

Harrison 1966: Evelyn B. Harrison, „The Composition of the Amazonomachy on the Shield of Athena Parthenos", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 35(2), 107–133.

Hendrickson 1905: G. L. Hendrickson, „The Origin and Meaning of the Ancient Characters of Style", *The American Journal of Philology*, 26(3), 249–290+376.

Hinks 1936: D. A. G. Hinks, „Tria Genera Causarum", *The Classical Quarterly*, 30(3/4), 170–176.

Hirzel 1895: Rudolf Hirzel, *Der Dialog*, Vol. I–III, Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

Huxley 1981: G. L. Huxley, „Stories Explaining Origins of Greek Proverbs", *Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature*, 81C, 331–343.

Janko 2000: Philodemus, *On Poems Book I*, ed. with Introduction, Translation, and Commentary by Richard Janko, Oxford: Oxford University Press.

Jocelyn (ed.) 1967: Ennius, *The Tragedies: the fragments*, ed. H. D. Jocelyn, Cambridge: Cambridge University Press (*Cambridge Classical Texts and Commentaries* 10).

Johnson 1904: Charles W. L. Johnson, „The Accentus of the Ancient Latin Grammarians", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 35, 65–76.

Kaster (ed., trad.) 2006: Marcus Tullius Cicero, *Speech on Behalf of Publius Sestius*, translated with Introduction and Commentary by Robert A. Kaster, Oxford: Clarendon Press.

Kaster 1998. Robert A. Kaster, „Becoming 'CICERO'", in: P. Know and C. Foss (eds.), *Style and Tradition: Studies in Honor of Wendell Clausen*, Stuttgart: B. G. Teubner, 248–63.

Keil (ed.) 1857–1880: *Grammatici Latini*, ex recensione Henrici Keilii, vol. I–VII, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri.

Kennedy 1963: George A. Kennedy, *The art of Persuasion in Greece*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Kennedy 1968: George A. Kennedy, „The Rhetoric of Advocacy in Greece and Rome“, *American Journal of Philology*, 89, 419–436.

Kennedy 1972: George A. Kennedy, *The Art of Rhetoric in the Roman World 300 B. C.–A. D. 300*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Klinger 1964: Friedrich Klinger, „Ciceros Rede für den Schauspieler Roscius. Eine Episode in der Entwicklung seiner Kunstprosa“, in: *Studien zur griechischen und römischen Literatur*, Stuttgart: Artemis, 547–570.

Koženiauskienė 1999: Regina Koženiauskienė, *Retorika. Iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kučinskienė (ed., trad.,) 2019: *Prieš korupciją. Markas Tulijus Ciceronas. Kalbos prieš Gajų Verį*, iš lotynų kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė Audronė Kučinskienė, Vilnius: Societas Classica.

Kučinskienė 2001: Audronė Kučinskienė, „Ciceronas: idealaus oratoriaus paieškos“, *Literatūra*, 43(3), 86–96.

Kučinskienė 2002: Audronė Kučinskienė, „Cicerono *Pirmoji kalba prieš Katiliną*. Jupiterio Saugotojo akivaizdoje“, *Gimtasis žodis*, 12, 27–30.

Kučinskienė 2006: Audronė Kučinskienė, „Cicerono santykis su graikais ir jų kultūra“, *Literatūra*, 48(3), 68–78.

Kučinskienė 2008: Audronė Kučinskienė, *Cicerono kalbų dialogai. Literatūriniai oratoriaus kalbos aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kučinskienė 2011: Audronė Kučinskienė, „*Nec ut interpres, sed ut orator*: Ciceronas – vertėjas“, *Literatūra*, 53(3), 67–75.

Kučinskienė 2012: Audronė Kučinskienė, „Ciceronas apie vertimą. Ką mums atskleidžia žodžių reikšmės“, *Literatūra*, 54(3), 95–111.

Kučinskienė 2018: Audronė Kučinskienė, Play on the Meaning of Name in Cicero's *Verrines*: Some remarks on *Div. Caec.* 48–50“, *Hyperboreus*, 24(2), 229–243.

Kučinskienė, Čitavičiūtė 2021: Audronė Kučinskienė, Dovilė Čitavičiūtė, „Substitution of a Person's Name as Ironic Offense in Cicero's Verrine Speeches“, in: Johanna Akujarvi, Jerker Blomqvist, Karin Blomqvist (eds.), *DE RISU. Representations and evaluations of laughter in Greek and Latin literature*, Lund: Lund University, 153–172.

Kuzavinis 2007: *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*, sudarė Kazimieras Kuzavinis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Lapatin 2001: Kenneth D. S. Lapatin, *Chryselephantine Statuary in the Ancient Mediterranean World*, Oxford: Oxford University Press.

Laughton 1961: Eric Laughton, „Cicero and the Greek Orators“, *The American Journal of Philology*, 82(1), 27–49.

Lausberg 1998: Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric. A Foundation of Literary Study*, transl. by M. T. Bliss, A. Jansen, D. E. Orton, Leiden–Boston–Köln: Brill.

Leeman 1963: A. D. Leeman, *Orationis ratio. The Stylistic Theories and Practice of Roman Orators, Historians and Philosophers*, 2 vol., Amsterdam: Adolf M. Hakkert.

Leeman, Pinkster, Nelson 1985: *M. Tullius Cicero: De oratore libri III*, Kommentar von Anton D. Leeman, Harm Pinkster, Hein L. W. Nelson, 2. Band: Buch I, 166–Buch II, 98, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Leeman, Pinkster, Rabbie 1981: *M. Tullius Cicero: De oratore libri III*, Kommentar von Anton D. Leeman, Harm Pinkster, Edwin Rabbie, 1. Band: Buch I, 1–165, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1981.

Leeman, Pinkster, Rabbie 1989: *M. Tullius Cicero: De oratore libri III*, Kommentar von Anton D. Leeman, Harm Pinkster, Edwin Rabbie, 3. Band: Buch II, 99–290, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Leeman, Pinkster, Wisse 1996: *M. Tullius Cicero: De oratore libri III*, Kommentar von Anton D. Leeman, Harm Pinkster, Jakob Wisse, 3. Band: Buch III, 291–367, Buch III, 1–95, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Leumann 1977: *Lateinische Grammatik*, von Leumann-Hofmann-Szantyr, erster Band: Lateinische Laut- und Formen-Lehre, von Manu Leumann: München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Levine 1958: Philip Levine, „Cicero and the Literary Dialogue", *Classical Journal*, 53, 146–151.

Lindsay 1894: W. M. Lindsay, *The Latin Language: An Historical Account of Latin Sounds, Stems, and Flexions*, Oxford: Clarendon Press (Cambridge University Press, 2010).

Long 2002: A. A. Long, „Cicero's Plato and Aristotle", in: J. G. F. Powell (ed.), *Cicero the Philosopher: Twelve Papers*, Oxford: Clarendon Press, 37–61.

Losev (ed.) 1993: Платон, *Собранные сочинения в четырех томах*, перевод С. А. Ананьина, С. К. Апта и др., примечания А. Ф. Лосева, А. А. Тахо-Годи, т. II, Москва: Мысль.

Macdowell 1970: D. M. Macdowell, „The Letters of Demosthenes by Jonathan A. Goldstein", *The Classical Review*, 20(3), 322–324.

Maitland 1996: Judith Maitland, „Marcellinus' Life of Thucydides: Criticism and Criteria in the Biographical Tradition", *The Classical Quarterly*, 46(2), 538–558.

May 1981: James M. May, „The rhetoric of advocacy and patron-client identification: variation on a theme", *American Journal of Philology*, 102, 308–315.

May 1988: James M. May, *Trials of Character. The Ethos of Ciceronian Eloquence*, Chapel Hill–London: University of North Carolina Press.

May, Wisse (trad.) 2001: Cicero, *On the Ideal Orator*, translated with Introduction, Notes, Appendixes, Glossary, and Indexes by James M. May, Jakob Wisse, New York–Oxford: Oxford University Press.

Malcovati (ed.) 1953: *Oratorum Romanorum Fragmenta Liberae Rei Publicae*, recensuit, collegit Henrica Malcovati, vol. I, in aedibus Io. Bapt. Paraviae et sociorum.

Manuwald 2011: Gesine Manuwald, *Roman Republican Theatre*, Cambridge: Cambridge University Press.

Marchese (trad.) 2011: Cicerone, *Bruto*, introduzione, traduzione e commento di Rosa Rita Marchese, Roma: Carocci editore.

McWilliam et al. 2011: Janette McWilliam, Sonia Puttock, Tom Stevenson, *The Statue of Zeus at Olympia: New Approaches*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Mehl 2002: David Mehl, „The Stoic paradoxes according to Cicero", in: John F. Miller, Cynthia Damon, K. Sara Meyers (eds.), *Vertis in usum. Studies in Honor of Edward Courtney*, München–Leipzig: K. G. Saur, 39–46.

Montefusco 1998: Lucia Calboli Montefusco, *Omnis autem argumentatio… aut probabilis aut necessaria esse debebit* (Cic. *Inv.* 1. 44), *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 16(1), 1–24.

Monteleone 1973: Ciro Monteleone, „Cicero, Orator 7", *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 116(1), 60–70.

Mortensen 2008: Daniel E. Mortensen, „The *Loci* of Cicero", *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 26(1), 31–56.

Murphy 1998: T. Murphy, „Cicero's First Readers: Epistolary Evidence for the Dissemination of his Works", *The Classical Quarterly*, 48(2), 492–505.

Nagnajewicz 1979: Marian Nagnajewicz, „Wyrażenia usprawiedliwione przez Cycerona za pomocą leksykalnych i składniowych wariantów parentezy *ut ita dicam*", *Roczniki humanistyczne*, XXVII(6), 25–54.

Nixon 1876: J. E. Nixon, „The meaning of a passage in Cicero, Orator c. 48, compared with Quintilian, Inst. Orat. XII. 10, §27", The Journal of Philology, 6(11), 253–256.

OLD 2012: P. G. V. Glare *et al.*, *Oxford Latin Dictionary*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press.

Orelli 1828: *Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio* ad illustrandam Romanae antiquitatis disciplinam accomodata…, ed. Io. Casp. Orellius, Turici: typis Orellii.

Polo 2016: Francisco Pina Polo, „*Cupiditas Pecuniae*: Wealth and Power in Cicero", in: Hans Beck, Martin Jehne, John Serrati (eds.), *Money and Power in the Roman Republic*, Bruxelles: Éditions Latomus, 165–231.

Ribbeck (ed.) 1897: *Scaenicae Romanorum poesis fragmenta*, tertiis curis recognovit Otto Ribbeck, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri.

Richter 1967: Gisela M. A. Richter, *Sculpture and Sculptors of the Greeks*, New Haven and London: Yale University Press.

Richter 1984: Gisela M. A. Richter, *The Portraits of the Greeks*, abridged and revised by R. R. R. Smith, Oxford: Phaidon.

Rubinelli 2006: Sara Rubinelli, „The Ancient Argumentative Game: τόποι and *loci* in Action", *Argumentation*, 20, 253–272.

Schulz 2014: Verena Schulz, *Die Stimme in der antiken Rhetorik*, Göttingen–Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht (*Hypomnemata* 194).

Skutsch (ed.) 1985: *The Annals of Q. Ennius*, ed. by O. Skutsch, Oxford: Clarendon Press.

Solmsen 1968: Friedrich Solmsen, „Aristotle and Cicero on the Orator's Playing upon the Feelings", *Kleine Schriften* II, 216–230.

Soubiran (ed., trad.) 1972: Cicéron, *Aratea, Fragments Poétiques*, texte établi et traduit par Jean Soubiran, Paris: Les Belles Lettres.

Souter 1927: A. Souter, „Cicero, Orator, 132", *The Classical Review*, 41(5), 175.

Spahlinger 2005: Lothar Spahlinger, *Tulliana simplicitas. Zu Form und Funktion des Zitats in den philosophischen Dialogen Ciceros*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005 (*Hypomnemata* 159).

Spengel 1894: *Rhetores graeci*, ex recognitione Leonardi Spengel, vol. 3, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri.

Storey 2003: Ian C. Storey, *Eupolis. Poet of the Old Comedy*, Oxford: Oxford University Press.

Strockis 2007: Mindaugas Strockis, *Klasikinių kalbų kirčio žymėjimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui*, Phd. Diss., Vilnius: Vilniaus universitetas.

Süss 1971: Wilhelm Süss, „Die dramatische Kunst in den philosophischen Dialogen Ciceros", in: Karl Büchner (ed.), *Das neue Cicerobild*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 155–178.

Taronian (ed., trans.) 1994: Плиний Старший, *Естествознание. Об искусстве*, перевод с латинского, предисловие и примечания Г. А. Т. Тароняна, Москва: Научно-издательский центр.

Usher 2008: Stephen Usher, „Sententiae in Cicero *Orator* 137–9 and Demosthenes *De corona*", *A Journal of the History of Rhetoric*, 26(2), 99–111.

Vasaly 1993: Ann Vasaly, *Images of the World in Ciceronian Oratory*, London: University of California Press.

Volkmann 1872: Richard Volkmann, *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*, Berlin: Ebeling & Plahn.

Walde, Hofmann 1938: Alois Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Warmington 1940: *Remains of Old Latin, Volume IV: Archaic Inscriptions*, translated by E. H. Warmington, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press (*Loeb Classical Library* 359).

Wilkins 1892: Augustus S. Wilkins, *M. Tulli Ciceronis De oratore libri tres. Liber III.* Oxford: Clarendon Press.

Wilkins 1963 (ed.): A. S. Wilkins, *M. Tulli Ciceronis Rhetorica. Tomus I. Libros de oratore tres continens*, Oxonii: E typographeo Clarendoniano.

Wisse, Winterbottom, Fantham 2008: *M. Tullius Cicero: De oratore libri III*, Volume 5: Book III, 96–230, a Commentary by Jakob Wisse, Michael Winterbottom, Elaine Fantham, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Worthington (trad.) 2006: Demosthenes, *Speeches 60 and 61, Prologues, Letters*, translated with introduction and notes by Ian Worthington, Austin: University of Texas Press.

Wüst 1881: Georg Wüst, *De clausula rhetorica quae praecepit Cicero quatenus in orationibus secutus sit*, Argentorati: Teubner.

Zielinski 1904: Tadeusz Zielinski, *Das Klauselgesetz in Ciceros Reden*, Leipzig: Dieterich.

INDEX LOCORUM

Ši rodyklė apima įvadinį straipsnį, paliudijimus ir komentarus. Skaičiai nurodo puslapius, kuriuose pateiktos šaltinių nuorodos. Nuorodos su citatomis pažymėtos pliuso ženklu. Į rodyklę neįtrauktos „Oratoriaus“ nuorodos.

Accius
Tragoediae
inc. 655 Ribbeck | 347
inc. 656 Ribbeck | 347

Aeschines
In Ctesiphontem de corona
166+ | 219
167 | 219
209–210 | 258

Ambrosius
Expositio Evangelii secundum Lucam
II. 42 | 220

Anthologia Palatina
V. 214. 4 | 383

Aquila Romanus
p. 22–37 Halm

Aratus
Phaenomena
152–154+ | 341

Aristoteles
Metaphysica
I. 6. 2 | 199
De mundo
399b | 386
Poetica
1, 1447b | 265
4, 1429a 24+ | 368
21, 1457b | 288
Rhetorica
I. 1, 1354a | 300, 307
I. 2, 1355–1356a | 305
I. 2, 1356a | 271, 306
I. 3, 1358b | 233, 236
I. 21, 1358a+ | 249
II. 13. 16, 378a | 271
III. 1. 3–7, 1403b20–1404a19 | 255
III. 1. 9, 1404a | 265
III. 8, 1408b+ | 361, 371, 383
III. 9, 1409b+ | 363, 373, 376
III. 9. 2, 1409a | 367, 378, 383
III. 14. 7, 1415a | 251
Topica
I. 3 | 261

Aristophanes
Acharnenses
530–531+ | 221
Nubes
269+ | 369
540 | 371

Asconius Pedianus
Pro Milone
26 | 22
36 | 23
In toga candida
83 | 382

Athenaeus
Deipnosophistae
X. 75 | 362

Augustinus
De civitate Dei
praef.+ | 227
Contra Cresconium grammaticum
Donatistam
II. 1. 2 | 220

Caesar
De bello Gallico
I. 10 | 229

II. 35 | 229
V. 1 | 229
V. 12–14 | 263
VI. 11–24 | 263
VI. 25–28 | 263

Cato
De rhetorica
fr. 14 Jordan+ | 19

Catullus
Carmina
50, 18–21 | 227
116, 8 | 354

Cicero
Academica
I. 12 | 24
I. 30 | 190
I. 44 | 387
I. 46 | 252
De lege agraria
II. 22+ | 313
Arati Prognostica
fr. 23 Soubiran |
Pro Archia poeta
1+ | 200, 291, 308, 335
12–14 | 335
16+ | 336
18+ | 264
Epistulae ad Atticum
I. 1–11 | 298
I. 14. 4 | 238, 374, 376
II. 19. 1+ | 224
II. 21. 4 | 195
IV. 18. 2+ | 276
IX. 10. 1 | 227
V. 18. 4 | 23, 228
V. 20. 6+ | 24, 228
V. 21. 10 | 23, 228
VI. 1. 12 | 370
VI. 1. 3–7 | 23, 228
VI. 1. 7 | 23, 228
VI. 2. 7+ | 24
VI. 2. 7–9 | 23, 228
VI. 2. 9+ | 24
VI. 3. 5 | 23, 228
VII. 2. 1 | 354
VII. 13a. 2 | 387
XII. 6. 1 | 382
XII. 6a. 1+ | 21, 46–47, 221
XII. 21. 1+ | 230, 243
XII. 23. 2 | 302
XII. 41. 4 | 230
XIII. 37. 3 | 234
XIII. 46. 2+ | 21
XIII. 48. 2 | 234
XIV. 1. 2 | 24
XIV. 20. 3+ | 22, 40, 46–47
XV. 1a. 2+ | 22, 386
Brutus
1 | 194, 342
14 | 200, 303
15 | 303
19 | 303
22 | 24, 229
23 | 24
29 | 224
30 | 236, 240
32+ | 242
32–34 | 362
35 | 37, 196, 215, 223, 275
36 | 276, 286
37+ | 262, 287, 289
37–38 | 287
43 | 226
44+ | 203
46 | 33
59+ | 221
64 | 217
64–65 | 222
66 | 213, 339
67+ | 30
68+ | 32, 214, 276
69 | 280
70+ 296 | 196, 359
76 | 348
102 | 383
107 | 347
112 | 226

113+ | 209
118 | 20
121+ | 204, 262
125 | 214
131+ | 338
132 | 226
138+ | 207, 214
139+ | 360
139–144 | 205
141 | 189
142 | 256
143+ | 207, 214
143–164 | 207
150 | 302
152–153 | 205
161 | 200, 380
162 | 238
163+ | 206
164 | 380
167 | 374
182+ | 250
183–189 | 362
184 | 189
185 | 267–268
187–188 | 268
198 | 189, 268
202 | 295
203 | 295
204+ | 189–190, 370
205–207 | 384
207–208 | 309
212 | 20
217+ | 309
218–219 | 19
221+ | 377
228 | 350
228–230 | 29
233 | 213, 291
238+ | 210
253+ | 344
258 | 344
259–260 | 344
274+ | 253, 338
275+ | 279–280
276 | 28, 267–268
279 | 268
283 | 32, 215, 276
284 | 28
284–285 | 32
285 | 32
286+ | 383
287+ | 32, 223, 225
287–288 | 296
289 | 32
291+ | 216
292–294 | 214
294+ | 211
296 | 196
300+ | 298
301–304 |
301–329 | 29
306 | 200
315 | 200, 380
315–316 | 217
316 | 217, 296
320 | 189
322+ | 200, 248, 268, 282, 294
325 | 29, 212, 254
325–326 | 384
331 | 218
332 | 24, 230

Pro Caecina
1 | 267
31 | 292

Pro Caelio
33–34+ | 281

In Catilinam
I. 1+ | 313, 317, 321
I. 13–18 | 329
I. 18+ | 281
I. 22+ | 314
I. 27 | 281
I. 27–28+ | 281
I. 33+ | 330
II. 3+ | 323
II. 22+ | 324
III. 15+ | 333
IV. 5+ | 333
IV. 20+ | 333

Pro Cluentio
15+ | 314, 316
140 | 206, 235
199 | 296
De oratore
I. 1 | 189
I. 5+ | 17, 300
I. 18 | 255
I. 22 | 297
I. 45 | 252
I. 48 | 211
I. 49 | 261
I. 49–50 | 300
I. 50 | 300
I. 53 | 204
I. 60 | 204
I. 67+ | 301
I. 70+ | 264
I. 86 | 37
I. 87 | 204
I. 91 | 33
I. 94+ | 36, 206
I. 102 | 297
I. 123 | 222
I. 139 | 246
I. 144+ | 269
I. 152+ | 373, 378
I. 157+ | 262
I. 158–159 | 18
I. 166–184 | 302
I. 166–203 | 18
I. 180 | 211, 302
I. 186 | 329
I. 200+ | 334
I. 202+ | 250
I. 208 | 206
I. 225 | 380
I. 227 | 209
I. 228+ | 310
I. 254 | 366
II. 1 | 189
II. 4+ | 335
II. 36+ | 302
II. 42 | 204, 267
II. 53+ | 241
II. 54+ | 384
II. 55 | 267
II. 56+ | 226
II. 57+ | 235, 370
II. 58 | 226, 235
II. 60+ | 244
II. 94+ | 242, 287, 361, 384
II. 95 | 384
II. 104 | 246
II. 110 | 304
II. 113 | 233
II. 115 | 267–268
II. 117+ | 304
II. 121 | 268
II. 122 | 200
II. 126–130 | 34
II. 128 | 268
II. 131+ | 250
II. 147 | 246
II. 155 | 252
II. 161 | 252
II. 162+ | 236
II. 164 | 293
II. 174+ | 246
II. 182 | 307
II. 182–184 | 307
II. 185–216 | 307
II. 189+ | 255, 310
II. 193 | 256
II. 194 | 37
II. 202+ | 307
II. 211+ | 208
II. 217 | 284
II. 217–290 | 283, 319
II. 218 | 283, 326
II. 219 | 332
II. 236 | 297
II. 240 | 380
II. 246 | 284
II. 256 | 280
II. 262+ | 327
II. 267 | 380
II. 310 | 268
II. 320+ | 251
II. 326 | 331

II. 350–360 | 254
II. 360 | 252
III. 27+ | 231–232
III. 28+ | 190, 275
III. 31 | 211, 251
III. 32+ | 309
III. 33 | 200
III. 36 | 370
III. 37+ | 278
III. 38–53 | 30
III. 57 | 297
III. 59 | 240
III. 61 | 201
III. 69 | 34
III. 71 | 37, 215
III. 83 | 202
III. 96 | 213
III. 98+ | 359
III. 102 | 297
III. 103 | 248
III. 106 | 250
III. 107+ | 249
III. 128 | 240
III. 131 | 297
III. 133–134 | 248
III. 136 | 378
III. 138+ | 221
III. 141+ | 261
III. 152+ | 279
III. 154 | 356
III. 165+ | 281
III. 167 | 287–288
III. 169+ | 289
III. 170+ | 279
III. 171+ | 277, 338
III. 173 | 362
III. 175+ | 265
III. 176+ | 253
III. 182+ | 282
III. 183 | 378
III. 190+ | 338
III. 200 | 383
III. 202 | 318–319, 331–332
III. 202–205 | 17, 318
III. 203+ | 319–322
III. 204+ | 323–324
III. 205+ | 325–331
III. 206+ | 313–217
III. 206–207 | 312
III. 210 | 269
III. 210–212 | 278
III. 213 | 256
III. 213–228 | 255
III. 214+ | 321
III. 216+ | 255–256
III. 219+ | 355
III. 220+ | 259–260
III. 228 | 37
III. 315 | 251
Pro rege Deiotaro
5–6+ | 270
8+ | 329
Divinatio in Caecilium
19+ | 281
20–22 | 321
23+ | 308
24 | 308
41 | 267
De divinatione
I. 23 | 195
I. 66+ | 345
I. 67+ | 345
I. 106 | 356
I. 114 | 361
I. 18 | 356
II. 4+ | 15, 48–49, 241
Epistulae ad familiares
I. 9. 15 | 195
I. 9. 23 | 201
II. 12. 2+ | 229
IX. 1. 2+ | 26
IX. 3. 2 | 26
IX. 15. 2 | 284
IX. 18. 3 | 200
IX. 20. 3 | 21, 26
IX. 22 | 343
IX. 26. 1–4 | 26
VI. 7. 4+ | 44–45, 230
VI. 12. 5+ | 26
VI. 18. 4+ | 46–47

VII. 23. 2 | 298
VII. 25. 2 | 339
VII. 28. 2 | 21, 26
VII. 31. 2 | 284
VII. 33. 2 | 26
XII. 17. 2+ | 21–22, 44–45
XV. 4. 11+ | 242
XV. 20. 1+ | 22, 46–47
De finibus bonorum et malorum
I. 1 | 189
I. 8 | 230
I. 14 | 261
II. 17 | 299
II. 67 | 303
III. 10 | 289
III. 24 | 271
IV. 7+ | 300
V. 4 | 28
V. 8 | 24
V. 14 | 369
Pro Flacco
62+ | 225
Horensius
fr. 15 | 370
De inventione
I. 7 | 236
I. 8 | 248
I. 9. 12 | 233
I. 10 | 246
I. 27 | 267
I. 104 | 331
I. 107 | 331
II. 6 | 261
II. 53 | 293
II. 94 | 329
Laelius de amicitia
26 | 227
100 | 227
De legibus
I. 4. 11 | 366
I. 6 | 384
II. 45 | 342
III. 9 | 342
III. 14 | 262
Pro Ligario
9+ | 282, 325, 329
Lucullus
16 | 252
75 | 300
84+ | 231
115+ | 335
119 | 261
Pro lege Manilia
18 | 350
20+ | 320
27–50 | 293
31–33 | 321
Pro Milone
2 | 267
10 | 334, 357
20+ | 327
85+ | 325
91+ | 314
93–94 | 324
Pro Murena
12+ | 317
25 | 319
26 | 284
29+ | 334
51+ | 309
58+ | 329
62+ | 284, 301
65+ | 284, 301
De natura deorum
I. 75 | 195
II. 168+ | 201
De officiis
I. 1 | 189
I. 3 | 287
I. 4 | 261
I. 8 | 271
I. 15 | 269
I. 114+ | 274
I. 93–94+ | 270
II. 2–4+ | 27
III. 10 | 195
III. 14 | 271, 273
De optimo genere oratorum
1 | 366
2 | 213

3+ | 267
8+ | 217, 276
9+ | 223
10 | 33, 272
11+ | 215
13 | 37, 196, 215
14 | 280
14–15+ | 218
15–16+ | 223
16 | 267
17+ | 35, 196, 202, 262, 383
Paradoxa stoicorum
praef. 2–3 | 262
praef. 3+ | 301
praef. 3–4 | 301
Partitiones oratoriae
4 | 268
10+ | 234
27+ | 306
52+ | 307, 330
67 | 329
70+ | 233
100 | 302
In M. Antonium (Philippicae)
II. 2 | 308
IV. 8+ | 321
XIII. 24 | 281
Pro Plancio
104+ | 329
64–65 | 229
Pro Rabirio Postumo
23 | 351
De republica
I. 3+ | 302
VI. 27–28 | 243
Pro Sex. Roscio Amerino
5+ | 315
12 | 267
29+ | 322
31+ | 328
75+ | 316
133–135 | 324
144+ | 329
153+ | 328
Cato Maior de senectute
1 | 189
Pro Sestio
128 | 333
Topica
28+ | 301
30 | 190
45 | 282
55 | 358
79–80+ | 248
93+ | 308, 383
94 | 231
96+ | 304
Tusculanae disputationes
I. 4 | 193
I. 7 | 261
I. 34 | 193, 386
II. 3+ | 216
II. 9+ | 249
II. 30+ | 269
II. 38 | 346
III. 16+ | 269
III. 44 | 288
IV. 5 | 252
IV. 10+ | 302
V. 11+ | 201, 387
V. 47+ | 209
V. 89 | 208
In Verrem
I. 2+ | 280, 315
I. 4+ | 315
I. 6+ | 315
I. 15+ | 317
I. 20 | 308
I. 32+ | 324
I. 33 | 305
I. 42+ | 317
II. 1. 40+ | 330
II. 3. 53 | 350
II. 4. 14+ | 315
II. 4. 19+ | 321
II. 4. 72–79 | 376
II. 4. 73+ | 315
II. 4. 98 | 367
II. 4. 105–115 | 319
II. 4. 106–108 | 376
II. 4. 108+ | 225
II. 4. 111+ | 315

II. 4. 115 | 358
II. 4. 116+ | 316
II. 4. 117–119 | 319, 376
II. 4. 126 | 322
II. 4. 135 | 193, 195
II. 5. 4+ | 323
II. 5. 25–39 | 319
II. 5. 27 | 280
II. 5. 74+ | 317
II. 5. 86+ | 332
II. 5. 94+ | 347
II. 5. 118+ | 282
II. 5. 163+ | 325

Corpus inscriptionum Latinarum
1007+ | 253
1107 | 253
I. 1143 | 350
I. 551 | 350

Columella
Res rusticae
I. *praef.* 29+ | 192

Demetrius
De elocutione
4 | 381
11+ | 373
16 | 381
270 | 384

Demosthenes
De corona
1–8 | 218
9–25 | 218
179 | 384
232 | 220
256–324 | 219
259 | 258
259 | 258
277 | 200
291 | 258
294–305 | 311
313 | 258

Epistulae
V. 3 | 204
De falsa legatione
126 | 258
337 | 258

Diogenes Laertius
Vitae philosophorum
I. 55 | 340
II. 57 | 262
III. 37+ | 266
V. 3 | 248
V. 38 | 261

Diomedes
Ars grammatica
GL, 430. 29 | 257
GL, 431. 2–3+ | 258
GL, 490. 22–23 | 257

Dionyssius Halicarnasensis
Ad Ammaeum
4 | 299
De compositione verborum
4 | 382
18 | 266
22 | 209
De Demosthenis dictione
3. 1 | 213
22 | 292
33 | 208
39 | 376
41. 20 | 213
57+ | 219
De Dinarcho
8 | 217
De Iseo
19 | 362
De Isocrate
13 | 369
18 | 261
De Lysia
7 | 271
Epistula ad Pompeium Geminum
6. 9 | 339

De Thucydide
46 | 241
51 | 224

Donatus
Ars grammatica
GL, IV. p. 371 | 257

Ennius
Annales
VII. 206–210+ Skutsch | 361
VII. 207 Skutsch | 360
IX. 309 Skutsch | 288
inc. 5 Skutsch | 341
inc. 63 Skutsch | 354
inc. 166 Skutsch | 253
inc. 206 Skutsch | 348
inc. 475 Skutsch | 253
inc. 504 Skutsch | 349
Tragoediae
37 Jocelyn | 345
44 Jocelyn | 345
77 Jocelyn | 288
300 Jocelyn | 366
321 Jocelyn | 346
326 Jocelyn | 346
334 Jocelyn | 253

Euripides
Bacchae
588 | 342
633 | 342
Hecuba
836–838+ | 342
Iphigenia Aulidensis
1552–1556 | 274

Festus
De verborum significatione
p. 58 Lindsay | 342

Flavius Philostratus
Vitae Sophistarum
1. 523 | 254
VI. 19 | 198

Gellius
Noctes Atticae
I. 5. 2 | 256
X. 18. 7 | 362
XI. 10+ | 286

Herodotus
Historiae
VII. 73 | 253

Hieronymus
Commentarii in Ezechielem
XII. 11. 24–25 | 192
Epistulae
XXII. 40+ | 227

Hymni Homerici
II. 96–304 | 225

Homerus
Ilias
I. 514–516+ | 216
I. 526–527+ | 216
IX. 455+ | 346
Odyssea
IV. 416–419 | 291
XI. 523 | 332

Horatius
Ars poetica
28+ | 290
56–58 | 232, 356
100–103+ | 255, 310
240–242 | 275
Carmina
IV. 1. 2+ | 314
IV. 2. 11+ | 366
Epistulae
II. 1. 50 | 232
Sermones
I. 4. 45–48 | 266

Scaenicae Romanorum poesis fragmenta (Ribbeck)
Inc. trag. 80–82 | 355
Inc. trag. 114 | 356

Inc. trag. 142 | 356
Inc. trag. 163 | 355
Inc. trag. 164 | 355
Inc. trag. 194–195 | 348

Isocrates
Panathenaicus
1+ | 239
Panegiricus
28–31 | 225
28–99 | 235
Philippus
27 | 363
109 | 249

Iulius Rufinianus
p. 38–47 Halm

Iulius Victor
Ars Rhetorica
374. 17 | 273

Iustinianus
Digesta
VIII. 2. 2. 2 | 272
XLVIII. 9. 9 | 296

Iuvenalis
Saturae
VII. 173 | 262

Livius
Ab urbe condita
I. 43. 1–3 | 347
XLIV. 6 | 263

Lucianus
Quomodo historia conscribenda sit
45+ | 264

Lucilius
Saturae
IV. 150 | 354
fr. 84–85 | 338
fr. 964 | 351

Lucretius
De rerum natura
VI. 129 | 356

Marcellinus
Vita Thucydidis
36 | 241

Martialis
Epigrammata
III. 20. 9+ | 285
IV. 23. 6+ | 284

Nepos
Atticus
18. 2–4+ | 303

Ovidius
Metamorphoses
I. 103–106+ | 224
Tristia
II. 424+ | 232

Pacuvius
Chryses
80–82 | 346
Periboea
307 | 342
Teucer
34 | 346

Pausanias
Graeciae descriptio
I. 17. 2 | 386
I. 8. 2–4 | 298
V. 11. 1–11 | 195

Petronius
Satyrica
42. 8 | 371

Philodemus
Peri poiēmatōn
199 | 266
Peri rhētorikēs
I. 196 | 256
I. 198 | 369

Pindarus
Olympia
6. 1–3+ | 251

Plato
Cratylus
389a | 197
439d | 199
Menexenus
236d–249c | 340
237e | 225
Phaedrus
229e+ | 201
238d | 291
239c | 262
250e | 197
296e+ | 203
245a | 264
245c–246a | 243
251d | 38, 228
266e+ | 240
270–272b | 203
271b+ | 204
272c–273a | 205
278e–279b | 243
Respublica
395a+ | 297
Protagoras
319c | 220
Symposium
210e–211b+ | 199
211d | 197
Timaeus
22b+ | 303

Plautus
Amphitruo
945 | 349
Asinaria
11+ | 354
Persa
394–395 | 284
Trinummus
19+ | 354

Plinius Minor
Epistulae
I. 10 | 192
I. 20. 17–19+ | 222
IX. 26+ | 290

Plinius Maior
Naturalis Historia
IX. 125–141 | 372
XXXI. 88+ | 282
XXXIV. 55 | 195
XXXV. 102 | 193–194
XXXV. 19 | 193
XXXV. 50 | 359
XXXV. 67+ | 367
XXXV. 80 | 194, 273
XXXV. 80 | 273
XXXV. 91 | 194
XXXVI. 18 | 386
XXXVI. 39 | 194
XXXV. 73 | 274

Plotinus
Enneades
V. 8. 1. 38–40 | 198

Plutarchus
Brutus
1 | 342
1. 1–3 | 23
4 | 24, 230
6. 1–2 | 24
6. 10–12 | 218
Cicero
27+ | 284
40+ | 336
De defectu oraculorum
463 | 359
Demetrius
22 | 194
Demosthenes
30. 5 | 298
31. 1 | 298
4. 8 | 297
5 | 204

Pericles
8. 4 | 222
31 | 386
Quaestiones convivales
683A | 266

Pseudo Asconius
Commentarii in divinationem in Q. Caecilium
25 | 48–49

Pseudo-Longinus
De sublimitate
3. 2 | 382
32. 2 | 311
34. 2+ | 284, 286
34. 3+ | 286

Pseudo-Plutarchus
Vitae decem oratorum
845b | 256
847a | 298

Quintilianus
Institutio oratoria
I. 2. 18 | 262
I. 5. 20+ | 252
I. 5. 30+ | 257–258
I. 5. 67 | 232
I. 8. 1–2+ | 257
I. 8. 16 | 280
I. 17. 6 | 335
II. 4. 29 | 284
II. 8. 21+ | 316
II. 10. 11 | 236
II. 13. 13 | 274
II. 16. 19+ | 221
II. 17. 1 | 213
II. 20. 7 | 299
III. 1. 13 | 240
III. 1. 14 | 261
III. 1. 19+ | 206
III. 3. 1+ | 16, 272
III. 4. 12 | 236
III. 4. 13+ | 234
III. 4. 14+ | 236
III. 5. 5–8 | 247
III. 6. 93 | 23
IV. 1 | 251
IV. 3. 2 | 236
IV. 3. 12+ | 319
IV. 3. 27 | 209
IV. 4. 33 | 339
IV. 9. 109 | 380
IX. 1. 17+ | 311
IX. 1. 4+ | 318
IX. 2 | 318
IX. 2. 2 | 327
IX. 2. 4 | 322–323
IX. 2. 17 | 323
IX. 2. 27+ | 328
IX. 2. 38+ | 325
IX. 2. 40 | 331
IX. 2. 54+ | 328
IX. 2. 58+ | 324
IX. 3. 23+ | 330
IX. 3. 50 | 331
IX. 3. 98 | 316, 321
IX. 3 | 312
IX. 4. 16–18+ | 367
IX. 4. 17+ | 210
IX. 4. 35 | 339
IX. 4. 35–36+ | 340
IX. 4. 37 | 343
IX. 4. 53–57 | 386
IX. 4. 55 | 386
IX. 4. 56 | 383
IX. 4. 74 | 368
IX. 4. 79+ | 379
IX. 4. 80+ | 370
IX. 4. 82+ | 370
IX. 4. 87–88 | 371
IX. 4. 93+ | 379
IX. 4. 101 | 189
IX. 4. 107 | 379
IX. 4. 122–123 | 376
IX. 4. 124 | 374
IX. 4. 125 | 238, 381
V. 10. 69+ | 322
V. 1. 1 | 305

VI. 1. 41 | 310
VI. 2. 21 | 196
VI. 2. 28 | 310
VI. 2. 36 | 200
VI. 3. 18+ | 284
VI. 3. 19+ | 283
VI. 3. 20+ | 213
VI. 5. 9 | 294
VIII. 1. 1 | 269
VIII. 3. 3 | 294
VIII. 3. 6 | 276
VIII. 3. 14+ | 272
VIII. 3. 49 | 209, 326
VIII. 3. 61 | 331
VIII. 3. 64+ | 332
VIII. 3. 82 | 331
VIII. 3. 83+ | 332
VIII. 4. 26–27 | 282
VIII. 5 | 278
VIII. 6. 35 | 289
VIII. 6. 54 | 319
VIII. 6. 63+ | 276
X. 1. 8+ | 232
X. 1. 33 | 217, 262
X. 1. 44–84 | 192
X. 1. 59–61 | 192
X. 1. 60 | 276
X. 1. 67 | 192
X. 1. 78 | 275
X. 1. 80+ | 286
X. 1. 81 | 266
X. 1. 83 | 261
XI. 1. 92+ | 290
X. 1. 123 | 230
X. 1. 115 | 30
XI. 2. 1–51 | 254
XI. 3. 1 | 254
XI. 3. 1–184 | 255
XI. 3. 6 | 256
XI. 3. 82+ | 259
XI. 3. 92–106 | 259
XI. 3. 94+ | 260
XI. 3. 126+ | 259
XII. 10. 12–14 | 30
XII. 10. 12–26 | 27
XII. 10. 16–18 | 217
XII. 10. 20+ | 210
XII. 10. 27+ | 253
XII. 10. 58 | 208
XII. 10. 61+ | 282
XII. 10. 65+ | 222
XII. 11. 6 | 28
XII. 11. 26 | 191
XII. 2. 22 | 204
XII. 2. 23 | 200
XII. 2. 25+ | 249
XII. 3. 10+ | 302

Rhetorica ad Alexandrum
29 | 251

Rhetorica ad Herennium
I. 6 | 251
IV. 18 | 277
IV. 19+ | 313
IV. 19–41 | 312
I. 1. 2 | 233
I. 2 | 236
I. 24+ | 330
II. 1 | 236
II. 5 | 250
II. 13–14 | 250
II. 22 | 250
II. 26 | 250
II. 28+ | 320
II. 47+ | 306
II. 48–49 | 250
III. 23+ | 306
III. 28–40 | 254
IV. 11+ | 207
IV. 13 | 213
IV. 20+ | 314
IV. 21+ | 315
IV. 26 | 376
IV. 28 | 315
IV. 30–31 | 317
IV. 33 | 289, 321
IV. 34 | 321
IV. 35 | 320
IV. 36+ | 317

IV. 38+ | 312, 314
IV. 40+ | 322
IV. 41+ | 316, 320
IV. 44+ | 332
IV. 47+ | 327
IV. 47–69 | 318
IV. 50 | 319
IV. 52+ | 322
IV. 58+ | 318
IV. 59–61 | 326
IV. 62+ | 326
IV. 68 | 331

Rhetores Latini Minores (Halm)
5–21 | 312
22– 37 | 318
38–47 | 318
40. 7–9+ | 319
48–58 | 312

Sallustius
Bellum Iugurthinum
17–19 | 263

Seneca Iunior
Dialogi
X (*Brev. vit.*) 12. 4+ | 258
Epistulae morales ad Lucilium
114. 1 | 209
Quaestiones naturalae
VI. 13+ | 261

Seneca Senior
Controversiae
VII. 19. 6 | 30

Servius Honoratus
In Vergilii Aeneidos libros
I *praef.* | 208
In Vergilii Bucolicon librum
praef. 1 | 208

Strabo
Geographica
XIV. 1. 42 | 386
XIV. 2. 5 | 194

Suda
Lexicon
s. v. Θεοδέκτης | 362
s. v. Ξενοφῶν | 226

Suetonius
Divus Augustus
85 | 231
Caius Caligula
22. 2 | 195
Divus Iulius
49. 4 | 357
56 | 344
De grammaticis et rhetoribus
11+ | 264
4. 2 | 272

Sulpicius Victor
Institutiones oratoriae
15 | 269

Tacitus
Annales
IV. 33+ | 263
Dialogus de oratoribus
18. 4+ | 220, 291
18. 4–5+ | 30
20+ | 209, 293
21. 8+ | 275
32 | 204
32. 6 | 200

Terentius
Eunuchus
318+ | 276

Theophrastus
De pietate
fr. 2+ | 224

Thucydides
Historiae
II. 13 | 386
IV. 104 | 226
IV. 105. 1 | 226

Valerius Maximus
Facta et dicta memorabilia
VIII. 11. ext 6 | 274
VIII. 14. 6 | 386

Varro
De lingua Latina
VI. 4 | 350
VII. 2 | 384
VIII–X | 343
IX. 17 | 344

Velius Longus
De orthographia
60 Keil | 350

Velleius Paterculus
Historia Romana
II. 13–15 | 377

Vergilius
Aeneis
I. 135+ | 328
I. 151–153+ | 305
XII. 169 | 253
Eclogae
10. 72–73+ | 312
Georgica
I. 8+ | 224
IV. 176–177+ | 202

Vitruvius
De architectura
VII. 13 | 372

INDEX NOMINUM

Ši rodyklė apima įvadinį straipsnį, paliudijimus, vertimą ir komentarus. Skaičiai kursyvu kreipia į vertimo puslapį, skaičiai be kursyvo – į įvadinio straipsnio, paliudijimų arba komentarų puslapį.

Academica | 26, dar žr. *Akademikų mokymas*
Acharniečiai (Aristofanas) | 221
Achilas (Enijus) | 232, 346
Achilas | 347
Adkin, Neil | 192, 227
Afarėjas | 242
Afranius Burrus | 353
Afrika | *99*; 20–21, 24, 228, 263, 288
Afrikietis | 190
Afroditė | 194
Afroditė Anadijomenė (Apelis) | 194
Agamemnonas | *91*; 273–274
Agrikola (Tacitas) | 234
Ahala, Gajus Servilijus | 342
Aischilas | 232
Aischilas Knidietis | 217
Aischinas | *67*, *83*, *109*, *181*; 20, 32, 216–217, 189, 196, 202, 218–219, 223, 257–258, 287, 299, 318
Aisopas | 297
Ajantas | 346
Ajantas (Sofoklis) | 347
Ajetijonas | 359
Akademas | 200
Akademija | *59*; 15, 18, 200–201, 204, 248–249, 252
  Naujoji akademija | 200, 252, 387
  Vidurinioji akademija | 200
  Senoji akademija | 294
Akademikų mokymas (Ciceronas) | 190, 299, 337
Akcijus, Lucijus | *71*, *135*; 231–232, 342, 347, 356
Akuleonas | 327
Akusilajas | 241
Akvila Romanas | 319
Alabanda | 216, 384
Albucijus, Titas | 129, 338
Aleknienė, Tatjana | 199, 239
Aleksandras | 320, dar žr. Paris
Aleksandras (Enijus) | 232, 345
Aleksandras Didysis | 273, 382
Aleksandrijos mokykla | 272
Alexander, Michael C. | 308
Ališauskas, Vytautas | 244
Alkajas | 366
Alkibijadas | 285
Alkmajonas (Enijus) | 356
Ambraziejus, šv. | 220
Anaksagoras | *61*; 202–204,
Anaksimenas Lampsakietis | 207, 225
Analai (Enijus) | 341, 348, 353
Andromachė (Enijus) | 232
Andromachė | 288
Andziulytė, Dalia | 224
Antijochas | 197, 319
Antika | 195, 255, 275, 284, 297, 316, 341
Antikatonas (Cezaris) | 21, 230–231
Antonijus, Markas (oratorius) | *61*, *63*, *69*, *87*, *103*, *105*, *121*; 36, 49, 189, 205–207, 214, 227, 248, 267, 292, 295, 307, 309, 335, 360
Antonijus, Markas (triumviras) | 299, 321
Apelis | *89*; 193–195, 197, 273, 359
Apeninai | *34*
Apie analogiją (Cezaris) | 344
Apie būsenas (Hermogenas) | 246
Apie Demosteno iškalbą (Dionisijas) | 207, 215
Apie Dievo valstybę (Augustinas) | 227
Apie dievų prigimtį (Ciceronas) | 22, 189, 295, 337
Apie dorybę (Brutas) | 24, 230
Apie geriausią oratorių (Ciceronas) | 15, 17, 20, 30, 37, 218

Apie gėrio ir blogio ribas (Ciceronas) | 22, 189, 230, 301, 337
Apie Gnėjaus Pompėjaus karinę valdžią (Ciceronas) | 293
Apie įstatymus (Ciceronas) | 15, 342
Apie Lisiją (Dionisijas) | 275
Apie mano laikmetį (Ciceronas) | 201
Apie medžiagos suradimą (Ciceronas) | 15–16, 246–247
Apie melagingą pasiuntinybę (Demostenas) | *109*; 298–299
Apie oratorių (Ciceronas) | 15, 17–19, 25, 28, 30, 33, 36, 39, 49, 189, 196, 201, 204–206, 215, 246, 248, 254–255, 259, 280, 283, 295, 301–302, 304, 309, 312, 318, 320–228, 331, 338, 356
Apie pakylėtumą (Pseudo-Longinas) | 285–286, 311
Apie pareigas (Ciceronas) | 19, 337
Apie pareigas (Panaitijas) | 271
Apie pilietinę teisę (Brutas, tėvas) | 19
Apie pranašavimą (Ciceronas) | 15, 49, 337, 345
Apie senovės oratorius (Dionisijas) | 29
Apie stilių (Eforas) | 368
Apie stilių (Teofrastas) | 207, 241, 275, 278, 362, 383
Apie valstybę (Ciceronas) | 15, 243, 303
Apijus Klaudijus Cekas | 281
Aratas | 341
Archilochas | *55*; 192
Arijobarzanas | 23, 228
Aristas | 294
Aristofanas | 221–222, 269
Aristotelis | *55*, *77*, *85*, *99*, *101*, *109*, *111*, *117*, *147*, *157*, *159*, *169*, *171*, *177*; 19, 35–36, 40, 49, 197, 199, 207, 225, 233, 235–236, 241, 246, 248–249, 255, 261, 264–266, 271, 278, 288–300, 306–307, 361–363, 368–369, 371, 373, 376, 378–379, 383
Arkesilajas | 200
Artemidė | 274
Asklepijadas | 242
Asklepijas | 194
Askonijus Pedijanas | 23, 382
Aspasija | 340
Astidamas | 242
Atėnai | *65*, *105*, *131*; 28–30, 32–33, 197, 200, 202–203, 205, 214–215, 220–222, 225–226, 235, 239–240, 252, 285, 287, 294–296, 298, 335, 340, 360, 362, 369
  Atėnų akropolis | 197
Atėnė | 195, 198
  Atėnė Partena | 197, 386
Atika | *65*; 31, 216–218, 220, 225–226, 239, 285–286, 383
Atikas, Titas Pomponijus | *113*; 21–24, 28–29, 40, 47, 214, 221, 228, 230, 242, 276, 298, 302–303, 344, 376, 382
Augustas, Oktavijanas | 194, 231
Augustinas, šv. | 220, 227
Auksiniai rūmai | 194
Aulidė | 274
Azija | *141*, *167*; 217, 310, 315, 317, 338, 353
  Mažoji Azija | 29, 216–217, 382, 386
Azinijus Polijonas | 30

Bakchantės (Euripidas) | 342
Balbo, A. | 23–24
Bassi, Ignazio | 234, 256, 266–267
Becker, Ernst | 19
Bendoriūtė, Aleksandra | 262, dar žr. Veličkienė, Aleksandra T.
Bendrosios vietos | 15, dar žr. *Topika* (Ciceronas)
Bishop, Caroline | 292, 295, 384
Bizantija | 195, 246
Bizantijas | 240
Blass, Friedrich | 275, 277, 286, 340
Bornecque, Henri | 191, 213, 234, 256, 267
Bottari, Giovanni Gaetano | 198
Britanija | 263
Brutas (Ciceronas) | *65*; 15, 19–20, 24,

29–31, 36, 49, 190, 195–196, 200, 204–205, 207, 211–212, 214–215, 226, 229, 248, 263, 296, 303, 309, 337–338, 344, 358, 384
Brutas, Junijus (cos. 509) | 22
Brutas, Markas Junijus | *55*, *63*, *69*, *73*, *79*, *91*, *103*, *107*, *123*, *125*, *147*, *177*, *183*; 19–25, 29–31, 37–41, 45, 47, 187, 189–191, 194, 206, 214, 220, 226–231, 241–243, 247, 252–254, 262, 292, 294–295, 298, 300, 303, 321, 342, 387
Brutas, Markas Junijus (tėvas) | 19, 23
Bruto biografija (Plutarchas) | 23

Caplan, Harry | 16
Castiglione, Balassare | 198
Cecina, Aulas | *103*; 45, 230, 292
Už Aulą Ceciną (Ciceronas) | *103*; 292–293
Celijus Antipatras, Lucijus | *179*; 383–384
Celijus Rufas, Markas | 229, 281
Už Marką Celijų (Ciceronas) | 281, 294
Celsas | 328
Cenzorijus | žr. Katonas Vyresnysis
Cerera | *167*; 224–225, 288, 315
Henos Cerera | *167*; 319, 376
Cetegas | 221
Cezaris, Gajus Julijus | 19–22, 24–26, 28, 30, 45, 228–231, 243, 247, 257, 263, 270, 293, 329, 332, 334, 336, 344, 349, 357
Dieviškojo Julijaus šventykla | 194
Cezaris, Lucijus | 387
Chaironėjos mūšis | 363
Chalkedonas | žr. Kalchedonas
Chaonija | 224
Charisijas | 383
Charmadas Aleksandrietis | *79*; 252
Chrisas (Pakuvijus) | *133*; 232, 346
Chrisipas iš Solų | *111*; 300
Chrisogonas | 324, 329
Corsini | 372
Craig, Christopher P. | 322
Čičirkaitė, Jomantė | 270
Čitavičiūtė, Dovilė | 346

Damasas (Damastas) | 386
Dambrauskas, Antanas | 202, 224, 305, 312, 346
D'Arbela, Edmondo V. | 234, 256, 266
Dardanelų sąsiauris | 355
De agricultura (Katonas) | 19
De antiquis oratoribus | žr. *Apie senovės oratorius*
De Demosthenis dictione | žr. *Apie Demosteno iškalbą*
De divinatione | žr. *Apie pranašavimą*
De imperio Cn. Pompei | žr. *Apie Gnėjaus Pompėjaus karinę valdžią*
De inventione | žr. *Apie medžiagos suradimą*
De iure civili | žr. *Apie pilietinę teisę*
De Lysia | žr. *Apie Lisiją*
De natura deorum | žr. *Apie dievų prigimtį*
De optimo genere oratorum | žr. *Apie geriausią oratorių*
De ratione dicendi (Antonijus) | 205
De virtute | žr. *Apie dorybę*
de Vaan, Michiel | 342
Dejotaras | 270
Už karalių Dejotarą (Ciceronas) | 26, 379
Demadas | *99*; 285–286
Demai (Eupolidas) | 221
Demetra | 224–225
Demetrijas Falerietis | *99*; 196, 286–287, 289, 373, 381, 384
Demetrijas Polijorketas | 194
Dėmofilas | 354
Demokritas | *87*; 265–266
Demostenas | *57*, *61*, *65*, *67*, *81*, *83*, *99*, *105*, *107*, *121*, *123*, *131*, *175*, *181*; 20, 32, 36–38, 188–189, 196, 202, 204, 212, 215, 218–220, 223, 241, 255–256, 258, 266, 283, 285–287, 292, 294–295, 297–299, 311, 318, 340, 384–386
Diana | žr. Segestos Diana

Dionisijos, Didžiosios | 265
Dikmonienė, Jovita | 345
Dilytė, Dalia | 258, 263
Diodoras Sicilietis | 361
Diodotas | 335
Diogenas (filosofas) | 236, 252
Diogenas Laertijas | 340, 261, 266
Diomedas | 274
Dionas Chrisostomas | 235
Dionisas | 194
Dionisija | 259
Dionisijas Halikarnasietis | 29, 207, 209, 217, 219, 225, 241, 266, 275, 292, 298, 369, 376, 384
Dionisijas iš Magnesijos prie Sipilo | 217
Dionisoklis | 217
Divinacija prieš Kvintą Cecilijų (Ciceronas) | 281, 293, 323,
Dolabela | 28
Donatas, Elijus | 276
Doriforas (Polikleitas) | 193, 195–196, dar žr. *Ieties nešikas*
Douglas, Alan E. | 263, 268
Druzas, Markas Livijus | *169*; 377–378
Dugan, John | 16, 22, 40, 191, 202, 227, 292, 339, 358
Dujilijus, Gajus | 342
Dumčius, Jonas | 297, 348, 354, 369
Dzeuksidas | 359,
Dzeusas | 57; 193, 195, 197, 216

Ebucijus, Sekstas | 292
Eforas iš Kumų | *157*, *159*; 235, 242, 361, 369–370
Egiptas | *179*; 21, 228, 303
Eirenajas | 383
Elėja | 203
Eleusinas | 195, 225
Empedoklis | 265
Emporijos (Empurjesas) | 274
Enėjida (Vergilijus) | 305, 328, 381
Enijus, Kvintas | *71*, *99*, *107*, *131*, *135*, *139*, *145*; 208, 221, 231–232, 288, 302, 341–342, 345–346, 348–349, 353, 356, 366
Epikūras | 369
Epiras | 353
Ermitažas | 195
Euagoras (Gorgijas) | 234
Euboja | 235
Eupolidas | 47, 221–222, 285
Euripidas | 192, 232, 261, 274
Euripilas | 346

Fabijai Piktorai | 193
Fabijus Piktoras (istorikas) | 193, 241
Fabijus Piktoras, Gajus | 193, 241
Faidras (Platonas) | *61*, *73*, *75*; 34, 37–38, 201–203, 205, 228, 240–241, 243–244, 291
Faidras | 75, 244
Faleras | 286
Falerietis | *101*; 286–287, dar žr. Demetrijas Falerietis
Fantham, Elaine | 190, 233, 261, 304, 307, 328, 356
Farsalas | 21, 24, 230, 282, 325, 329, 336
Faunai | *145*; 360–361
Feidijas | *57*, *181*; 195, 197–198, 206, 386,
Ferekidas | 241
Filėmonas | 354
Filipas (Isokratas) | 363
Filipas Makedonas | *149*; 287, 363, 298
Filipikos (Demostenas) | *109*; 298
Filodemas iš Gadaros | 256–266, 369
Filoktetas (Sofoklis) | 261
Filoktetas | 320
Filonas | 200
Flakas, Lucijus | 310
Flavas, Gajus | 329
Flavijus Filostratas | 198, 254
Florencija | 274, 372
Foinikas (Enijus) | 232, 346
Formijonas (Terencijus) | 348
Fortenbauch, William W. | 307
Fortūnata | 371
Frigija | *65*, *83*; 216–217, 257

Galba | 190, 310, 349
Galija | 71; 20, 191, 226
Priešalpinė Galija | 24, 228–229
Užalpinė Galija | 229
Galų karo užrašai (Cezaris) | 263
Gamtos istorija (Plinijus Vyresnysis) | 273
Gasparov, M. L. | 33, 35
Gelijus, Aulas | 256, 286
Gelumbeckaitė, Jolanta | 309, 317, 329, 334
Ginčas dėl ginklų (Pakuvijus) | 346
Goeller, Franciscus | 234, 256, 266
Goldstein, J. A. | 204
Gorgijas | *141*, *143*, *149*; 34–35, 73, 196, 234, 236–241, 263–264, 279–280, 289, 356–357, 360, 363
Gorgijas | 34, 201
Graikija | *67*, *145*; 16, 29, 195, 217, 221, 236, 242, 286, 296, 298, 334, 341, 361
Grakchas, Gajus Sempronijus | *181*; 214, 286, 321, 377, 385

Halm, Carolus | 273, 312, 318–319, 328, 330
Heerdegen, Ferdinand | 375
Hegesijas | *175*, *179*; 382–384
Hegesipilė | 226
Hektoras | 288
Hekuba (Enijus) | 232, 342
Hekuba | 345, 355–356
Helanikas | 241
Helenė | *141*; 355
Helenės pagyrimas (Gorgijas) | 234
Helenės pagyrimas (Isokratas) | 234
Helės jūra, Helespontas | *141*; 355
Hellēnika (Teopompas) | 339
Hena | žr. Henos Cerera
Hendrickson, G. L. | 29–31, 38, 289, 292
Hera | 195
Herakleidai | 361
Herakleitas | 199
Hercinijos giria | 263
Herkulanėjas | 266, 297
Hermagoras iš Temno | 246–247, 304
Hermipas | 204
Herodotas | *73*, *153*, *171*; 241, 263–264, 266, 353, 367
Hesichijas Aleksandrietis | 383
Hijeroklis | 217
Hijeronimas Rodietis | *155*; 369
Hipereidas | *99*, *107*; 30, 32, 189, 196, 242, 285, 287
Hipijas | 34, 236, 240
Hiponaktas | 368
Hircijus | 28, 230
Hirzel, Rudolf | 19
Hofmann, J. B. | 342, 353
Homeras | *55*, *107*; 192, 216, 232, 319, 332, 341
Horacijus | 212–213, 232, 255, 263, 266, 275, 290, 310, 366
Hortenzijus Hortalas, Kvintas | *105*, *119*, *121*; 13, 28–29, 49, 205, 259, 295, 308
Hubbel, H. M. | 213, 228, 235, 237, 256, 267, 364–365, 378, 380
Huxley, G. L. | 225

Ieties nešikas (Polikleitas) | *28*; 195, dar žr. Doriforas
Ifigenėja | *91*; 274
Ifigenėjos aukojimas (Timantas) | 273
Ilijada (Homeras) | 216
Ilijonė (Pakuvijus) | 355
Yon, Albert | 191, 199, 234–235, 258, 266–267, 304, 323, 330, 332–333, 364
Isajas | 242
Isokratas | *71*, *73*, *75*, *85*, *129*, *143*, *147*, *149*, *155*, *157*, *165*, *181*; 35–36, 40, 189, 196, 212, 217, 234–235, 239–244, 249, 261–262, 265, 277, 289, 339–340, 361–363, 369–370, 375
Ispanija | 47, 274
Italija | *71*, *181*; 229, 298, 333, 377
Iulius Rufinianus | 319

Jan, Otto | 191, 198, 214, 234, 242, 258–259, 350, 353, 364, 367, 380
Jalisas | 193–194
Jalisas (Protogenas) | *57*; 194
Janko, Richard | 266
Jaskelevičius, Alius | 40, 219, 239, 344, 373
Jocelyn, H. D. | 288, 345–346, 353, 366
Johnson, Charles W. L. | 257
Jonija | 361
Jugurtos karas (Salustijus) | 263
Julijus Viktoras | 273
Jupiteris | *57*; 197, 262, 330, 356
Jupiterio Statoro šventykla | 270
Juvenalis | 353

Kaimo reikalai (Kolumela) | 192
Kaip rašyti istoriją (Lukijanas) | 263
Kalamidas | 259
Kalchantas | *91*; 274
Kalchedonas | 239
Kalidijus, Markas | 253, 338
Kaligula | 195
Kalistenas | 235
Kaltinimo knyga (-os) | *105*, *119*, *143*, *165*, *167*; 293–294, 310, 358, 376, dar žr. *Verinės*
Kalvas, Markas Licinijus | 28–31, 215, 227, 276
Kameiras | 193
Kanachas | 359
Kapadokija | 23, 228
Karbonas, Gajus | *169*; 190, 357, 377
Kardelis, Naglis | 199, 201, 203–204, 240, 303
Karija | *65*, *83*; 216–217, 257, 384
Karneadas iš Kirėnės | *79*; 236, 252
Kartagina | 252, 352
Kaster, Robert | 16, 30, 191, 228, 235, 267, 333, 340, 349, 353–354, 356, 380–381
Kašinskaitė, Anastazija | 222, 284, 336
Katilina | 230, 242, 281, 308–309, 314, 324, 329, 333
Katilinarijos (Ciceronas) | 281
Pirmoji Katilinarija | 270, 281, 308, 330
Ketvirtoji Katilinarija | 270
Katonas (Brutas) | 21, 231, 242
Katonas (Ciceronas) | *71*; 21, 22, 230–231, 234
Katonas Vyresnysis, arba Apie senatvę (Ciceronas) | 230
Katonas, Markas Porcijus Jaunesnysis Utikietis | *75*; 20–21, 23, 25, 228, 230, 234, 242–243, 262, 284, 300–301
Katonas, Markas Porcijus Vyresnysis Cenzorijus | *131*; 18–19, 49, 206, 209, 211, 214, 230, 241, 252, 272, 280–281, 319
Katulas, Gajus Valerijus | 28, 215, 227, 352, 354
Kedrenas, Georgijus | 195
Kekropas | 202
Kelėjas | 225
Kennedy, George | 17, 27, 29–31, 38–39, 271, 307, 344
Kilikija | 21, 23, 194, 228–229, 300
Kipras | 23, 299
Kipro Salaminas | 23, 228
Kiro auklėjimas (Ksenofontas) | 226
Kytzler, Bernhard | 235, 256, 267, 364–365
Kladzomenos | 203
Klaudijus, Apijus Cekas | 281
Klaudijus, Apijus Pulchras | 23
Kleantas | 300
Kleitomachas | 79; 252
Kleomeno aukuras | 274
Klodija Pulchra | 281
Klodijus Pulchras | 23, 357
Kluencijus Habitas, Aulas | 294, 296
Knidas | 195
Kojas | *57*; 194
Kolotas iš Tėjo | 273
Kolumela | 192
Konstantinopolis | 195
Kopenhagos Gliptoteka | 298
Korakas | 33
Korintas | 340

Kornelijus Nepotas | 303
Kornelijus, Gajus | *105*; 294, 285
Už Kornelijų (Ciceronas) | *107*, *175*, *179*; 285, 297, 382
Kornificijus, Kvintas | 21, 45
Kota, Gajus Aurelijus | 190, 211, 295
Koženiauskienė, Regina | 306, 316, 327, 329
Krasas, Lucijus (oratorius) | *63*, *105*, *119*, *171*, *173*, *175*; 49, 189, 205–207, 214, 259–260, 295, 302, 309, 327, 357, 380–381, 383
Krasas, Lucijus (triumviras) | 25
Kritolajas | 252
Kroll, Wilhelm | 192, 234, 263, 267, 336, 353, 384
Ksenofontas | *69*, *85*; 30–31, 226, 262, 266
Ksenoklis iš Adramitijo | 217
Ktesifontas | *121*; 218, 299
Prieš Ktesifontą (Aischinas) | 218–219, 258
Už Ktesifontą apie vainiką (Demostenas) | *65*, *109*; 218, 220, 258, 298, 318
Kučinskienė, Audronė | 20, 197, 214, 243, 246, 250, 270–271, 281, 296, 298, 308, 316, 321, 324–326, 332, 346
Kudulytė-Kairienė, Audronė | 221, 341
Kurijonas, Gajus Skribonijus | *119*; 19, 309
Kuzavinis, Kazimieras | 244
Kvintilijanas | 18, 28, 30, 189, 192, 196, 204, 206, 208–209, 212, 217, 230, 232, 238, 249 –250, 254, 257, 259, 261, 266, 273, 277–278, 280, 282, 284, 286, 290, 294, 299, 302, 310–312, 314–317, 319, 321–323, 325–326, 328, 331, 335, 340, 343–344, 353, 367–368, 370–371, 374, 376, 379–381, 383, 386

Lambinus, Dionysius | 234, 266
Lamija, Lucijus Emilijus | 327
Lapatin, Kenneth D. S. | 195
Laudatio Porciae (Ciceronas) | 234
Laus Catonis | 21, dar žr. *Katonas* (Ciceronas)
Lausberg, Heinrich | 238–239, 318, 325
Leeman, A. D. | 27–28, 30–31, 38
Lelijus | *179*; 190
Lemnas | 195
Lentulas | 201
Leontinai | 240
Lepta, Kvintas | 47
Leptinas | 298
Prieš Leptiną (Demostenas) | *109*; 298
Leumann, Manu | 325
Levens, R. | 245
Levine, Philip | 19
Liberas | 288
Lidija | 217, 355, 362
Likurgas | 242, 287
Lindas | 193
Lindsay, W. M. | 350
Lisijas | *67*, *75*, *99*, *107*, *175*; 30–32, 189, 196, 210, 214, 222–223, 241, 271, 274–277, 285, 340, 367, 382
Livijus, Titas | 263, 353, 368
Long, Anthony A. | 38, 206, 228, 288–289
Longinas | 257
Losev, A. F. | 244
Lucilijus | *129*; 10, 277, 338, 351
Lukanija | 350
Lukijanas | 263
Lukrecijus | 242, 256
Lukulas | 289
Lukulas (Ciceronas) | 337

Macdowell, D. M. | 204
Magnesija prie Sipilo | 217, 238
May, James M. | 16, 19, 33, 271, 307, 312, 355–356
Majandras | 386
Makedonija | 194, 298, 363
Makkas | 354
Malcovati, Henrica | 377, 381, 385
Manilijaus įstatymas | *103*; 293

Už Manilijaus įstatymą (Ciceronas) | 293
Maratono mūšis | 226
Marcelas, Markas Klaudijus | 358
Už Marcelą (Ciceronas) | 26
Marcelinas | 241
Marcijalis, Markas Valerijus | 353
Markas Aurelijus | 246
Markevičiūtė, Ramunė | 285
Marsas | 288
Marx, M. | 351
McWilliam, Janette | 195
Mehl, David | 301
Meyer, Henrich | 234, 266
Meneklis | *179*; 217, 384
Menipas iš Stratonikėjos | 217
Merklin, Harald | 228, 234, 237, 256, 320, 364–365, 367
Mesala, Markas Valerijus | 30
Metraštis (Atikas) | 302
Milacas | 342
Miletas | 203
Milonas, Titas Anijus | 23, 272, 357
Už Miloną (Ciceronas) | *141*; 23, 294, 327, 357, 379
Milos | 342
Miltijadas | 226
Minerva | *57*; 197
Mironas | 359
Misija | *65*; 216–217
Mizenas | 244
Mochaonas | 346
Molonas | 217, 296, 335, 384
Mortensen, Daniel E. | 246
Murena, Lucijus | 284, 301, 308
Už Mureną (Ciceronas) | 294, 319
Murphy, T. | 21, 336
Mūzos | *59*, *85*; 201, 262, 361

Naukratas iš Eritrų | *147*; 361–362
Neapolis | 195, 297
Nemesidė | 227
Neronas | 194, 353
Nevijus, Gnėjus | *131*; 341, 348, 360
Nikomachas | 359
Nixon, J. E. | 256, 354

Odisėjas | *91*; 274, 291, 346
Oktavijanas | žr. Augustas
Olimpija | *57*; 195, 197
Oloras | 226
Opijanikas | 296
Orationes Caesarianae (Ciceronas) | 26
Oratoriaus ugdymas (Kvintilijanas) | 18, 278, 312
Orelli, Johann Kaspar von | 353
Orkas | 315
Otonas | 353

Padas | 229
Paguoda sau pačiam (Ciceronas) | 337
Pakuvijus | *71*; 231–232, 346–347, 355
Palatinas | 21
Palatino antologija | 383
Pamenas | *105*; 294
Pamfilija | 315
Panaitijas | 271
Panatėnajų kalba (Isokratas) | *73*; 239
Panegirikas (Isokratas) | *71*; 235
Pansa | 28
Papirusų vila | 266, 297
Parasijas | 367
Paris | *141*; 355
Partena | žr. Atėnė Partena
Partenonas | 197, 386
Partitiones oratoriae | žr. *Retorikos dalys*
Patroklas | 346
Pausanijas | 195
Peloponesas | 361
Peloponeso karas | 225
Peloponeso karo istorija (Tukididas) | 225
Peri lexeos | žr. *Apie stilių*
Peri staseōn | žr. *Apie būsenas*
Periklis | *61*, *67*, *113*; 31, 196, 202–204, 213, 221–222, 302, 340, 386
Persėjas | 263
Persija | 235
Petas, Lucijus Papirijus | 343
Petronijus | 371

Piderit, Karl W. | 198, 214, 228, 234, 244, 251, 266, 291, 295, 320, 353, 380
Piktoras | žr. Fabijus Piktoras
Pindaras | 251, 365–366
Piras | 353
Pizonas | 241, 266
Platonas | *55*, *59*, *61*, *75*, *85*, *87*, *129*; 19, 34–38, 40–41, 190, 192, 196–197, 199–206, 228, 231, 240–241, 243–244, 262–266, 291, 303, 340
Plautas | 208, 342, 344, 349, 354
Plinijus Jaunesnysis | 192, 290
Plinijus Vyresnysis | 193–194, 273–274, 282, 367
Plotinas | 197–198
Plutarchas | 23–24, 194, 204, 228, 230, 266, 284, 297–298, 336, 386
Po | 229
Podalirijas | 346
Poetika (Aristotelis) | 265, 288
Polas | 240
Polibijas | 24, 230
Polidoras | 355
Polignotas | 359
Polikleitas | 195–196, 359
Polo, Francisco Pina | 229
Pompėjai | 274
Pompėjus Didysis, Gnėjus | *103*; 20–21, 24–25, 228, 230, 293–294, 329
Porcija | 234
Porcijus | 325
Poseidonijas | 263
Praksitelis | 195
Prenestas | 350
Prieš erezijas (Eirenajas) | 383
Prijamas | 345, 355–356
Prodikas | 236, 240–241
Protagoras | 236, 240
Protėjas | 291
Protogenas | 193–194, 197, 273, 359
Prozerpina | 315, 319
Pseudo-Longinas | 285
Pukštienė, Živilė | 220, 275, 291, 293
Pūnų karas (Antipatras) | *179*
Pūnų karas (Nevijus) | 341
Puota (Platonas) | 200
Puteolai | 47
Rabirijus, Gajus | *103*; 293

Raffaello | 198
Reis, P. | 10, 213, 235, 237, 338, 380
Reiškiniai (Aratas) | 341
Retorika (Aristotelis) | *109*; 35, 207, 225, 233, 249, 255, 261, 271, 278, 300, 363
Retorika (Kleantas, Chrisipas) | 300
Retorika Aleksandrui | 207, 225, 233
Retorika Herenijui | 16, 207, 250, 254, 277, 306, 312–315, 317–318, 321, 326–327, 331
Retorikos dalys (Ciceronas) | 15, 19
Ribbeck, Otto | 341–342, 346–348, 355–356
Richter, Gisela M. A. | 298, 386
Rodas | *57*; 193–194, 217, 296, 335, 384
Roma | 22, 194, 207, 228, 252
Roscijus (aktorius) | 297, 366
Roscijus, Sekstas | 295–296
Už Sekstą Roscijų iš Amerijos (Ciceronas) | *107*; 296
Rubinelli, Sara | 246, 249
Rukša, Aantanas | 224
Rulas | 313
Rutilijus | 209, 310
Rutilijus Lupas (Rutilius Lupus) | 312, 315

Süss, Wilhelm | 19
Sabinas | 22, 47
Sąjungininkų karas | 229, 377
Salustijus | 30, 263
Salūtės šventykla | 193
Samas | 195
Sandys, John Edwin | 191, 198–200, 228, 234, 244, 251, 256, 258, 261, 266, 274, 277, 280, 291, 296, 320, 323, 328–329, 333, 339–342, 394, 352, 360, 363–367, 379
Sankt Peterburgas | 195

Santarvės šventykla | 271
Sapfo | 365–366
Sasija | 296
Satyrikonas (Petronijus) | 371
Satyros (Horacijus) | 266
Saturninas | 293
Scevola Auguras, Kvintas Mucijus | *129*; 210, 302, 334, 338
Scevola Pontifikas | 302
Schulz, Verena | 256
Schütz, Ch. G. | 266
Scipijonai | *179*
Scipijonas (Afrikietis) Jaunesnysis | 251
Scipijonas, Kvintas Cecilijus Metelas | 20–21, 228
Scipijono sapnas (Ciceronas) | 243
Seel, Otto | 213, 237
Segestos Diana | *167*; 376
Sempronijus | 325, dar žr. Grakchas
Septintoji Eubojiškoji kalba, arba Medžiotojas (Chrisostomas) | 235
Servijus Honoratas | 208, 349
Servijus Nevijus | 309
Servijus Tulijus | 347
Servilija | 23, 342
Servilijus | žr. Ahala
Sicilija | *165*; 281, 315, 319, 358, 376
Silanijonas | 322
Simonidas | 365
Sirakūzai | *143*, *167*; 319, 358, 376
Skauras | 226
Už Skaurą (Ciceronas) | 382
Skitija | 341
Skribonijus | žr. Kurijonas, Gajus Skribonijus
Skutsch, Otto | 288, 341, 349, 353–354, 360
Sofoklis | *55*; 192, 232, 346–347
Sokratas | *61*, *73*, *75*; 33–35, 40, 201–203, 205, 209, 240, 243–244, 291
Solmsen, Friedrich | 307
Solonas | 303, 340
Soubiran, Jean | 341
Spengel, Leonard | 369
Spurijus Melijus | 342
Stesichoras | 365
Stevenson, Tom | 195
Stilonas, Lucijus Elijus | 384
Stoikų paradoksai (Ciceronas) | 22, 189, 300–301
Storey, Ian C. | 285
Strabonas | 194
Strelnikova, I. P. | 234, 244, 256, 567, 300, 327, 330, 340
Strockis, Mindaugas | 357
Sulpicijus Galas, Gajus | 310
Sulpicijus Rufas, Publijus | 190, 295, 307
Sulpicijus Rufas, Servijus | 284, 319, 335
Svada (*Įtikintoja*) | 221
Svetonijus | 22, 195, 264, 357

Šimkus, Vladas | 315

Tacitas | 204, 209, 234, 293
Taikos šventykla | 194
Tapsas | 20–21
Tarkvinijus Išdidusis | 22
Taronian, G. A. T. | 274
Tasas | 226
Tauridė | 274
Teisijas | 240
Tempės tarpeklis | 263
Teodektas iš Faselidės | *147*, *159*, *171*; 242, 362
Teodoras Bizantietis | *73*, *75*; 240
Teodosijas | 195
Teofrastas | *73*, *85*, *93*, *147*, *159*, *171*, *177*; 35–36, 40, 49, 207, 241, 255, 261, 275, 278, 287, 289, 362, 383
Teopompas iš Chijo | *129*, *165*; 235, 242, 339, 340, 370, 375
Teracina | 349
Terencijus | *135*; 276, 342, 344, 348–349
Terencijus Varonas, Markas | žr. Varonas
Teukras (Pakuvijus) | 346
Ticozzi, Stefano | 198
Tijestas (Enijus) | *153*; 232, 366
Timajas (Platonas) | 200, 303

Timantas iš Kitno | 273–274, 359
Tirtamas | 261
Tisijas | 33
Tmolus | 355
Topika (Aristotelis) | 146
Topika (Ciceronas) | 15, 190, 246, 248, 304, 358
Trakija | 226, 341
Tralėjos | 217, 396
Trasimachas Kalchedoniškis | *73*, *149*; 236, 239–240, 360, 362–363
Trebonijus, Gajus | 21, 47
Trimalchijonas | 371
Triptolemas | 225
Troja | 274, 288, 320, 346
Trojos arklys | 242
Tuberonas | 282, 235, 329
Tukididas | *67*, *69*, *73*, *129*, *171*, *181*; 30–31, 222–226, 241, 264, 339, 367
Turkija | *107*; 194, 216
Tuskulas | 21, 47, 298
Tuskulo pašnekesiai (Ciceronas) | 22, 189, 288, 337, 346

Uffizi galerija | 274, 372
Ulčinaitė, Eugenija | 232, 255, 275, 281, 290, 310, 313, 324, 333
Usher, Stephen | 318
Utika | 230
Utikietis | žr. Katonas Jaunesnysis
Už Celiją | žr. *Už Marką Celiją*
Už Ligariją (Ciceronas) | 26, 329, 332, 379
Už Marką Tulijų (Ciceronas) | 293
Už poetą Archiją (Ciceronas) | 294, 336
Už Sulą (Ciceronas) | 294

Valerijus Katonas | 264
Valkūnas, Leonas | 364
Varonas, Markas Terencijus | 19, 343, 350, 384
Vasaly, Ann | 270, 332
Veličkienė, Aleksandra T. | 285, 291
Velijus Longas | 350
Venera | *57*; 193–184, 195
Vergilijus | 208, 212–213, 305, 328, 349, 381
Veris, Gajus | 293, 308, 310, 315, 322, 358
Verinės (Ciceronas) | 293–294, 358, 376, dar žr. *Kaltinimo knyga*
Vespasijanas | 194
Veteikis, Tomas | 249, 361, 363

Walde, Alois | 342, 353
Warmington, E. H. | 349
Westman, Rolf | 10, 228, 234, 237, 266, 301, 309, 338, 344, 375
Winterbottom, Michael | 261, 328, 356
Wisse, Jakob | 16, 19, 33, 261, 312, 328, 355–356
Worthington, Ian | 204
Wüst, Georg | 378

Zenonas iš Kitijo | *109*; 299
Zielinski, Tadeusz | 377–378

INDEX RERUM

Skaičiai su paragrafo ženklu kreipia į atitinkamą „Oratoriaus“ vietą, skaičiai be šio ženklo nurodo įvadinio straipsnio arba komentarų puslapį.

abusio | § 94; 289
actio, atlikimas | § 54–56, § 86, § 209; 16, 187, 245, 252, 254–255, 260, 263
ad hilaritatem impulsio, *charientismos* | 325
adiunctio, *epizeuxis*, prijungimas | 312, 314
adnominatio | žr. paronomasija
alegorija, *alia oratio* | 287–288
allēgoria, ἀλληγορία | § 94; dar žr. alegorija
ambitus, „apėjimas“ | § 38, § 168, § 199, § 204, § 207–208, § 212, § 214, § 221–222; 374–375
amplificatio, išplėtojimas, amplifikacija | § 102; 282, 305–306, 376
anadiplōsis | žr. *geminatio*
anafora, *repetitio*, *(ep)anaphora*, *epibolē* | 279, 313,
analogija, *ratio*, *analogia* | 288, 343–344
analogistai | 343–344, 346, 351
anapaistas, *anapaestus* | § 190; 369, 380
anomalija, *consuetudo*, *anōmalia* | 345
anomalistai | 344–345
anteoccupatio, užbėgimas už akių | 323, 326
anticipatio | žr. *anteoccupatio*
antitezė, *antitheton*, *antithesis* | § 38, § 164, § 175, § 220; 192, 210, 238, 250, 265, 280, 299, 315, 357–358, 387
antitheta, ἀντίθετα | § 166; dar žr. antitezė
apalaistroi, ἀπάλαιστροι | § 229; 383
aphodos | žr. *reditus ad propositum*
aporia | 40
apostrofa, *apostrophē* | 325
aprašomosios kalbos | § 37; 235
aptum | § 25, § 74, § 233; 269
ars, *technē* | § 40, § 43, § 51, § 90, § 113–114, § 122, § 145, § 147, § 161–162, § 179, § 183, § 203; 16, 283, 305, 335
artes liberales | 193
asyndeton | žr. bejungtukis
aspiratio, „kvėptelėjimas“ | § 160; 352
atikinė iškalba, stilius | § 28; 30–32, 215, 217–218, 254, 284, 359
atikistai, *Attici* | § 23, § 28–29, § 89–90, § 231, § 234; 27, 29–33, 38–41, 187, 207, 215–216, 218, 224, 268, 274–276, 284, 358, 385, 387
atikizmas | 28–31, 39, 215, 284, 344
aukštasis stilius | § 82, § 91, § 97, § 99; 33, 36, 39, 187, 202, 208, 210–211, 214–215, 253–254, 268, 281, 287, 289–280, 291, 293, 295
auxēsis[1], αὔξησις | § 125; 188, 303, 306, 316, dar žr. *amplificatio*
auxēsis[2] | žr. *incrementum*
azijinė iškalba | § 27, § 231; 31, 202, 207, 212, 216–217, 254, 382, 384, 386
azijistai, *Asiatici* | § 230–231; 27, 29,
azijizmas | 202

balso skambesiai, *soni vocis* | § 57; 256–258
bejungtukis (jungimas), *asyndeton* | 316, 331
bendrosios vietos | žr. *loci*
benevolentiam abalienare | 307
benevolentiam conciliare | 297, 307
būsenų teorija | 247, 303, dar žr. *status*

captatio benevolentiae | 251
cavillatio | 283
charaktēr, χαρακτήρ | § 36, § 134; 231, 249, 311
cholijambas | 368, 385
chorėjas, *choreus* | § 193, § 217; 370

circumitus, *circuitus*, „apėjimas ratu, lankstas, aplinkkelis“ | § 78, § 187, § 204, § 206; 277, 374, dar žr. periodas
circumscriptio, „rato apibrėžimas, apskritimas“ |§ 38, § 204, § 207–208, dar žr. periodas
clamor(es), pritarimo šūksniai | § 107, § 111, § 214, § 236; 362, 378
collocatio | § 134, § 175, § 201, § 219, § 232; 251, 365, dar žr. *dispositio*
commendatio | 328
comminatio | 328
commiseratio, sujaudinimas | 305–306
commoratio, *epimonē*, uždelsimas, sugaišimas | 318
communicatio, *anakoinōsis*, pasikalbėjimas | 324
complexio[1] „apglėbimas“ | § 85; 282, 320, 374
complexio[2], | 322, dar žr. *divisio*
complexio[3] | žr. simploka
compositio | 260, dar žr. *dispositio*
compositio verborum, žodžių jungimas | § 164, § 181–182, § 201, § 219, § 228; 40, 188, 260, 364–365
comprehensio[1] | žr. *divisio*
comprehensio[2], „suėmimas, aprėptis“ | § 149, § 198–199, § 204, § 208, § 212, § 221–226; dar žr. periodas
conciliatio, *synoikeiōsis* | 331, 375, 380
concinnitas, darna | § 84, § 164, § 167, § 201, § 220; 212, 237, 279, 337, 365, 373
conclusio[1] | § 169; § 178; § 212, 360, 377, dar žr. klauzulė
conclusio[2], užsklendimas | § 169, § 212; 205, 359–360, 377
conclusio[3], *syllogismos*, išvada, silogizmas | 249, 320–321
conduplicatio, sudvejinimas | 312, dar žr. *geminatio*, *anadiplōsis*
confirmatio | 251, 305
conformatio | 325; žr. prosopopėja
conformatio orationis | 318; žr. retorinės figūros
conformatio sententiae | § 136; 311, 317–318; dar žr. minties figūros
constitutio causae | 246, dar žr. *status*
contentio | žr. antitezė
continuatio (*verborum*), „nenutraukiamumas“ | § 86, § 203–204, § 208, § 222; 281–282, 374
contrapositum | žr. antitezė
contrarium | žr. antitezė
correctio, pataisymas | 317
criminatio, „įspėjimas, pagrasinimas“ | 328

daktilis, *dactylus* | § 188, § 191, § 194, § 197, § 217; 368–371, 381, 385
daugiajungtukis (jungimas), *polysyndeton* | 331
daugialinksnis, *polyptōton* | 314, 317
decemviri stlitibus iudicandis | 347
declinatio, παρένθεσις, παρέμπτωσις, nukrypimas | 319, 320
decorum, (pri)derėjimas, deramumas | § 70, § 82; 39, 187, 269–270, 279
dedikacija | 189
deēsis | žr. *obsecratio*
definitio, *horismos*, apibrėžimas | § 45; 320
delectare, džiuginti, pamaloninti | § 69, § 84, § 88; 266, 268–269, 293, 307
deliberatyvinė rūšis | 223, 232–233, 236, 263, 267, 270, 375, 380
demonstratio | žr. *sub oculos subiectio*
denuntiatio, paskelbimas | 328
deprecatio, *paraitēsis*, prašymas | 329
descriptio morum | 324, 333, dar žr. etopėja
dialogas | 19–20, 22, 25, 34, 37–38, 40, 201, 205–206, 214, 240, 263
dialogoi, διάλογοι | § 151; žr. dialogas
dicacitas, *dicax* | § 87; 283, 286, 326
dichorėjas, *dichoreus* | § 213–214, § 224; 377–378, 382
digresija, *digressio* | 319–320, 330
dilēmma, *dilēmmaton* | 322, 327
dispositio, *taxis*, medžiagos išdėstymas | 16, 187, 245, 251, 260

disputatio | § 113, § 117; 299–300
dissimulatio | žr. ironija
dissolutum | žr. *asyndeton*
distributio, *diairesis*, padalijimas | 322, 327
divisio, *dilēmma*, suskirstymas | 322, 327
doctrina | § 13, § 17, §3 4, § 143, § 161; 189, 192, 290
dubitatio, *diaporēsis*, abejojimas | 322
duplex conclusio | 322, dar žr. *divisio*

egressus, *egressio* | žr. digresija
eiromenē lexis | 367
elizija | 187, 380
elocutio | 16, 187, 245, 252, 254, 260–261, 263, 337
enargeia | 331, dar žr. *sub oculos subiectio*
enkomijas | 234, dar žr. giriamosios kalbos
enumeratio, išvardijimas | 306
epanodos | žr. *reditus ad propositum*
epanorthōsis | žr. *correctio*
epezeugmenon | 312
epideiktikon, ἐπιδεικτικόν | § 37, § 207; dar žr. epideiktinė rūšis
epideiktinė rūšis, *genus epidicticus* | § 42; 212, 223, 232–236, 253, 262, 267, 360, 375, 380
epifora, *conversio*, *epiphora* | 279, 313
epilogas, *peroratio*, *epilogus* | § 57; 251, 257, 305–306, 387
epitimēsis[1] | žr. *correctio*
epitimēsis[2] | žr. *obiurgatio*
erroris inductio, suklaidinimas | 325
ēthikon, ἠθικόν | § 128, žr. *ēthos*
ēthos | 188, 271, 303, 306–307, 324
etika | 18, 188, 201, 205, 269, 299
etopėja, *ēthopoiia* | 324, 331, 333
eufonija | 188, 337
evidentia | žr. *sub oculos subiectio*
exclamatio, *ekphōnēsis*, sušukimas | 317
excursus | žr. digresija
exemplum | žr. pavyzdys
exercitatio | § 127, § 229; 290, 339
exordium | žr. įžanga
exsecratio, *ara*, prakeiksmas | 330
extenuatio, *deminutio*, *exouthenismos*, *meiōsis* | 319

facetiae, *facetus* | § 87, § 89–90, § 98; 212, 283, 286, 326,
fictio personae žr. prosopopėja
figura | § 2; 190–191, dar žr. *idea*, *species*
figura extenuata | 207, žr. *genus humile*, žemasis stilius
figura gravis | 207, žr. *genus grande*, aukštasis stilius
figura mediocris | 207, žr. *genus medium*, vidurinysis stilius
figurae[1] | 311, žr. retorinė(s) figūra(os)
figurae[2] | 207, 213, žr. kalbos stilius
forma[1] | § 10, § 19, § 43, § 101, § 133; 37, 190–191, dar žr. *idea*, *species*, *figura*
forma[2] | § 36–37; 231, žr. *charaktēr*
forma[3] *(dicendi, orationis)* | § 74, § 92, § 116, žr. kalbos stilius
formae orationis | § 220; 191, 280, 311, 317, žr. retorinės figūros

gamtos filosofija | 18, 188, 299
geminatio, *anadiplōsis* | 312, 314, 320
genē tōn logōn | 233, žr. *genera causarum*[2]
genera causarum[1] | § 121–122; 188, 304, žr. *staseis*
genera causarum[2] | § 71–72, § 110; 233, žr. *genera orationum*
genera orationum | § 37, § 41; 233–234, 253, žr. kalbų (iškalbos) rūšys
genus (genera) dicendi | § 20, § 52, § 69; 253, žr. kalbos stilius
genus deliberativum, *genos symbouleutikon* | 233, žr. deliberatyvinė rūšis
genus grande | 268, žr. aukštasis stilius
genus humile | 268, žr. žemasis stilius
genus iudiciale, *genos dikanikon* | 233, dar žr. teisminė iškalba
genus laudationum, *genos enkōmiastikon* | § 37; 233, dar žr. giriamosios kalbos
genus legale | 304

genus medium | § 21; 268, žr. vidurinysis stilius
genus orationis | § 52–54, § 77, § 96, § 104, § 180, § 196; dar žr. kalbos stilius
genus rationale | 304
giriamosios kalbos | § 37; 233–234, 340
gyvas aprašymas | žr. *sub oculos subiectio*
glaustumas, *brevitas*, *brachylogia* | § 139; 222, 326, 331
Gorgijo figūros | § 38; 237–238, 263, 279–280, 356–357, 364, 380

hegzametras, *hexameter* | § 191, § 222; 265, 341, 349, 368, 371, 381, 385
hiatus, hiatas, *žiojėjimas* | § 77, § 150; 187–188, 277, 339–341
hikesia | žr. *obsecratio*
hilaritas, linksmumas | § 137, § 139; 297, 325–326, 332
hypallagē, ὑπαλλαγή | § 93; 288
hiperbolė, *hyperbolē* | 331–332
hiponaktinė eilutė, *Hipponacteus* | § 189; 368, dar žr. *senarius*
hypothesis, ὑπόθεσις | § 46; 247–248,
hypotypōsis | žr. *sub oculos subiectio*
homoioptōton, lygialinksnis | 239, 280, 315
homoioteleuton, homojoteleutas, lygiagalis | § 38, § 84, § 164, § 175, § 220; 237–239, 280, 364

idea(i), ἰδέα(ι) | § 10; 190, dar žr. *species*, *forma*[1], *figura*
illusio[1] | žr. ironija
illusio[2] | žr. *irrisio*
immutatio, „pakeitimas“ | žr. metonimija
immutatio (litterae) | § 84, 313, dar žr. paronomasija
in utramque partem | § 46; 248, 306
incisio, atkarpa | § 206, § 216; 374, dar žr. *komma*
incisum, atkarpa | § 211, § 221, § 223; 374, 376, 380, dar žr. *komma*
incrementum, *auxēsis*, augimas | 316
indecorum | § 72, § 82, § 88; 279
ingenium | § 4, § 33, § 48, § 90, § 99, § 109, § 132, § 143; 191–192, 250, 283, 290
interpellatio, *parenochlēsis* | 327
interrogatio, *rogatio*, *erōtēma*, *erōtēsis* | 321
interruptio, nutraukimas | 328
inventio, medžiagos suradimas | 16, 187, 245, 260
inversio verborum | žr. ironija
iocum, *iocosus* | 283
iracundia, *indignatio*, *aganaktēsis* | 329
ironija, *ironia*, *eirōneia* | 220, 240, 258, 319, 321, 325, 344
irrisio, *diasyrmos*, *chleuasmos* | 319, 324
isokōlon, lygianaris, isokolas | § 38, § 84, § 164, § 175, § 220; 237–238, 280, 364
iteratio[1], *epanalēpsis*, minties pakartojimas | 312, 314, 320
iteratio[2] (*verborum*), (žodžių) pakartojimas | § 85; 312
iudex privatus | 272
iudicium publicum | 272

įtikinamosios kalbos, *suasiones* | § 37; 235
įžanga, *principium*, *exordium*, *praefatio* | § 124, § 204; 251, 305

jambas, iambus | § 188–189, § 191–192, § 194, § 196, § 217; 366, 368, 379, 381, 385

kalbos dalys | § 71, § 74, § 126, § 209; 187, 219, 240, 268, 303, 305, 375
kalbos funkcijos | 39, 208, 268, 287, 293
kalbos stilius | § 20, § 52–54, § 69; 39, 187, 207–208, 215, 217, 251, 253–254, 268, 271, 294
kalbų (iškalbos) rūšys | § 207; 39, 190, 223, 233, 253, 267, 364, 375
katachrēsis, κατάχρησις | § 94; 289
katestrammenē lexis | 367
klauzulė, *clausula* | § 213, § 215–216, § 226; 40, 189, 209–210, 359–360, 376–379, 381–382, 385
klimax | 316, 384, dar žr. laipsniavimas

kolas | žr. *kōlon*
kōlon (*kōla*), κῶλον (κῶλα) | § 211, § 223; 374, 376, 382
komma (*kommata*), κόμμα (κόμματα) | § 211, § 223; 374
kretikas, *creticus* | § 215, § 217–218; 379, 381, 385
krinomenon, κρινόμενον | § 126

laidotuvių kalbos | 21, 234, 340
laipsniavimas, *gradatio*, *ascensus* | 316,
latinitas, *hellēnismos*, taisyklingumas | 269, 278
laudatio funebris | žr. laidotuvių kalbos
lepor (sąmojo atmaina) | 283–285
lepores sententiae | § 96; 311
lygiagalis | žr. *homoioteleuton*
lygialinksnis | žr. *homoioptōton*
lygianaris | žr. *isokōlon*
lyrikoi, λυρικοί | § 183; 365–366
loci (*communes*), bendrosios vietos | § 44, § 46–47, § 72, § 95, § 126–127; 15, 245, 249–250, 301, 306
logika | 18, 35, 300, 321
logodaidalas, λογοδαίδαλος | § 39; 240
logos | 271, 307
lumina (orationis) | § 67, § 135, § 181; 191, 279–280, žr. retorinės figūros
lumina sententiarum | 85, § 95; 311, žr. minties figūros
lumina verborum | § 67, § 95, § 134; 311, žr. žodžių figūros

membrum, narys| § 74, § 211, § 213, § 216, § 221, § 223, § 225; 374, 376, 380, dar žr. *kōlon*
memoria, įsiminimas | § 54; 16, 245, 252, 254, 260
merismos | 322, dar žr. *divisio*
metafora | § 81, § 85, § 176, § 202; 32, 213–214, 217, 219, 262, 276, 279, 286–290, 296, 311, 337, 367, 381, 386
metōnymia, μετωνυμία | § 93;
metonimija | 287–288
metras, eiliavimas (*versus*) | 66
minties figūros | 188, 279, 303, 311–312, 314, 316–318, 320–322, 325, 331
mora | 371
movere, *permovere*, sujaudinti, paveikti | § 20, § 69, § 97; 208, 219, 268

narratio, naracija, pasakojimas | § 210, § 124; 251, 305, 331
natura | § 4; 191–192,
naujadarai | § 81; 232, 279, 356, 674, 376
naujieji poetai, *poetae novi* | § 161; 266, 354, dar žr. neoterikai
negotium | 297
neoatikistai | 222–223, 226, 241, 285, 346, 382, dar žr. atikistai
neoterikai | 28, 266, 354–355
numerus | žr. ritmas

obiurgatio, papeikimas | 329
obsecratio, maldavimas | 329
obtestatio | žr. *obsecratio*
obticentia | žr. *reticentia*
occultatio | 316, 322, dar žr. *praeteritio*
officia oratoris, oratoriaus tikslai | § 69; 267, žr. kalbos funkcijos
optatio, *precatio*, *euchē*, maldavimas | 330
opus tessellatum | žr. *pavimentum tessellatum*
oratio concisa | 299, žr. *disputatio*
oratio libera, *licentia*, *parrhēsia*, laisva kalba | 328
oratio numerosa | žr. ritminė kalba
oratio perpetua | § 197; 299, 327
orbis, „periodo ratas“ | § 149
ornamenta (dicendi, orationis) | § 17, § 86, § 92, § 201, § 234; 280, 311, žr. retorinės figūros
ornamenta sententiarum | § 81, § 83, § 136; 311, žr. minties figūros
ornamenta verborum | § 80–81; 311, žr. žodžių figūros
ornatum, *kataskeuē*, puošnumas | § 79; 269
otium | 297

pajanas, *paean* | § 188, § 191–194, § 196–197, § 215, § 218; 189, 370–371, 378–379, 385
parabolē | žr. *similitudo*
paraleipsis | 316, 322, dar žr. *praeteritio*
parekbasis | žr. digresija
paronomasija, *paronomasia* | 220, 250, 277, 279, 281, 313–314, 317
particula, „dalelė“ | § 205, dar žr. *kōlon*
pathētikon, παθητικόν | § 128, žr. *pathos*
pathos | 188, 271, 303, 306–307
pavimentum tessellatum | § 149; 338
pavimentum vermiculatum | 338
pavyzdys, *exemplum*, *paradeigma* | § 120, 138; 18, 326
pentametras | 349
peri(h)odus | 238, 374
periodas | 188, 208–210, 237–239, 272, 277, 281–282, 337, 358, 363, 367, 373–376, 378, 381
periodos, περίοδος | § 204; 238, 277, 281, 373–374, dar žr. periodas
personarum ficta inductio | žr. prosopopėja
perspicuitas, *saphēneia*, aiškumas | 269, 278
pluralis modestiae | 194
polyptōton | žr. daugialinksnis
polysyndeton | žr. daugiajungtukis
praefatio | žr. įžanga
praemunitio, *proparaskeuē*, *prokatalēpsis*, apsidraudimas | 323, 326
praesumptio, prezumpcija | 323, 326, dar žr. *prolēpsis*
praeteritio | 316, 322–323, 327
prepon, πρέπον | § 70; 269, *žr. decorum*
probare, *docere*, įrodyti, pamokyti | § 69; 219, 266–268, 293
probationes artificiales, *entechnoi pisteis*, „meniški“ įrodymai | 304
probationes inartificiales, *atechnoi pisteis*, „nemeniški“ įrodymai | 305
prokatalēpsis | žr. *prolēpsis*
prolēpsis | 225, 323, 334, 359, 378, dar žr. *anteoccupatio*
pronuntiatio | 16, 254, dar žr. *actio*
prooemium, *prooimion* | § 230; 240, žr. įžanga
propositio, *pro(ek)thesis*), „padėjimas į priekį“ | 319
prosopopėja, *prosōpopoiia* | 281, 325,
purgatio, *remotio criminis*, apvalymas | 329–330
quod decet, derėjimas | § 94; žr. *decorum*

reditus ad propositum | 320
refutatio | 251, 305
regressio | žr. *reditus ad propositum*
repetitio | žr. *iteratio*[2]
reprehensio | žr. *correctio*
reticentia, ἀποσιώπησις, nutylimas | 323, 328
retorikos dalys | žr. *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *actio*
retorinė(s) figūra(os) | 225, 238, 240, 265, 278, 287, 289, 316, 324, 328, 331, 384
retorius | § 12, § 31, § 57; 16–18, 20, 33, 36, 200, 221, 225, 235, 246, 257, 273, 297, 316, 361
reversio | žr. *reditus ad propositum*
rhētōr, ῥήτωρ | § 61; 260
rhythmos, ῥυθμός | § 67; 265
risus, *ridiculum*, *ridiculus* | § 87; 283
ritmas (kalbos, prozos) | § 37, § 40, § 64, § 66, § 77, § 162–163, § 165–168, § 170, § 172, § 174, § 176, § 179–192, § 196–199, § 201–204, § 206, § 208, § 212–215, § 218–220, § 222, § 227–228, § 230–231, § 234; 32, 40, 188–189, 191, 264–265, 358–359, 361–369, 373, 375, 378–380, 386
ritminė kalba, proza | § 166, § 180, § 210, § 226; 40, 265, 357, 359, 364, 383, 386

sacra gentilica | 335
sacrorum alienatio | § 144; 334
sal Atticus | 284–285
schemata, σχήματα | § 83, § 181; 191, 279–280, 317

seiunctio | 320
senarius | § 184, § 189–190, § 222, dar žr. šešiapėdis jambas
senoji atikinė komedija | 371
sermo, pašnekesys | § 12, § 23, § 64; 214, 263, dar žr. dialogas
sermocinatio, sermocinacija | 324, dar žr. etpopėja
significatio, *emphasis*, nuoroda | 332
similitudo, *conlatio*, palyginimas | 326
symplokē, simploka, supynimas | 279, 313
synaloipha, suliejimas | 339–340
synathroismos | 282
sofistas, sofistai (*sophista, sophistae*) | § 37, § 42, § 65, § 68, § 96; 33–35, 187, 236, 240, 254, 263, 265, 289,
sonus acutus | žr. balso skambesiai
sonus gravis | žr. balso skambesiai
sonus inflexus | žr. balso skambesiai
species (eloquentiae) | § 2, § 18, § 43, § 61, § 101; 37, 190–191, 206, dar žr. *idea*, *forma*[1], *figura*
spondėjas, *spondeus* | § 191, § 194, § 216–217, § 223–224; 189, 368, 370–371, 379, 381–382, 385
stasis, *staseis* | žr. *status*
status | 246, 308,
status coniecturalis | 304,
status definitivus | 304,
status qualitatis | 304,
status translationis | 304
stiliaus privalumai | žr. *virtutes dicendi*, *oratoriae*
suasiones | įtikinamosios kalbos
sub oculos subiectio | 331
subjekcija, *subiectio*, *hypophora* | 321
supralatio, *superlatio* | žr. hiperbolė
šešiapėdis jambas, senarijus | § 184, § 189–190; 366, 368, 381

tarimosi rūšis | 233–234, dar žr. deliberatyvinė rūšis
taxis | žr. *dispositio*
technē | 16, 305, dar žr. *ars*
teismo, teisminė iškalba | § 13; 38, 223, 233, 236, 253, 267, 270, 275, 280
tesserae, *tessellae* | § 149; 338
thesis, theseis, θέσις | § 46, § 125; 188, 247–249, 303, 305–306
toga candida | 253
topoi | žr. *loci*
tractatio | § 122; 187, 226, 305
traductio, perkėlimas | 314
traiectio[1], *superiectio* | žr. hiperbolė
traiectio[2], *metastasis* | 323
translatum, *translatio*, *metaphora* | žr. metafora
tribrachas | 370–371
trochajas, *trochaeus* | § 191, § 193–194, § 217; 368, 370–371, 379, 385
tropai | 287

urbanitas, *urbanus* | 283, 286

venustas, *venustus* | § 87; 283
verborum ambitus | žr. *ambitus*
versus senarius | žr. šešiapėdis jambas
vidurinysis stilius | § 21, § 98–99, § 111; 33, 39, 187, 268, 295, 297
virtutes dicendi | § 139; 326, 331
virtutes oratoriae, stiliaus privalumai | § 79; 269, 278, 303

žemasis stilius | 32, 187, 210–211–213, 254, 268, 275, 277, 284–285, 287–289, 291, 293, 296
žiojėjimas | žr. hiatas
žodžių figūros | 188, 237, 279, 303, 311–312, 364
žodžių jungimas | žr. *compositio verborum*
žodžių žaismas | 192, 215, 244, 280–281, 284, dar žr. paronomasija

Markas Tulijus Ciceronas. *Oratorius.* – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023 – 440 p.
Kn. taip pat: Cicerono „Oratorius“: retorikos ir filosofijos dermė / Audronė Kučinskienė, p. 13–41.
Santrumpos: p. 389–394.
Bibliografija: p. 395–403.
Index locorum: p. 405–419.
Index nominum: p. 421–431.
Index rerum: p. 433–439

ISBN 978-609-07-0891-0 (spausdinta knyga)
ISBN 978-609-07-0892-7 (skaitmeninis PDF)

Pirmą kartą pristatomas garsiojo romėnų oratoriaus Marko Tulijaus Cicerono retorikos traktato „Oratorius“ lietuviškas vertimas su moksliniais komentarais. „Oratorius“ – paskutinis iš trijų svarbiausių Cicerono retorikos veikalų, apibendrinantis ir išbaigiantis ankstesniuose traktatuose keltas idėjas, įtvirtinantis autoriaus visą gyvenimą puoselėtos iškalbos idealą. Remdamasis Platono mokymu apie grožio idėją, Ciceronas formuluoja idealios iškalbos sampratą ir apibūdina įsivaizduojamą tobulą oratorių. Ciceronas reikalauja iš oratoriaus plataus ir visapusiško išsilavinimo, apimančio ne tik retorikos meną, bet ir istoriją, literatūrą, teisės, politikos žinias, o svarbiausia – filosofiją. Veikalas visų pirma skirtas polemikai su naujaisiais Romos atikistais, kurių šalininkas buvo ir knygos adresatas Markas Junijus Brutas. Atikistai pernelyg sureikšmino žemąjį stilių, atmesdami puošnią ir žodingą kalbą, kurios puoselėtojas buvo pats Ciceronas. Iš čia kyla ir svarbiausias teiginys, kad tikras oratorius privalo valdyti visus tris kalbos stilius, nes jie padeda išpildyti tris svarbiausius kalbėtojo siekius – pamokyti, pamaloninti klausytoją ir paveikti jo jausmus. Ypatingas dėmesys skiriamas prozos ritmui ir periodo struktūrai.

Redaktorius *Paulius Garbačiauskas*
Dailininkė maketuotoja *Asta Puikienė*

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Knygos internete: www.knygynas.vu.lt
Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt

Vidinių lankų popierius *Munken Print White* (1,5) 90 gsm

Spausdino „Balto print“
Utenos g. 41B, 08217 Vilnius
Tiražas 300 egz.